P O D R A V I N A

Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

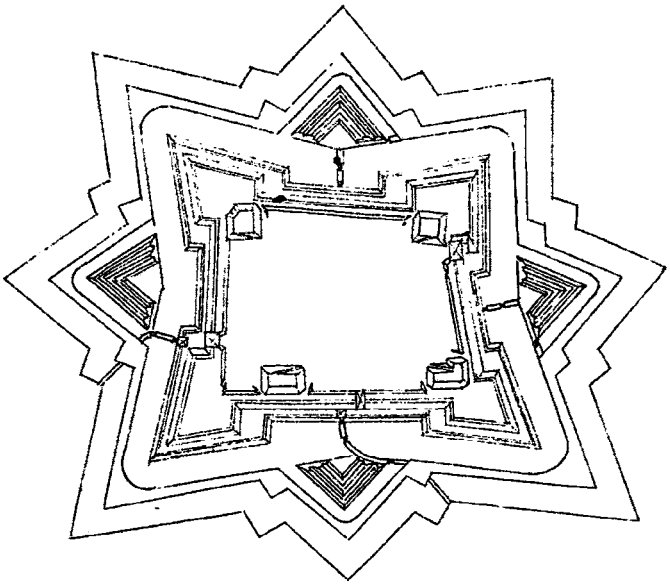

Broj 39 Volumen XX. lipanj 2021. Cijena 150 kuna ISSN 1333-5286 UDK 908 (497.5-3 Podravina)

No. 39 Vol. XX June 2021 Price 150.- ISSN 1333-5286 UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), doc. dr. sc. Ivan GRGUREVIĆ (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUZJAN (Varaždin), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), dr. sc. Ivan OBADIĆ (Zagreb/Varaždin), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), izv. prof. dr. sc. Ante RONČEVIĆ (Varaždin), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), akademik Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), izv. prof. dr. sc. Damir VUSIĆ (Varaždin), akademkinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo
Editorial Staff

Nikola CIK (Đurđevac), dr. sc. Robert ČIMIN (Koprivnica), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), doc. dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica/Rijeka), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, člank suradnih HAZU (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici
Editors-in-chief

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: drago@meridijani.com
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, član suradnik HAZU
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva
Staff secretary

Dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom
Layout

Saša BOGADI

Nakladnik
Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici
Co-publishers

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1

POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike
Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Lidija VRANAR

Dodatne adrese uredništva
Additional mailing address

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
drago@meridijani.com
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, član suradnik HAZU
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
hrvoje.petric@ffzg.hr

Uz potporu
With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Na naslovnici
Front cover

Jelena ZRINSKI (Podbrest, 1649. ? - Nikomedija, 1703.)

UDK klasifikacija
UDC classification

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak
Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, lipanj, 2021.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehnical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom A-1 (Narodne novine 72/2019.)

K A Z A L O

Ferenc VÉGH
KADA I GDJE JE ROĐENA JELENA ZRINSKI?
WHEN AND WHERE WAS HELEN ZRINSKI BORN? 5

Željko KRUŠELJ
IZMEĐU REPRESIJE I NEIMAŠTINE: GRAD I KOTAR KOPRIVNICA POČETKOM 1950-IH GODINA U OGLEDALU GLASA PODRAVINE
BETWEEN REPRESSION AND POVERTY: THE CITY AND DISTRICT OF KOPRIVNICA IN THE EARLY 1950S IN THE EYES OF GLAS PODRAVINE 13

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER
PRVI POPIS OBRTNIKA I TRGOVACA (NAKON HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE) U TRGOVIŠTU LUDBREG I LUDBREŠKOM KOTARU 1890. GODINE
THE FIRST CENSUS OF CRAFTSMEN AND TRADERS (AFTER CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT IN LUDBREG AND LUDBREG DISTRICT IN 1890) 47

Vladimir MIHOLEK
ROMI (CIGANI) KORITARI U MATIČNIM KNJIGAMA ŽUPE SV. VIDA U PITOMAČI (1728. – 1912.)
ROMA KORITARI GROUP (GYPSIES) IN THE REGISTER BOOKS OF THE PARISH OF ST. VID IN PITOMAČA (1728–1912) 75

Mislav GABELICA
PRAVAŠTVO U ĐURĐEVCU I NJEGOVOJ OKOLICI POČETKOM 20. STOLJEĆA
PARTY-OF-RIGHT ACTIVITIES IN ĐURĐEVAC AND ITS SURROUNDINGS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY 95

Anđelko VLAŠIĆ
OSMANSKI NAPADI NA MEĐIMURJE TIJEKOM 17. STOLJEĆA U OSMANSKIM NARATIVNIM IZVORIMA
OTTOMAN ATTACKS ON MEĐIMURJE DURING THE 17TH CENTURY IN OTTOMAN NARRATIVE SOURCES 121

Igor ŽIBERNA
SPREMEMBE RABE TAL NA OBMOČJU RADGONSKO-KAPELSKIH GORIC S POSEBNIM OZIROM NA VINOGRADNIŠTVO
PROMJENA UPORABE TALA NA PODRUČJU RADGONSKO-KAPELSKIH GORICA, S POSEBNIM OSVRTOM NA VINOGRADARSTVO 135

Vesna SESAR
PRIMJENA KONTINUIRANOG POBOLJŠANJA U POSLOVANJU PODUZEĆA SA ISO 9001 CERTIFIKATOM NA PODRUČJU SJEVEROZAPADNE I SREDIŠNJE REGIJE REPUBLIKE HRVATSKE S OSVRTOM NA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKU ŽUPANIJU
APPLICATION OF CONTINUOUS IMPROVEMENT IN THE BUSINESS ACTIVITY OF COMPANIES WITH ISO 9001 CERTIFICATION IN THE AREA OF NORTHWEST AND CENTRAL REGION OF THE REPUBLIC OF CROATIA WITH REFERENCE TO KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY 153

Melita SRPAK, Darko PAVLOVIĆ
KORIŠTENJE VODA U SUSTAVU NAVODNJAVANJA NA PROSTORU KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE, VIROVITIČKO-PODRAVSKE I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE
WATER USE IN IRRIGATION SYSTEM IN THE AREA OF KOPRIVNICA-KRIŽEVCI, VIROVITICA-PODRAVINA AND VARAŽDIN COUNTY 169

Gergely MARTON, Zoltán RAFFAY, Kata VARGA SZALAI, Attila BARCZA, Tibor GONDA
SPECIFIC PROBLEMS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE HUNGARIAN AREAS OF THE DRÁVA REGION
SPECIFIČNI PROBLEMI RAZVOJA TURIZMA NA PODRUČJIMA RIJEKE DRAVE U MAĐARSKOJ 179

Dinko PRIMORAC
THE IMPORTANCE OF INNOVATION AND ITS FINANCING METHODS FOR SMES IN PODRAVINA REGION
VAŽNOST INOVACIJA I NJIHOVIH METODA FINANCIRANJA ZA MALA I SREDNJA PODUZEĆA U PODRAVINI 193

Robert ČIMIN
SREDNJOVJEKOVNO NASELJE PETROVAC KOD VIROVITICE
MEDIEVAL SETTLEMENT PETROVAC NEAR VIROVITICA 203

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

ZDRAVKO DIZDAR: LOGOR DANICA U KOPRIVNICI 1941. – 1942., KNJIGA 3. (N. CIK) 218
VLADIMIR ŠADEK: HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI (N. CIK) 218
IVICA BETI, ZRINSKI I FRANKOPANI, POKRET ZA OSAMOSTALJENJE HRVATSKE OD HABSBURGOVACA (P. SOMEK) .. 220
MATIJA BERLJAK: SVETI JERONIM IZ ŠTRIGOVE (D. FELETAR) 220
RADOVI ZAVODA ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD U BJELOVARU (N. CIK) 222
DRAGUTIN FELETAR, IVAN PEKLIĆ, ĐURO ŠKVORC: OPĆINA SVETI PETAR OREHOVEC (N. CIK) 223
ZVONIMIR IŠTVAN: ŠUMARIJA GOLA U PREKODRAVLJU (N. CIK) 223
VLADIMIR STRUGAR, ŽELJKO KARAULA, HRVOJE PETRIĆ, VJENCESLAV HEROUT, KRONOLOGIJA POVIJESTI GRADOVA BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE (P. FELETAR) 224
IVAN ZVONAR: FLORIJAN ANDRAŠEC – HRVATSKI KAJKAVSKI PJESNIK, MELOGRAF I KANTOR (D. FELETAR) 225
ČINITI DOBRO, ZBORNIK U ČAST MONS. JOSIPU MRZLJAKU (N. CIK) 228
KOLO, ČASOPIS MATICE HRVATSKE ZA KNJIŽEVNOSTI, UMJETNOST I KULTURU (N. CIK) 228

U TRIDESETDEVETOM BROJU PODRAVINE SURAĐUJU:

1. Ferenc VÉGH, Institut za povijest, Sveučilište u Pečuhu
2. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, redovita sveučilišna profesorica u miru, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
3. Elizabeta WAGNER, mag. hist. art./inf., Draškovićeva 23, Zagreb
4. Vladimir MIHOLEK, INA, Đurđevac, Gajeva 22a
5. Mislav GABELICA, dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
6. Anđelko VLAŠIĆ, dr. sc., Filozofski fakultet, Sveučilište Josip Juraj Strossmayer, Osijek
7. Igor ŽIBERNA, dr. sc., izvanredni profesor, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza, Maribor
8. Vesna SESAR, doc. dr. sc., Sveučilište Sjever, Koprivnica
9. Melita SRPAK, Zavod za prostorno uređenje, Varaždinska županija, Varaždin
10. Darko PAVLOVIĆ, Plinacro, Zagreb, Savska cesta 88a
11. Gergely MARTON, asist. prof., Prirodoslovno-matematički fakultet, Institut sportskih znanosti i fizičke edukacije, Pečuh
12. Zoltán RAFFAY, asist. prof., Ekonomski fakultet, Institut za marketing i turizam, Sveučilište u Pečuhu
13. Kata VARGA SZALAI, prof. dr. sc., Doktorski studij prirodnih znanosti, Sveučilište u Pečuhu
14. Attila BARCZA, prof. dr. sc., Prirodoslovno-matematički fakuoltet, Doktorski studij prirodnih znanosti, Sveučilište u Pečuhu
15. Tibor GONDA, asist. prof., Ekonomski fakultet, Institut za marketing i turizam, Sveučilište u Pečuhu
16. Dinko PRIMORAC, prof. dr. sc., Sveučilište Sjever, Koprivnica
17. Robert ČIMIN, dr. sc., Muzej grada Koprivnice
18. Nikola CIK, prof. hist., doktorand, Đurđevac, Muzej grada Koprivnice
19. Petar FELETAR, doc. dr. sc., Fakultet prometnih znanosti, Sveučilište u Zagrebu
20. Mihaela CIK, prof. hrv. knjiž., Đurđevac
21. Dragutin FELETAR, akademik, PMF Sveučilišta u Zagrebu, Geografski odsjek, HAZU, Razred za društvene znanosti
22. Petra SOMEK, doktorandica, urednica časopisa "Meridijani", Zagreb/Samobor

KADA I GDJE JE ROĐENA JELENA ZRINSKI?

WHEN AND WHERE WAS HELEN ZRINSKI BORN?

»Domina Helena Zriniana
(...) mortem eluctata (...) anno Salutis MDCCIII.
aetatis LX. die XVII. Februarii«

Ferenc VÉGH
Sveučilište u Pečuhu, Institut za povijest
H-7624 Pécs, Rókus u. 2.
vegh.ferenc@pte.hu

Primljeno / Received: 7. 2. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Prethodno priopćenje
Preliminary report
UDK / UDC: 929Zrinski, J.
94(497.5:439)"16/17"

SAŽETAK

Nakon pritvora Petra Zrinskog († 1670), kao što je poznato, arhiva obitelji bila je gotovo u potpunosti uništena. Kao rezultat toga nesigurnost je prevladavala kako u hrvatskoj, tako i u mađarskoj historiografiji, a vezano uz datume rođenja djece zavjereničkog aristokrata. Smatralo se da je sigurna samo godina rođenja Jelene Zrinske († 1703.). Prema podacima na njezinom nadgrobnom natpisu umrla je u progonstvu u Nikomediji (današnji Izmit) u dobi od 60 godina. Međutim, uzimajući u obzir događaje iz njezinog života, neki su mađarski istraživači s razlogom osporili izračunatu godinu 1643. kao godinu njezina rođenja. Oslanjajući se na objavljene i neobjavljene izvore, autor zaključuje da je Jelena Zrinska rođena kasnije, zapravo 1649. godine u Muraközu. Novootkriveni datum stavio je drugačiju perspektivu na glavne faze njezina turbulentnog tijeka života. Osim toga, ispostavilo se da Jelena Zrinska nije prvorođeno dijete Petra Zrinskog.

Ključne riječi: Helena Zrinski, Petar Zrinski, Katarina Frankopan, Franjo Rákóczi II, Emery Thököly, Međimurje, Podbrest
Keywords: Helen Zrinski, Peter Zrinski, Catherine Frankopan, Francis Rákóczi II., Emery Thököly, Međimurje, Podbrest

GLAVNA JUNAKINJA

»Premda žitka njenog proljeće prošlo je/ljeta najljupkije boje krase je (...) ruže su joj obrazi, vrat od alabastra (...) ljiljan čelo, usne koraljne/Ljepše ni Paris ne pronađe u Helene«.[1] Tim je riječima István Gyöngyösi, nekadašnji tajnik palatina Franje Wesselényija u svojoj svadbenoj pjesmi (epitalamiju) – kasnije nadjenutog naslova »Vjenčanje Mirka Thökölyja i Jelene Zrinske« – opjevao nevjestu koja se u lipnju 1682. vjenčala s vođom kuruckog pokreta, čiji je uspon nalikovao kometu na obzoru. U stručnoj literaturi činjenica da je nevjesta pred oltar stala s 39, a ženik s 25 godina predstavlja opće mjesto. Takvu razliku u godinama, znakovitu čak i prema današnjim liberalnim normama znanstveni istraživači smatrali su argumentom u korist političke, planirane naravi braka, premda u svjetlu njihovog životnog puta nisu isključivali ni da je među budućim supružnicima nastala tijesna emocionalna privrženost.[2] Na braku je neosporno inzistirao Mirko Thököly – time je imetak doma Rákóczijevih, njihove vojne kapacitete i, ništa manje važno, kneževski ugled stavio u službu protuhabsburškog ustanka, koji

[1] Gyöngyösi 2000. 17.
[2] Várkonyi–Nickel 2016. 430–445.

je tada bio u uzlaznoj fazi.[3] Jelena Zrinska bila je, naime, udovica izabranog erdeljskog kneza Franje I. Rákóczija (1645.–1676.), koji je naglo preminuo u 31. godini života, i naravna starateljica svoje djece, polusiročadi Julijane i Franje, pa je u tom svojstvu sve do punoljetnosti nasljednika slobodno raspolagala golemim nasljedstvom obitelji Rákóczi.[4]

Iako je István Gyöngyösi u svojoj političkoj pjesmi razmotrio prednosti kojima su se supružnici mogli nadati, od braka je neprikriveno očekivao jačanje kuruckog pokreta. Povijest Thökölyjevog ustanka ne može biti temom ovog elaborata, za nas su ovdje važne samo okolnosti vjenčanja. Dožupan Gemerske županije i djelatni odvjetnik početkom 1683. zapisao je riječi koje prema svemu sudeći potvrđuju kako je »mlada« nevjesta u vrijeme vjenčanja već poprilično zašla u godine. Ipak, presudan argument umjesto njega nudi nam epitaf na grobu Jelene Zrinski, koja je umrla u prognanstvu u Nikomediji (današnjem Izmiru), na području Osmanskog Carstva. Prema latinskom natpisu mramornog nadgrobnog spomenika, koji je dao izraditi tajnik bračnoga para Thököly János Komáromi i navodi se u naslovu ovog elaborata, njegovu je gospodaricu smrt zadesila početkom 1703., u dobi od 60 godina. Njezino tijelo primila je crkva sv. Benedikta u vlasništvu isusovačkog reda, smještena u istanbulskoj četvrti Galata.[5]

VRIJEME ROĐENJA, ILI 1643.?

Počev od objavljivanja dnevnika Jánosa Komáromija pa sve do danas zananost smatra da se Jelena Zrinski rodila 1643., što je utvrđeno oduzimanjem životne dobi koja se navodi na nadgrobnom spomeniku od godine njezine smrti. Vjerojatno je i historiografski ugled autora prve monografije o kneginji Mihálya Horvátha doprinio da se u mađarskoj i hrvatskoj povijesnoj znanosti podjednako uvriježi godina koju je taj povjesničar odredio kao vrijeme njenog rođenja.[6] Godine 2018. objavljen je i zbornik povodom (pretpostavljene) 375. godišnjice rođenja i 315. godišnjice smrti Jelene Zrinski.[7] Do toga je došlo unatoč učestalijim iznošenjima dvojbi glede ispravnosti godine koju je odredio Horváth. Najvažniji argument protivnika predstavljala je činjenica da je Jelena Zrinska u listopadu 1694. u Beogradu rodila djevojčicu po imenu Suzana, iako je – ako epitaf prihvatimo vjerodostojnim – tada već trebala biti u 51. godini života.[8] Općepoznatom datumu također možemo suprotstaviti da je 1666. godine, u vrijeme sklapanja braka s Franjom I. Rákóczijem trebala imati 23 godine, što znači da je bila dvije godine starija od supruga. Poznavajući onodobne ženidbene običaje to bi bilo doista neuobičajeno – pri sklapanju prvoga braka suprug je skoro uvijek bio stariji.[9] Kasniji erdeljski kancelar Miklós Bethlen, 1665., dakle jedva godinu dana ranije sreo je u Bakru neudanu Jelenu Zrinski u obiteljskom krugu, premda su aristokratske djevojke roditelji i široka rodbina u pravilu udavali u dobi između 14 i 18 godina.[10] Pod pritiskom protuargumenata koji pokazuju u istom smjeru pojedini su istraživači pretpostavili da je buduća kneginja rođena kasnije, određujući uglavnom razdoblje između 1650.–1652., što dosad nije potkrijepljeno vrelima.[11] Time možemo pojasniti da se u novijoj dvojezičnoj biografiji Jelene Zrinske (na mađarskom i turskom jeziku) autorice Ágnes R. Várkonyi unatoč drugačijim mišljenjima i

---

3 Varga 2007. 19–39.

4 Várkonyi–Nickel 2016. 426.

5 Komáromi 1887. 81.

6 »Jelena, najstarije dijete grofa Petra Zrinskog i Katarine Frankopan rođena je 1643., a nakon nje uslijedili su još sestra Judita Petronela, brat Ivan Antun i sestra Aurora Veronika.« Horváth 1869. 3.

7 Őze–Szelke 2018.

8 Thököly 1863. 588–589. Jelena Zrinska 1683. godine drugom suprugu rodila je sina koji je pri krštenju dobio ime Stjepan, ali je dijete živjelo vrlo kratko. U vrijeme opsade Mukačeva 1686. godine također je bila trudna. R. Várkonyi 2007. 197., 200–201.

9 Péter 2008. 58–59.

10 Bethlen 1955. 212–213.

11 Várkonyi–Nickel 2016. 421.; Mészáros 2010. 25–32.; Temesváry 1996. 56.; Nagy 1985. 374–378.; Nagy 1982. 123.

dalje navodi sve do danas kanonizirana godina koju je objelodanio Mihály Horváth.[12]

Nesigurnost konačno može razriješiti vrelo na koje smo naišli istražujući karijerni put njezina oca Petra Zrinskog (†1671), podjednako prikladno za opovrgavanje »službene« 1643. te pretpostavki o 1650-ima. Rečeni dokument je dnevnik Vuka Krste Frankopana (†1652), oca Ane Katarine Frankopan (†1673) i djeda po majci Jelene Zrinske. Dnevnik koji zapise za 1648. i 1649. godinu sadrži izmiješano na hrvatskom i njemačkom jeziku iz vlasništva grofovske obitelji Attems na inicijativu ranijeg ravnatelja Emilija Laszowskog 1938. godine dopremljen je u Zagreb i deponiran u Državnom arhivu u Zagrebu.[13] Naredne godine on je to vrijedno vrelo, koje umjesto obiteljskih pretežito sadrži gospodarske zapise objavio i u tiskanom obliku.[14] Valja napomenuti kako uz Frankopana, koji je hrvatsko-primorskim krajiškim krajonom upravljao četvrt stoljeća, dnevnik sadrži i zapise njegova tajnika Daniela Korubskog i drugih. Vrelo nije privuklo pozornost mađarske niti – na iznenađujući način – hrvatske znanosti, premda je rečenica upisana 23. ožujka 1649. mogla razjasniti nadnevak rođenja Jelene Zrinske. U dnevniku se, naime, nalaze sljedeći reci: »Došal je Spišič iz Med Murja, iz Podbresta z listi i z glasom, da je gospa Zrinska etc. pred tim toga drugu noč med 11 i 12. urom porodila kčer, koja taki je kerščena imenom sv. Helenae«. [15] Vjesnik i sluga Petra Zrinskog, kojem je sretni djed poklonio konja, 25. je već krenuo u Međimurje, ponijevši prema svemu sudeći darove za novorođeno dijete, među ostalim i porculan.[16] Kasnije se u Međimurje uputio i drugi sluga kako bi se osobno uvjerio o stanju majke i kćeri; znamo i to da je za putne troškove od Vuka Krste Frankopana dobio tri forinte.[17] Na žalost, iz zapisa ne doznajemo je li Petar Zrinski bio osobno prisutan kod rođenja kćeri, jedino je sigurno da je 8. ožujka još bio u Međimurju. Tada se, naime, k njemu uputio šogor Juraj Frankopan (†1661), kako bi zajedno otputovali na požunski državni sabor koji je otvoren krajem siječnja.[18] Zrinski vjerojatno ni kasnije nije otputovao na mjesto održavanja staleškog sabora, budući da je krajem svibnja boravio u Ozlju. Ovdje je primio vijest o teškoj bolesti svoje supruge, nakon čega se odmah uputio u Međimurje.[19]

Jelena ZRINSKI (Podbrest, 1649. ? - Nikomedija, 1703.)

[12] R. Várkonyi 2008. 238. Djelo je u međuvremenu objavljeno i na hrvatskom jeziku. R. Várkonyi 2011.

[13] Laszowski 1939. 76–77.

[14] Laszowski 1939. 75–102.

[15] Laszowski 1939. 85.

[16] »naš sluga Spissich Christof«. Laszowski 1951. 119.; Laszowski 1939. 86.

[17] Laszowski 1939. 88.

[18] Laszowski 1939. 97.

[19] Laszowski 1939. 97.

ZAŠTO BAŠ PODBREST?

Dnevnički zapis osim nadnevka donosi i mjesto rođenja, navodeći kako je Jelena Zrinska rođena u Međimurju, točnije u Podbrestu, a ne u očevom dvorcu Ozlju, kako se ranije s razlogom pretpostavljalo. Naime, na preporuku punca Petar Zrinski je u travnju 1647. postavljen na čelo dvojne žumberačko-slunjske kapetanije u sklopu hrvatsko-primorske krajine, nakon čega se njegova karijera neosporno vezivala uz to područje.[20] Dana 15. ožujka 1649. podijelio je s bratom Nikolom obiteljski posjed: stariji brat uz najvrednije međimursko vlastelinstvo dobio je slavonske posjede, dok je Petar nakon toga postao vlasnikom primorskih i dobara smještenih južno od Kupe.[21] Ipak, Ana Katarina Frankopan svoje je dijete donijela na svijet u Međimurju, odvojenom od državnog teritorija pod osmanskom vlašću samo rijekom Murom, odakle su često vođeni pljačkaški prodori.[22] Još više iznenađuje što Jelena nije rođena u Čakovcu, prirodnom i dobro zaštićenom središtu vlastelinstva, nego u malom pridravskom selu udaljenom 10 km u zračnoj liniji u smjeru jugoistoka.

Neuobičajeno je što popis braće Zrinski iz 1638. godine ne spominje da se u naselju nalazila kurija.[23] Naravno, to bi se moglo pojasniti i kasnijim podizanjem građevine. Na čudan način ni vrela nastala nakon 1670., kada je posjedima već upravljala Ugarska komora, ne spominju građevinu takve namjene, koja je prema svemu sudeći 1648. još zasigurno postojala. Bilo bi logično pretpostaviti da je dijete na ovom mjestu došlo na svijet pod nekakvom prisilom, uslijed neke ad hoc odluke. Tomu, međutim, proturječi više okolnosti. Prvenstveno su to navike onodobnih aristokratskih obitelji, koje su nastojale što brižnije pripremiti porođaj, pri čemu su temeljito razmatrale više aspekata, primjera radi lokalnu klimu, »razinu komfora« građevine, blizinu liječnika i sigurnosne uvjete, da spomenemo samo one najvažnije.[24] Najnovija istraživanja neosporno su dokazala kako za razliku od uvriježenog javnog mišljenja ni Franjo II. Rákóczi nije rođen neočekivano, usred nedaća bijega 1676. u boršanskoj kuriji.[25] Jelena Zrinska svoje dijete nije rodila »slučajno« upravo na tom mjestu, kao što su i roditelji prije njenog rođenja prema svemu sudeći razmotrili argumente za i protiv lokacije. Protiv slučajnosti izbora lokacije govori i to što je 15. srpnja 1647. Petar Zrinski u kuriji Podbrest za 50 000 talira prepustio supruzi svoja dobra kako bi u njima mogla nesmetano uživati u udovištvu.[26] Iako se razlog u diplomi ne navodi, ipak je očit: Petar Zrinski sljedećeg mjeseca s postrojbom od 1200 lakih konjanika krenuo je na moravsku bojišnicu Tridesetogodišnjeg rata (1618.–1648.), pa se transakcija zapravo može shvatiti kao oporuka.[27] Zrinski je 2. rujna 1648. na istom mjestu, »in curia nostra Podbrest« izdao i jednu naredbu.[28] To dodatno potvrđuje da je Ana Katarina Frankopan (vjerojatno i njezin suprug) krajem 1640-ih zacijelo rado boravila u zabačenoj, skromnoj pridravskoj kuriji.

PRVO DIJETE?

U obitelji Zrinskih prvorođena ženska djeca pri krštenju su tradicionalno dobivala ime Jelena (Helena) pa su znanstvenici s pravom mislili da je buduća supruga Franje I. Rákóczija, kasnije Mirka Thökölyja bila prvorođenica Petra Zrinskog i Ane Katarine Frankopan.[29] To potvrđuje i – kao što smo vidjeli, pogrešna – godina rođenja 1643.: naime, malo je vjerojatno da je vrijeme između sklapanja braka (27. listopada 1641.) i Jeleninog pretpostavljenog rođenja bilo dovoljno za rađanje dvoje djece. Puno kasniji datum rođenja Jelene Zrinske od pretpostavljenog, 1649. godine, u svjetlu onodobne ari-

[20] Végh 2020. 811–815.

[21] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) Magyar Kamara Archívuma (=MKA) E 148 Neoregestrata acta. (=NRA) Fasc. 319. No. 30.

[22] O ranonovovjekovnim odnosima u Međimurju kao pograničnoj regiji vidjeti Végh 2017. 261–275.

[23] Horváth 2010. 93–204.

[24] Várkonyi–Nickel 2016. 421.

[25] Mészáros 2018. 7–24. I ovim putem zahvaljujem se Kálmánu Mészárosu na lektorskim napomenama.

[26] MNL OL MKA E 148 NRA Fasc. 19. No. 37.

[27] Végh 2020. 812.

[28] Laszowski 1951. 104.

[29] R. Várkonyi 2008. 18.

stokratske prakse rađanja djece otvara nova pitanja, na koja je teško odgovoriti. Fundamentalna istraživanja Katalin Péter otkrivaju da su aristokratske supruge u novovjekovnoj Ugarskoj nakon sklapanja braka svoju djecu rađale više-manje ujednačenom dinamikom od 1,5–2 godine, pod pretpostavkom da nije bilo bioloških ili drugih objektivnih zapreka (na primjer, trajne odsutnosti supružnika).[30] Plodni ciklus bračni parovi prekidali su dobrovoljno, uglavnom početkom-sredinom tridesetih godina života.[31] U našem slučaju to bi značilo da bračni par Zrinski nakon vjenčanja nije imao djece preko sedam (!) godina, ili o tome nije bilo saznanja.

Međutim, iz prepiske Petra Zrinskog i Ádáma Batthyányja doznajemo kako je obitelj već dobila barem jedno dijete, koje u lipnju 1647. više nije bilo među živima. Ozlojeđen očev ton sugerira da dijete nije umrlo pod »uobičajenim« okolnostima.[32] Možemo pretpostaviti da postoji veza između djetetove smrti, utamničenja Vuka Parapatića i oduzimanja međimurskih službenih posjeda, koje je dospjelo pred državni sabor 1646.–1647. godine.[33]To se pitanje još treba razriješiti. Na žalost, nije nam poznat ni spol djeteta, premda se – u smislu onog što smo rekli o imenu Jelena – razumno nameće pretpostavka da je umrlo dijete bilo muško. Propitivanjem imena koja su dobila djeca Nikole Zrinskog (danas već znamo da ih je bilo šest) možemo zaključiti da su nasljednici dobivali po dva imena, pa se povremeno događala podudarnost jednog od imena djece.[34] Susljedno tomu ne možemo isključiti da je dijete rođeno prije Jelene bilo žensko, koje je pri krštenju moglo dobiti isto ime, što je, naravno, samo pretpostavka. Kao što smo vidjeli, prema djedovom dnevničkom zapisu Jelena je imala (samo) jedno ime, a nemamo saznanja ni o tome da je on sam ikada koristio (i) drugo ime. István Vitnyédi, čovjek od povjerenja Nikole i potom Petra Zrinskog jedini 1663. spominje četrnaestogodišnju kćer Zrinskog kao »gospođicu Katicu«,[35] ali priznaje: nije siguran u njeno ime i životnu dob, pa traži od oca da što brže potvrdi njegova saznanja kako ne bi ostao u zabludi.[36] Tako dijete rođeno i umrlo prije Jelene donekle smanjuje broj godina koje je bračni par Zrinski proveo bez djece, no nedostatak djece u godinama nakon vjenčanja i tako je upadljiv. Poznato je da je u tom razdoblju bilo malo sretnih aristokratskih obitelji koje nisu izgubile niti jedno dijete. Od šestero djece Nikole Zrinskog odraslu je dob doživjelo tek dvoje.[37] Čini se da ni obitelj njegova mlađeg brata u tom pogledu nije bila izuzetak i možda je morala sahraniti više djece. Nedostatak djece mogao bi se pripisati i eventualnom pobačaju (pobačajima) ili rođenju (rođenjima) mrtvog djeteta, posebice stoga što su suvremenici takve događaje zapisivali tek iznimno.[38]

Ako prihvatimo postavku stručne literature da je Ana Katarina Frankopan rođena oko 1625., u vrijeme udaje mogla je imati oko sedamnaest godina.[39] Njezina kći Jelena bila je starija samo jednu godinu kada ju je Franjo I. Rákóczi 1666. godine izveo pred oltar. Naredne je godine već rodila, ali je sin koji je pri krštenju dobio ime Juraj ubrzo umro, a sve do rođenja Julijane Rákóczi 1672. godine nemamo

---

30 Péter 1996. 16–18.

31 Péter 1996. 16–18.

32 »Édes gyermekemnek elveszése után (...) meg esküdtem Istennek, ártatlan gyermekem vérének bosszúállója leszek törvénnyel és igazsággal [Nakon gubitka dragog mi djeteta (...) zakleh se Bogu, krv mog neving djeteta osvetit ću zakonom i pravicom«]. MNL OL P 1314 A Batthyány család hercegi ágának levéltára. Missiles. No. 54158. Petar Zrinski Ádámu Batthyányju. Čakovec, 8. srpnja 1647.; »sőt az egész országot is elrakta vele, én magam hogy etettem és babonáztam magam feleségét s gyermekét [s njime je uzeo i cijelu državu, a ja sam sam pak hranio (to jest: trovao – FV) i omamljivao svoju ženu i dijete«]. No. 110317. Petar Zrinski Ádámu Batthyányju. Čakovec, 2. lipnja 1647.

33 MOE 2017. 212–213., 397.

34 Isto kao i ranije u slučaju Marije Katarine i Marije Barbare († prije 1664.). Merényi–Metzger 2015. 395–398.

35 Vitnyédi 1871. 252. (No. 242.)

36 »ugy tudom Kata az neve, ideje pedig tizennegyedik esztendő, hogy ne erráljak, kérem alázatosan Nagyságodat, adjon mentül hamarébb választ, hogy rescribálhassak« [»Prema mojim saznanjima zove se Kata, a što se tiče dobi ima četrnaest godina, ali da ne griješim, ponizno molim vaše Veličanstvo, odgovorite mi što brže da bih Vam mogao povratno pisati«]. Vitnyédi 1871. 27. (No. 248.)

37 Merényi–Metzger 2015. 395–398.

38 Péter 1996. 16.

39 Kolarić 2014. 134. Djelo sam pribavio uz pomoć Ivane Jukić, na čemu se i ovim putem zahvaljujem.

saznanja o rođenju druge djece.[40] Vjerojatno je organizam mlade majke propatio zbog – prema stajalištu moderne medicine – porođaja u biološkom smislu ranoj dobi, što nije bio izniman slučaj. Možda se to dogodilo i s majkom, Anom Katarinom Frankopan. Uzgredno napominjemo kako su se pored očevog dvojbe pojavile i u svezi nadnevka rođenja majke Jelene Zrinski. Otac hrvatske historografije Ivan Kukuljević Sakcinski u svom elaboratu iz 1868. tvrdi kako je Petar Zrinski rođen u Vrbovcu 6. lipnja 1621., u drvenoj kuriji podno vrata utvrde.[41] Autor svoju tvrdnju ne zasniva na konkretnom vrelu nego na određenim zapisima koje je hrvatska, a njezinim tragom i mađarska historiografija prihvatila bez pogovora.[42] Prema potvrdi koju je 1667. izdao zagrebački biskup i kalačko-bački nadbiskup Petar Petretić – koju je Zrinski trebao za stjecanje mletačkog državljanstva – kršten je 21. lipnja 1622.[43] Budući da se krštenje obavlja što skorije, najkasnije u roku od 8-10 dana po rođenju, taj podatak ne pojašnjava očito vremensko odstupanje, poglavito jer se godina ne poklapa s podatkom iz stručne literature. Rješavanje ovog problema u budućnosti će predstavljati žurnu zadaću, s obzirom da se obilježava 400. obljetnica rođenja i 350. obljetnica smrti Petra Zrinskog.

ŽIVOTNI PUT U BROJEVIMA

Iz svega toga proizlazi da je podatak koji se može pročitati na epitafu nadgrobnog spomenika Jelene Zrinski u Galati, prema kojem je »heroina« umrla u dobi od 60 godina očito netočan. Jedno od mogućih objašnjenja je što Iván Nagy dnevnik Jánosa Komáromija nije objavio na temelju – do tada već izgubljenog – izvornika, nego kopije, pa je lako moguće da se pri prepisivanju potkrala pogreška. Naravno, ne možemo isključiti ni to da se na mramornoj ploči postavljenoj na crkevnom zidu nalazi netočan podatak, premda je teško zamislivo da je Komáromi, koji je u službi kneževskog para proveo više od desetljeća i s njima bio u prisnom odnosu bio neinformiran o tako važnom pitanju. U novije vrijeme potaknuto je kako su (točni) rimski brojevi na nadgrobnom spomeniku krivo iščitani, no takvo inovativno »epigrafsko« pojašnjenje – slično ranije navedenima – neosporno iziskuje dokazivanje.[44]

Bilo kako bilo, sada je već izvjesno da je Jelena Zrinska svjetlo dana ugledala u ožujku 1649. u Podbrestu, u Međimurju, koje je pripadalo Zalskoj županiji, dakle na području uže Ugarske, ali nedvojbeno u hrvatskoj jezičnoj sredini. U vrijeme kada je Miklós Bethlen – prema svjedočanstvu svojih memoara – igrao karte s njom i njezinom majkom imala je svega šesnaest godina, a ta je godina ujedno bila i posljednja godina njezinog djevojačkog života. Za izabranog kneza Franju I. Rákóczija, koji je od svoje supruge bio stariji četiri godine, što je odgovaralo onodobnoj ženidbenoj praksi, udala se u ožujku 1666. Jurja, svoje prvo dijete, koje je živjelo vrlo kratko, rodila je u skladu s onodobnim očekivanjima, prema današnjem poimanju vrlo rano, sa svega osamnaest godina. Kćer Julijanu rodila je u dobi od 23, a sina Franju, budućeg vođu ustanka s 27 godina. Tada, 1676. godine započinje i njeno časno udovištvo, koje je opjevao István Gyöngyösi. U brak s Mirkom Thökölyjem stupila je kada je imala 33 godine, doista u »ljetu svoga žitka«, ali dobna razlika između njih na ovaj način nije bila četrnaest, već svega osam godina. Suprotno shvaćanjima našega vremena dobna razlika u korist supruge u 17. stoljeću nije bila povod za glasine. Prema praksi nakon smrti prvog supružnika (koji je od njih obično bio stariji nekoliko godina) udovice su uglavnom birale mlađeg uspruga. Dakle, brak Thökölyja i Jelene Zrinske – barem u tom pogledu – nije bio izniman, već uobičajen. Mukačevo, zadnju utvrdu Gornjougarske Kneževine morala je otvoriti pred carskom vojskom 1688. godine, u dobi od 39 godina, a te godine konačno su je odvojili i od sina Franje. Izgnanstvo u Turskoj započela je četiri godine kasnije, kada je imala 43 godine. Suzanu, svoje zadnje dijete rodila je i prema današnjem shvaćanju kasno, u dobi od 45 godina. Smrt ju je sustigla 1703. u Nikomediji, u kuriji na »Cvjetnom polju«, kada je umjesto šezdeset imala tek 54 godine.

Preveo Ivan Tomek

---

40 Várkonyi–Nickel 2016. 421.

41 Kukuljević 1868. 211.

42 »Rukopisne bilježke«. Kukuljević 1868. 211.

43 Király–Kovács 1986. 37–38.

44 Prije njezina objavljivanja omogućeno mi je korištenje rukopisne monografije Györgya Gömörija »Netočni podaci na nadgrobnim spomenicima iz 17. stoljeća« na čemu se ovim putem zahvaljujem autoru.

LITERATURA

1. Bethlen 1955., *Bethlen Miklós önéletírása.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Budapest, 1955.
2. Gyöngyösi 2000., Gyöngyösi István: *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. Palinódia (Kesergő Nimfa).* A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Jankovics József és Nyerges Judit. Budapest, 2000.
3. Horváth 1869., Horváth Mihály: *Zrínyi Ilona életrajza.* Pest, 1869.
4. Horváth 2010., *A Muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17–18. században. Válogatott források.* Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Gyulai Éva–Horváth Zita–Turbuly Éva. Szerk. Horváth Zita (Zalai Gyűjtemény 68.) Zalaegerszeg, 2010.
5. Király–Kovács 1986., Király Erzsébet–Kovács Sándor Iván: A Velencei Állami Levéltár Zrínyi-dokumentumaiból. In: *Zrínyi-dolgozatok III.* Szerk. Dömötörfi Tibor–Thúróczy Horváth Andrea–Kovács Sándor Iván. Budapest, 1986. 26–40.
6. Kolarić 2014., Kolarić, Juraj: Posljednje počivalište Katarine Zrinski u Grazu i Zore (Aurore) Veronike Zrinski u Klagenfurtu. In: *Uloga i značenje glasovitih žena iz obitelji Zrinski i Frankopan. Zbornik radova sa znanstvenog skupa 2012.* Gl. ur. Juraj Kolarić. Zagreb, 2014. 129–147.
7. Komáromi 1887., *Magyarországi s erdélyi bújdosó fejedelem Késmárki Thököly Imre secretáriusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiája.* Új kiadás. Közli Nagy Iván. Pest, 1887.
8. Kukuljević 1868., Kukuljević Sakcinski, Ivan: Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 9. (1868), 152–343.
9. Laszowski 1939., Laszowski, Emilij: Dnevnik grofa Vuka K. Frankopana iz god. 1648. i 1649. *Starine* 40. (1939), 75–102.
10. Laszowski 1951., Laszowski, Emil(ij): *Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana.* (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 1.) Zagreb, 1951.
11. Merényi–Metzger 2015., Merényi–Metzger Gábor: Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119. (2015), 3. 395–398.
12. Mészáros 2010., Mészáros Kálmán: Zrínyi Ilona. In: *Az »üstökös kegyeltje«. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Hajdúszoboszló, 2007. szeptember 25–26.* Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló, 2010. 25–32.
13. Mészáros 2018., Mészáros Kálmán: Miért éppen Borsi? Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről. In: Mészáros Kálmán–Seres István–Török Péter: *A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Szerk. Kovács Eleonóra–Mészáros Kálmán. Budapest, 2018. 7–24.
14. MOE 2017., *Magyar Országgyűlési Emlékek, 1646–1647.* Közzéteszi Bessenyei József. E-könyv. Eger, 2017.
15. Nagy 1982., Nagy László: »Csak akkor születtek nagy dolgok«. Zrínyi Ilona dicsérete. In: Nagy László: *»Nem jöttünk égi hadak útján«. Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról.* Budapest, 1982. 117–146.
16. Nagy 1985., Nagy László: A generálisért cserélt hitves. In: *Kard és szerelem. Török kori históriák.* Budapest, 1985. 371–416.
17. Őze–Szelke 2018., *Res publica confoederata: tanulmányok Zrínyi Ilona születésének 375. és halálozásának 315. évfordulója tiszteletére.* Szerk. Őze Sándor–Szelke László. Budapest, 2018.
18. Péter 2008., Péter Katalin: *Házasság a régi Magyarországon 16–17. század.* Budapest, 2008.
19. Péter 1996., Péter Katalin: A gyermekek első tíz esztendeje. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. »Adott Isten hozzánk való szeretetből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk«.* Szerk. Péter Katalin. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Budapest, 1996. 15–50.
20. R. Várkonyi 2007., R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. In: *A Zrínyiek a magyar és horvát históriában.* Szerk. Bene Sándor–Hausner Gábor. Budapest, 2007. 181–206.
21. R. Várkonyi 2008., R. Várkonyi Ágnes: *Zrínyi Ilona. Európa legbátrabb asszonya.* Budapest, 2008.
22. R. Várkonyi 2011., R. Várkonyi Ágnes: *Jelena Zrinski, najhrabrija žena*
23. *Europe.* Zagreb, 2011.
24. Temesváry 1996., Temesváry Jenő: Felnőtté válás és házasságkötés a XVI–XVII. században avagy mikor született Zrínyi Ilona? *Irodalomismeret* 7. (1996), 51–56.
25. Thököly 1863., *Késmárki Thököly Imre naplója 1693. 1694. évekből.* Az eredeti kéziratból közli Nagy Iván. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XV.) Pest, 1863.
26. Varga 2007., Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben.* Budapest, 2007.

27. Várkonyi–Nickel 2016., Várkonyi Gábor–Várkonyi-Nickel Réka: Gyermek a várfalak között. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére* I. Szerk. Horn Ildikó et alii. Budapest, 2016. 417–440.
28. Végh 2017., Végh Ferenc: Négy ország határvidékén: A Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés). In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor–Fodor Pál–Hausner Gábor–Padányi József. Budapest, 2017. 261–275.
29. Végh 2020., Végh Ferenc: A »Magyar Mars« árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények* 133. (2020). 4. 805–826.
30. Vitnyédi 1871., Vitnyédi István levelei 1652–1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcstörténetéhez. Közli: Fabó András. *Magyar Történelmi Tár* 15. (1871), 1–272., 16. (1871) 1–278.

SUMMARY

Following Peter Zrinski's (†1670) detention, as is well known, the archives of the family was almost completely destroyed. As a result, uncertainty has been dominating both the Croatian and the Hungarian historiography regarding the birth dates of the conspirant aristocrat's children until now. Only Helen Zrinski's (†1703) year of birth was thought to be certain. According to her epitaph she died in exile in Nicomedia (present-day Izmit) at the age of 60. Considering the events of her life, however, some Hungarian researchers have disputed the calculated year of 1643 as birth date with good reason. Relying on released and unpublished sources, the author concludes that Helen Zrinski was born later, in 1649 in Muraköz, actually. The newly discovered date put a different complexion on the major stages of her turbulent course of life. Besides, Helen Zrinski turned out not to be Peter Zrinski's firstborn child.

IZMEĐU REPRESIJE I NEIMAŠTINE: GRAD I KOTAR KOPRIVNICA POČETKOM 1950-IH GODINA U OGLEDALU GLASA PODRAVINE

BETWEEN REPRESSION AND POVERTY: THE CITY AND DISTRICT OF KOPRIVNICA IN THE EARLY 1950S IN THE EYES OF GLAS PODRAVINE

Željko KRUŠELJ
Sveučilište Sjever
Odjel za komunikologiju,
medije i novinarstvo
Trg dr. Žarka Dolinara 1
HR – 48000 Koprivnica
zkruselj@unin.hr

Primljeno / Received: 3. 4. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 070(497.525.1Koprivnica)"195"(091)
316.343.7(497.525Podravina)"195"(091)
94(497.525Podravina)"195"

SAŽETAK

Grad i kotar Koprivnica tek od kraja 1950. godine dobivaju svoje stalno glasilo Glas Podravine. Pokrenut zbog izbornih potreba vladajuće Komunističke partije, taj je lokalni list najprije bio povremenik, zatim dvotjednik i od listopada 1953. tjednik. U tom ga razdoblju nisu uređivali i pisali profesionalni novinari, već partijski dužnosnici i aktivisti, koji nisu poštivali temeljna zanatska pravila, već su preko njega ostvarivali svoje političke ciljeve. Unatoč tome, list je zbog brojnih informacija s terena, žestokih komentara i reagiranja čitatelja bio pouzdano ogledalo političkih, socijalnih, gospodarskih i kulturnih prilika, ponajprije obilježenih jednoumljem, masovnom represijom i općom neimaštinom. Stanovništvo je velikim dijelom živjelo od poljoprivrede, koja je bila devastirana neuspjehom prisilno formiranih seljačkih radnih zadruga, a industrija je bila tek u povojima. U trgovinama je manjkao gotovo cjelokupni asortiman, uključujući i ono najvažnije – kruh, sol, šećer i sve vrste energenata. Krivcima su za takvo stanje isključivo proglašavani »protunarodni elementi«. Zato je list povremeno sličio bizarnom spoju crne kronike, gdje su nabrajane zatvorske kazne i ideološka skretanja, i propagandističkog biltena u kojem su građanima poljuljanih ideala davane upute kako ostati na proklamiranom revolucionarnom putu.

Ključne riječi: Glas Podravine, Koprivnica, Komunistička partija, aktivizam, jednoumlje, represija, neimaština

Keywords: Glas Podravine, Koprivnica, Communist Party, activism, unanimity, repression, poverty

UVOD: POJAVA, ZNAČENJE, KONCEPTUALNI OKVIR I PROFESIONALNA RAZINA LISTA GLAS PODRAVINE

Koprivnica je odmah po okončanju Drugog svjetskog rata bila među malobrojnim hrvatskim i jugoslavenskim gradovima koji su pokrenuli ili obnovili izlaženje neke svoje lokalne tiskovine. Razlog iznimno malog broja tiskovina nije bio isključivo u kroničnom nedostatku nekompromitiranih novinarskih kadrova, općoj nestašici novinskog papira i kemikalija te u često devastiranim tiskarama. Još je

važnija bila odluka novih komunističkih vlasti da ukinu sve međuratne građanske i ratne ustaške tiskovine, a kad prilike dopuste krenu u osnivanje onih koje će biti pod potpunom političkom kontrolom.[1]

Spletom okolnosti, ponajprije zbog učešća pojedinih međuratnih novinara, suradnika lista i tiskara u NOB-u, od rujna 1945. pa do veljače 1946. u Koprivnici je izlazio tjednik *Podravske novine*, kojemu je u prilog išla i činjenica da ga je ustaški režim zabranio odmah po uspostavi NDH. Bio je to, uz sisačko *Jedinstvo* i *Varaždinske vijesti*, jedan od tada samo tri lista u NR Hrvatskoj na gradskoj razini. U pozadini tog obnovljenog šestomjesečnog izlaženja *Podravskih novina* nije bila želja narodnofrontovskih vlasti, koje su čvrsto kontrolirali i idejno usmjeravali lokalni organi KPH, da bude u funkciji informiranja stanovništva. Tjednik je na sve načine služio ideološkoj pripremi građana za prijelomne parlamentarne izbore u studenome 1945., ubrzo i usvajanje prvog jugoslavenskog Ustava.

Kad su ti ciljevi ispunjeni, tjednik je naprasno ukinut. Obrazloženje je bilo tipično za to razdoblje, nedostatak novinskog papira, no iz tekstova je bilo jasno da je uredništvo ponekad izlazilo iz predviđenih ideoloških okvira, dajući prostora osobama i pojavama koje su političkim tijelima bile nepoželjne. Objavljivane su i razne informacije koje su otkrivale vrlo zabrinjavajuću društvenu i socijalnu sliku grada i okolice, a iz njih se naslućivalo i nezadovoljstvo građana brojnim represivnim mjerama novih vlasti.[2]

Koprivnica nakon toga nije ima glasilo sve do 29. listopada 1948., kad se pojavio samo jedan broj *Glasa fronte*. Kako se i moglo očekivati u tim agitpropovskim vremenima, to ni na koji način nije bila informativna tiskovina, već predizborni bilten Kotarskog komiteta Narodne fronte Koprivnica. U njemu se građani pozivaju na masovno učešće u predstojećim izborima, uz tada uobičajeno ideološko prokazivanje i prijetnje svakovrsnim »neprijateljima«. Nakon izbora *Glas fronte* je odmah ugašen, a vlasti nisu smatrale bitnim javnosti o tome dati bilo kakvo objašnjenje.[3] Gledano iz medijskog ugla, o toj se tiskovini ne može izreći nešto afirmativno: nisu je ni uređivali ni pisali oni koji bi poznavali novinarski zanat, tekstovi se nisu ni pokušavali sadržajno i žanrovski držati temeljnih pravila, oprema je bila potpuno ideologizirana, a prijelom čak i ispod razine tiskovina toga vremena. Jednom riječju, bilo je to glasilo za političke forume i aktiviste, koje se u slobodnoj prodaji ne bi moglo održati.

Slijedila je još jedna informativna praznina od godine i pol, da bi se 21. veljače 1950. napokon pojavio novi list – *Glas Podravine*.[4] U zaglavlju mu je stajalo, zacijelo i po ugledu na svoja dva koprivnička prethodnika, da je to »predizborni bilten Narodnog fronta grada i kotara Koprivnica«. Nakladnik ga, dakle, nije ni deklarirao kao informativno glasilo, čime je pokazao i da nema dugoročnije izdavačke ambicije, iako se po formi i sadržaju nije bitno razlikovao od većine tadašnjih lokalnih listova. Regionalna je odrednica sugerirala da će se list baviti i okolnim naseljima, često i đurđevačkom Podravinom, a povremeno i dijelom one ludbreške. To je povremeno bilo u ovisnosti i s promjenama u teritorijalnom ustroju. Iznad crvenog logotipa lista stajao je najpoznatiji režimski slogan »Smrt fašizmu – sloboda narodu«, koji će se tu zadržati sve do 1958. godine.

Prvi je broj na naslovnici imao i prigodne političke parole »Izgrađujmo neumorno i nepokolebljivo socijalizam – sretnu budućnost naših naroda!«, »Živjeli trudbenici i trudbenice grada i sela, graditelji

---

1 Šire u Živorad Stoković: »Trideset godina štampe u socijalističkoj Jugoslaviji«, *Novinarstvo*, god. 11 (1975), str. 106-111, Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd. Tijekom 1945. u cijeloj je državi izlazilo samo 57 listova, od čega 13 dnevnih tiskovina, čiji su izdavači bile središnje ili republičke vlasti. Kako nema podataka o pojedinoj tiskovini, već su dostupni samo zbirni, one su ukupno imale nakladu od 1,270.800 primjeraka, što daje više nego skromni prosjek od 2228 primjeraka po tiskovini. Usporedbe radi, deset godina kasnije u Jugoslaviji su bile 493 tiskovine, 1965. njih 1171, a 1974. bilježi se čak 1988 naslova u nakladi od gotovo deset milijuna primjeraka.

2 Šire u Željko Krušelj: »Kraj građanskog novinarstva u Koprivnici: *Podravske novine* 1945.-1946., *Podravina*, vol. 19, br. 38, str. 34-55, Samobor-Koprivnica 2020.

3 Božica Anić: »Koprivničke novine u zavičajnoj zbirci Muzeja grada Koprivnice (II.)«, *Podravski zbornik*, br. 37, str. 273-279, Koprivnica 2011.

4 *Glas Podravine* je u digitaliziranom obliku za godišta od 1950. do 2007. dostupan na http://library.foi.hr/glas. U fizičkom su obliku gotovo svi dosad objavljeni brojevi dostupni istraživačima u Muzeju grada Koprivnice i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

socijalističke Jugoslavije!« te »Svi na izbore«. Najavljeno je izlaženje svakog petka, uz vrlo nisku cijenu od dva dinara. Kako je tih godina cijena kilograma kruha bila 10-15 puta veća od primjerka lista, na taj se način naglašavala njegova netržišna pozicija i dostupnost svima, što je ukazivalo da je sufinanciran iz gradskih i kotarskih izvora. Početkom 1952. cijena je »zbog poskupljenja tehničkog materijala« podignuta na šest dinara, zatim na osam, da bi već od ljeta iste godine bila podignuta na 10 dinara. Na toj se razini, i nadalje vrlo niskoj u usporedbi s cijenom osnovnih prehrambenih proizvoda, a i inflaciji unatoč, zadržala sve do 1959. godine, kad je podvostručena.

Zanimljivo je da se u izdavačkoj poziciji gotovo ništa nije promijenilo u cjelokupnom komunističkom razdoblju, jer je list ubrzo postao glasilo lokalnog Socijalističkog saveza radnog naroda, formalnog nasljednika Narodne fronte, koji je bezrezervno provodio politiku vladajuće Partije. Otuda su, kasnije uz nešto veće prihode od prodaje i marketinga, desetljećima dolazile i plaće zaposlenicima. Cijena je toga bilo neupitno političko tutorstvo, koje se ozbiljnije dovodilo u pitanje tek 1980-ih godina.

S obzirom da su *Podravske novine* još u međuratnom razdoblju, a dio se toga zadržao i tijekom kratkog poslijeratnog izlaženja, postavile neke profesionalne standarde, neizbježna je usporedba s novopokrenutim *Glasom Podravine*. Nema nikakve dvojbe da je potonji bio krupni korak unatrag, a ta se spoznaja nije bitno mijenjala sve do kraja 1950-ih godina. Ne samo da se *Glas*, kako su ga čitatelji uvijek skraćeno nazivali, koncepcijski nije nadovezivao na svog medijskog prethodnika, kojem je obol dao iskusni međuratni novinar Dušan Ožegović, već je bio prepoznatljiv baš po nepridržavanju zanatskih standarda. Izgledno je da ih njegovi urednici i autori tekstova, a to su bili razni politički dužnosnici i partijski aktivisti s terena, zacijelo nisu ni poznavali. U cijelom istraživanom razdoblju list nije imao niti jednog profesionalnog novinara, uključujući i volonterski status glavnog urednika, koji je morao imati i status u lokalnoj komunističkoj hijerarhiji. Urednički je voluntarizam vidljiv na gotovo svakoj stranici, gdje su tekstovi poredani bez reda, važnosti i rubričnih okvira. Nerijetko su male i na rubove gurnute informacije s lošom ili nikakvom opremom bile važnije od patetičnih i ideologiziranih »šlagera« na većem broju novinarskih kartica, ponekad i više od deset, za čije je čitanje trebalo puno volje i strpljenja. Imena većine suradnika, pogotovo iz okolnih naselja, uglavnom potpisivanih s inicijalima ili bez ikakva potpisa, nije moguće utvrditi, jer im je dužnost javljanja u listu bila i ostala jedina životna novinarska aktivnost.

Nema ni podataka je li početnih godina izlaženja *Glasa Podravine* za bilo koji posao bio isplaćen ikakav honorar, no iz poruka koje su otuda odašiljane čini se da bi to bila i povreda egalitarnih i aktivističkih vrijednosti. Pisanje za list bila je politička i moralna dužnost svakog iole obrazovanijeg člana Partije, Narodne fronte, Antifašističke fronte žena, Sindikata ili Narodne omladine. Zato se pitanje honorara nije ni moglo postavljati. Često su morali pisati i dužnosnici u gradskim i općinskim Narodnim odborima. Obični je građanin, ukoliko nije bio ideološki upitan, mogao objaviti tek pokoje pismo čitatelja, a za njih je od 1952. pod raznim nazivima otvorena i redovna rubrika. Kritika je tu mogla dosegnuti samo do lokalnih dužnosnika nižega ranga te nepartijaca koji su u nedostatku partijskih kadrova bili u rukovodstvima Narodnih odbora i seljačkih zadruga. Ukoliko su građani bili ideološki etiketirani i optuživani, makar i bez dokaza, reagiranja na redakcijske optužbe bila su tiskana tek uz prijetnje listu sudskim tužbama zbog klevete.

Zato su vrlo rado objavljivana pisma prozvanih za navodne malverzacije i politička zastranjivanja koji su bili spremni za javno pokajanje. List je u tim slučajevima služio kao oglasna ploča za prokazivanje »neprijatelja« svih vrsta, u kojima je uredništvo za njih bilo i tužitelj i sudac. Ne treba naglašavati da tekstovi u kojima su pojedinci grubo napadani i diskreditirani u pravilu nisu bili potpisani, što je dodatno stvaralo uvjerenje da je riječ o medijskoj presudi nedodirljive Partije. *Glas Podravine* je u tom početnom razdoblju u doslovnom smislu bio i produžena ruka i »bič« državnih represivnih organa.

O niskoj zanatskoj razini lista svjedoči još nekoliko lako provjerljivih činjenica. Prvi glavni urednik Ivan Povijač[5], koji je na toj dužnosti bio do studenoga te iste 1950. godine, prije pokretanja lista nije

[5] Ivan Povijač Pipa (1929.-2016.) u ratu je bio skojevac, a prema obiteljskim informacijama nakon oslobođenja je vodio koprivničko kino Velebit. Dužnost glavnog urednika *Glasa Podravine* preuzeo je sa samo 21 godinom starosti. Kasnije je, završivši Visoku privrednu školu, bio dužnosnik u raznim političkim tijelima, između osta-

imao nikakvo novinarsko iskustvo, niti je osim izbornih zadataka mogao osmisliti bilo kakav održivi koncept lista. Za njega je to bio jedan u nizu partijskih zadataka, a s njim su u redakciji također bili potpuni novinarski amateri. Nijedno od imena koje se tada pojavljuju u listu nije se kasnije zadržalo u novinarstvu, što dovoljno govori i o dosegu onoga što su objavljivali.

Poduži je popis nepoštivanja ili nepoznavanja zanatskih pravila koje uočavamo u gotovo svim brojevima koji su objavljivani u početnim godinama izlaženja *Glasa Podravine* . Ni Povijačevi nasljednici na dužnosti glavnog urednika nisu bili puno upućeniji u pravila pisanja i obrade tekstova, prijelome stranica i izdavačke koncepte. Svi su, što je također indikativno, imali vrlo ozbiljnih problema i s pravopisom, leksikom i sintaksom tadašnjeg hrvatsko-srpskog jezika. Ako je gost na stranicama bio neki politički dužnosnik ili oficir JNA, u njegov se tekst, makar je bio pisan srpskom jezičnom varijantom, a i u birokratsku frazeologiju, nije diralo. Dojam je da su urednici učili samo na vlastitim greškama, ne ugledajući se na listove koji su tada izlazili, primjerice na standarde hrvatskog političkog dnevnika *Vjesnik*.

Kao prvo i osnovno, što otežava analiziranje temeljne faktografije, autori tekstova u prvim godinama *Glasova* izlaženja većinom nisu poznavali pravila oblikovanja vijesti, izvještaja i raznih informacija, koja nebrojene generacije novinara u cijelom svijetu obično sažimaju u poznatu englesku sintagmu o »5W«. Zato je uobičajeno da se u informaciji o nekom događaju ne navodi gdje se i kada to dogodilo, tko su zapravo oni o kojima se govori, a ima i drastičnih primjera da nije opisano ni ono o čemu se iznose rezolutni stavovi. Tome pridonosi vrlo nezgrapna oprema tekstova, gdje je naslov obično tvrdnja u dva-tri reda, gdje je ponekad problem zaključiti zašto je nešto istaknuto većim slovima ili verzalom.

Tipični je autor *Glasovih* tekstova naprosto pretpostavljao da čitatelji već znaju o čemu on piše te da je jasno ne samo tko je i na koji način u to uključen u tu priču, već i kakvi su čiji stavovi o bilo kakvom problemu. Tako, primjerice, neke lokalne dužnosnike spominju samo po nadimcima, ujedno i bez navođenja funkcija, jer je to prosječnom Koprivničancu moralo biti poznato. Spominju se i razni objekti i institucije po gradu i okolnim naseljima, ali je rijetkost da se navede u kojim su ulicama ili čemu su te lokacije prije služile. Govori se o gradnji novih zgrada, ali autor ne smatra potrebnim da spomene i njihove adrese, često ne navodeći je li njihova namjena stambena ili gospodarska. O politički podobnim osobama govori se isključivo pozitivno, nerijetko i u superlativima, dok su politički oponenti i nesavjesni građani grubo vrijeđani, omalovažavani i ismijavani, čak i s navođenjem fizičkih manjkavosti. Uobičajeno je i prozivanje represivnih organa zašto se već nisu pozabavili takvim »neprijateljima socijalističkog razvoja«.

Naposljetku, urednici *Glasa Podravine* često se nisu opterećivali gdje će staviti koji tekst, osim što je bilo jasno da na naslovnicama moraju biti državni i partijski jubileji, Titovi rođendani i obraćanje javnosti, kao i godišnjice oslobođenja Koprivnice te formiranja pojedinih partizanskih jedinica. Tekstovi s naslovnice ponekad su se nastavljali na čak dvije dodatne stranice, a prelomljeni su bili tako da su se jedva razlikovali od okolnih tekstova. Rubrike su se pojavljivale i naglo nestajale bez ikakva objašnjenja, što je zacijelo ovisilo o promjenama suradnika i dopisnika iz pojedinih naselja. Poseban je problem predstavljala rubrika sport, oko kojeg su se vodile razne polemike, često i ideološke. Novinski su stavovi ovisili o trenutnim suradnicima pa su u vremenskom slijedu bili i kontradiktorni. Uočavaju se i brojevi u kojima je sport bio u potpunosti izbačen ili sveden na neku sitnu vijest, primjerice o nogometnoj utakmici u kojoj se jedino ne navodi njen rezultat, već samo dojam o prikazanoj igri »naše« ekipe.

Unatoč tako opsežnom popisu novinarskih slabosti i devalviranju gotovo svih zanatskih vrijednosti, *Glas Podravine* s nakratko preimenovanim *Koprivničkim tjednikom* (1954.-1955.) ostaje iznimno važan povijesni izvor za istraživanje života grada Koprivnice i njegove okolice u toj ranoj fazi socijalističkog razvoja. Ne samo da je to jedina tiskovina koja na jedan politički surov i jezični sirov način govori o načinu življenja i razmišljanja u tadašnjoj hrvatskoj provinciji, već je i pouzdani indikator svih proble-

log i sekretar Općinskog komiteta SKH Koprivnica te dužnosnik za pitanja obrane u Zajednici općina Bjelovar. Bio je poznat i izvan politike kao dugogodišnji golman NK Slavena i vozač kartinga, a uglavnom je radio u osiguravateljskim tvrtkama. Nakon hrvatskog je osamostaljenja bio iznimno angažiran u antifašističkim udrugama, a posebno se zalagao za istraživanja i cjelovito uređenje Spomen područja Danica.

ma i socijalnih tenzija s kojima se prosječni Koprivničanec i Podravec u prvoj polovici 1950-ih godina dramatično suočavao. Na stranicama lista lako je uočljivo ono što je puno teže iščitati u statističkim podacima vezanim za to razdoblje: građanin je više gladan nego sit, zimi u svom domu često nema grijanja, u brojnim naseljima nema ni struju, uglavnom ne može kupiti ono što mu je potrebno u domaćinstvu, skromno je odjeven, jedinu mu zabavu predstavlja odlazak u gostionu ili na nogometnu utakmicu, a kad progovori o tim nevoljama prozivan je u lokalnom listu i izložen progonu vlasti. *Glas Podravine* nepobitno dokazuje da se od 1945. pa do 1953. iz najrazličitijih razloga, dijelom i objektivnih, malo toga promijenilo na bolje.

O nakladi *Glasa Podravine* u cijelom navedenom razdoblju nema nikakvih podataka, a njih pojedinačno za lokalne tiskovine ne nalazimo ni u publikacijama koje su analizirale medije u socijalističkom razdoblju. O nakladama nikad nisu govorili ni urednici koprivničkog lista, osim što su početkom svake godine pozivali na produženja pretplate. Na posredni način možemo zaključiti da je list, koji je i 1950-ih godina bio suočavan s ograničenim količinama novinskog papira, ali i vrlo slabom interakcijom s čitateljima, mogao imati nakladu od tisuću ili dvije primjeraka, dakle i manje nego što su to 1945. imale sadržajno zanimljivije *Podravske novine*.

PREDIZBORNO AKTIVISTIČKO GLASILO: VELJAČA - STUDENI 1950. GODINE

U prvom broju *Glasa Podravine* od 21. veljače 1950., suprotno ustaljenim medijskim pravilima, nema uvodnika koji bi objašnjavao svrhu pokretanja lista, publiku kojoj je usmjeren i njegovu temeljnu društvenu ulogu. Nije to bio slučajni propust, jer se u tadašnjim političkim okolnostima podrazumijevalo da vlasti pokreću tiskovine u cilju mobiliziranja javnosti u svakovrsnim aktivnostima, poglavito izborima. Totalitarni jednostranački sustavi, za koje je tipični primjer bio upravo jugoslavenski, legitimitet i potvrdu svoje političke uloge tražili su u masovnom izlasku na izbore i gotovo jednoglasnom zaokruživanju režimskih lista. Svako odstupanje od samo nekoliko postotaka glasova, a kamoli kad je riječ bila o dvocifrenim brojkama, značilo je da na terenu postoji nemali stupanj nezadovoljstva.

Zato je novi koprivnički tjednik trebao prevenirati eventualne probleme uoči izlaska na izbore 26. ožujka 1950. za Saveznu skupštinu FNRJ. U tekstu na naslovnici od građana kotara Koprivnica[6] očekivala se gotovo jednoglasna potvrda kandidata Narodne fronte, iza kojih je uvijek stajala lokalna organizacija SKH. Među njima su, što je bila podravska politička specifičnost vezana uz seljačkog književnika i karizmatičnu ustašku žrtvu Mihovila Pavleka Miškinu, bili i dužnosnici Hrvatske republikanske seljačke stranke, još od ratnog razdoblja najvjerniji saveznici komunističkog pokreta. Na idućoj su stranici bile prijeteće poruke raznim političkim »klevetnicima«. Najavljeno je i predizborno »natjecanje svih frontovskih organizacija«, u istu svrhu i omladinske konferencije grada Koprivnice. Kao primjer je spomenut kolektiv Ložionice u Koprivnici koji se već »takmiči u čast izbora« i da u tome bilježi iznimne rezultate: rade 20 posto preko norme i ostvarili su isto toliki postotak ušteda »na gorivu i mazivu«. Definirani su i predizborni zadaci kotarskog Saveza radnih zadruga.

Među ostalim je vijestima navedeno da je KUD »Mihovil Pavlek Miškina« u Koprivnici svome imenu pridodao i oznaku »radničko«, kako bi naglasio svoju klasnu strukturu. Pohvaljena je pjevačka sekcija pod vodstvom učitelja Stjepana Miklaužića, ali je kritika upućena dramskoj sekciji sa »samo 15 članova«. Sport je, pak, sveden na informaciju da je SD Slaven[7] pobijedio 3:0 Graničar iz Legrada.

---

6 *Narodne novine*, Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Hrvatske, br. 60, 1. srpnja 1947., Zagreb. Hrvatska je po tom zakonu bila podijeljena na 81 kotar, a Koprivnica sa svojih oko 9000 stanovnika, s okolnim naseljima 13-14.000, nije imala status grada, već je bila samo jedan od 24 mjesna Narodna odbora, zajedno s Drnjem, Đelekovcem, Glogovcem, Golom, Gotalovom, Hlebinama, Hudovljanima, Imbriovcem, Koprivničkim Bregima, Koprivničkim Ivancem, Kunovcem, Legradom, Malom Mučnom, Novigradom, Peterancem, Plavšincem, Rijekom (tih je godina u dokumentima ijekavska varijanta naziva tog naselja!), Sigecom, Sokolovcem, Starigradom, Velikom Mučnom, Velikim Pogancem i Ždalom. Kotaru Ludbreg pripadali su Kutnjak, Kuzminec, Subotica i Rasinja.

7 Nogometni je klub tada u javnosti većinom predstavljan kao sekcija Sportskog društva Slaven koje je imalo još nekoliko sportskih grana.

U prvom broju, što će godinama biti karakteristika većine brojeva *Glasa Podravine*, nije bilo fotografija i crteža, jer su strojevi u Gradskoj tiskari Koprivnica bili nekvalitetni, a klišeji za njihovu izradu skupi. Broj je imao samo četiri stranice formata 32x43,5 centimetra, poput nekadašnjih *Podravskih novina*, od kojih je preuzeta i maketa prijeloma. U impresumu je bio samo glavni urednik Ivan Povijač, neimenovano uredništvo i administracija bili su smješteni na Florijanskom trgu br. 7, gdje im je telefon imao broj 15.[8] Indikativno je da je autor spomenutog vodećeg političkog teksta bio naveden inicijalima »Đ. B.«. Kako je u to vrijeme bilo uobičajeno da se prezimena pišu prije imena, iz kasnijih je brojeva jasno da je riječ bila o Božidaru Đereku[9]. Nije se tu radilo o nekom aktivistu, već o koprivničkom javnom tužitelju, koji je u prvoj polovici 1950-ih godina napisao mnoštvo političkih tekstova i komentara, kao i onih iz sudnica koji bi se po novinskim pravilima pozicionirali u crnu kroniku. U njima se uvijek naglašavala njegova prilično kruta komunistička orijentacija pa je Đerekovo prozivanje određenih osoba, pogotovo onih na dužnostima, značilo da im prijeti smjena, ponekad nagovještava i kazneni progon.

Zanimljivo je napomenuti da je 1. broj lista prema navedenom datumu izašao u utorak, dok je 2. broj, od 25. veljače 1950., padao u subotu. Možda to početno nesnalaženja oko ritma objava ne bi bilo tako čudno da na naslovnici nije navedeno da list izlazi »svakog petka«. Idućih je godina izlaženje bilo prebačeno na subotu.

Glavne su političke poruke broja 2 bile odraz krajnje zategnutih odnosa sa Sovjetskim Savezom i ostalim zemljama istočnoga bloka, primjerice »Budimo budni čuvari nezavisnosti svoje socijalističke zemlje i njenog mirnog razvitka!« Lokalnim je to tiskovinama bila jednako plasirana tema kao i onima na državnoj razini. Naslovnicom je, prema očekivanju, dominirao veliki predizborni skup u Koprivnici, gdje su prema agitpropovskim pravilima bile »sve naše društvene i masovne organizacije sa područja kotara i grada«. U popratnom je tekstu organizacijama Narodne fronte u Torčecu i Maloj Mučnoj upućena kritika jer »još nisu oformile izborne komisije«, a za slab su rad opomenuti i članovi Mjesnog Narodnog odbora u Kunovcu.

Na idućim su stranicama bili tekstovi u kojima se govorilo o »tisućama dobrovoljnih radnih sati« narodnofrontovskih aktivista, a neki su radni kolektivi, poput Podravke, preuzeli nove »udarničke« obveze. Najboljim su radnicima proglašeni Matija Rakić i Andrija Špoljar. Predizborno se takmičenje odnosilo i na pionirski odred »Maršal Tito«, čije su aktivnosti predstavljene u 11 točaka.

Svojim su se doprinosima za predstojeće izbore morale pohvaliti i seljačke radne zadruge[10], koje su bile u pripremama za proljetnu sjetvu, a neke su imale i ulaganja u kapitalne objekte. Tako se moglo saznati da su zadrugari u Hlebinama planiranu gradnju staje »završili sa 75 posto«, dok su »kocevi za 150 komada rasplodnih krmača... dovršeni sa 35 posto«. Bitna je bila i informacija da se i nogometna sekcija SD Slaven također pripremala za izbore, što su saželi i u šest točaka. Naposljetku, svojim se aktivnostima želio dokazati i Aero-klub Koprivnica, objavivši da će se »u čast izbora » takmičiti sa svim

---

8 *Glas Podravine*, br. 1, god. I., 21. 2. 1950., str, 1-4.

9 Božidar Đerek je u prvim poslijeratnim godinama iz Dalmatinske zagore došao u Koprivnicu, zacijelo po partijskoj liniji. Tu je kao pravnik godinama obnašao dužnost javnog tužitelja. Bio je član lokalnih političkih foruma, a sudjelovao je i u raznim društvenim i kulturnim aktivnostima. Prema obiteljskim informacijama, nagovorio je na dolazak u Podravku svog daljnjeg rođaka Ivu Đereka, koji je kao prvi inženjer agronomije u toj tvrtki vrlo zaslužan za njen daljnji razvoj. Božidar je kasnije preselio u Zagreb, gdje je otvorio svoj odvjetnički ured.

10 Branko Petranović: *Istorija Jugoslavije 1918.-1978.*, str. 510-516, Nolit, Beograd 1980.; Stanko Juriša: »Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ s Informbiroom«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 15 (1), str. 55-73, Zagreb 1983.; Ivo Goldstein: *Hrvatska 1918.-2008.*, str. 464-467, EPH i Novi Liber, Zagreb 2008. Titov sukob 1948. sa Staljinom i Informbiroom doveo je zbog dokazivanja ideološke pravovjernosti i do naglog rasta broja seljačkih radnih zadruga, dijelom i prisilom seljaka da se u njih uključuju, na što se nadovezao i prisilni otkup cijelog niza poljoprivrednih proizvoda. Vrhunac je zadrugarskog trenda bio upravo 1950., kad je njihov broj narastao do 6913. No, iznimno slabi proizvodni rezultati i sve žešći otpor seljaka tom vidu gospodarske represije doveo je do toga da se 1952. odustalo od tog staljinističkog koncepta, a ostale su samo dobrovoljne zadruge općeg tipa.

GLAS PODRAVINE

PREDIZBORNI BILTEN NARODNOG FRONTA GRADA I KOTARA KOPRIVNICE

Godina I. — Broj 1. KOPRIVNICA, 21. VELJAČE 1950. Cijena 2 dinara

Izgrađujmo neumorno i nepokolebljivo socijalizam — sretna budućnost naših naroda!

Pred izbore za Narodnu skupštinu

SVI NA IZBORE!

ŽIVJELI TRUDBENICI I TRUDBENICE GRADA I SELA, GRADITELJI SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE!

Glas Podravine, broj 1, 21. veljače 1950. godine

aeroklubovima u Hrvatskoj , čime će dokazati da »što je više kleveta i laži, Tito nam je miliji i draži!«[11]

Gotovo je isti koncept zadržan i u naredna četiri predizborna broja. Većina se tekstova bavila brojnim predizbornim natjecanjima masovnih organizacija, kao i radnim uspjesima poduzeća i seljačkih radnih zadruga, uz ustaljene političke parole, mahom o »ravnopravnim odnosima među svim narodima i državama«. Pozornosti je vrijedna bila bilješka o osnivačkoj skupštini Seljačke radne zadruge Prosvjeta u Sigecu. Vlastima je bio važan i niz političkih predavanja u 14 centara u kotaru Đurđevac, koje je slušalo 1605 članova »aktiva agitatora«. Autor teksta nije, ipak, propustio kritizirati »odgovornog druga« koji je u Kalinovcu organizirao predavanje »u gostionici«, kao i onog u Pitomači koji je umjesto držanja predavanja agitirao slanjem »nekih ceduljica«.

Puno veće neugodnosti imali su poljoprivrednici koji su na stranicama lista optuženi da »neće da sklapaju ugovore s otkupnim poduzećima za isporuku pojedinih artikala«. Nisu, dakle, pristali na prisilni otkup svojih proizvoda po cijenama višestruko manjim od tržišnih. Konkretno, radilo se o koprivničkim poljoprivrednicima Martinu Gabaju iz Ledinske, Imbri Gregurcu iz Basaričekove i Evi Dlaki iz Gibanične ulice, koji »misle takovim špekulantskim radom kočiti izgradnju socijalizma u našoj zemlji«.[12] U idućim brojevima nije navedeno što su vlasti učinile da bi sankcionirale takvu »sabotažu«, ali je iz nekih kasnijih *Glasovih* tekstova, kao i historiografske literature, jasno da su zacijelo bili izloženi i nekom obliku kaznenog progona s višemjesečnom zatvorskom kaznom.

Negativni su primjeri bili potiskivani nabrajanjem radnika koji su u natjecanjima po svojim kolektivima dobivali udarnički status. Pokušavao se stvoriti dojam da je takvih ipak osjetno više nego onih koji su se opirali zacrtanoj političkoj liniji. Tako su kao primjerni koprivnički udarnici slavljeni Stjepan Švabek, Ignac Mužić, Đuro Pocek, Branko Vrban, Milan Rajić, Stjepan Fluksi, Josip Česi, Franjo Šalamon, Marijan Brnjica i Slavko Mihalec.

Čitatelji su početkom ožujka 1950. saznali da je kandidat kotara Koprivnica za Narodnu skupštinu FNRJ »drug Čiković Tomo«, inače poznati politički aktivist i jedan od lidera HRSS-a, a da je kandidat za Savezno vijeće »drug Debeljak Stjepan«, revolucionar koji je dolazio iz đurđevačkog kotara. Protukandidate, dakako, nisu imali. Njihovo je predstavljanje bilo popraćeno parolom pisanom crvenim

[11] *Glas Podravine*, br. 2, god. I., 25. 2. 1950., str. 1-4.

[12] Isto, br. 3, god. I., 3. 3. 1950., str. 2.

slovima: »Svi na zbor u Koprivnici u nedjelju 12. III. 1950.«[13] Sukladno tome, u idućem je broju detaljno pisano o navedenom predizbornom skupu, na kojem su organizatori prebrojili »preko 12.000 ljudi«, a uz kandidate govorio je i republički dužnosnik Joža Horvat.[14]

Nastavljao se i red predizbornih pohvala poduzećima i njihovim udarnicima, kao i red pokuda lokalnim organizacijama koje su zaostajale u predviđenim aktivnostima. Stvarao se dojam da se svo podravsko stanovništvo bavi isključivo pripremama izbora. Aktivizam nije, međutim, bilo jedino što se očekivalo od članova masovnih organizacija, jer se istodobno prikupljao i novac za izborni fond. Poticajni je primjer trebalo dati koprivničko ugostiteljsko poduzeća Kalnik, koje se obavezalo da će u spomenuti fond dati prihod od jedne priredbe i dvije čajanke. Pronađena je i starica Agneza Jalžabetić iz sela Draganci kod Podravskih Sesveta, inače aktivistica AFŽ-a, o kojoj je napravljena reportaža pod indikativnim naslovom »Glasam za Narodnu frontu jer glasam za bolji život«. Glavni sportski događaj bio je, pak, šahovski susret koprivničkog sindikalnog vijeća i predstavnika lokalnog vojnog garnizona, u kojem rezultat nije bio dovoljno važan za objavu.

U broju od 18. ožujka 1950. saznajemo da je peterostruki udarnik Mato Rakić, inače bačvarski radnik u Podravki, izvršio petogodišnji plan izvršavanja radnih obveza u roku od samo »3 godine, 2 mjeseca i 11 dana«. Za nagradu mu je omogućeno da u ime brojnih udarnika uputi u Beograd brzojav Maršalu Titu, a list donosi i cjeloviti tekst njegove poruke.

Jedini je odmak od predizborne euforije bila tvrdnja da se po okolnim selima »vidi vrlo malo plakata i parola kao i grafikona«, a i da pojedini gradski izlozi također nisu dovoljno uređeni izbornim parolama i grafičkim tablicama o svojim poslovnim uspjesima u protekle četiri godine, zbog čega će neki rukovodioci poduzeća i poslovođe biti pozvani na odgovornost.

Uobičajene su životne aktivnosti bile u Koprivnici svedene na vijest da je otvorena i »potpuno besplatna« glazbena škola, koja 25. ožujka počinje s obukom na glasoviru, violini, harmonici, tamburi i limenim instrumentima. Druga spoznaja, popraćena i komentarom, nije bila tako dobra, a vremenom će one biti puno brojnije od optimistički intorniranih. Pod naslovom »Zašto radnici poduzeća Višnja nisu primili plaću«, autor pod inicijalima »S.M.« je zaključio da »direktor i personalni referent istog nemaju nikakve evidencije o uposlenim radnicima« i »ne vode kontrolu što im radnici rade«, zbog čega traži njihovo žurno kažnjavanje.[15]

Broj koji je izašao samo dva dana prije toliko pripremanih izbora donosio je detaljni popis 18 koprivničkih biračkih mjesta. Entuzijastičke su izjave davali predstavnici raznih organizacija i radnih kolektiva, u kojima se mahom naglašavalo izvršavanje preuzetih radnih obveza, ali i nada u skorašnje »povećanje životnog standarda«. Kako je život ipak bio ponešto složeniji od poželjnih ideoloških floskula, naveden je i slučaj nogometne utakmice čiji je prihod također išao u izborni fond. U Hlebinama su se igrači Fiskulturnog društva Lipa potukli sa svojim gostima, sindikalnom ekipom poduzeća Putnik. Zato je zabrinuti »K.M.« zaključio kako hlebinski nogometaši »ne vode računa o ulozi fizičkog odgoja trudbenika« pa takve slučajeve »treba žigosati na svakom mjestu, jer u novoj socijalističkoj Jugoslaviji fiskultura se mora temeljiti na zdravim osnovama i drugarskom odnosu na utakmicama«.

No, sve je bilo okrenuto skorašnjem izlasku na birališta, gdje pravog izbora nije ni moglo biti. Za izborno je jutro 26. ožujka bilo najavljeno okupljanje pred zgradom kotarskog Narodnog odbora vlasnika svih koprivničkih automobila i motora. Motorista je bilo ukupno 12, a privatne su automobile posjedovala četvorica građana: »Peroković, Tkalčec D., Bartolec i Vidović«. Osim što bi njihov eventualni nedolazak politički loše odjeknuo, postojao je i dodatni razlog za podizanje izborne atmosfere. Organizatori su, naime, osigurali i gorivo, a prilika za besplatnu vožnju u tom razdoblju česte nestašice svih energenata nije se mogla tako lako propustiti.[16]

Glas Podravine nije izvijestio kako su prošli izbori koji su i bili jedina svrha njegove medijske pojave. Za kandidate rezultati nisu bili upitni, jer je zbog zatvorenih lista u formalnom smislu bio dovo-

[13] Isto, br. 4, god. I., str. 1.

[14] Isto, br. 5, god. I., str. 1.

[15] Isto, br. 5, god. I., str. 2-4.

[16] Isto, br. 6, god. I., 24. 3. 1950., str. 3-4.

ljan samo jedan glas da budu izabrani u Saveznu skupštinu. List je sa 6. brojem privremeno prestao izlaziti, bez da je to najavljeno u posljednjem ožujskom broju. Srećom po koprivničko novinarstvo, pola godine kasnije bili su raspisani i izbori za Sabor Narodne Republike Hrvatske. Za njih je isto tako trebalo pripremiti lokalno biračko tijelo.

Dana 7. listopada 1950. *Glas Podravine* se opet pojavio kao broj 7, i to s istim glavnim urednikom, Ivanom Povijačem, kao i neimenovanim uredništvom. Jedina je razlika bila u tome što je navedeno da je to »bilten Narodnog fronta grada i kotara Koprivnice«, što znači da je uklonjen prvotni pridjev »predizborni«, a naznačeno je i kako izlazi »svake subote«. Iako bi se to moglo nazvati slučajnošću, možda i uredničkom omaškom, upravo je uklanjanje tog »sezonskog« određenja sugeriralo da se u političkim krugovima ipak počelo razmišljati i o kontinuiranom izlaženju.

Najvažnija je tema prvog obnovljenog izdanja bilo predstavljanje kandidata za narodne zastupnike kotara u Saboru. Kandidat je za grad Koprivnicu, kao i svih proteklih godina za gotovo sve odgovornije dužnosti, opet bio Tomo Čiković, za kojeg je navedeno da je u ožujku izabran u saveznu Narodnu skupštinu. Zamjenik mu je bio Zvonko Petrović, sekretar Gradskog komiteta KPH, koji će u narednom razdoblju upravo u *Glasu Podravine* imati iznimno važnu ulogu. Iz objavljenih je tekstova bilo vidljivo da je kotarsko i gradsko političko vodstvo bilo vrlo nezadovoljno »aljkavošću« seoskih organizacija Narodne fronte, jer se one nisu dovoljno angažirale oko izvršenja plana otkupa poljoprivrednih proizvoda, ali i provođenja raznih agitacijskih mjera. Odnosilo se to pogotovo na neprekidno natjecanja tko će dati više »dobrovoljnih radnih sati na lokalnim radovima«, odnosno »tko će ljepše iskititi birački mjesta i slavoluke«, pa i koja će organizacija AFŽ-a »prije izvesti sve žene 100% na glasanje«.[17] Za Narodnu omladinu grada Koprivnice posebni je zadatak bio »tko će prije i više proučiti izbornog materijala, govore naših državnih i partijskih rukovodilaca«, prirediti više »zidnih novina« i priredaba te osigurati više »novaca za izborni fond«, a na dan izbora »koji će aktiv ranije kao cjelina pod zastavom izaći na birališta«.[18] Od ostalih se informacija, među kojima su opet bili isticani udarnici u pojedinim poduzećima i zadrugama, dominirale su pripreme za 100-postotno izvršenje plana jesenske sjetve.

Uz uobičajene predizborne aktivnosti, tjedan dana kasnije objavljeni su rezultati otkupa »bijelih žitarica« na području kotara. Zaključeno je da je ukupna obveza izvršena sa očekivanih 99 posto, no navedeni su mjesni Narodni odbori u kojima je otkup jako podbacio. Tako je u Hlebinama otkupljeno tek 47 posto predviđenih količina, u Sigecu 70 posto, a u Imbriovcu 75 posto. Nije navedeno u kojim je selima premašen otkup, ali i činjenica da je 1950. bila u Hrvatskoj i godina velike suše, što je u pojedinim regijama dovodilo i do masovne gladi.

U listu je pohvaljen rad kolektiva Gradske ekonomije, osnovane 1948., za koju je navedeno da ima 52 zaposlenika. Prema opisu poslova moglo se zaključiti kako je samo polovica njih u proizvodnji, dok je ostatak činilo razno administrativno osoblje. Štoviše, 140 hektara zemljišta, na kojima je ostvarivana glavnina prihoda, obrađivalo je samo 15 radnika.[19]

U kroničnom nedostatku gradskih kulturnih zbivanja zapaženo je bilo djelovanje već spomenutog RKUD-a »Mihovil Pavlek Miškina«, koje je često gostovalo i po okolnim naseljima, ali i po drugim hrvatskim gradovima. Nakon jedne takve turneje tekstopisac »Đ.Đ« ipak im je uputio ideološke packe, jer je »pored svih uspjeha društvo kao cjelina imalo svojih slabosti i nezdravih pojava u svojoj sredini« i da su »neki pojedinci pravili razliku između građana i seljaka«, zbog čega je dramskoj grupi potrebno »više discipline i energičnije rukovodstvo«.[20]

Jesen 1950. bila je važna i zbog formiranja drugog koprivničkog nogometnog kluba, kojem je članska osnovica bila nogometna sekcija unutar Fiskulturnog aktiva Omladinac. Glavni je razlog nastanku konkurentskog kluba bio u sve češćem nezadovoljstvu političkih struktura zbog narušavanja proklami-

[17] Isto, br. 7, god. I., 7. 10. 1950., str. 2.

[18] Isto.

[19] Isto, br. 8, god. I., str 2. Takav odnos radnika i administrativaca, koji su bilježili njihove rezultate i o tome obavještavali više državna i partijska tijela, bio je tipičan za gotovo sva poduzeća u razdoblju jugoslavenskog potpuno centraliziranog gospodarstva, koji je u većoj mjeri napušten tek od 1952. godine.

[20] Isto, str. 4.

ranih amaterskih načela u SD Slaven, o čemu će još biti riječi, a kritike nije umanjivalo ni formalno uključivanje nogometaša u predizborne aktivnosti. Zato je u listu, koji je uvijek branio stavove vladajućih, navedeno da su se formiranju novog kluba protivili »nogometni stručnjaci«, što je bilo ironično etiketiranje, jer »nisu shvatili liniju državnog i partijskog rukovodstva na liniji fiskulture«.[21]

Novi je klub dobio vrlo komplicirano opisno ime KGŠK (Koprivnički građanski športski klub). U nekoj se literaturi umjesto »građanski« navodi pojam »gradski«, što je kao prostorno određenje, a ne klasno, bilo puno primjerenije tadašnjem političkom razmišljanju.[22] Iz teksta u veljači 1952. moglo se, međutim, saznati da je akronim tog kluba samo KŠK, što znači da je dilema »građanski« ili »gradski« okončana tako da »G« bude trajno izbačeno. KŠK se, pak, spojio s Željezničarom, gradskim klubom koji su u rekreativne svrhe osnovali sindikalisti tog važnog prometnog čvorišta, da bi novi kratkotrajno nosio naziv KŽSK. U *Glasu Podravine* nisu se pretjerano opterećivali nijansama u imenu, tako da su zacijelo odahnuli kad su ti nezgrapni akronimi bili naknadno pojednostavljeni u NK Koprivnica.

Čitatelje je ubrzo dočekala poruka ispisana krupnim crvenim slovima, što je značilo da se nalaze pred zadatkom kojeg nije bilo poželjno ignorirati: »Građani! Dana 20. X. u 9 sati prije podne svi na veliki predizborni zbor koji će se održati na trgu Republike (pravopisno je pravilno obrnuto pisanje malog i velikog slova – op. a.) u Koprivnici«.[23] Jedini je problem u realizaciji tog predizbornog zadatka bio u činjenici da je skup bio zakazan dan ranije od izlaska lista. Tek je u idućem broju bilo vidljivo da je taj skup zapravo predviđen za 29. listopada, no uredništvo nije imalo potrebu ispričati se čitateljima za takvu zbrku.

Spomenuti je broj opet vrvio predizbornim rušenjima rekorda u dobrovoljnom radu, u najširem rasponu od učenika pa do svih radnih kolektiva i seljačkih radnih zadruga. Gimnazija je, primjerice, za uređenje grada trebala dnevno dati po 10 svojih učenika prije podne i osam u poslijepodnevnim satima, a dodatni joj je zadatak bila izrada već uobičajenog gradskog predizbornog slavoluka. Usto, brojni roditelji koprivničkih učenika morali su se obvezati na davanje 1340 besplatnih radnih dana, a polaznici Škole učenika u privredi dnevno po 200 radnih sati.

Zaposlenici Podravke uputili su preko novinskih stranica ohrabrujuću poruku javnosti da su krajem trećeg kvartala napokon stigle »prve količine šećera«, artikla kojeg u pravilu nije bilo u slobodnoj prodaji, ali nužnog za proizvodnju svih voćnih prerađevina. Zahvaljujući tome je plan proizvodnje u četvrtom kvartalu bio »veći za 30%«, iako je u međuvremenu radna snaga »smanjena za 20%«, jer je došla do izražaja »veća stručnost i veći elan radnih ljudi«. Podravkaši su za podizanje predizborne atmosfere bili spremni ugraditi i »1600 dobrovoljnih radnih sati«.[24]

Za toliko očekivani predizborni skup 29. listopada bio je, kako je najavljeno u *Glasu Podravine* koji je otisnut toga jutra, napravljen pozamašni crveni slavoluk, a nakon govora kandidata građani su trebali uživati u kulturno-umjetničkom programu, nogometnoj utakmici Slaven – Tekstilac iz Varaždina i na kraju, dakako, općenarodnom veselju. Glavne su parola bila »Živio 5. XI. – dan izbora za Sabor NRH«, »Živio CK KPJ na čelu s drugom Titom!« i »Živio CK KPH na čelu s drugom Bakarićem!«, uz uobičajenu uporabu crvenih slova.[25]

Tih je dana, dok se na sve načine stvarala predizborna euforija, u pozadini odigravala još jedna epizoda slamanja svakog pokušaja kritiziranja nedemokratskih i represivnih postupaka vlasti: »Dok trudbenici naše zemlje dočekuju ove izbore pojačanim radom u izvršenju planskih zadataka, dotle neprijateljski elementi usmjeravaju svoj rad protiv širokih narodnih masa grada i kotara Koprivnice«.

Za »štetočinski rad« konkretno je optuženo više građana, od kojih su posebno apostrofirani: međuratni odvjetnik i tadašnji pravnik u Podravki dr. Rudolf Trstenjak, inače »poznati izrabljivač sirotinje«; dr. Ladislav Crnić, koji je govorio »protiv izbora bez protukandidata«; Andrija Zajec, »raniji mačeko-

---

21 Isto.

22 Šire u Branko Pleše i Goran Čičin-Mašansker: *Nogometni klub Slaven Belupo 1907.–2007.*, str. 40-41, istoimeni izdavač, Koprivnica 2008.

23 *Glas Podravine*, br. 9, god. I., 21. listopada 1950., str. 1.

24 Isto, str. 2-3.

25 Isto, br. 10, god. I., 29. 10. 1050., str. 1.

vac« koji je tvrdio da »radnička klasa dobiva samo karte za snabdijevanje koje su papir bez vrijednosti«; Antun Šargač, »saboter i špekulant«, zbog izjave da »ni jedan čovjek koji je pametan neće ići na izbore«; Pavao Švegović, »stari saboter, špekulant i burgijant«, za izjavu da na izbore »nije potrebno ići«; pop Malec iz Peteranca sa zvonarom Franjom Ledinskim, koji »o našoj vlasti govori sve najgore«, te Stjepan Gregurina iz Koprivničkog Ivanca sa župnikom Josipom Trajberom zbog tvrdnje da »narodna vlast radi na uništenju srednjeg i siromašnog seljaka«. Za sve je njih navedeno, kako bi optužbe dobile dodatnu težinu, da su bili i »simpatizeri ustaša i Nijemaca«. Zaključak anonimnog autora bio vrlo jednostavan: »Glasajući 100% za kandidate NF-a dat ćemo najbolji odgovor Trstenjakovićima, Trajberima, Gregurinovićima i svim ostalim neprijateljima kako unutar tako i van naše zemlje.«[26]

Mučan dojam političkog razračunavanja s neistomišljenicima bacao je u sjenu tek neočekivani uspjeh nogometaša Slavena, zacijelo i »probuđenih« osnivanjem konkurentskog gradskog kluba. Koprivničanci su se u kupu uspjeli plasirati među posljednjih 16 od ukupno 406 jugoslavenskih klubova koji su sudjelovali u tom elitnom natjecanju. Potaknut time, list je otvorio temu žurne potrebe da se za nogometaše izgradi »lijep i moderan stadion«. Slavenaši su, naime, svoje utakmice i dalje igrali iza Podravkinih pogona u Marinkovićevoj (današnjoj Starčevićevoj) ulici, a umjesto tribina uz linije su bile naslagane stare bačve i ostali tvornički otpad.[27] U to je vrijeme formiran i odbor za gradnju stadiona. Kako je euforija vezana uz uspjeh u kupu brzo splasnula, tek se početkom 1952. netko prisjetio da se spomenuti odbor nije nikad sastao, tako da je u međuvremenu jedini pomak bila nivelacija terena oko igrališta na pogodnijoj lokaciji u Miškinonoj ulici.[28]

U poslijeratnu će povijest koprivničkog tiska zasigurno ući 4. studeni 1950., jer su u tom broju objavljene prve fotografije. Čast da se pojave na njima dobili su, kako se to i moglo pretpostaviti, kandidati za Sabor Tomo Čiković, Stjepan Petak i Đuro Savić. Ispod je opet bila ona neizbježna crveno otisnuta parola: »Svi na izbore!«[29]

Prokazivanje spomenutog dr. Trstenjaka tek je započelo. Pod naslovom »Bolje bi bilo da šute, jer njihova neprijateljska propaganda tuče samo njih«, uredništvo se začudilo, s obzirom da je dotad jedino ono imalo prava napadati i vrijeđati bilo koga, kako se prozivani Trstenjak »usuđuje da daje ispravke«. Krajnje im je neprihvatljiva bila njegova tvrdnja da će *Glasov* »anonimni pisac imati priliku da pred sudom dokaže svoje navode«, za koje je napomenuo da su »cijelosti neistiniti«.[30] Ispravka je ipak nevoljko objavljena. Činilo se da je upravo on trebao biti pokazni primjer kako vlast neće tolerirati da joj se netko ne samo uporno opire, već joj dijeli i pravne lekcije.

Samo dan prije izlaska na birališta na posredan su način prozvani i lokalni prosvjetni radnici. Uredništvo ih je upozorilo da su njihov permanentni zadatak »svi vidovi agitacije«, od zadaća koje će davati učenicima pa do svečarskog predizbornog izgleda škola.

Kao i u ožujku, broj u kojem bi se rezimirali izborni rezultati nije tiskan. List je opet ispunio svoju agitpropovsku zadaću. Informiranje građana o životnim temama nije bio zadatak Povijačeva uredništva. Ovoga je puta izdavačka praznina trajala punih 13 mjeseci. U međuvremenu je, međutim, ojačalo mišljenja da Koprivnica ipak zaslužuje svoje lokalno glasilo.

LIST KOJI UREĐUJE I PIŠE POLITIČKA VRHUŠKA: PROSINAC 1951. – PROSINAC 1953.

Broj 12 *Glasa Podravine* pojavio se 20. prosinca 1951., s novim modernijim logotipom imena i namjerom da to bude »polumjesečni glasnik«. Za razliku od dotadašnjeg deklariranog biltena, u zaglavlju je stajalo da je to »organ Narodne fronte grada i kotara Koprivnice«, a cijena mu je porasla na pet

[26] Isto, str. 2.

[27] Isto, str. 4.

[28] Isto, br. 2, god. III., 26. 1. 1952., str. 3.

[29] Isto, br. 11, god. I., 4. 11. 1950., str. 1.

[30] Isto, str. 2.

Glas PODRAVINE

ORGAN NARODNE FRONTE GRADA I KOTARA KOPRIVNICE

Čistijmo poljoprivredne zadruge od štetočina!

KOPRIVNICA, 20. PROSINCA 1951.

Našim čitaocima!

POLJOPRIVREDNE ZADRUGE ČISTE SE OD RAZNIH ŠTETOČINA

KOLEKTIV TVORNICE „PODRAVKA" izvršio petogodišnji plan

Ogranak Seljačka Sloge u Delekovcu ponovno oživio

Iz kulturnog života mladih zadrugara u Đrnju

Glas Podravine, broj 13, 20. prosinca 1951. godine

dinara. U impresumu je stajalo da je vršitelj dužnosti glavnog urednika Zvonko Petrović[31], za kojeg je ranije navedeno da je obnašao dužnost sekretara Gradskog komiteta KPH Koprivnica. Glavni partijski operativac preuzeo je, dakle, i uređivanje lokalnog lista, što je dovoljno govorilo o konceptu izravne političke kontrole koji će tu biti realiziran. Razlika je u odnosu na bivšeg glavnog urednika bila samo u tome što je Petrović imao više volje i talenta za pisanje, ali i osjećaj za otvaranje pojedinih društvenih tema. I njemu je, međutim, kronično nedostajalo ideološke tolerancije i političke širine. Zbog toga je *Glas Podravine* i u narednom razdoblju u cilju disciplineiranja javnosti predstavljao važnu partijsku »batinu«, kojoj se nije bilo nimalo mudro zamjeriti.

Petrović je iz nepoznatih razloga u travnju 1952. otišao s dužnosti, da bi list tada preuzeo Mihajlo Juhas[32], inače direktor koprivničke gimnazije i ugledni partijskih aktivist. U kolovozu iste godine Petrović se vratio na svoju dužnost, ali je tu ostao samo dva broja, da bi onda opet došao Juhas i ostao narednih pola godine, do veljače 1953. godine. Tada se Petrović i po treći puta vratio, ali je dužnost glavnog urednika obnašao samo dva mjeseca. Višestruki odlasci i vraćanja po tadašnjoj su logici političke podobnosti govorili da su njegove »rupe« u uređivanju bile odraz poslovnih obveza ili tada uobičajene dodatne partijske izobrazbe, možda i nekog obiteljskog i zdravstvenog problema. Tome u prilog ide činjenica da se list pod Juhasovim »žezlom« po

[31] Zvonko Petrović (1925. – 2010.) rođen je u Zagrebu, ali se još u međuratnom razdoblju preselio u Koprivnicu, gdje je polazio gimnaziju. Nakon oslobođenja grada 1943. otišao je u partizane, a iz Jugoslavenske je armije bio demobiliziran 1948. godine. Vratio se u Koprivnicu i ubrzo preuzeo dužnost tajnika Narodnog odbora koprivničkog kotara, zatim i spomenutu dužnost sekretara u Gradskom komitetu KPH Koprivnica. Otuda se 1959. preselio u Varaždin, gdje je također obnašao razne dužnosti u tamošnjem kotaru. Zatim je postao tajnik, kasnije i predavač, Više ekonomske škole , iz koje je nastao Fakultet organizacije i informatike. Umirovljen je početkom 1980-ih godina, a u Varaždinu je ostao do smrti. U slobodno se vrijeme bavio haiku poezijom, po čemu je i bio poznat u književnim krugovima.

[32] Mihajlo Juhas je na dužnost gimnazijskog direktora došao iz Srbije početkom 1950-ih godina. U Koprivnici je bio u političkim forumima, a zahvaljujući tome i povremeni glavni urednik lista. Njegova supruga Nada također je bila gimnazijska profesorica. Smatra se da je inovirao nastavni program i zbog težišta na praktičnoj i terenskoj nastavi bio je omiljen među učenicima. Možda je to bio razlog što su mu mandat obilježili i učestali sukobi s pojedinim profesorima. Zaslužan je za dogradnju drugog kata na tadašnjoj gimnazijskoj zgradi, pokretanje poznatog gimnazijskog lista *Osvit* i organiziranje izviđačke organizacije. Iz Koprivnice je otišao ujesen 1954., najvjerojatnije izravno u Beograd, gdje je desetljećima radio u obrazovnim ustanovama i ministarstvima. Autor je i nekoliko knjiga iz domene odgoja i obrazovanja. Kontakte s pojedinim Koprivničancima održavao je i nakon raspada bivše države.

konceptu i krutom pristupu temama nije razlikovao od Petrovićevog. Posredno se može zaključiti da se uredništvo 1952.-1953. suočavalo i s nekim prostornim, tehničkim i organizacijskim problema. List je u kratkim razmacima vraćen na Florijanski trg 7, zatim u Svilarsku 5, pa na Trg Stjepana Radića 5, da bi bio prebačen u Ulici Ive Marinkovića i onda smješten na Trg Maršala Tita.

Članovi uredništva nisu ni u Petrovićevu mandatu bili poznati javnosti, a ključni su autori bili gradski i kotarski politički dužnosnici i aktivisti, kao i direktori raznih institucija i poduzeća. Profesionalnih novinara u listu i nadalje nije bilo. U uvodniku, koje je potpisalo neimenovano uredništvo, navedeno je da povremeni list tim brojem postaje »polumjesečni glasnik, donoseći vijesti iz privrednog, kulturnog i političkog života našeg kraja«. Pisat će, kako je naglašeno, o »radnom zalaganju sela i grada, o masovnim akcijama frontovaca, o životu seljačkih radnih zadruga, o novatorima i racionalizatorima, masovnim skupovima i sastancima, o školama i prosvjeti, o kulturnim i sportskim priredbama i utakmicama, o pošumljavanju šumskih goleti, o uspjelim lovovima i uništavanju štetočina, o izvanrednom zalaganju pojedinaca i kolektiva, o suđenjima raznim štetočinskim elementima, o elementarnim nepogodama i nesrećama, o prirodnim rijetkostima našeg kraja, o historijskim iskopinama i nalazima, o pojavama narodne neprosvijećenosti i praznovjerja... Ni jedno selo i ni jedno seoce našeg kraja neće biti zaboravljeno.«[33] Važna je napomena bila da će u listu »svaki naš čitalac moći surađivati«. Među dopisnicima lista nerijetko su bili i učenici-putnici u višim razredima koprivničke gimnazije, koji su od direktora Juhasa dobivali zadatak prikupljanja informacija iz svojih naselja u gradskoj okolici.[34]

Počelo je i redovno objavljivanje komercijalnih oglasa i čestitki poduzeća povodom državnih blagdana, ali i otvaranje stalnog prostora za male oglase. Građani su mogli redovno saznavati raspored filmova u gotovo uvijek rasprodanom kinu Velebit, radno vrijeme Gradskog muzeja i niz važnih komunalnih informacije te adresa i telefona pojedinih službi.

Iz uvodnika je bilo jasno da će list i nadalje imati primarnu aktivističku ulogu na rigidnoj partijskoj liniji i da će biti beskompromisno usmjeren protiv svakog političkog i ideološkog neistomišljenika. No, za razliku od Povijačeva biltenskog mandata, izrečena je ambicija da Glas Podravine postane i informativno glasilo koje će, makar samo iz vidokruga vladajućih, govoriti i o raznim lokalnim zbivanjima. U totalitarnom shvaćanju politike, koja ne poznaje nikakvo građansko autonomno mišljenje, već je i to predstavljalo značajni medijski pomak.

Prvi je Petrovićev broj imao pravopisno nezgrapnu parolu »Čistijmo poljoprivredne zadruge od štetočina!« Bavio se razotkrivanjem rada »nesavjesnih pojedinaca u poljoprivrednim zadrugama«, gdje se konkretno spominjalo Drnje, Gotalovo, Sigetec i Sokolovac, »korištenjem zadružnih prodavaonica u ličnu korist«. Iako se to u tekstu nije izravno navodilo, opet po onoj nenovinarskoj logici da to valjda svi znaju, riječ je o dobrovoljnim zadrugama općega tipa. To potvrđuje tezu da je prisilno seljačko zadrugarstvo sovjetskoga tipa već tada bilo na izmaku. Opće su se zadruge, naime, uglavnom bavile trgovinom i otkupom proizvoda s privatnih poljoprivrednih posjeda, a tek u manjoj mjeri vlastitom proizvodnjom, što je otvaralo mogućnosti za razne malverzacije, uz »mnogo materijalnih i političkih šteta«.

Nije nimalo iznenađujuće da je mahom loše stanje u općim zadrugama, s izuzetkom one u Đelekovcu, bila jedna od najčešćih *Glasovih* tema, na što su se u pravilu nadovezivali i izvještajima o sudskim presudama. U spomenutom tekstu o tri navedene zadruge ustanovljene su pronevjere, uništavanje dokumentacije i slične kriminalne aktivnosti u vrijednosti od više stotina tisuća dinara. Pod naslovom »Politički bijednici prošlosti«, autor »A. Z.« vrlo je oštro napao »natražnjačke protunarodne ideje« fratra Franje Crnca, koprivničkog župnika Stjepana Pavunića i župnika iz Peteranca Ivana Cimermana, kao i istupe »mačekovca« Ivana Babića iz Jagnjedovca te »monarhiste« Dušana Nonkovića iz Velikih Grabičana.[35]

---

33 *Glas Podravine*, br. 12, god II., 20. 12. 1951, str. 1.

34 Iz pisma Mihajla Juhasa svom bivšem učeniku Josipu Volfu od 3. prosinca 1997. godine.

35 Isto, str. 2.

Nasuprot tome, u listu je pohvaljen kolektiv tvornice Podravka, koji je prije roka izvršio petogodišnji plan.[36] Uz parolu »U susret novim pobjedama«, herojima socijalističkog rada proglašeni su već spominjani Mato (u ovom slučaju Mate) Rakić i Andrija Špoljar te Marija Knez, Filip Jambreušić i Stefan Grbac. Još 92 radnika i službenika proglašeni su udarnicima i racionalizatorima, a pohvalu je zaslužio i direktor Juraj Mucko.[37] Priča o Podravki u 1950-im godinama, prepuna kontroverzi, tek je dobivala na zamahu.

Započele su i akcije prikupljanja dobrovoljnih priloga za uređenje koprivničke gimnazije (današnja OŠ A. N. Gostovinski), koju su po tadašnjem osmogodišnjem obrazovnom modelu polazili i viši razredi osnovne škole. Nastavnici su, kako je navedeno, po zadatku obilazili sela iz kojih je bilo ponajviše učenika i od njihovih roditelja tražili materijalnu pomoć i sudjelovanje u brojnim dobrovoljnim akcijama za obnovu školske zgrade, poput besplatnog dovoženja građevinskog materijala. Popisi gimnazijskih donatora bili su neko vrijeme redovna *Glasova* rubrika.[38] Ubrzo je objavljeno da je čak 1500 dinara za obnovu priložio Bogdan Rašeta, a po 1000 dinara Pavao Vresk, Ivan Peroković, Vinko Špičko i Franjo Visković. Bila je to poruka i svim ostalim uglednijim građanima, ponajprije obrtnicima, da se žurno uključe u doniranje.

Indikativan je bio i naizgled marginalni tekst »Cijene u ugostiteljskim poduzećima padaju«. U njemu je navedeno da su u gradskom ugostiteljskom poduzeću Kalnik, koje će u narednim godinama zacijelo biti i najčešća *Glasova* tema, kao rezultat ukidanja cijena koja su određivale državne direkcije pale i cijene tamošnjih mesnih obroka. Teleće pečenje je, primjerice, sa 70 palo na 55 dinara, svinjsko s čak 120 na 57 dinara, a gulaš s 90 na 60 dinara. Pokazalo se da je zadovoljstvo Kalnikovom korekcijom cijena bilo vrlo kratkotrajno pa će u negativnim napisima voditi svojevrsno »mrtvu trku« sa seljačkim zadrugama i švercerima.

Novogodišnji je broj *Glasa Podravine* bio u znaku objave, važne za krupni zaokret u gospodarskoj politici FNRJ, da će 1952. biti godina koju će obilježiti »prijelaz na slobodnu prodaju svih proizvoda široke potrošnje, ukidanje točkica, ukidanje svih otkupa osim žitarica i vune«.[39] Unatoč tome što je politički i gospodarski proces decentralizacije i deetatizacije započeo još 1950. Titovim proklamiranjem samoupravnog koncepta, na terenu se u praksi to gotovo da i nije osjetilo. Sudeći prema listu, tek je 1952. trebala predstavljati uočljiviji pomak u priznavanju temeljnih tržišnih zakonitosti. O destimulativnoj je gospodarskoj klimi, u kojoj u poduzećima i zadrugama nije bilo važno tko i koliko privređuje, dovoljno govorio podatak da su visinu plaća i platne razrede zaposlenika i nadalje određivali savezni organi. Zato je samo o politički zasnovanom aktivizmu ovisilo hoće li netko ozbiljno izvršavati svoje poslovne zadatke. Otuda je proizlazila i potreba partijski kontroliranih tiskovina da stalno pronalaze primjere dobrog rada, osobito »udarništva«.[40]

Zaključujući 1951., napomenuto je kako je otkup bijelih žitarica izvršen 97 posto, a kukuruza 87 posto, dok je uplaćena akontacija poreza, koju su određivale lokalne vlasti, dosegnula 97 posto. Županijske su se vlasti pohvalile da je u važnu prometnicu od Koprivnice do Novigrada tijekom te godine ugrađeno 540 kubičnih metara tucanika, dok je na više lokalnih cesta navožen 2221 kubik šljunka. Izgrađeno je i pet mostova.

---

36 Više o tome u Dušan Bilandžić: *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, III: dopunjeno izdanje, str. 112-117, Školska knjiga, Zagreb 1985. Provođenje petogodišnjeg plana, zasnovanog na razvoju teške industrije, uz zanemarivanje proizvodnje roba za tržište, započeo je 1947., ali zbog gospodarskih nevolja izazvanih sukobom s Informbiroom u raznim segmentima do kraja 1951. nije u cijelosti realiziran, tako da su se stalno tražili primjeri poduzeća kojima je to ipak uspjelo.

37 *Glas Podravine*, br. 12, god. II:, 20. 12. 1950., str. 1.

38 Isto, str. 4.

39 Isto, br. 13, god. II., 31. 12. 1950., str. 1.

40 Šire u Dušan Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*, str. 321-333, Golden marketing, Zagreb 1999. Prema uredbama iz 1952. još je uvijek svaka razina obrazovanja i kvalifikacije imala propisu vrijednost satnice, u rasponu od 20 dinara na nekvalificirane do 30 dinara za visokokvalificirane radnike, a plaće službenika kretale su se u rasponu od 3800 za pomoćno osoblje do 6000 dinara za visoku stručnu spremu.

Prvi je puta u listu objavljen i detaljniji izvještaj s neke partijske konferencije, konkretno one Gradskog komiteta KPH Koprivnica, gdje je referat podnio upravo Zvonko Petrović. Naglasak je bio na »likvidiranju«[41] nezakonitih postupaka pojedinih organa grada i kotara, jer je zbog nestručnog rada i bahatosti činovnika uočen sve veći broj žalbi nezadovoljnih građana. Kao posebno negativan primjer navedeno je ponašanje predsjednika mjesnog Narodnog odbora Gola Bogadija koji je »na kritike odgovorio dvaput fizičkim napadima«. Najbolji pokazatelj kontroliranog odnosa partijskih struktura prema javnosti bilo je ime autora toga izvješća – tužitelja Božidara Đereka.

Priliku da se javno »posipa pepelom« zbog izjave u kojoj je dovodio u pitanje aktualnu vlast dobio je ranije prozvani Ivan Babić. Samokritički je izjavio, strahujući od uhićenja: »Ubuduće neću nikada ništa slično neistinito govoriti, jer nisam neprijatelj ove zemlje«. Neobična je kritika upućena i prodavačicama na gradskoj tržnici, jer su prodavale povrće bez vaganja, dakle na hrpice, što je autor teksta Branko Žauhar[42] ocijenio jednim od razloga nekontroliranog rasta cijena hrane.

Nizale su se i informacije o podbačajima u otkupu kukuruza na području kotara, zbog čega su uvijek okrivljivani preprodavači. Objavljeno je da su »špekulanti« Đuro Šarko i Josip Čađavec iz Koprivničkog Ivanca osuđeni na zatvorske kazne od po 10 mjeseci i novčane kazne od po 20.000 dinara.[43] Podaci o prilično rigoroznim zatvorskim kaznama za špekulante, kao i za razne pronevjeritelje i utajivače »narodne imovine«, zbog stvaranja uvjerenja o efikasnim organima gonjenja nalazili su se u gotovo svakom broju lista. Prilikom objave jednog od tih popisa osuđenih, gdje je napomenuto da je nekima od njih šverc u posljednje dvije godine postao i zanimanje, autor je poučio domaćice koje su uglavnom kupovale takve proizvode da doušništvo ide i njima u korist: »I same domaćice trebale bi otkrivati i prijavljivati ovakve špekulante, jer je to i u njihovom vlastitom interesu.«[44] Nije, međutim, naveo gdje da iste te domaćice nabave nedostatne prehrambene proizvode, kojih uglavnom nije bilo u redovnoj prodaji, ili im je kvaliteta bila vrlo niska.

Vlastima je bila važna i moralna strana problema otkupa, budući da su količine prema poljoprivrednim domaćinstvima određivali mjesni Narodni odbori. U tom je kontekstu kao negativni primjer opet naveden predsjednik toga tijela u Goli, jer je ustanovljeno sam sebi smanjio količinu otkupljenog kukuruza sa 600 na 240 kilograma. To je u praksi značilo da razlika u planiranoj količini proporcijalno povećava obveze ostalih vlasnika oranica na području navedenog Narodnog odbora.[45]

Postavljeno je i pitanje zašto »slabo napreduje izgradnja Zadružnog doma u Rasinji«, koji je trebao biti dovršen još 1948. godine. Umjesto toga, počeli su se urušavati i ranije podignuti temelji, dok je materijal za gradnju razvožen po okolnim selima. Objašnjenje lista za taj je slučaj bilo tipično za način na koji je Petrović kao politički dužnosnik vodio list. Predsjednik mjesnog Narodnog odbora, dakle, »razmišlja i 'rješava' to važno pitanje danomice u mjesnoj gostioni, u užem krugu, uz dobru kapljicu«.[46] Zato je još lošije prošao cestar Petar Gojković, koji je stavljen na listu srama jer je odvezao svojoj kući »dvoja kola otpadaka« s gradnje jednog lokalnog mosta.[47]

Suočeno s problemom sve češćeg gubitka »socijalističkog entuzijazma«, uredništvo je odlučilo dirnuti čitatelje i poučnom pjesmicom, potpisanom s »D-a«, pod naslovom »Nije dosta«: »Nije dosta / trubiti / 'ja volim domovinu' / i misliti / na zvjezdan sjaj / kad govoriš / o njoj. / Priljubi se / na njenu

---

41 Na političkim su se skupovima i u priopćenjima za tiskovine često koristili neprikladni pojmovi koji su proizlazili iz ratnog stila i rječnika.

42 *Glas Podravine*, br. 13, god. II., 31. 12 1951., str. 2. Branko Žauhar bio je tih godina direktor koprivničke podružnice Narodne banke, ali i politički i društveno vrlo angažiran. Zaslužan je što je 1945. prvi put bila pokrenuta gradska radijska postaja. Kao vrlo obrazovana i informirana osoba, koja je pratila sve tiskovine koje su stizale u Koprivnicu, često se javljao u listu svojim prilozima o raznim društvenim fenomenima, kao i gospodarskim problemima.

43 Isto, br. 1, god. III., 12. 1. 1952., str. 1.

44 Isto, br. 7., god. III:, 5. 4. 1952., str. 3.

45 Isto, , br. 1, god. III., 12. 1. 1952., str. 1.

46 Isto, str. 2.

47 Isto.

osovinu / pa kad srca / i pucaju od zime / uz nju / stoj.«[48] Srca su doista »pucala od zime«, ali zato što su se Koprivničanci i te zime suočavali s vrlo ozbiljnom nestašicom ogrijeva, što je također postala neizbježna tema *Glasa Podravine*. Početkom je 1950-ih godina bilo uobičajeno da su opskrba drvima i ugljenom bila iznimno loše organizirana, ali i skupa, iako je Podravina bila bogata šumskim fondom i imala nekoliko ugljenokopa s više stotina rudara. Lokalna su trgovačka poduzeća uredno primala akontirane uplate za ogrijev, no isporuka je znala kasniti koji tjedan ili mjesec, što je značilo da su cijele obitelji i dio zime bile u nezagrijanim prostorima. Kao razlog neisporučivanja energenata obično je navođen manjak prijevoznih sredstava, a to je zbog loših puteva do šuma i rudnika obično bila konjska zaprega. Nesigurna je opskrba dovodila i do stalnih krađa drva iz državnih šuma, pa je i u tom segmentu list bio pun imena uhićenika, kao i njihovih sudskih presuda. Tijekom zimskih mjeseci bili su brojniji čak i od švercera. Česte su prilikom transporta bile i krađe jednako dragocjenog ugljena, u koje su ponekad bili uključeni i željezničari iz teretnih vlakova.

Sve je redovnija postajala i rubrika »politički bijednici prošlosti«. Red je došao na Ivana Kraljića, međuratnog koprivničkog dužnosnika HSS-a i kasnijeg suradnika ustaškog pokreta, koji je u novim okolnostima optužen da se druži sa župnikom Stjepanom Pavunićem, inače ortodoksnim antikomunistom i nacionalistom, koji je nakon sloma NDH bio i u višegodišnjem zatvoru, ali je interesantno bilo da se list njime bavio tek usputno. Vlast je očito smatrala da bi za nju moglo biti štetno i prečesto Pavunićevo spominjanje, jer je za dio javnosti sve do svoje smrti 1959. diljem Podravine bio simbol otpora komunističkoj ideologiji.

Svoju je »porciju« dobio i međuratni gradonačelnik dr. Vladimir Malančec, inače ustaški uhićenik koji je jedva preživio logore Danica i Jadovno. Objavljeno je da je Malančec negdje rekao da se »kod nas situacija pogoršala pa se zato treba strogo paziti, jer se hapsi i zatvara«. Bilo je to dovoljno da i sam postane kandidat za uhićenje.[49] Malančec je još jednom bio tema ironičnog napisa, jer je dio njegove obiteljske kuće[50] odlukom gradskih vlasti dan na korištenje dr. Leopoldu Aufu iz koprivničke bolnice, tada jedinom specijalisti »za unutarnje bolesti i rentgenologiju«. Tome se vlasnik žestoko protivio pa je svom prisilnom podstanaru zabranio korištenje »dvorišta, tavana, bunara pa čak i đubrišta«, što je ocijenjeno kao »nezakonski, nesocijalni i nehumani akt«, iako je vlasnik imao još »deset nepotrebnih prostorija«. Liječnik je morao preseliti drugom stanodavcu, a *Glas* je naglašavao da se drugo ni ne može očekivati od čovjeka koji je u međuratnom razdoblju vjerno služio monarhističkom režimu: »Zar je to lik intelektualca?«[51]

Nadu u brži gospodarski razvoj grada i kotara probudila je Podravka, koja je tih dana obznanila da će osjetno proširiti svoj proizvodni asortiman. Krenut će se, rečeno je, u proizvodnju sušenog povrća i voća, prerađevina od povrća, konzerviranog graška i mahuna, rajčice u vlastitom soku, sterilizirane pulpe i voćnih sokova. Već je i iz tog podužeg popisa planiranih proizvoda bilo izvjesno da Podravkaši pokreću i veliki investicijski ciklus, o čemu šira javnost nije imala dovoljno informacija, koji je bio preduvjet za osvajanje jugoslavenskog tržišta. Unatoč snažnoj političkoj kontroli, pokazalo se da detalji i cijena ambicioznog projekta nisu bili dovoljno poznati ni stručno nedoraslim gradskim i kotarskim forumima, što je u narednim godinama izazvalo neke vrlo ozbiljne političke i financijske afere i kadrovske smjene.

Čitateljima je malo zabave, doduše na bizaran način, donijela rasprava o radu kulturno-prosvjetnog odbora u Sokolovcu. Pregledom računa se ispostavilo da je Dušan Vilenica, zadužen za taj resor u mjesnom Narodnom odboru, kupio građevni materijal za popravak tamošnje škole, ali ga je »zabunom« prebacio u vlastito dvorište. No, puno je veće čuđenje sumještana izazvano odlukom, teškim vremenima unatoč, o izdvajanju čak 10.000 dinara za nabavu knjiga. Iako su tih godina učestale kampanja za opi-

[48] Isto, str. 4.

[49] Isto, br. 2, god. III., 26. 1. 1952., str. 2.

[50] Danas je to Vila Malančec, koju je nakon smrti 1985. ostavio gradu Koprivnici.

[51] Glas Podravine, br. 20, god. III., 11. 10. 1952., str. 3.

smenjavanje i narodno prosvjećivanje, veliki je kulturni skok Sokolovčana izostao. Sva su kupljena izdanja bila, naime, iz Male lovačke biblioteke.[52]

Mještani Sokolovca puno su raspravljali i o svom groblju. Bilo je problema sa stokom koja je ulazila na groblje, zacijelo i djecom koja su se tu igrala, tako da se pojavila ideja da se groblje ogradi. Mnogi se s tom investicijom nisu složili, tvrdeći da »mrtvi ne mogu van bez obzira na ogradu«, a oni manje duhoviti su upozoravali da bi im ta ograda »oduzela puno prekrasne trave za pašu svinja«. Ismijavani od kotarskih čelnika, mještani su se ipak odlučili za gradnju ograde, ali to je išlo toliko sporo da se *Glas Podravine* u nekoliko navrata raspitivao o napretku projekta, a pomaci su uvijek bili minimalni. Zacijelo je što duže trebalo koristiti »prekrasnu travu«, a korisnici groblja ionako se nisu bunili.[53]

Problema s knjigama nisu imali u Velikom Pogancu. Izvjesni »N.S.« požalio se listu da je u tamošnjoj školi, u kojoj su radili i stanovali učitelji Dušan i Eva Dulikravić, od knjižnice napravljen »kokošinjac« i »staja za zečeve«. Knjige su »posvuda okolo porazbacane i zagađene izmetima«. Čini se da to mjesne vlasti nije zabrinjavalo pa je autor pisma od viših organa zatražio pozivanje učitelja na »strogu odgovornost«.[54] Daljnjih novinskih očitovanja o suživotu knjiga, peradi i zečeva ipak nije bilo. Usput rečeno, i mještani Velikog Poganca imali su problema s ogradom, ali onom školskom. Njima su kotarske vlasti dale novac i dopremile građu da to riješe, no nakon nekog vremena je uočeno da nisu »ni prstom maknuli«: »Drvo trune, škola za ogradom plače, a Pogančani prepričavaju kako bi lijepo bilo da je škola ograđena.«[55]

Nemali problem manjka zabavnih sadržaja i »razbijanja dosade« u ruralnim dijelovima kotara, kako se navodi u listu, pokušavao je riješiti i tajnik mjesnog Narodnog odbora u Velikoj Mučnoj. *Glasov* dopisnik je saznao da je spomenuti tajnik nagovarao jednog imućnijeg mještana da proda svoju kravu i kupi bilijar za tamošnju gostionu. Ovaj ga je poslušao pa je snalažljivi zaposlenik narodne vlasti otada svakodnevno igrao bilijar i za radnog vremena.[56] Nije zaostajao ni izvještaj sa zabave s uobičajenom tombolom u Virju, gdje je glavna nagrada bila torta. Sretnom se dobitniku, međutim, torta nije pretjerano svidjela, jer je bila napravljena od - tri repe.[57]

Groteskno je zvučala i novinska informacija da je direktor Putnika, jedinog kotarskog putničkog prijevoznika, bio u autobusu vlastitog poduzeća na popodnevnoj liniji prema Prekodravlju. U Drnju je, međutim, uočio da je u Zadružnom domu seoska zabava pa je naredio vozaču da zaustavi vozilo dok se on ne okrijepi. Tu mu se dopalo, redale su se runde i na zabavi se zadržao do 22,30 sati. Za to su se vrijeme putnici s kupljenim kartama smrzavali u vozilu. Bilo je to previše čak i za ublažene kriterije koje je list njegovao prema lokalnim dužnosnicima.[58] Još su lošije prošli putnici na istoj liniji kojima se te zime nakon radnog vremena pokvario autobus. Vozač je iz najbliže gostionice pokušao nazvati Putnik kako bi dobili pomoć, ali nitko nije dizao slušalicu. Preostalo im je jedino da ostave pokvareni autobus i pješice se vraćaju svojim i desetak kilometara udaljenim kućama.

Bilo je i puno ozbiljnijih situacija u kojima su važne uloge imali tada malobrojni vozači. U koprivničkoj je Galovićevoj ulici, primjera radi, došlo do požara u kojem je bez stana ostala obitelj Kostjuk. Vatru su, riskirajući i svoje živote, gasili brojni susjedi. Gradski vatrogasci u toj dramatičnoj intervenciji nisu sudjelovali. U listu je dano objašnjenje da vatrogasci »nisu nastupili jer vatrogasni auto nije imao šofera«.[59] Nakon toga se nije razvila uobičajeno žustra rasprava, što je značilo da takva situacija nije baš rijetka.

Većina objavljenih tema je upozoravala na nemarnost i loš rad lokalnih vlasti, a među najčešćima je na meti lista bio upravo mjesni Narodni odbor u Sokolovcu. U njegovoj je nadležnosti bio i čitav niz od

---

52 Glas Podravine, br. 2, god. III., 26. 1. 1952., str. 3.

53 Isto, br. 26, god. III:, 28. 11. 1953., str. 1.

54 Isto, br. 15, god. III., 2. 8. 1952., str. 2.

55 Isto, br. 26, god. IV., 28. 11. 1953., str. 3.

56 Isto, br. 3, god. III., 9. 2. 1952., str 1.

57 Isto, str. 3.

58 Isto, br. 4, god. III., 23. 2. 1952., str. 2.

59 Isto, br. 9, god. IV., 1. 5. 1953., str. 3.

glavnih prometnica udaljenih brdskih naselja, gdje su komunistička propaganda i revolucionarni moral sporo prodirali. Ispostavilo se da je predsjednik Narodnog odbora, Jovo Zorčić, »primjer nemarnosti i neodgovornosti«, jer je »uzurpirao sebi pravo predsjednika, skladištara pića, nabavljača robe, nakupca, rukovodioca ekonomije pa čak i prodavača«. Rezultat je bilo otuđenje robe i nezakonita zarada, dok je samo u skladištu pića ustanovljen manjak od 10.000 dinara.[60] Čini se da je on bio pravi amater prema Zdravku Petroviću iz zadruge u Sigecu, koji je »prisvojio 315.233 dinara i prouzročio štetu od 416.547 dinara«.[61]

S obzirom da je nemarnost bila dominantna osobina zaposlenika državnih poduzeća i lokalnih službi, ne čudi ni pismo uredništvu koje je govorilo o Gradskoj čistoći. Ta je služba, prilagođujući radno vrijeme potrebama svojih zaposlenika, otvarala zahodske jame (kanalizacijska mreža nije postojala) diljem Koprivnice u 12 sati, neovisno i o godišnjem dobu. Ljeti je to posvuda izazivalo nesnosni smrad. Na to se, ovoga puta zbog nedostatka umjetnog gnojiva, nadovezivalo i razlijevanje izmeta po vrtovima, čak i u gradskom središtu. Da bi ugođaj bio potpun, sajmenim je danima kroz gradsko središte i kraj škola prolazila stoka. Očajni građanin »D. Kosanović« najljepše je zamolio nadležne da komunalcima pokušaju objasniti da se zahodske jame trebaju čistiti »noću ili rano ujutro«, a i da bi konačno bilo vrijeme da se po glavnim gradskim ulicama zabrani vođenje stoke i promet zapregama.[62] U listu nije bilo nikakvog očitovanja odgovornih osoba.

Problem smrada i gradnja javnih sanitarija spadali su i među ozbiljna politička pitanja, o čemu je svjedočio i istup dr. Leandera Brozovića na sjednici gradskog Narodnog odbora. Brozović se žustro protivio »onom prokletom nužniku na sajmištu«. Naime, na toj su se iznimno važnoj lokaciji u okolnom grmlju olakšavali brojni posjetitelji pa je donesena odluka da se kod stočne vage napravi prigodni nužnik. Ideja je sa zadovoljstvom prihvaćena, a o izvedbi se nije puno govorilo. Naknadno se ispostavilo da se fekalije prelijevaju u obližnju Varošku grabu, tako da je smrad nekoliko desetak metara od vage bio još nesnosniji.[63]

Posebnu je pozornost izazvao slučaj Dragutina Siseka iz Kuzminca i njegovih suradnika Mate Zokića i Mije Balije. Ta je snalažljiva trojka uspješno falsificirala bonove za kupnju deficitarne robe, koje su poduzeća i državne institucije zbog djelomično racionalizirane opskrbe još uvijek davala svojim zaposlenicima. List javlja da je milicija prilikom njihova uhićenja našla opremu za falsificiranje i kupljenu robu u vrijednosti od 50.000 dinara.[64] Iz kasnijih se brojeva moglo saznati da je Sisek kao vođa prve tehnički opremljene falsifikatorske grupe zaradio čak 15-godišnju zatvorsku kaznu, a njegova naknadno optužena supruga kao pomagačica je dobila trogodišnji zatvor. Drastično je kažnjen i Balija na 10 godina i njegova supruga na jednu godinu, dok je Zokić zaradio »samo« četverogodišnje utamničenje.[65] Očito je da su kazne imale jaku pedagošku svrhu. Prošli su, naime, puno lošije nego grupa od čak 17 provalnika, ali običnih »kokošara«, koja je godinama haračila po koprivničkim prigradskim naseljima i okolnim vinogradima.

Čitatelji su još veće crnokronikaško uzbuđenje imali u ljeto 1953., kad su u istome broju informirani o dvije smrtne presude. Sud je na smrt strijeljanjem osudio »ustaškog zločinca Miju Juraneka«. Bio je pronađen i uhićen tek nekoliko godina nakon okončanja rata, a javnost je bila detaljno izvještavana i o tijeku sudskog procesa. Smrt vješanjem zaradio je, pak, Čedo Paurović iz Javorovca, koji je s 23 uboda nožem ubio te zatim raščetvorio i zakopao Stevu Grdića, muža svoje ljubavnice Bogdanke Srdić, osuđene na pet godina zatvora zbog suučesništva.[66] Potonja je fatalna ljubavna priča mogla biti i kandidat za filmsko uprizorenje.

---

60 Isto, br. 3, god. III., 9. 2. 1952., str. 3.

61 Isto, br. 4, god. III., 23. 3. 1952., str. 1.

62 Isto, br. 19, god. III., 27. 9. 1952., str. 2.

63 Isto, br. 28, god. IV., 12. 12. 1953., str. 2.

64 Isto, br. 14, god. III., 19. 7. 1952., str. 4.

65 Isto, br. 23, god. III., 26. 11. 1952, str. 1.

66 Isto, br. 15, god. IV., 25. 7. 1953., str. 2.

Lopovi su tih godina, inače, od pokretnina najčešće krali ono što je prosječnom građaninu bilo i najvažnije – bicikle, za većinu i jedino obiteljsko prijevozno sredstvo. Zbog visokih cijena bicikli su se mahom kupovali na kredit. Pisano je, stoga, o otkrivanju i uhićenju više skupina kradljivaca, jedne i od desetak članova, koji su se isključivo bavili takvim unosnim poslom. Zato je i u listu često bilo prijedloga kako efikasnije štititi tu dragocjenu robu od krađa. Posebno je zanimljiva bila ona da se na gradskom trgu kod parka, gdje u krugu od koju stotinu metara ima i najviše zaposlenika, ogradi prostor čvrstom metalnom ogradom s nadstrešnicom. To bi se biciklističko parkiralište korisnicima naplaćivalo. Ulaz bi bio zatvoren lokotom, a otvarao bi ga plaćeni čuvar. Tako bi se, kako je objašnjavao ponosni predlagatelj, smanjio kriminal i povećao broj zaposlenih. Ideja ipak nije naišla na razumijevanje gradskih vlasti, zacijelo zato što ideja o plaćanju te usluge nije bila popularna.

U jednom je zbirnom crnokronikaškom tekstu objavljeno da se u nekom zadružnom skladištu, ne navodi se u kojem, zbog neobjašnjivog nemara pokvarilo 50 kubnih metara kukuruza, što je u vrijeme opće nestašice hrane bila ogromna količina.[67] Kako u tom tekstu nije navedena zadruga, jasno je da je riječ bila o nekoj koja je dotad ipak bila pohvaljivana, ili je odgovorna osoba bila u važnijim političkim forumima.

Glas Podravine 1952. i 1953., a ni koju godinu prije ili kasnije nema bitnih razlika, navodi na stotine takvih i sličnih krađa, pronevjera ili uništavanja imovine u zadrugama, Narodnim odborima i u svakovrsnim poduzećima i ustanovama. Pojedinci su svjesno prihvaćali rizik uhićenja i zatvorskih kazni, jer su plaće smatrali nedostatnima za normalni život, a istodobno su državno vlasništvo mahom doživljavali kao »ničije«, samim tim i »svačije«. Ništa se nije promijenilo ni proglašenjem samoupravnog modela, kojim je državno vlasništvo 1950. formalno preimenovano u društveno. Mnogi su upravo takvo podruštvljenje smatrali i dodatnim opravdanjem za svoje nezakonite postupke. Indikativno je da se o samoj biti samoupravljanja, kao i radu prvih radničkih savjeta, u listu sve do sredine 1950-ih godina malo pisalo, što je ukazivalo da lokalni dužnosnici ta savjetodavna tijela ne smatraju nečim vrijednim osobite pozornosti. Direktori poduzeća po zakonskim su rješenjima i nadalje imali sve ovlasti i punu odgovornost.

Nerješivim problemom nezakonitosti na svim razinama u ljeto 1952. bavila se i 11. sjednica kotarskog Narodnog odbora. Uvodničari su posebno upozoravali na zloporabe u brojnim zadrugama (Legrad, Hlebine, Sokolovac, Sigetec, Domaja, Prkos...), kao i pojedinim poduzećima. Zato se rasprava odmah preusmjerila na rad Kotarskog suda, u kojem je, kako je istaknuto, stalno uočljivo pomanjkanje sudaca, ali i njihovo »nedovoljno poznavanje linije naše socijalističke izgradnje«. Otuda, kako je zaključeno, i tolika »blagost i sporost« prema onima koji »uništavaju, kradu ili se zločinački nemarno odnose prema općenarodnoj imovini«. Navedeno je tijelo, unatoč prepunih zatvora, stalno upozoravalo na »preniske kazne« te na zabrinjavajući podatak da je samo u proteklih godinu dana zabilježeno »258 slučajeva bez presude«.[68] Naglasak, dakle, nije bio na povećavanju stručnosti u lokalnim pravosudnim tijelima, već u boljoj ideološkoj osposobljenosti sudaca.

U Koprivnici je u međuvremenu počeo s radom i dječji vrtić, kako bi se pomoglo mladim radničkim obiteljima, a vodile su ga aktivistice iz AFŽ-a. U okolnosti dramatičnog nedostatka stanova i bilo kakvih javnih i poslovnih prostora, vrtić je jednostranom odlukom vlasti smješten u jednoj privatnoj vili imućnijih građana, što vlasnici nisu mogli spriječiti. Epilog je vidljiv iz teksta pod naslovom »Povampirena ili nemoćni bijes pripadnika svrgnute klase«. Ljutitoj vlasnici, Kamili Vodehnal, navodno »nije pravo što u njezinoj borave djeca radnika i službenika« pa »ometa osoblje jaslica u radu«, naziva ih »dotepenke«, »prostitutke«, a djecu »prokletim fačukima«, od čijeg »smrada i nečistoće treba očistiti kuću«. Autor komentira da vlasnica ipak »nije neuračunjiva«, već su njeni »postupci smišljeni«. Zato je napomenuo da bi što prije »morala intervenirati vlast«.[69]

[67] Isto, br. 5, god. III., 8. 3. 1952., str. 2.

[68] Isto, br. 15, god. III., 2. 8. 1952., str 1.

[69] Isto.

Pravu je žalopojku u javnost iznio i Pavle Vratarić[70], direktor gradske tiskare »Mihovil Pavlek Miškina«. Tiskara je, naime, zbog sveprisutnog nedostatka prostora početkom 1950-ih godina bila smještena u zgradi obitelji Turk. Vratarić je ustvrdio kako je vlasnikova nećakinja »bjesomučno napala radnike i direktora poduzeća« i da je »došlo čak i do fizičkog obračunavanja«.[71] Izvjesno je da je i to bio argument da gradska tiskara, u kojoj se cijelo vrijeme tiskao i *Glas Podravine*, nešto kasnije preseli u prostorije gostionice »Pod pikom« u Nemčićevoj ulici, a 1955. i u novosagrađene prostore kraj Gradske tržnice.

Popularni su i nadalje bili popisi »političkih bijednika prošlosti«, koji su također nešto rogoborili protiv revolucionarne vlasti. U listu su izašla imena Drage Vuckovića iz Srdinca, Dragutina Čipića, inače uglednog nadstrojara koprivničkog paromlina, Bare Turković, Bare Jakopović, Mate Rumenjaka i Riharda Albina. Suočeni s vrlo velikim političkim neugodnostima, vjerojatno i zatvorskim kaznama, spomenuti su sami dolazili u uredništvo, što je zbog njegova sastava bilo gotovo identično dolasku kod javnog tužitelja ili u partijski komitet, i uglavnom se branili tvrdnjama da »nisu širili vijesti iz neprijateljskih pobuda«, nego da su zbog vlastite političke neupućenosti »nasjedali pojedincima«, a od njih se očekivalo i da ukažu na takve »provokatore«. Najzanimljivija je, ipak, bila Albinova samokritika«: »Ja, kao i čitava moja kuća, mrzimo popove poznavajući ih kao lopove, a s njima sam dobar toliko što u crkvama popravljam 'kristoše' pa od toga živim.«[72] Tjedan kasnije Albin se ponovno javio, ali da bi se požalio kako mu je izvjesni Juraj Kramarić zbog njegove samokritike prijetio, nazvao ga lažljivcem i svrstao ga među ljude koji su »ništa koristi«.[73]

U grdnim se problemima oko klevetanja vlasti našao prokazani Dmitar Vucelić, koji je naknadno u listu pravdao da se uopće ne sjeća da je »ikada išta sličnoga govorio ma bilo pred kime«, a ako mu se nešto i omaklo da je to zbog njegova »pijanog stanja«. Ponosno je na kraju napomenuo da »mrzi sve neprijatelje«. Među prijavljenim je »lajavcima« bio i željezničarski sindikalist Ignac Ban, koji u svojoj samokritici nije zaboravio napomenuti da ima čak dvanaestoro djece, za koje, uz plaću, dobiva doplatak od 24.000 dinara. Pohvalio je aktualnu vlast da »nijedan poredak ne bi toliko vodio računa o tome, koliko naš socijalistički« i na kraju zatražio oprost, uz napomenu da neće »nikada više slušati razne budale koje prepričavaju razne gluposti, a ja njima nasjedam« i da će sve pojedince koji »pričaju razne izmišljotine aktivno raskrinkavati pred cijelom sindikalnom podružnicom«.[74]

Bilo je općepoznato što list kao neformalni glasnogovornik vlasti misli o katoličkom svećenstvu pa je plasirana još jedna zloguka pjesnička poanta aktivistički nadahnutog »D-a«: »Petokolonaš kasnije ili prije / sa srcem svojim na koplje naleti / pa ako se i iza boga krije«.[75] Bila je to poruka i »popu Mišku iz Drnja«, koji je tih dana pred svojim vjernicima, očito i uhodama, izjavio da »samo norci idu na vjenčanje u Mjesni odbor«, čime se suprotstavio direktivi da svi članovi Partije i masovnih organizacija trebaju isključivo sklapati građanske brakove.[76]

Grubom su ismijavanju u gotovo svakom broju bili izloženi pojedini lokalni svećenici i građani koji su se s njima družili, ali i oni kojima je jedini »grijeh« bio odlazak u crkvu. Uz iskazivanje uobičajene političke odbojnosti prema klerikalizmu, svećenici su sustavno proglašavani lažljivcima, licemjerima i ljudima dvostrukog morala, u pravilu i pohlepnicima koji žive od varanja i izrabljivanja naivnih i ograničenih vjernika. Ponajbolji je primjer tome u razdoblju 1952.-1953. bio niz kozerija i satira, koje su bile potpisivane s već spomenutim inicijalima »A. Z.«. Tajnoviti je autor, po svjetonazoru radikalni

---

70 Pavle Vratarić započeo je grafičku karijeru u međuratnom razdoblju. Nakon partizanskog oslobođenja Koprivnice 1943. otišao je s Valkom Loborcem i grupom grafičkih radnika u partizansku tiskaru na Papuku. Nakon rata postaje direktor koprivničke tiskare, a od svibnja 1953. do kolovoza 1955. bio je i glavni urednik Glasa Podravine. Poslije toga je bio i grafički urednik lista.

71 *Glas Podravine*, br. 16, god. III., 16. 8. 1952., str. 2.

72 Isto, br. 20, god. III., 11. 10. 1952., str. 2.

73 Isto, br. 4, god. III:, 23. 2. 1952., str. 3.

74 Isto, br. 20, god. III., 11. 10. 1952., str. 2.

75 Isto, br. 3, str. 2.

76 Isto, str. 1.

ateist, u svojim pričama o preimenovanim ali prepoznatljivim koprivničkim licima i zbivanjima ponajviše stvarao krajnje negativnu sliku katoličke hijerarhije, stvarajući i atmosferu za progone onih koji su se vlastima otvoreno suprotstavljali. Na ideološkom su nišanu redovito bili i oni koji su u javnosti, odijevanjem i ophođenjem, iskazivali svoje građanske manire, jer je upravo to smatrano dekadencijom i iskazom sumnjičavosti prema revolucionarnim idealima.

Nisu, doduše, »klerikalci« bili jedina meta nadobudnog »A. Z.«-a. Kad su 1953. ponešto olabavljeni politički kriteriji za kandidature na izborima za poslanike i lokalne dužnosnike, oni koji nisu shvatili da ne mogu ući u tu utrku bez partijskog »blagoslova« u prepoznatljivoj su maniri dobili i adekvatna prezimena: »Majmunovčan«, »Glupančiček«, »Bedaković«, »Klipanović«, »Politikonorčić«, »Kulaković«, »Vinodušić«... [77] Čitajući podobne kozerije, partijski se komitet zasigurno tresao od smijeha.

Posebno su rado objavljivane reakcije čitatelja koji su otvoreno iskazivali svoju netrpeljivost prema crkvi. Takvo je bilo pismo Amalije Horvat, udovice Vilka Sabola iz Legrada, inače člana Partije, koji je »duboko mrzio kler poznavajući njegov protunarodni rad«. Zato je, prema udovici, zabranio da mu »popovi idu na sprovod«. No, u kuću su došle dvije časne sestre kako bi »na samrtnoj postelji slomile njegovo uvjerenje« i da se tako »kukavički baci u naručaj crnomantijaša«. Nagovarale su ga, naime, »na ispovijed i pričest koju bi u tajnosti obavio svećenik«, što je Sabol odbio. Udovica je za sudjelovanje u toj »kampanji« javno optužila i sumještanke Suzanu Fiker i Rozu Horvat. Zacijelo nije bilo slučajno da se na istoj stranici našla i optužba s potpisom »K-ić« da je svećenik u Herešinu obavljao prvu pričest po tarifi od »100 dinara po djetetu«, a novac su skupljale »dvije herešinske Bare i jedna Kata«.[78]

Još je oštrije napadnut spominjani župnik iz Koprivničkog Ivanca Ivan Trajber, za kojeg je utvrđeno da je za vođenje jednog pogreba izdao račun na »1850 dinara«, iz čega je zaključeno da je na tamošnjih pedesetak pogreba ubrao barem 80.000 dinara, neovisno o naplati krstitki i sličnih vjerskih prigoda. List se zapitao »je li to taksa za ulazak u raj ili pakao«? Zaključak je opet bio krajnje sarkastičan: »Ovakve taksice mogu onima, koji ih propisuju i naplaćuju, stvoriti već na ovom svijetu prilično lagodan život, dakle neke vrste zemaljskog raja«. Župnika se u tekstu prema kršćanskom običaju nazivalo i božjim pastirom, ali je tu dano i »objašnjenje«, jednako tako sarkastično, da to nije »onaj koji čuva ovce i krave«.[79]

Kako je Partija svojim najopasnijim konkurentom uvijek smatrala crkvene krugove, list je redovno najavljivao i javna predavanja na religijske teme. Tako je u Narodnom sveučilištu predavanje u duhu Marxovog dijalektičkog materijalizma održao i profesor Mihajlo Juhas. Naslov je bio »Zašto primitivni čovjek vjeruje u Boga?«[80]

Koliko je nezgodno u javnosti biti etiketiran i kao malograđanin, pokazala je polemika koju je inicirao Stjepan Kapusta[81], koji je tada tek počinjao svoj proboj u partijske forume. Kapusta je na jednom partijskom sastanku optužio Miju Šimeka, inače predratnog antifašističkog aktivista, da pozdravlja građanke s »ljubim ruke«, čime dovodi u pitanje važeće revolucionarne vrijednosti. Šimek se u rubrici »Dopisi čitalaca« energično očitovao o tom svom navodnom moralnom posrtanju, jer to »nije bio moj običaj ni u davnoj prošlosti, dok su ovi pozdravi bili obavezni, a kamoli danas«: »Drugu Kapusti dao bih savjet neka prije ispeče, a onda reče!«[82] Prozvani se Kapusta, međutim, nije želio povući pa je objavio svoje pismo pod naslovom »Činjenice treba gledati onako kakove one jesu«. Svoju je optužbu zapravo i proširio primjedbama na »nepravilan rad druga Šimeka« kao poslovođe prodavaonice Poljoprivredne zadruge na gradskoj tržnici, jer te neimenovane gospođe mogu dobiti robu »mimo reda«. Na

[77] Isto, br. 22, god. IV., 31. 10. 1953., str. 2.

[78] Isto, br. 14, god. III., 19. 7. 1952., str. 3.

[79] Isto, br. 20, god. III., 11. 10. 1952., str. 2.

[80] Isto, str. 4.

[81] Stjepan Kapusta (1931.-2000.) od druge je polovice 1960-ih godina bio na nizu važnijih dužnosti, u nekoliko mandata i kao predsjednik Skupštine općine Koprivnica, a zatim direktor republičke Službe društvenog knjigovodstva. U razdoblju 1986.-1990. bio je i generalni direktor Podravke.

[82] *Glas Podravine*, br. 15., god. IV., 25. 7. 1953., str. 4.

kraju je napomenuo da Šimek, doduše, nije član Partije, ali navedene činjenice »ne služe na čast niti dobrom članu SSRN-a«.[83]

Tek se iste te 1952. krenulo ozbiljnije i u elektrifikaciju ruralnih dijelova kotara, što zbog velikog broja naselja i minimalnih financijskih sredstava nije bio nimalo jednostavan zadatak. Rješenje je opet traženo u dobrovoljnom radu Narodne fronte, jer su članovi te masovne organizacije godinu dana unazad samo za uređenje puteva i čišćenje odvodnih kanala dali čak 50.000 radnih dana. Cijela akcija, koja je u pojedinim naseljima trajala gotovo do kraja 1950-ih godina, imala je puno faza, samim tim i neočekivanih zapleta. Nekima nije bilo pravo što elektrifikacija ide jako sporo, nekima što im je to zbog participiranja u troškovima prilično skupo, a bilo je i onih koji su tvrdili da im struja uopće nije potrebna: ako su njihovi preci stoljećima mogli bez nje, zašto bi je oni uvodili, i još je plaćali!?

Glas je redovno pisao o tim dilemama i kontroverzama, kao i sukobima pojedinih naselja, prepunih uvreda, žuči i političkog etiketiranja, na rubu masovnih fizičkih razračunavanja, o tome hoće li električna mreža i trafostanice biti bliže jednima ili drugima. O trasama je, naime, jako ovisila visina pristojbi po domaćinstvu i broj njihovih »dobrovoljnih« radnih dana. Priključenjem na električne instalacije nisu, ipak, riješeni svi problemi korisnika. Struje zbog manjka elektrana naprosto nije bilo dovoljno. Redukcije su bile redovita pojava, a za Koprivnicu je važilo pravilo da su najdulja iskapčanja nedjeljom, kako bi bila manja šteta za proizvodna poduzeća. Posebno su nezadovoljni bili vlasnici radioaparata, koji su zbog svoje skupoće bili pokazatelji građanskog prestiža, a muziku, zabavni program i prva javljanja s nogometnih terena nisu mogli slušati baš u danu u kojem ga je na Radio Zagrebu bilo najviše.[84]

Financijaša i revnog suradnika lista Branka Žauhara stalno je opterećivalo pitanje dizanja cijena hrane. Ustvrdio je da »nema opravdanja« da rastu cijene mesa dok su »cijene industrijskih artikala stalno u opadanju«. Zato se založio za pojačanu administrativnu kontrolu cijena, jer su one tržišne »drastično veće«. Uzeo je za primjer cijenu peciva, za koju je ustvrdio da pekarima donosi »zaradu bez znoja«.[85] Problem je bio u tome što je samo tržište vlasnicima privatnih parcela i zadrugarima omogućavalo preživljavanje, dok ga je *Glasov* ideolog zbog dokazivanja nesklada u planiranju smatrao izvorištem gospodarskih problema.

Na toj su netržišnoj liniji, sukladno naputcima koje su dobivali iz državnog vrha, uporno bili i ostali lokalni partijski autoriteti, osim kada su prelazili na direktorske dužnosti u pojedina poduzeća koja zbog nerealnih administrativno zadanih cijena nisu mogla uspješno poslovati. Onda su za njihova poduzeća prihvaćeni izuzeci u dizanju proizvođačkih cijena, ali potiho, da se ne bi dovodila u pitanje generalna netržišna politika, no to je stalno poticalo inflaciju.

Kako se, pak, proizvodilo u monopolskim netržišnim uvjetima pokazalo je pismo uredništvu Koprivničanca Josipa Horvata, koji je kupio kruh u trgovačkom poduzeću Drava. U kruhu je bio »šaraf od pet centimetara«. To ga i nije toliko začudilo jer je u kruhu iz gradske pekare već nalazio kamenčiće i sitne komadiće ugljena. Bio je svjestan da bi prije mogao očekivati da mu u trgovini naplate i spomenuti građevini materijal nego da se popravi kvaliteta kruha, na koji su se nemoćni kupci stalno žalili, ako su ga uopće i imali prilike kupiti. Na to je pismo čitatelja odgovorila uprava pekare, s napomenom kako oni imaju dobru opremu, a da su za propuste, što se moglo i očekivati, odgovorni isključivo neodgovorni »radnici koji su na presijavanju brašna«.[86]

Nestašice kruha, pogotovo uoči državnih blagdana, unatoč racionalizaciji prodaje bile su redovna pojava u prvoj polovici 1950-ih godina. Gradska pekara u posebno se neugodnoj situaciji našla uoči 1. svibnja 1953., kada su ispred predavaonica bili veliki redovi, uz puno vike i psovki, a mnoštvo kupaca ipak je ostalo bez kruha. Ispostavilo se da su prodavači isprva dozvoljavali kupnju »sa svakom karticom u svakoj prodavaoni, što je dovelo do poremećaja«. Štoviše, nekima je kruh prodan i bez opskrbnih

[83] Isto, br. 16, god. IV., 8. 8. 1953., str. 3.

[84] Isto, br. 13, god. IV., 27. 6. 1953., str. 3.

[85] Isto, br. 6, god. III., 22. 3. 1952., str. 1.

[86] Isto, br. 12, god. III., 21. 6. 1952., str. 2.

kartica, na što se gradska vlast posebno ljutila, tvrdeći da je za tu blagdansku prigodu pekara dobila »posebnu količinu brašna«.[87]

Spomenuti je autor pisma Horvat pokazao i građansku hrabrost time što je predložio vlastima da dozvole »i jednom dobrom privatniku peći kruh«.[88] Bilo je to doista rijetko javno podupiranje privatne inicijative, makar je politička hrabrost sezala do prizivanja samo jedne privatne pekare. Gradska je pekara, čije je ime bilo Zrno, tek početkom rujna 1953. objavila da će znatno povećati količinu i kvalitetu kruha, jer je u pogon stavljena parna peć, kojom će ujedno i uštedjeti »30 posto na energiji« i »20 posto na radnoj snazi«.[89] Poanta je bila u tome da je ta ista parna peć u pekari bila već dvije godine, ali nije bilo novca za njeno montiranje. Očito je da kronični manjak kruha nije bilo dovoljan razlog da taj problem bude prije riješen.

Bitno je pripomenuti da se kupnja kruha nije dozvoljavala svima onima koji su bili vlasnici nekog poljoprivrednog zemljišta. Za potonje se smatralo da imaju žitarice, samim tim i mogućnost ispeći vlastiti kruh, i da zato ne smiju u pekarama uzimati kruh radničkoj klasi i siromašnim sugrađanima. Kad bi netko u list poslao dojavu da je određena pekara ipak prodala kruh poljoprivredniku, tražena je odgovornost poslovođe i osoblja, a kupac je dobivao etiketu nemoralne osobe, zapravo i otimača hrane koja mu ne pripada.

Javno je zgražanje, primjerice, izazvala informacija da je Josip Mađarić iz Kunovca, »posjednik 16 jutara zemlje«, kupio »8 kilograma kruha«. Slično su, navedeno je, činili i posjednici Stjepan Kovač, Ivan Prlog, Stjepan Balaško, Andro Hobolić i Ivan Čižmak, dok »sa svojim žitaricama čekaju bolje dane«.[90] Takvi su obično svrstavani u ideološku kategoriju »sabotera« i »narodnih neprijatelja«, isto kao i nakupci i šverceri. Procedura je u takvim slučajevima, ali i kad su se za Narodne odbore natjecale osobe koje nisu po partijskoj volji, bila ista: prvo je na terenu istraženo ima li takva osoba kakvih predratnih i ratnih »mrlja« u smislu suradnje s velikosrpskim ili ustaškim režimom, a onda je to bez mogućnosti osporavanja bombastično i uz puno etiketiranja prezentirano u listu.

Loše su prolazili i brojni radnici »na crno«, iako je u pojedinim brojevima izražavano zaprepaštenje spoznajom da su, uz uvijek prozivane obrtnike, i pojedina državna poduzeća držala sezonsku radnu snagu koja uopće nije bila prijavljena nadležnim službama. Upravo su takva poduzeća, pogotovo iz poljoprivredne i prerađivačke domene, i prednjačila u uočenim nezakonitostima. Razlog je zacijelo ležao u tome što su inspekcije svjesno »žmirile« u provjerama državnih poduzeća, koja su, pak, u smanjenim poreznim uplatama tražile neku kompenzaciju za kontrolirane i često nerealne cijene svojih proizvoda i usluga. Bio je to začarani krug, u kojem je svatko svakoga na neki način varao i zakidao, a da su se svi licemjerno pravili da to ne znaju.

Godinama je trebalo čekati da bi se u listu mogla pojaviti ideološki nepodobna sintagma »slobodno tržište«, makar i shvaćena kao snažnija konkurencija između samih društvenih poduzeća. Jasno, sintagma je u tekstu pod oprezno sročenim naslovom »Približiti se potrošaču« zamotana u tezu kako treba »zadovoljiti želju kupaca za kvalitetnim artiklima«. Formalni su povod tekstu bili izlozi gradskih trgovina. Autor je ustvrdio da su u njima »neestetski razbacani predmeti (...), neukusno složeni, zastrti prljavštinom«, a »niti sama unutrašnjost prodavaonica nije mnogo privlačnija«. Najbolji su primjer bile trgovine poduzeća Drava i Izvor, u kojima je bilo uobičajeno da parfumerija ili željezara budu spojene s prehrambenim artiklima. Osim što se počelo pisati kako bi gradski trgovci trebali napokon dobiti konkurenciju, sramežljivo je zatraženo i uvođenje specijaliziranih trgovina, ali i »prodaja špecerajske robe na knjižice, tj. jednomjesečni kredit«.[91] O dugoročnim potrošačkim kreditima za tekstil, namještaj i tehničku robu, koja je neredovito stizala u koprivničke trgovine i u odnosu na plaće bila iznimno skupa, tek se počelo razmišljati.

---

87 Isto, br. 10. god. IV., 16. 5. 1953., str. 3.

88 Isto, br. 10, god. III., 24. 5. 1952., str. 3.

89 Isto, br. 18., god IV., 5. 9. 1953., str. 2.

90 Isto, br. 4, god. IV., 14. 2. 1953., str. 1.

91 Isto, br. 15, god. III., 2. 8. 1952., str. 3.

Ako bi u listu tražili temu koja je čak i u konkurenciji s toliko spominjanim švercerima i zadružnim pronevjeriteljima novca i imovine, dominirala početkom 1950-ih godina, onda je to svakako bilo ugostiteljstvo. Lokalni su ugostitelji, u kadrovskom rasponu od uprave pa do konobara i kuhara, za političke dužnosnike i *Glas Podravine* bili trajni sinonim za skupoću, lošu ponudu, neljubaznost, zakidanje gostiju, prodaju pokvarene robe, prljave stolove i čaše, nedostatak tekuće vode za pranje, popljuvane podove, smrdljive i razbijene toalete (ako ih uopće i imaju), ali i širenje javnog nemorala te osiromašenje i propadanje brojnih podravskih obitelji. Jednako se to odnosilo na državne i zadružne gostionice ili one koje su izbjegle nacionalizaciju i ostale u privatnom vlasništvu. Gotovo da nije bilo broja u kojem nije objavljena neka nova negativnost vezana uz ugostiteljstvo, ili barem zgražanje nad onim što se tu događa.

Unatoč svega, gostioničarski dim i alkohol brojnim je Podravcima, pogotovo neobrazovanijima i onima na lošije plaćenim poslovima, bio jedina ponuđena i dostupna zabava, koje je omogućavala kratki zaborav na surovu stvarnost. Zato je broj ugostiteljskih objekata, koji su po veličini prostora, inventaru i asortimanu bili obične krčme, stalno rastao. Bilježeni su i slučajevi da su vlasnici objekata u koje su prisilno useljene trgovine ili uredi tražili njihovo iseljenja, a tu su trebale biti nove gostionice. Vlasti su to energično sprečavale, ali u rubnim su dijelovima grada i po okolnim naseljima ipak godinama nevoljko dozvoljavale njihovo otvaranje, jer im druge sadržaje nisu ni mogle dati.

Političku je dimenziju dobio komentar »protiv grubog uživanja i prevelikog lokanja, koje ne priliči pravim ljudima i koje cijele obitelji baca na prosjački štap«, čiji je autor opet bio javni tužitelj Božidar Đerek, uvijek spreman na odašiljanje moralnih lekcija. Bio je užasnut spoznajom da mala i siromašna Koprivnica[92] ima čak »23 gostionice, a i dalje se otvaraju«, kao i nekoliko prodavaonica alkohola u rinfuzi, a javna je bila tajna da je na desetine vlasnika vinograda svoju robu prodavalo »na crno«. U gradu je vladala ironična uzrečica da se protiv alkohola najuspješnije može boriti tako da ga se – popije. Đerek je ipak bio dovoljno razuman da shvati kako alkoholizam i nije toliko neočekivan ako se zna da je »čaša mineralne vode skuplja od čaše zagorskog vina«.[93]

Očito je bilo da Đerekov napad na gostionice nije bio slučajna inspiracija, već se u dogovoru s partijskim vodstvom spremao ozbiljni zaokret po tom pitanje. Tema se, naime, našla i na sjednici gradskog Narodnog odbora, gdje su Zvonko Petrović i Vinko Klauček »podvrgli kritici politiku otvaranja velikog broja gostiona«. Rezultat je te oštre rasprave bio da se »zatvore ugostiteljske radnje Jadran, Bilogora i Podravska klet«, koje su u novinskim informacija prednjačile po uočenim negativnostima. U zadatak je stavljeno i preispitivanje poslovanja cijelog ugostiteljskog poduzeća Kalnik, u čijem je vlasništvu bio i istoimeni hotel, smješten u istoj zgradi u kojoj su još od 19. stoljeća bili hoteli obitelji Pichler i Švarc.[94]

Tih je godina oko hotela Kalnik, a i još pokojeg objekta u vlasništvu istog ugostiteljstva, vladala prava histerija. Grad nije imao restoran za pripremu gableca za zaposlenike u raznim poduzećima i službama pa je taj neželjeni zadatak dobio hotel Kalnik. Njegovo neracionalno poslovanje, vezanu uz nestašicu i iznimnu skupoću legalno kupljenih namirnica, dovelo je do toga da se u hotelskom restoranu cijena jednog kuhanog ili pečenog jajeta kretala oko 20-30 dinara, dakle u prosjeku tri puta više od cijene primjerka *Glasa Podravine*. Zato su abonenti za gablece uglavnom bili najbolje plaćeni gradski službenici. Kad se tome pridodala loša posluga i nedovoljna osposobljenost kuhara, nisu čudili crnohumorni savjeti nezadovoljnih gostiju. Jednom su im prilikom u listu objavili recept za pripremu poširanih jaja, jer osoblje nikad nije čulo za tako nešto uopće i postoji.

Kumulirano je nezadovoljstvo ugostiteljstvom dovelo do toga da se o gablecima govorilo i na tijelima Narodnog odbora i Partije. Od hotela Kalnik je zatražena kalkulacija troškova za formiranje cijena. Kad se uz sirovine i energente pridodao i trošak tamošnjih 20 radnika i službenika, proizlazilo je da bi

---

92 Prema popisu iz 1953., grad Koprivnica imao je 3118 domaćinstava s 9892 stanovnika, a zajedno s Herešinom i Starigradom 3471 domaćinstvo s 12.212 stanovnika. U usporedbi s popisom 1948., u gradu je u užem smislu u tih pet godina bio 600-tinjak domaćinstava i oko 1200 stanovnika više.

93 *Glas Podravine*, br. 19, god. III., 27. 9. 1952., str. 3.

94 Isto, br. 22, god. III., 11. 8. 1952., str. 2.

običnu šalicu crne kave trebali »naplatiti 48 dinara«.[95] Bio je to privilegij koji su si samo malobrojni mogli priuštiti. Nešto jeftinije je to bilo u običnim gostionicama, navodno oko 35 dinara, ali je i tu bilo puno korisnije naručiti litru lošeg vina, koja je mogla dobiti već za stotinjak dinara.

Pritisnut nezadovoljnim građanima, hotel je ponudio mjesečni meni za abonente, ručak i večeru, koji je stajao 3600 dinara. Slavodobitno je poručeno da će jela biti i po izboru, pogotovo variva, a dvaput tjedno bit će servirani i kolači. Usporedbe radi, spomenuti je iznos bio u razini mjesečnih plaća nekvalificiranih radnika. U praksi, sudeći prema iskustvima *Glasovih* suradnika, problem nije bio samo u vrtoglavim cijenama, već i u nevjerojatnoj nonšalanciji osoblja: »30 minuta do podvorbe, nakon juhe daljnjih 30 minuta, isto i za pečenje, a onda moraš čekati da i kruh dobiješ«. Po nečemu je Kalnik, napomenuto je, ipak bio pravedniji od hotela u turističkoj Opatiji: u Koprivnici »i stranac tako dugo čeka kao i domaći gost!«[96]

Budući da je broj hotelskih abonenata bio mali, u listu se pojavio novi apel: »otvoriti što prije radničko-službenički restoran«. Ako to ne može Kalnik, napomenuto je, neka se »taj posao da Kotarskom savezu poljoprivrednih zadruga ili privatniku«.[97] Zadrugari za to nisu bili zainteresirani jer su lagodnije živjeli od trgovanja, a za privatnike još nisu sazreli politički uvjeti.

Frustriranim je Koprivničancima preostalo da se u listu zapitaju: »Da li postoje građani radi ugostiteljstva, ili ugostiteljstvo radi građana?« Indikativno je da je u istome broju nakon samo pola godine opet otvoreno pitanje prevelikog broja gradskih gostionica, a povod je taj put bila informacija da se uprava trgovačkog poduzeća Izvor morala seliti u nove prostore, jer se u postojećim otvarala – gostionica. Prozvani ugostitelji na nove prijetnje o zatvaranjima lakonski su odgovorili: »Manje gostiona, manje zaposlenih«[98] Vlasti su, međutim, predugo bile kritizirane zbog nemogućnosti rješavanja ugostiteljskih problema pa je uslijedila odluka »preko koljena«. U Koprivnici je u proljeće 1953. istodobno zatvoreno čak osam gostionica »koje posluju protivno sanitarnim uvjetima«. Da bi to još bolje zvučalo, istodobno je objavljeno da će se u prostorijama ranije zatvorene Bilogore otvoriti »lijepo uređena gradska čitaonica«.[99] Propagandistički je to zvučalo kao važan korak u dizanju kulturne razine grada, ali čitaonica kao posebna ustanova nije zaživjela.

Kako se i moglo očekivati, toliko spominjana radnička menza s puno primjerenijim cijenama ipak nije otvorena, a kasnije je kao palijativno rješenje ponuđeno da zaposlenici iz drugih poduzeća i gradskih službi mogu dolaziti na gablece u Podravkin radnički restoran. Ni to rješenje iz raznih razloga, ponajprije prevelike razdaljine od gradskoga središta, nije potrajalo.

Svi ti pokušaji nisu riješili temeljni problem: loše poslovanje, loše usluge i previsoke cijene poduzeća Kalnik. Zato su u gradskim strukturama došli na ideju da od Kalnika naprave dva ili više manjih poduzeća koja bi si međusobno radila konkurenciju, što bi bio pravi put prema sniženju cijena i povećavanju kvalitete usluga. To se dopalo Peri Mihajloviću, inače zaposleniku Kalnika, koji je javno predložio stvaranje drugog ugostiteljskog poduzeća. Zbog toga je pozvan na sastanak tamošnjeg Radničkog savjeta, gdje je »napadnut pogrdnim izrazima« i optužen da »želi upropastiti poduzeće«. Vidno uznemiren, *Glasu Podravine* je poslao izjavu da će protiv onih koji su ga vrijeđali podnijeti »tužbe sudu« i da javnost mora znati »kojim se sve sredstvima služi uprava Kalnika da bi zadržala postojeće stanje«.[100]

Epilog Mihajlovićeva slučaja nije poznat, ali je naknadno ipak realiziran plan gradskih vlasti da razdijele problematično ugostiteljsko poduzeće u nekoliko manjih. Do kraja socijalističkog razdoblja, ali također u obliku tržišnog monopola, održao se samo Grozd, uklopljen u trgovačko poduzeće Izvor.

---

95 Isto, br. 24, god. III., 6. 12. 1952., str. 2. Kad bi se ta cijena prema kupovnoj vrijednosti uspoređivala s današnjicom, spomenuta bi crna kava stajala 50-ak kuna.

96 Isto, br. 18, god. IV., 5. 9. 1953., str. 3.

97 Isto, br. 25, god. III., 20. 12. 1952., str. 2.

98 Isto, br. 7, god. IV., 28. 3. 1953., str. 1.

99 Isto, br. 8, god. IV., 11. 4. 1953., str. 2.

100 Isto, br. 13, god. IV., 27. 6. 1953., str. 2.

Ne vidjevši rješenje ni u pogledu stalnih pritužbi građana na loš asortiman i prevelike cijene oba lokalna trgovačka poduzeća, Drave s 14 i Izvora s 12 prodavaonica, kotarska je vlast zaključila da treba provesti i »reorganizaciju trgovine«, jer ona »ne odgovara u potpunosti potrebama tržišta«. Pojam tržišta treba, dakako, shvatiti sukladno tada važećoj ideologiji, jer je unaprijed isključivala privatnu inicijativu. Ispostavilo se da se ta poduzeća u obostranom interesu dogovaraju o cijenama i tako zapravo »drže ovdje čisto monopolitički položaj«. Zaključak je, stoga, bio da se, umjesto dva poduzeća, »formira pet-šest manjih«, tako da Koprivnica napokon dobije i prodavaonice »kože i kožnog pribora, voća i povrća, stakla, porculana i keramičke robe«, a u svim bi, kako je naglašeno, trebalo bitno proširiti asortimane.[101] Kasni je broj mogućih novih trgovačkih poduzeća povećan na 15.[102]

Očito je, međutim, da su i uprave dvaju samo naizgled konkurentskih poduzeća u kotarskom i gradskom Narodnom odboru imale svoje uspješne zagovornike, jer je namjeravana reorganizacija u rujnu 1953. zaustavljena, s obzirom da je Savjet za privredu kotarskog Narodnog odbora poručio da bi tu temu »još trebalo diskutirati«.[103] U Dravi i Izvoru su se, ipak, uplašili da bi njihovo lagodno monopolsko poslovanje moglo biti okončano[104] pa je samo mjesec dana kasnije objavljeno kako su oba poduzeća snizila cijene »raznoj robi 10-30 posto«. Tako je novi proizvod, pšenično-raženi kruh, imao cijenu 22 dinara, četiri manje od dotadašnjeg crnog kruha, sinonima za osnovni prehrambeni artikl građana koji su bili socijalno najugroženiji. Čak je i vino u trgovinama postalo jeftinije za 20-30 dinara po litri.[105]

U sjeni novinskih rasprava o ugostiteljstvu i trgovini bili su iznimno loši prostorni uvjeti, kadrovska neekipiranost i nedostatak opreme u koprivničkoj bolnici. Povodom jednog od većih iskoraka, otvaranja novog odjela za plućne bolesti (TBC), ipak je napomenuto da je pitanje hoće li dobiti i minimalnih 20 kreveta. Bolnica, naime, nije sve svoje prostore dala svojim odjelima i službama, već je u 30 soba stanovao 41 njihov zaposlenik. Rečeno je da oni »koriste bolničku opremu, od madraca do posteljine i ručnika, dok bolesnici u tome oskudijevaju«. Logični je zaključak bila »potreba žurnog iseljenja zaposlenika«, ali ni do nje nije moglo doći.[106] Grad nije imao državnih stanova za medicinske i sve ostale stručne kadrove koji su mu nedostajali, a i ponuda za prodaju ili iznajmljivanje privatnih iole solidnijih stambenih objekata bila je minimalna. Kad je o bolnici riječ, bizarno je zvučala i rasprava na gradskom Narodnom odboru treba li bolničkoj službi sanitetsko vozilo, kakvo je u to vrijeme kupio kotar Đurđevac. Tu je zaključak bio da kupnja vozila nije nužna, jer je građanima bolnica – blizu.

Da je od sredine 1952. ipak nastupalo vrijeme ozbiljnih političkih i gospodarskih promjena, o kojima je list u pravilu nerado pisao, potvrđivao je i komentar povodom govora »druga Bakarića« u Saboru NR Hrvatske »O aktualnim problemima našeg zadrugarstva«. Time je i lokalnim dužnosnicima poručeno da je eksperiment vezan uz prisilno učlanjivanje seljaka u radne zadruge doživio potpuni debakl, što je i državu u cjelini dovodilo na rub gladi, ali i da ima ogromnih problema u funkcioniranju općih dobrovoljnih poljoprivrednih zadruga.

List je, strahujući od vala kritika na račun lokalnog rukovodstva, ustvrdio da je nedavni Bakarićev govor rezultirao »krivim tumačenjima«, odnosno da »pasivne zadruge« većinom treba »reorganizirati«, dok su kotarom kružile parole kako je najvažniji hrvatski partijski dužnosnik ustvrdio da »treba raspustiti zadruge«. Zaključili su da je to grubo »izopaćivanje govora druga Bakarića«, jer je novi zadatak zadruga »povećati i pojeftiniti proizvodnju«.[107] Bila je to unaprijed izgubljena bitka, jer seljačke radne zadruge nisu imale potporu ruralnog stanovništva, dok su dobrovoljne poljoprivredne zadruge općeg

[101] Isto, br. 17, god. IV., 22. 8. 1953., str. 1.

[102] Isto, br. 29, god. IV., 19. 12. 1953., str. 1.

[103] Isto, br. 19, god. IV., 19. 9. 1953., str. 3.

[104] Koliko je bilo problema oko suočavanja s tržišnim monopolima u socijalističkom razdoblju, čiji je rezultat uvijek bila poslovna neefikasnost, loš asortiman i skupoća robe, najbolje je potvrđivala ono što se kasnije događalo u Koprivnici sa spomenuta dva poduzeća. Dravu ni zaštita od prave konkurencije nije spasila, a Izvor je sve do hrvatskog osamostaljenja na štetu građana zadržao svoj monopolski položaj, jer je politika na tome inzistirala.

[105] *Glas Podravine*, br. 19, god. IV., 19. 9. 1953., str. 1.

[106] Isto, br. 17, god. IV., 22. 8. 1953., str. 2.

[107] Isto, br. 11., god. III., 5. lipnja 1952., str. 3.

tipa postajale metafora za nebrigu, nisku proizvodnju, preprodaju seljačkih proizvoda i svakovrsne manipulacije, pogotovo u domeni trgovine i ugostiteljstva.

Činjenica je da su se lokalni partijski dužnosnici u kotaru i gradu Koprivnici teško mirili s tim novim političkim kursom vezanim uz selo i poljoprivredu. Proteklih su godina koristili i represivne metode u »disciplineiranju« i »političkom prosvjećivanju« seljaštva, čije je privatno vlasništvo nad stotinama tisuća usitnjenih posjeda usporavalo zacrtani razvoj socijalizma. Štoviše, uporno je ponavljano da je baš to ishodište potencijalne obnove kapitalizma.[108]

U rujnu 1952. i lokalnoj je javnosti napokon jasno poručeno da je s okončanjem razdoblja prvog petogodišnjeg plana završeno i potpuno centralizirano upravljanje gospodarstvom. Ukinuo se i obvezni otkup poljoprivrednih proizvoda, koji je još od 1945. vlasnicima privatnih posjeda stvarao goleme nevolje i u doslovnom ih smislu odvojio od proklamiranih socijalističkih ideja.

Stidljivo se najavljivala i politička demokratizacija, koja je prvi odraz imala u izborima s više kandidata, makar i u okviru iste Partije, za zastupničke dužnosti u Skupštini FNRJ i Saboru SRH. Na posredni se način moglo zaključiti da je takvo ideološko »odmrzavanje« bilo i posljedica financijske i materijalne pomoći koju je Jugoslavija nakon sukoba sa Staljinom počela dobivati od zapadnih zemalja, što je u sušnoj 1952. zemlju spašavalo od masovne gladi.

Kako su u kuloarima odmah krenule i priče kako su jugoslavenski komunisti pokleknuli pred Zapadom, i uredništvo *Glasa Podravine*, kao i navedenom slučaju »iskrivljavanja« Bakarićeva istupa, imalo je zadatak to energično demantirati. Najprije su napomenuli da o tome »Moskva dreči već četiri godine«, a da sve to ponavljaju i razni »mačekovski, klerikalno-ustaški, četnički i malograđanski elementi«. Da ne bi ostali samo na razini tvrdnji, nabrojili su desetak lica s područja kotara koji su »oduševljeno« spominjali takve teze, umjesto da se »postide pred samim sobom«. Potpisnik je komentara bio uvijek radikalno usmjereni »A. Z.«.[109]

Unatoč najavama nekih novih vremena, svako malo na ideološkoj je »streljani« bio NK Slaven, čija uprava nije imala strpljenja čekati postupno popuštanje ideoloških stega. Ponekad su pravim političkim problemom zbog sportske reputacije grada smatrani i Slavenovi loši rezultati, koji su nakon spomenutog uspjeha u kupu bili više pravilo nego izuzetak. Iz godine u godinu sve većim je problemom ipak smatran način njegova poslovanja, koje se stalno udaljavalo od socijalističkih vrijednosti. U ožujku 1952. pojavio se tekst pod naslovom »Zašto još uvijek nogometni klub Slaven ima svoj buffet!«, u kojem je uprava napadnuta da radi suprotno Pismu CK KPJ o fiskulturi. Taj je partijski naputak, koji je imao snagu zapovijedi, tražio da se zatvore ugostiteljski objekti koje su držali pojedini klubovi, jer je ocijenjeno da to vodi u profesionalizaciju nogometa.

Dogodio se, međutim, vrlo rijetki slučaj da klupski dužnosnik Mijo Tkalec, iako je bio član Gradskog komiteta KPH Koprivnica, a i povjerenik za trgovinu i opskrbu gradskog Narodnog odbora, to naprosto ignorirao. Zaključak lista, s potpisom »redakcija«, što je samo po sebi ukazivalo na delikatnost situacije, bio je nedvosmislen: »To je više nego za osudu!«[110] Ne treba naglašavati da je politička karijera Mije Tkalca bila na zalasku, jer je u travnju iste godine objavljena odluka gradskog Narodnog odbora kojom je Slavenov ugostiteljski objekt predan na upravljanje koprivničkoj Poljoprivrednoj zadruzi. Partijskom komitetu ni to nije bilo po volji pa je uredništvo postavilo ironično pitanje: »Da li je to možda u cilju unapređenja poljoprivredne proizvodnje?«[111]

Situacija oko Slavena nakon oduzimanja ugostiteljskog objekta dodatno se komplicirala, i rezultatski i materijalno. Nakon još jedne turbulentne sezone, u kojoj nisu imali podršku gradskih vlasti, krajem kolovoza 1953. održana je skupština kluba na kojoj je donesen zaključak da se klub »fuzionira s fiskul-

[108] Ivo Goldstein: *Hrvatska 2018.-2008.*, str. 474-475, EPH i Novi Liber, Zagreb 2008. Seljaka je neposredno nakon Drugog svjetskog rata u KPJ bilo čak 62,7 posto, a zbog prisilne kolektivizacije do kraja 1952. njihov je udjel pao na samo 28,5 posto, dok je istodobno višestruko porastao udjel činovništva, zbog čega se otvarao problem nagle »birokratizacije Partije«. Iz KPJ je zbog neslaganja s partijskom politikom u navedenom razdoblju i isključeno više desetina tisuća seljaka.

[109] *Glas Podravine*, br. 19, god. III., 27. 9. 1952., str. 2.

[110] Isto.

[111] Isto, br. 8, god. III., 19. 4. 1952., str. 2.

turnim aktivom sindikalne podružnice Podravke u novo društvo koje će djelovati pod imenom Sportsko društvo Podravka« s više sportskih sekcija. Između ostalih, tu će biti i NK Podravka. Činilo se da je klub spašen, makar i pod drugim imenom.

Samo dva-tri mjeseca kasnije pojavilo se u listu, međutim, pismo zabrinutog građanina Ivana Povijača, u kojem je doveo u pitanje proklamirani amaterizam. Povijač, bivši glavni urednik i fanatični politički aktivist, ali i talentirani nogometni golman, ustvrdio je da je odnose unutar NK Podravka »pokvario novac«: »Sada svatko od igrača traži više za sebe« pa »više nema sportskog morala«. Kao pozitivnu je suprotnost naveo mlade nogometaše iz NK Koprivnica, gdje se odnosi grade »na zdravim osnovama«, onima amaterskima.[112] Lako je zaključiti da je Povijač tada branio za amatere iz NK Koprivnica.

Na Povijačevo su ideologizirano prozivanje žustro reagirali igrači Podravke Mirko Crkvenčić i Andrija Sertić. Smatrali su nekorektnim nazivati njihov klub »nezdravim« pa su se zapitali zašto se taj isti Povijač nije bunio kad je »i sam bio u kritiziranom Slavenu«?[113] Povijač je i dalje bio uporan u kritikama pa je svoje oponente proglasio inicijatorima uvođenja nepoželjnog »poluprofesionalizma u klub«. Konkretizirao je to tvrdnjom da je »mjesečna nagrada jednom igraču 3000 dinara«, koliko mjesečno zarađuje »i prosječni radnik«, da toliko dobiva i trener, a da ostali igrači prosječno dobivaju po 1500 dinara. Štoviše, saznao je da su u posljednje vrijeme neki nogometaši dobivali i »5000 ili 6000 dinara«, a da je Dragutin Kolarić za povratak iz NK Koprivnica u svoj stari klub inkasirao čak »15.000 dinara«.[114] Povijač se kasnije također vratio u svoj preimenovani klub i problem poluprofesionalizma ga više nije opterećivao.

Uredništvo se burne 1952. javno požalilo da njihov prozivački, za neke i »isljednički«, način pisanja ne nailazi na pretjerano razumijevanje javnosti. Naslov »Kome smeta pisanje *Glasa Podravine*«, već po pravilu kolektivno potpisan s »uredništvo«, govorio je da čitatelji ne doživljavaju tekstove kao dobronamjernu kritiku, već kao oblik političkog linča. Naveli su primjer nadobudnog omladinca Stjepana Maljaka iz Delova, koji je uporno ukazivao na tamošnje navodne nepravilnosti, na što su mu sumještani prijetili »obračunom i milicijom«. Uredništvo se retorički zapitalo »kakvi su to ljudi koji žele ugušiti glas štampe i zašto to žele«? Usput su iskoristili priliku da se pohvale kako list ipak ima »skoro dvaput više dopisa no mjesta za objavljivanje«. Time su poručili, svjesni da su oni glas svemoćne Partije, da od svog napadačkog i »higijeničarskog« koncepta neće odustati.[115]

Koprivnica je početkom 1950-ih godina imala i nerješivih problema s kulturom i izdavaštvom. Nije bilo adekvatnih prostora u kojima bi se odvijale najrazličitije kulturne aktivnosti, niti novca da bi se takvi objekti mogli graditi. Trebalo je nekoliko godina da bi se preuredile prostorije Doma kulture, današnjeg Domoljuba, barem za neke manje zahtjevne scenske i glazbene aktivnosti. Taj prostor nije bio pogodan za kazališne predstave pa se pojavila ideja da se za takve namjene preuredi zgrada Templa u Svilarskoj ulici, kako je nazivana židovska sinagoga. I od toga se ubrzo odustalo. Za pojedine su se programe prigodno koristili improvizirani školski prostori i kino Velebit.

Realno gledajući, za razinu kulturne ponude veći prostori i nisu bili nužni. Kulturni se život svodio na djelovanje pojedinih KUD-ova, gradskih, seoskih i sindikalnih, koji su imali razne amaterske sekcije. Zato je premijera svake kazališne predstave, koncerta ili izložbe dobivala priličnu pozornost i u *Glasu Podravine*. Gradski su kulturni autoriteti pomno analizirali svaki javni nastup, vještine redatelja, glumaca, dirigenata, glazbenika, plesača ili slikara. Kad je zamirao rad pojedinih sekcija dizala se prava medijska uzbuna, uz navođenje imena onih koji su bili odgovorni. Svako amatersko gostovanje koje je dolazilo iz drugih gradova predstavljalo je pravi kulturni događaj, kao i turneje pojedinih koprivničkih skupina po Hrvatskoj. Kad je u grad zbog reportaže o lokalnim uspjesima i zapaženim pjevačkim zborovima stigla ekipa Radio Zagreba, bio je to događaj koji je naširoko opisivan u listu. Veliki je medijsku

[112] Isto, br. 26, god. IV., 28. 11. 1953., str.3

[113] Isto, br. 27, god. IV., 5. 12. 1953., str. 4.

[114] Isto, br. 28, god. IV., 12. 12. 1953., str. 3.

[115] Isto, br. 8, god. III., 19. 4. 1952., str. 3.

pozornost, uz visoke cijenu ulaznica, dobila i grupa zagrebačkih glumaca čiji se nastup svodio na pričanje prastarih viceva o Bobiju i Rudiju.

Posebnu je važnost u tom kulturnim sadržajima siromašnom i ideološki rigidnom razdoblju imalo pokretanje gimnazijskog časopisa *Osvit*, u čemu je važnu ulogu imao već spomenuti direktor Mihajlo Juhas. Časopis je bio literarnog karaktera, uz minimalne informativne sadržaje, ali su učeničke pjesme i priče ipak uspješno razbijale dominantnu socrealističku monotoniju pa je po svom značenju prelazio gradske okvire. Dašak individualizma i slobode koji se osjećao na *Osvitovim* stranicama odmah je zasmetao ideološki pravovjernim kritičarima. Nemalu je aferu izazvao Ivo Smoljan, inače urednik konkurentske ali kratkotrajne *Podravske revije*, koji je politički napao *Osvitovu* pjesmu »O mačku Mao«. Njen je autor bio gimnazijalac Milivoj Solar, koji je služeći se metaforom o samodopadnom mačku ironično opisao tipičnog partijskog »cenzora«: ispraznog, umišljenog, nadobudnog i netolerantnog. Posljednje su dvije strofe glasile: »No jednom u borbenom stavu / Pjevati kada je stao, / Cigla mu neka razbije glavu / i umrije mačak Mao. / Pitat ćete zašto je nama / Do smrti mačka stalo, / Al u povjerenju šapnut ću vama / I na vas on liči malo.« Iako je duhoviti gimnazijalac Solar u uvodu pjesme naveo »svečano izjavljujem, da nisam ni na koga određeno mislio«, Smoljan se u toj rugalici zacijelo prepoznao i ustvrdio da »tu ima nešto što ozbiljno zabrinjuje« i da »ovakovi stihovi... predstavljaju najgrublju profanaciju poezije«. Uredništvo, u kojem je Juhas imao važnu ulogu, ipak je branilo mladog Solara, pa je autor te polemike s inicijalima »L. N.« napisao i svoju varijantu »mačka Mao«, koja je imala još ironičniji završetak: »Ne zbunjuj se, već mirno sjedi / i dalje neumorno predi.«[116]

Nije to, ipak, bio kraj *Osvitovih* muka. Pojedine je pjesme u *Glasu* komentirao i svestrani javni tužitelj Đerek, kojemu je smetao njihov intimistički i pesimistički ugođaj, suprotan aktivističkom entuzijazmu. Još je nezgodnije bilo kad se u jednom opisu »pravog mesarskog lika«, koji ima »oči podbuhle« i »nos sav crven«, prepoznao Vojko Volf, direktor kotarskog Stokoprometa. Slijedila je redakcijska isprika, opet u *Glasu*, s napomenom da prilikom napada na *Osvitove* autore treba pogledati u Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika i značenje pojedinih izraza.

O koprivničkoj se gimnaziji, koja je svrstavana među najbolje u Hrvatskoj, te godine jako puno govorilo. Tome je pridonijela i vijest, objavljena u listu, da je »fizikalnoj naučnoj grupi«, predvođenoj mladim profesorom Vilkom Štimcem, pismo uputio i vlastoručno potpisao najslavniji svjetski fizičar Albert Einstein. Štimčeva se grupa, naime, obratila genijalnom autoru teorije relativnosti, a oko te se pošiljka odvijala prava diplomatska zavrzlama, jer je to bilo vrijeme makartističkog »progona vještica« u SAD-u. Koprivničko je pismo ipak nekako stiglo do Einsteina, tako da je njegovo slanje potpore mladim fizičarima u komunističkoj Jugoslaviji daleko premašivalo domete neke provincijske gimnazije.[117]

No, već je godinu-dvije ranije bilo jasno da se nastava za svake godine sve veći broj učenika više ne može normalno odvijati u postojećim prostorijama, o pojedinim se kabinetima i radionicama nije moglo ni razmišljati, a nije postojala ni mogućnost preseljenja u neki adekvatniji objekt. Takvog naprosto nije bilo. Zato je jedino rješenje, makar se ni ono nije pokazalo trajnijim, bila dogradnja drugog kata na postojećoj zgradi. Školska uprava i gradske vlasti tijekom 1953. upregle su sve snage da taj projekt uspješno okončaju. Tražena su i dijelom dobivena republička sredstva, što nije bilo dovoljno, pa je organizirana i najšira akcija doniranja sredstava poduzeća, institucija i građana, koja je u svrhu adaptacije postojećih prostorija, kako je već navedeno, započela još 1952. godine objavljivanjem imena donatora u *Glasu Podravine*. U tim je aktivističkim vremenima bila praksa da svatko mora nečim pridonijeti zajedničkim projektima pa su i učenici i njihovi roditelji davali na tisuće radnih sati u čišćenju i uređenju zgrade i okolice, kao i u transportu, a svako je poduzeće, uz novac, darivalo određeni materijal, školsku opremu i razne zanatske usluge. U *Glasovo* su uredništvo tih mjeseci stizala i pisma u kojima

[116] Isto, br. 9, god. IV., 1. 5. 1953., str. 3. Smoljan je kasnije razvijao svoju književnu karijeru i bio urednik časopisa Matice hrvatskih iseljenika, a Solar je najugledniji hrvatski teoretičar književnosti i do umirovljenja profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

[117] Glas Podravine, br. 24, god. IV., 14. 11. 1953., str. 2.

se upozoravalo da se takvim poslovima ugrožava zdravlje učenika, ali vlasti na to nisu reagirale. Svakome je važnije bilo da ne dobije epitet »sabotera«.

Napokon, drugi je kat svečano otvoren 26. prosinca 1953. godine. Novi su prostori, rečeno je, bili »uvjet za daljnju politehnizaciju škole« i rad brojnih znanstvenih grupa. Slavodobitno je poručeno da su »progresivne snage« tim projektom dobile snažnu potporu za »svakodnevno sukobljavanje s konzervativnim tradicijama i shvaćanjima«. Dogradnjom drugog kata ponajviše je profitirao gimnazijski direktor Mihajlo Juhas, koji je izabran za predsjednika republičkog profesorskog udruženja i člana republičkog savjeta za obrazovanje. Koliko je sve to bilo važno i lokalnoj političkoj garnituri ponajbolje govori podatak da je tekst o otvaranju osobno pisao gradski partijski čelnik Zvonko Petrović.[118]

Državna se vlast pobrinula da interes prosječnog građanina ne bude usmjeren samo na unutarnja zbivanja. Ponajbolji je primjer bila nova »tršćanska kriza«, što je podrazumijevalo i pitanje pripadnosti Istre i otoka. Iako je u tom razdoblju ovisila o već spominjanoj pomoći zapadnih zemalja, Jugoslavija je 1952. zbog njihove naklonosti prema Italiji naglo zaoštrila to pitanje. Zaprijetila je i vojna eskalacija sukoba, u kojoj Tito nakon raskida s komunističkim blokom nije imao saveznika. List je spremno dočekao tršćansku medijsku kampanju. Na naslovnici se pojavio veliki naslov, zapravo poznata Titova poruka: »Tuđe nećemo, svoje ne damo!« U uvodniku je naširoko objašnjavano zašto Trst mora pripasti Jugoslaviji. Bio je to samo okvir za organiziranje velikog protestnog mitinga i demonstracija »protiv gramzljivosti talijanskih iredentista«.

U Koprivnici se početkom travnja 1952. (u listu opet nije naveden datum i mjesto – op. a.) okupilo 3000 gnjevnih građana da bi čuli govore i parole najvažnijih lokalnih dužnosnika, između ostalih narodnog zastupnika Tome Čikovića, gradskog partijskog sekretara Zvonka Petrovića i javnog tužitelja Božidara Đereka. Na prigodnim transparentima bile su i karikature talijanskih političara, a vatrene poruke sa skupa upućene su ministru vanjskih poslova Edvardu Kardelju. Protestni su mitinzi istodobno organizirani i u Novigradu, Goli i Ždali.[119] Dva tjedna kasnije, uz test o genezi »slučaja Trst«, uslijedio je novi koprivnički protestni miting, istovrsni i u Đurđevcu, s nepoznatim brojem učesnika. Ovoga je puta bila usvojena i rezolucija koja je izravno upućena vladama SAD-a, Velike Britanije i Francuske. Tako su velike sile iz prve ruke mogle saznati da su Podravci jako ljuti zbog njihove protalijanske politike.[120] Samo koji mjesec kasnije kriza se ponešto smirila, jer je Tito bio pozvan u službeni posjet Velikoj Britaniji, gdje se sastao s premijerom Churchillom i tek okrunjenom kraljicom Elizabetom II. Nakon toga počele su se usvajati i mjere koje su Jugoslaviju polako počele izvlačiti iz staljinističke teorije i prakse, među građanima ponajviše zapamćene po najrazličitijim represivnim mjerama.

Bilo je to, međutim, samo privremeno smirivanje tršćanske krize. Iz *Glasa Podravine* saznajemo da je u listopadu 1953. uznemirena Koprivnica opet bila na nogama. Parole se u odnosu na godinu ranije nisu mijenjale: »Život damo – Trst ne damo!« Petrović je u uvodnom tekstu građanima postavio emocijama nabijeno retoričko pitanje: »Zar ponovno da čizme talijanskih fašističkih zločinaca gaze našu krvlju natopljenu zemlju, zar ponovno da (...) pale i ruše domove i sela naših sunarodnjaka?« Energično je ustvrdio da Jugoslavija ni pod koju cijenu neće Zonu A Slobodnog teritorija Trsta neće mirno predati »talijanskim imperijalistima«. Središnji je protestni miting održan 9. listopada 1953. pred zgradom Gradske općine, gdje su opet govorili najviši lokalni dužnosnici. Na to se 14. listopada nadovezala i velika protestna povorka tisuća građana gradskim ulicama, uz povike »Tito – Partija, svi smo Armija!«[121]

Posljedice masovnih mitinga i marševa gradskim ulicama mogle su se sagledati već u idućem broju. Kao i u travnju prethodne godine, nakon širenja ratne psihoze[122] zbog straha od masovne gladi u hipu

[118] *Koprivnički tjednik*, br. 1, god V., 1. 1. 1954., str 1.

[119] Isto, br. 7., god. III., 5. 4. 1952., str. 1.

[120] Isto, br. 8, god. III., 19. 4. 1952., str 1. i 2.

[121] Isto, br. 21, god IV., 17. 10. 1953., str. 1.

[122] Do rata s Talijanima, ali i zapadnim saveznicima, nije došlo, niti je to bila prava namjera organizatora masovnih okupljanja građana, već je Tito želio što povoljniju pregovaračku poziciju da bi Zona B, dakle cijela Istra, naposljetku pripala Jugoslaviji, što je u osnovi riješeno sporazumom iz 1954. godine.

Glas Podravine

ORGAN SOCIJALISTIČKOG SAVEZA RADNOG NARODA GRADA I KOTARA KOPRIVNICE

KOPRIVNICA, 19. PROSINCA 1953.

ŠTO ĆE SE POSTIĆI REORGANIZACIJOM TRGOVAČKE MREŽE I UGOSTITELJSTVA

NIKE CIJENE — KULTURNIJE POSLUŽIVANJE — VEĆI ASORTIMAN ROBE

ŠTO JE POKAZAO SASTANAK PROSVJETNIH I JAVNIH RADNIKA

Zašto su Bregi ostali bez ogrevnog drveta

OSUDENI PREKUPCI

Da li bi se mogao osnovati fond za stručno obrazovanje učenika u privredi

Glas Podravine, IV./29, 19. prosinca 1953. godine

su opustošene sve prodavaonice prehrambenim proizvodima i kućnim potrepštinama. Već je u idućem broju naglašeno da je »šačica paničara« među građanima tvrdila da »neće biti ni soli, ni šibica, ni petroleja, čak ni toalet papira«, a da nestašica zapravo »ne postoji niti će postojati«. Nepovjerljivi građani, kojima je rat bio u živom sjećanju, u samo dva su dana, međutim, kupili »oko 15 vagona soli«, neki »i po 500 kilograma« tog ključnog artikla, kao i ama baš svega što je moglo čemu poslužiti u razdoblju duljih nestašica. Neke su trgovine u toj pomami prestale i prodavati robu kojom su raspolagale pa je problem dodatno eskalirao. Trgovci su zbog toga opomenuti da bi mogli zaraditi i kaznu »do godinu dana zatvora«, a poimenično su nabrajani i građani koji su kupovali više od obiteljskih potreba. Posebno im je zapao za oko »mljekar Šestak«, koji se zbog šverca tek vratio iz zatvora.[123] Za tu su paniku i histeriju morali biti krivi svi osim same gradske vlasti.

Ta ista vlast, unatoč trenda ograničene liberalizacije, imala je i nadalje potrebu prozivati i progoniti potencijalne političke protivnike, koji su za njen netolerantni način razmišljanja uvijek bili isključivo »otvoreni ili prikriveni neprijatelji«. U tom je mentalnom okružju odvjetnik dr. Rudolf Trstenjak godinama bio simbol svega što su prezirali. Njemu je neposredno nakon rata zbog negativnog stava prema komunističkoj ideologiji oduzeto pravo na odvjetničku kancelariju, ali mu je Advokatska komora u Zagrebu 1953. vratila licencu. Trstenjak je u međuvremenu u nekom društvu komentirao da je Zakon o krivičnom postupku pisan srpskim jezikom i da je to primjer kako se Hrvatska i preko zakonodavstva pokušava »srbizirati«. Branio je i niz onih koje je vlast optuživala za podrivanje sustava, što je u listu prokomentirano tvrdnjom da Trstenjak to radi s takvim žarom »kao da brani sebe samog«.

Rezultat je te pretjerane savjesnosti u obavljanju svoga posla bilo opširno pismo Kotarskog odbora SSRN-a Advokatskoj komori o navodno nedopustivom ponašanja toga »nacionaliste Hrvata«, uz napomenu da je dozvolu ionako dobio »bez traženja mišljenja lokalnih vlasti«. Osim što su pronađeni i prijeratni klijenti koji su bili nezadovoljni njegovih vođenjem pojedinih slučajeva, napomenuto je kako Trstenjak u aktualnoj situaciji govori da »suci ne rade po zakonu« pa zato i »nije dostojan advokature«.[124] Prijedlog za Trstenjakovo brisanje iz Advokatske komore bio je, dakako, ubrzo usvojen.

[123] *Glas Podravine*, br. 22, god. IV., 31. 10. 1953., str 1. Od toga je broja list počeo izlaziti u tjednome ritmu, subotom u prijepodnevnim satima.

[124] Isto, br. 23. god. IV., 7. 11. 1953., str. 4.

Ironično zvuči podatak da je na istoj toj stranici objavljena i šahovska rubrika. U njoj su objavljeni rezultati netom završenog prvenstva šahovske sekcije. Najbolji je koprivnički šahist postao – dr. Trstenjak.[125]

Dojam je da je baš tršćanska kriza, protkana nebrojenim mitinzima u svim dijelovima zemlje, u medijima presudno utjecala na mistificiranje i mitologiziranje Titove ličnosti. Otada se u bilo kojoj prilici, u rasponu od njegova rođendana i nošenja štafete pa do partijskih plenuma i kongresa, ne propušta prilika da bi ga se slavilo na krajnje nekritičan i patetičan način. Naširoko se pisalo i o bilo kojem susretu s njim lokalnih političara i radnika-udarnika, makar to bilo i u dvoranama u kojima je u tom trenutku bilo na stotine delegata ili uzvanika. Fascniralo ih je što su vidjeli uživo. *Glas* je već 1. svibnja 1952. s ponosom objavio da je upravo jugoslavenski Maršal i središnja ličnost »suvremene historije«. Tito, kako to »gordo i ponosno zvuči«, kao »reflektor u tamnoj noći obasjava nama put«, pa mu se masovno klicalo i na dočeku štafete.[126]

U federalnoj Jugoslaviji puno je toga bilo u suprotnosti s proklamiranim cijevima, uz preklapanje ovlasti i nejasnoće u funkcioniranju organa vlasti na terenu, pa je u proljeće 1952. napravljena reorganizacija Narodnih odbora kao nositelja lokalne vlasti, a NR Hrvatska je ujedno reorganizirana na kotare, gradove i općine.[127] Na području kotara Koprivnica umjesto dotadašnja 23 mjesna Narodna odbora formirano je 13 općina koja su bila središta Narodnih odbora, i to sa sjedištima u Sokolovcu, Velikom Pogancu, Goli, Ždali, Novigradu[128], Koprivničkim Bregima, Drnju, Peterancu, Legradu, Hlebinama, Reki[129], Koprivničkom Ivancu i Đelekovcu, u čije je okvire ulazilo po nekoliko manjih susjednih naselja.

Općine su, kako je to objašnjeno u listu, trebale biti privredni, saobraćajni i kulturni centri« svojeg područja, a ukupni je »službenički aparat« tim reduciranjem smanjen za »30 posto«.[130] Već i ta brojka, ukoliko je točna, potvrđuje historiografske spoznaje da je prvim poslijeratnim godinama na području cijele FNRJ napravljen ogromni administrativni aparat kojemu je zadatak bio kontrolirati svaku političku, gospodarsku i svaku ostalu društvenu aktivnost. U državnim poduzećima i zadrugama često je bilo manje onih koji su proizvodili od onih koji su to bilježili.[131]

Koprivnica nije imala status grada, već je zakonski tretirana kao gradska općina s naseljima Herešin i Starigrad. Susjedni kotar Đurđevac imao je devet općina: Đurđevac, Ferdinandovac, Kalinovac, Kloštar[132], Molve, Novo Virje, Pitomača, Podravske Sesvete i Virje. Takva se promjena, usmjerena prema okrupnjavanju upravnih jedinica, vrlo brzo pokazala nedovoljnom, jer ni smanjeni broj općina nije raspolagao materijalnim i kadrovskim potencijalom za vlastiti razvoj.

Nakon samo tri godine, u kolovozu 1955., uslijedila je još jedna teritorijalna reorganizacija, kojom je, također sa slabim rezultatima, na području republike oblikovano 27 velikih kotara. Po tom je rješenju koprivničkom kotaru priključen đurđevački. Iz krajnosti, velike usitnjenosti teritorijalnih jedinica i organa vlasti, zakoračilo se u novu krajnost, formiranje glomaznih upravnih jedinica za čiju je kontrolu i razvoj trebao vrlo zahtjevni administrativni aparat. Ni takav model nije predugo trajao.

Iako tako iz tjedna u tjedan nije izgledalo, godina 1953. završila je optimistično. Novoformirana gradska općina svečano je objavila da će u narednoj godini izgraditi čak »osam dvosobnih stanova«, a da će zahvaljujući investiranju JNA u smještajne kapacitete svojih časnika ukupni broj novih stanova

---

125 Isto.

126 Isto, br. 9 i 10, god. III., 1. 5. 1952. i 24. 5. 1952., str. 1 i str. 2.

127 Narodne novine, Zakon o provođenju reorganizacije narodnih odbora, 21. travnja 1052., Zagreb.

128 Tada se ni u službenim dokumentima još ne koristi zemljopisno određenje Novigrad Podravski.

129 U službenim se dokumentima tih godina kao ime općine navodi Reka, prema kajkavskoj etimologiji, dok se u *Glasu Podravine* i nadalje koristi štokavska varijanta Rijeka.

130 *Glas Podravine*, br. 8. god. III., 19. 4. 1952., str. 1.

131 Zdenko Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. - od zajedništva do razlaza*, str. 287-289, Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, Zagreb 2006. Usporedbe radi, samo je 1951., kad je ukinuta Savezna planska komisija, a njena nadležnost prebačena na republike, savezna administracija smanjena za 100.000 službenika.

132 Novigrad je u službenim dokumentima također bio bez zemljopisnog određenje Podravski.

biti »preko 60«. Time su građanima željeli poručili da su najteža vremena iza njih. Ipak, još nije bilo ozbiljnijih pokazatelja da će Koprivnica postati nešto više od tipičnog gradića u hrvatskoj provinciji.

ZAKLJUČAK: GRAD KOJI POČETKOM 1950-IH GODINA NIJE PUNO OBEĆAVAO

Analizirajući kako se početkom 1950-ih godina živjelo, radilo i razmišljalo u gradu i kotaru Koprivnici, teško je osporiti dojam da se od 1945., kad komunisti posredstvom Narodne fronte preuzimaju vlast, malo toga promijenilo. Kako se to može uočiti iz *Glasa Podravine*, jedinog lokalnog lista, Koprivnica je sve do 1953. stagnirala u razvoju, ostajući mali i gospodarski marginalan provincijski gradić. Nije pretjerano ustvrditi da je u međuratnom razdoblju, sve do propasti kemijske industrije Danica, bila puno važnija i prosperitetnija.

Glavna i godinama gotovo jedina važnija lokalna gospodarska grana bila je poljoprivreda, makar i s prilično limitiranim stočarskim potencijalom. Situaciju su 1950. i 1952. dodatno otežale i velike suše, dok su kišna razdoblja redovno rezultirala i poplavljanjem znatnih poljoprivrednih površina. U cijelom tom razdoblju ozbiljnije zaštite od biljnih i životinjskih bolesti praktički i nije bilo, a sve je to smanjivalo ionako ograničenu proizvodnju hrane. Većih iskoraka nije moglo biti, jer nije bilo ni novca za umjetno gnojivo i kupnju kvalitetnijih pasmina stoke i svinja. Krupni su problem bile i seljačke radne zadruge, kasnije i opće zadruge, koje su zbog nezainteresiranosti seljaštva dodatno utjecale na smanjivanje proizvodnje. Obrtništvo je također bilo vrlo limitirano, bez mogućnosti proširivanja svoje ponude. Tek je bitnim proširenjem asortimana proizvoda, do kojeg dolazi u navedenom razdoblju, otvorena mogućnost da nacionalizirano prehrambeno poduzeće Podravka postane motor gospodarskog razvoja. No, za to je trebalo proteći još nekoliko mukotrpnih godina.

Možda depresivna gospodarska slika ne bi bila baš takva da sve to nije upotpunjavala politička represija, koja je onemogućavala kreativnost i inicijativnost. Partija je upravljala gradom i kotarom željeznom rukom. Umjesto da se usredotoči na rješavanje životnih problema, energiju je gubila u ideološkim lekcijama, stalnim prijetnjama i etiketiranjima, pa i nerijetkim uhićenjima onih koji su joj se na bilo koji način suprotstavljali. Problem joj nije bila opća neimaština, koja je u pojedinim trenucima građane dovodila i na sam rubu gladi. Više ju je uznemiravalo nepovjerenje širih slojeva stanovništva u proklamirane revolucionarne ideale, kao i sve glasnije kritiziranje surove socijalističke prakse. Sustav ni pod koju cijenu nije mogao biti odgovoran za depresivnu sliku grada i kotara, već se stalno prstom upiralo na one koji ga nisu pridržavali. Zato je vlast svoj legitimitet i gradila na fabriciranju raznovrsnih »nenarodnih elemenata«. Najvećim su neprijateljima proglašavani šverceri i prekupci, a često je upravo o njima ovisila temeljna opskrba stanovništva. Kruh se sve do kraja tog razdoblja mogao kupovati samo na karte, bonove ili točkice, dok je vlasnicima poljoprivrednog zemljišta kupnja tog temeljnog prehrambenog artikla bila zabranjivana. Sve je to dovodilo do situacije da *Glas Podravine*, koji su uređivali i pisali partijski dužnosnici i aktivisti, ponekad nalikuje jednoj velikoj crnoj kronici, protkanoj ideoloških floskulama.

Kultura i sport imali su minimalne uvjete za razvoj. Ideal su bila radnička i seljačka kulturno-umjetnička društva i nogometni amateri, a kad su u cilju dizanja kvalitete tražena sredstva za kazališne i glazbene dvorane te gradnju gradskog stadiona i igranje u višim ligama, bilo je to protkano optužbama za neracionalno trošenje novca, ali i omraženi nogometni poluprofesionalizam. Zato su jedine dvije prave razonode Koprivničanaca na početku 1950-ih godina bile za one nešto obrazovanije kino, u kojem su za zavišću gledali neke druge svjetove, i brojne oronule gostionice, gdje je litra lošeg vina bila jeftinija od mineralne vode.

Koprivničanci koji su s grčem preživljavali u tim teškim vremenima nisu ni mogli pomisliti da će njihov grad jednoga dana ipak postati pozitivna suprotnost onome što je bila njihova turobna realnost.

SUMMARY

The city and district of Koprivnica got their permanent newspaper Glas Podravine at the end of 1950. Launched solely for the electoral needs of the ruling Communist Party, this local newspaper was first a periodical, then a biweekly, and from October 1953 a weekly paper. It was not edited and written by professional journalists in that period, but by party officials and activists, who did not respect the basic rules of the craft, but achieved their political goals through it. Despite this, the paper was a reliable representation of political, social, economic and cultural circumstances, primarily marked by unanimity, mass repression and general poverty, due to numerous information from the field, fierce comments and reactions from readers. The population lived largely from agriculture, which was devastated by the failure of forcibly formed peasant labor cooperatives, and the industry was still in its infancy. The stores lacked almost everything, including the most important items - bread, salt, sugar and all types of energy sources. The culprits for such a situation were exclusively »anti-national elements«. That is why the paper occasionally resembled a bizarre combination of a crime report, listing prison sentences and ideological deviations, and a propaganda bulletin in which citizens of shaken ideals were instructed on how to build proclaimed socialism.

PRVI POPIS OBRTNIKA I TRGOVACA (NAKON HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE) U TRGOVIŠTU LUDBREG I LUDBREŠKOM KOTARU 1890. GODINE

THE FIRST CENSUS OF CRAFTSMEN AND TRADERS (AFTER CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT IN LUDBREG AND LUDBREG DISTRICT IN 1890)

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Redoviti prof. Filozofskog fakulteta
u Zagrebu u mirovini
Draškovićeva 23, Zagreb
mira.kolar@zg.t-com.hr

Elizabeta WAGNER
Mag. hist. art./inf.
Draškovićeva 23, Zagreb

Primljeno / Received: 15. 2. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 355.343-057.214(497.523Ludbreg) "1890"(062.21)
339.1-051(497.523Ludbreg)"1890"(062.21)
338.2(497.523Ludbreg)"1890"(091)

SAŽETAK

Ludbreški kotar je za razliku od koprivničkog, koji je imao elemente i vojničkog i banskog grada, bio trgovište koje se razvijalo kao središte nekoliko plemićkih veleposjeda i područje kojim je nakon prestanka osmanlijskih upada išla najkraća veza između zapadne Ugarske i Zagreba, a na tom se putu razvilo i svetište Svete krvi Isusove. Zbog toga je privredna aktivnost u tom području bila slaba, izuzev gostioničke djelatnosti, na što je svakako u devetnaestom stoljeću utjecala velika prometna izoliranost kada su veze sa Zagrebom krenule drugim putovima. U prošlosti je ludbreško područje pripadalo Križevačkoj županiji, ali kasnije dolazi do rascjepa pa sve više jača u vrijeme Vojne krajine pripadnost Varaždinskoj županiji kao dijelu Banske civilne Hrvatske i uloga plemićkih obitelji Batthyani, Drašković i Rauch odrazila se u obilju malih naselja u kojima je uvijek bilo obrtnika i malih trgovina koje su zadovoljavale minimalne potrebe stanovništva, dok su se veće kupnje i prodaje obavljale u Koprivnici, Čakovcu, Donjoj Dubravi, Legradu ili Varaždinu. Najbliža željeznička stanica bila je u Čakovcu i Koprivnici.

Kroz Adresar iz 1890. možemo uočiti strukturu obrtnika i trgovaca, a kroz usporedbu s istoimenim radovima za kotar Đurđevac, Koprivnicu i Križevce možemo uočiti razlike između kotara gdje je Ludbreg imao najslabije razvijenu strukturu obrtništva i trgovine. To je područje sve do 1937. bilo bez željezničke pruge, a zbog započetog propadanja veleposjeda bilo prepušteno nazadovanju, s nastojanju da očuva tradicionalne oblike života iz vremena feudalizma. Ovaj rad je dio trilogije o obrtnicima i trgovcima Središnje Podravine 1890. godine koji su već objavljeni.

Ključne riječi: Ludbreški kotar, obrtnici, trgovci, Adresar obrtnika i trgovaca 1890.
Keywords: Ludbreg district, craftsmen, traders, Adress book of craftsmen and traders in 1890

1. UVOD

Devetnaesto stoljeće je stoljeće ukidanja kmetstva i stvaranja modernih građanskih država, ali i vrijeme formiranja nacija. Pod utjecajem slavenskih političara u Češkoj i Slovačkoj osvješćuje se i hrvatska nacija a onda kapitalizam s prvom i drugom industrijskom revolucijom, tj. parnim strojem i

željezničkim prometom brzo mijenja raniji svijet, te unosi goleme promjene u sve oblike života favorizirajući jedne krajeve i ostavljajući po strani druge. U tom procesu nije bilo izuzeto ni ludbreško područje koja je bilo poznato kao ludbreška Podravina. Potrebe stanovništva zadovoljavali su sitni obrtnici, obično s jednim šegrtom i mali trgovci, a od većih poduzeća, ali tek poslije 1897. spominje se kombinat grofa Aleksandra Lamberta iz Slanja, koji je iskoristio šumsko bogatstvo za osnivanje pilane i tvornice pokućstva uz mlin, ali se ovdje nije mogao održati. Mali obrtnički centri formirali su se oko sjedišta plemstva u Ludbregu, Rasinji, Martijancu i Đelekovcu. Međutim plemstvo je u drugoj polovici 19. stoljeća na tom području bilo izloženo dezurbarizaciji, ali zbog prometne izoliranosti nije se većinom uspjelo uključiti u modernizaciju, pa je započelo pojačano iseljavanje iz tog područja u susjedne kotareve i krajeve koji su bili zahvaćeni industrijalizacijom.[1] Ludbreška Podravina s Bukovečkim krajem imala je velike prirodne potencijale koji su utjecali na razvoj gospodarstva, pa se mnogo toga uspjelo u tom području zadržati u ponešto promijenjenom obliku pa i nanovo razviti. Ovu kompleksnost razvoja Ludbrega kao centra Ludbreške Podravine shvatila je i Skupština općine Ludbreg, koja je financirala izdavanje prve velike kulturne monografije u središnjoj Podravini još 1984. godine, a koju je organizirao Vlado Mađarić okupivši tim najboljih stručnjaka za pojedine teme.[2] Prilikom promocije 2. listopada 1984. otvorena je i izložba slika izvornog slikara Mije Kovačića, čije slike su najdosljednije dale osjetiti život ljudi na tom području, dakako potpuno zanemarivši onu feudalnu, plemićku komponentu koja je dosta značajna u povijesti ludbreškog kraja. Ludbregom se bavila čitav život i nezaobilazna Marija Winter koja je bila učiteljica ali je voljela ludbreško područje i prikupljala povijesni materijal čitavog života, a zahvaljujući izdavačkoj kući Meridijani i Dragutinu Feletaru ti su radovi objavljeni u dvije knjige.[3] Ludbreškom Podravinom bavila se i dr. Ružica Vuk koja je objavila i popis manufaktura i prvih industrijskih poduzeća u ludbreškoj Podravini pa su prema tom izvoru prije 1891. nastali samo vodenica Raucha u Martijancu, 1810. godine, vodenica Batthyanija u Hrastovcu i Ludbregu, osnovana 1880., vodenica Raucha u Vrbanovcu, vodenica grofa Inkeya u Rasinji te ugljenik P. Crnkovića u Subotici koji je imao prvi lokomobil i koji je otvoren 1891. godine.[4] Monografija Ružice Vuk ima i praktični karakter jer savjetuje razvojne pravce za budućnost, osloncem na demografski razvoj.

Ludbreški veleposjed je postojao vjerojatno već u 11. stoljeću a od 1512. Ludbreg je bio prošteništе na kojem su obrtnici nalazili kupce za svoje proizvode te je upravo to potaknulo mnoge obrtnike Ludbrega i okolnih mjesta na razvoj sitnih obrta koji su se tu održali usprkos blizine Varaždina, Koprivnice i Čakovca, tj. Međimurja. Emigracija stanovništva je bila velika a prometna izolacija otežavala je život a do radikalne agrarne reforme poslije Prvoga svjetskog rata postojala je i velika glad za zemljom. Ni austrijska ni mađarska pruga nisu prolazile ludbreškim područjem, a ono nekoliko vodenica i mlinova, ugljenokopa i ostalog sitnog obrta nije moglo zaposliti agrarni višak stanovništva. Dakako mnogi su uvijek nanovo pokušavali ostati u zavičaju, a zbog brojnog stanovništva tu su mogućnost rada vidjeli i stranci, bilo obrtnici ili trgovci. Analiza ovog rada pokazuje da su mnogi, koji su 1890. ovdje pokušavali raditi zatvorili svoje radnje i potražili druge mogućnosti rada u drugim krajevima. Od obrta i industrije živjelo je na ludbreškom području 1921. godine svega 823 stanovnika ili 5% ukupnog privrednog aktivnog stanovništva, a 1891. je bilo još i gore, jer industrije gotovo da nije bilo, a slabo je bio razvijen i obrt i trgovina, te su gotovo zaboravljena vremena kada je kroz ludbreško područje prolazila glavna cesta iz Mađarske i Graza prema Zagrebu.

Ludbreško područje je po ivicama često prisvajano od drugih županija pa je i to djelovalo da se je ono u drugoj polovici 19. stoljeća sve više počelo priklanjati Međimurju, koje je od 1860. bilo sastavni dio mađarskog državnog teritorija, a koje je prolazom pruge kroz Pragersko 1860. dobilo željezničku prugu i time i spoj s Budimpeštom, Mariborom, Bečom i Trstom. Veze stanovnika ludbreškog kotara s Varaždinom i osobito Križevcima koji su izgubili središte županije slabe, što donekle ispravlja Kopriv-

---

1 Igor KARAMAN, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848-1914., Monografija *Ludbreg,* Zagreb 1984., str.252 i 255*;* Ružica VUK, *Ludbreška Podravina. Izd. Meridijani, Samobor 2009.*

2 Monografija *Ludbreg, (*Vlado Mađarić,) Izdavač Grafičar Ludbreg - Zagreb 1984.

3 Marija WINTER, Iz povijesti Ludbrega i okolice, I-II. Nakl. kuća dr. Feletar, Koprivnica - Ludbreg 2000..

4 R. VUK, *Ludbreška Podravina,* tab. 81, str.108-109.

nica koja postaje 1870. grad koji povezuje željeznicom Budimpeštu sa Zagrebom a 1873. godine i s Rijekom.

Pripadnost Hrvatske i Slavonije pod ugarsku krunu 1868. bila je stresna za stanovništvo Hrvatske, ali je još stresniji bio prodor kapitalizma iz razvijenih dijelova Monarhije. Novi način financijskog gospodarenja a osobito uklapanje Vojne krajine u bansku, civilnu Hrvatsku osjećaju se u čitavoj Hrvatskoj, a na čelo pojedinih uprava dolaze kadrovi iz ukinute vojne krajine koji su neprijateljski raspoloženi čak i prema ostacima feudalizma. Stapanje bivšeg teritorija Vojne Krajine s građanskom Hrvatskom bilo je težak i vrlo stresan proces u kojem su nadolazeći stranci nadali naći zaposlenje i dom, a domaćim ljudima otvoreni su putovi u srednju Europu.

Za razliku od koprivničkog i đurđevačkog kotara ludbreški je imao nekoliko snažnih veleposjeda. Veleposjedi su bili posebne i izolirane proizvodne jedinice koje su se upuštale u osnivanje prvih tvornica kao što je bila manufakturno-industrijski pogon u Slanju, dva mlina Gejze Raucha u Martijancu, Inkeyev ribnjak i pilana u Rasinji, dok su grofovi Drašković u Malom Bukovcu organizirali moderno gospodarstvo s parnim strojevima i električnom centralom, te su zapravo bili predvodnici napredne poljoprivrede u čitavom kraju i vodili uzorno gospodarstvo. Pavle Drašković, sin Dionizija je uspio jedini ne samo u ludbreškom kotaru već i području sjeverozapadne Hrvatske zadržati posjed i nakon provođenja agrarne reforme poslije 1918. godine. Nikako ne možemo ne spomenuti ni knezove Batthyanije u Ludbregu, koji su imali veliki posjed u Ludbregu ali i u Banatskom Aranđelovcu te u Mađarskoj i Batthyani-Strattmann su pristupili rasprodaji posjeda u Ludbregu nakon smrti kneza Batthyanija.

Najveći veleposjed u ludbreškom kotaru bio je posjed baruna Inkeya od 4.659 jutara koji je počeo propadati već krajem 19. stoljeća u vrijeme kada su nakon smrti muških vlasnika posjed preuzele Ljudmila i Gabrijela Inkey, a propadanje je ubrzao Mirko Inkey upuštanjem u neracionalne poslove kao što je bila gradnja bosanske željeznice preko Knina, te je na kraju počinio suicid.[5] Gotovo svi veleposjednici držali su mlinove i gostionice, odnosno krčme a Inkey je osnovao u Koprivnici hotel i restauraciju »K caru austrijskome«, koju je već krajem Prvoga svjetskog rata preuzela marljiva obitelj Schwarz. Treba naglasiti da su ovi veleposjedi bili i neke vrsti gospodarskih središta za svoju okolicu, vršeći time ulogu koju su u drugim područjima imali gradovi. Bili su i savjetodavni centar u poslovima poljoprivrede, a Draškovići i Rauchovi imali su značajnu ulogu i u radu Gospodarskog društva. U drugoj polovici 19. stoljeća zemlja je u procesu dezurbarizacije mijenjala vlasnike i neki veleposjednici preuzimaju male čestice od raspadnutih kućnih zadruga, ali su se i ti veleposjednici našli ugroženi agrarnom reformom poslije Prvoga svjetskog rata.[6] Rauchovi i Inkeyi smatrani su stranim plemstvom i političari novog vremena smatrali su ih nepoželjnim tuđincima.[7]

Varaždinska županija je silvestarskim patentom od 1853. bila sastavljena od 13 vanjskih i tri gradska kotara: Varaždina, Koprivnice i Križevaca. Županije i podžupanije, uređene zakonom od 1850. su ukinute 30. listopada 1854., a ban Josip Jelačić je uredbom od 19. kolovoza 1851. uveo modernu samoupravu u općinama koje su formirane odlukom Hrvatsko-ugarskog sabora još 1836. godine. G. 1848. člankom XXVIII. Hrvatskog sabora ukinuta je i u Hrvatskoj tlaka, urbarijalna daća i crkvena desetina, ali je rješavanje tih odnosa još dugo otežavalo život bivših kmetova. Svako selo je bilo općina sa sucem. Prema banskoj naredbi od 19. kolovoza 1851. općine su dobile svoje zastupstvo ali su u prenesenom

---

5 Bogdan STOJSAVLJEIVĆ, *Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929.,* Izd. Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, Zagreb 1965, 99-100. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju, *Monografija Ludbreg,* str., 264.

6 Pavle RAUCH, *Memoari Pavla Raucha,* (priredila prof. dr. Iskra Iveljić), izd. Hrvatskog arhivističkog društva, Zagreb, 2009, 16, 31, 36. Na poleđini otisnutih memoara štampana je Rauchova poruka da stavlja svoja sjećanja javnosti i povjesničarima na punu raspoložbu. Vidi i Iskra IVELJIĆ, *Anatomija jedne velikaške porodice: Rauchovi.* Izd. FF Open Press, Zagreb 2019.

7 U *Adresaru* se spominje kao vlasnik Rauchovih poduzeća samo Gejza Rauch, stariji sin Levina Raucha, dakle prije nego što je dogovoreno da Pavle Rauch dobio Martijanec, a Gejza posjede u Lužnici. Pavle Rauch stupa u politiku tek 1897. i onda se zalaže za progresivnu poljoprivredu i moderno stočarstvo. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Ban Pavle Rauch i Podravina. *Podravski zbornik*, 24-25, 1999, 113-136.)

djelokrugu morale izvršavati i naredbe viših organa. G. 1861. upravna i sudska vlast su spojene, što se djelomično očuvalo i za vrijeme polustoljetnog trajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Budući da nitko nije branio interese dezurbanizacijom oslabljenog ludbreškog kotara odlukom vlade od ludbreškog kotara oduzeta je poslije Prvoga svjetskog rata općina Đelekovec i Koprivnički Ivanec, ali 1891. to je područje još pripadalo ludbreškom kotaru, pa se u ovom radu i uzima kao mjesto ludbreškog kotara. Đelekovec se u ispravama prvi puta spominje 1332. a susjedni Imbriovec 1433. pa su to stara mjesta s bogatom poviješću u kontinuitetu, iako su Osmanlije i Vlasi 70-ih godina gotovo potpuno opustošili i taj teritorij koji je većim dijelom pripadao rasinjskom veleposjedu, izuzev Imbriovca. Sve do početka 18. stoljeća Đelekovec ima status trgovišta ili oppiduma pa je tu živjelo dosta obrtnika. U 17. stoljeću ovo se područje dijeli između Križevačke i Đurđevačke pukovnije, a u Drnju postoji vojna utvrda ali i prijelaz preko Drave. Poslije Velikog rata 1683.- 1699. prestala je opasnost od Osmanlija i Đelekovec i Imbriovec prestaju biti pogranična sela na Osmanlijsko -habsburškoj granici. Varaždinski generalat je 1745. podijeljen u križevačku i đurđevačku regimentu pod koju je potpalo Drnje kao satnija sa selima Sigetec, Hlebine i Drnje.[8]

Na rasinjskom vlastelinstvu kmetovi su živjeli sredinom 16. stoljeća samo u pet naselja: Rasinji, Đelekovcu, Cenkovcu, Zablatju, Selnici i Torčecu, ali usporedba pokazuje dosta velik broj imena u kontinuitetu i među obrtnicima nalazimo dosta starih prezimena. Od 17. stoljeća Đelekovec je vlasništvo raznih plemića a sredinom stoljeća pod rasinjsko vlastelisntvo spada pored Đelekovca i Ludbreg i Kuzminec te posjedi Veliki Bukovec i Martijanec gdje je živjelo dosta slobodnjaka. Važan datum u povijesti Đelekovca je 1660. godina kada grofica Ana Elizabeta Moscon, supruga grofa Herberta Auerspergera daje Đelekovcu atribute slobodne općine te je tu živjelo mnogo slobodnjaka što je stanovništvu ovog kraja među kojima je bilo i dosta osiromašenog kasnosrednjovjekovnog plemstva iz okolice dalo posebne karakteristike buntovnih podložnika.[9] Tako su neki od njih bili nasilno pretvoreni u zavisne seljake (plemić Wlyak-Vuljak i Petrić).[10] Slobodnjaci su većinom činili vojnu postrojbu vlastelinstva i nisu davali tlaku, a obaveze su im bile strogo utvrđene.

Od 24. veljače 1860. željeznička pruga Budimpešta - Maribor prolazi kroz Pragersko što utječe na Čakovec ali i na ludbreško područje čije se stanovništvo koristi tom prugom za izvoz i uvoz roba a to privlači i židovske trgovce. Pruga Varaždin - Zagreb sagrađena je tek krajem 1886. od dioničkog društva Čakovečko-zagrebačke željeznice koja je imala sjedište u Budimpešti a glavni graditelj bio je Židov Armin Schwartz što potvrđuje jake interes Židova za čitavo ovo područje. Dne 19. listopada 1890. puštena je u promet i pruga Čakovec - Lendava čime je Međimurje postalo prometno bolje vezano sa Europom nego sa hrvatskim zemljama od koje ga je dijelila brza Drava, dok su skele, mostovi a i rijeka Drava povezivale i dijelile ludbreško područje od Međimurja. Čakovečki kotar je već 1851. Imao 48 trgovaca i 332 obrtnika.[11] Međimurje je imalo nekoliko novčanih ustanova koje su imale svoje korisnike i na ludbreškom području. Već 1828. je u Donjoj Dubravi osnovana firma Ujlaki - Hirschler i sin, koja je 1883. sagradila veliku pilanu s 400 zaposlenih koja je utjecala na razvoj drvne industrije na obje strane Drave.[12] Velike tvornice osnovane u Čakovcu židovskim kapitalom privlačile su i radništvo iz ludbreškog kotara. Zbog blizine Čakovca i Ludbrega veze Ludbrežana zaposlenih u Čakovcu nisu se prekidale.

Borba za zemlju i šumu oduvijek je obilježavala ovu regiju. Adamovićev Regulsmentum dominiale iz 1774. točno utvrđuje obaveze kmetova prema Adamoviću koji je preko Judite Šaić došao u posjed Đelekovca.[13] Iako nije očuvan u cijelosti ovaj propis ukazuje da su odnosi na posjedu bili detaljno

---

8 Hrvoje PETRIĆ, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija,* Izdavačka kuća »Dr. Feletar«, Drnje, 2000, 80.

9 D. FELETAR, Hrvoje PETRIĆ, *Općina Đelekovec. Povijesno-zemljopisna monografija,* Meridijani, izd. kuća Feletar, Đelekovec 2008., str. 99, 102, 107, 114, 116-117.

10 D.FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 118.

11 Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest,* Čakovec 2006, str. 219-220.

12 Dragutin FELETAR, *Iz povijesti splavarstva na Dravi*, Izd. Meridijani, Donja Dubrava, 2019..

13 Ivan ERCEG, *Ivan Kapistran Adamović, javni djelatnik, veleposjednik i ekonomist*, Osijek 1996.,

regulirani. Rasinja postaje 1778. vlasništvo Baltazara Inkeya, tada velikog župana županije Zala. Na osnovi istraživanja može se zaključiti da je čitava prva polovica 19. stoljeća bila vrijeme kada su nezadovoljstvo i glad uzrokovali nemire i iza svakog tog pokreta krili su se slobodnjaci indoktrinirani idejama Francuske revolucije.

Đelekovčani su uspjeli izboriti 1767. posebni »statut« i svojega mjesnog suca, dobivši na taj način općinsku samoupravu. Tijekom pokreta 1848. stanovnici su podržavali Jelačićevu vojsku organizirajući posredstvom Vukotinovića opskrbu a onda i zbrinjavanje ranjenika, koji su onda otpremani u koprivničku ratnu bolnicu. Ruta Legrad - Đelekovec - Koprivnica imala je veliku ulogu u tom ratu. Najbolja zemlja je i nakon 1848. godine ostala u vlasništvu plemstva, da bi carskim patentom od 17. svibnja 1857. godine otpočeo proces segregacije, pa se slobodnjaci i bivši kmetovi bore za šume i pašnjake. Dodjela Međimurja Ugarskoj stavlja ludbreško područje u veliku kušnju, pa je i pokušaj otvaranja Drave za plovidbu ubrzo nakon bana Šokčevića propao a veće zbližavanje sa Kranjskom i Štajerskom nije bilo istosmjerno politici, pa je i proces modernizacije gospodarstva, osobito poljoprivrede zaostajao za susjednom Mađarskom i Slovenijom.[14]

Hrvatsko-Ugarska nagodba još je više otežala razvitak. A onda je financijski slom bečke Burze 1871. pogodio i veleposjede čiji su vlasnici veliki dio sredstava dobivenih za urbarijalnu zemlju uložili u bezvrijedne dionice i trebalo je mnogo umješnosti da se izbjegne potpuna propast veleposjeda. Neki su to uspjeli izbjeći dobrim gospodarenjem i primjenom moderne ekonomije kao Draškovići. Mirko Inkey II. vlasnik Rasinje zamijenio je 1831. majur Brunicu s Franjom Žomborom za Koprivnički Ivanec, te se tako Ivanec našao u okviru ludbreškog kotara, ali je dobro i dalje zbog otpora slobodnjaka i bivših kmetova tonulo.[15] Iz vremena urbarijalne regulacije navedena imena podložnika rasinjskog vlastelinstva pa iz prezimena vidimo da su mnogi obrtnici iz tog područja preselili u Koprivnicu gdje su otvorili svoje obrte.[16] Pokreti stanovništva mijenjali su lice ovog kraja i iako se samo mali dio ludbreškog područje nalazio do 1871. u okviru Vojne krajine mnogi imigranti a osobito slobodnjaci isticali su slobodnjačke ideje, a granični položaj između mađarskog i hrvatskog teritorija znatno je utjecao na političko i gospodarsko ponašanje stanovništva. Najviše bi podataka dalo istraživanje ostavštine obitelji Strattman Batthyani koja je bila orođena s ostalim plemstvom tog kraja, ali ova istraživanja nisu ni započeta onako kao bi trebalo.[17]

Od 1857. do 1880. nemamo nikakvih objavljenih statističkih podataka o kretanju stanovništva, osobito ne na nivou kotara u Hrvatskoj. Smatra se da su demografska kretanja za Hrvatsku od 1880. do 1890. bila nepovoljna, jer je porast Hrvata u tom desetljeću otprilike šest puta manji od porasta Mađara, četiri puta od porasta Nijemaca i za 2,4% ispod porasta Srba. To znači da useljavaju u Hrvatsku Mađari, Nijemci pa i Srbi, jer ban Khuen Héderváry. na brojna činovnička mjesta zapošljava srpske časnike koji su bili razvojačeni u procesu razvojačenja Vojne krajine. To je dakako pojačalo egzodus obrazovanih Hrvata u europske zemlje, gdje grade pruge i ceste, ali i u Bosnu i Hercegovinu gdje zauzimaju mnoga činovnička mjesta.[18] To se je nastavilo i u slijedećem desetljeću i tek pred Prvi svjetski rat Hrvati sustižu rast spomenutih manjina, ali uglavnom na račun seljačkog a ne obrtničkog ili trgovačkog stanovništva.

Tek oko 1882. nakon što je razvojačenje zahvatilo čitavu Vojnu krajinu počeli su se voditi registri o obrtima i trgovcima a pratili su se i neki drugi faktori zahvaljujući poticaju Statističkog zemaljskog

---

[14] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ; Elizabeta WAGNER, Poticaj Štajerskog gospodarskog društva na osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu. *Godišnjak njemačke zajednice -DG Jahrbuch,* vol. 20, Osijek 2013., str. 59-80

[15] D. FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 149.

[16] D. FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 151.

[17] Prof. Igor Karaman upozorio je na tu ostavštinu, ali zbog postojećih državnih odnosa s Mađarskom a i tretiranja istraživanja plemstva u njegovo vrijeme nije bilo moguće provesti veća istraživanja.

[18] Mladen LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata, Izd. Matice Hrvatske,* Zagreb 1995, 123. Dobra današnja suradnja s obitelji Drašković iz Velikog Bukovca pruža novu nadu, a i istraživanja Iskre Iveljić o obitelji Rauch pokazuju da se o povijesti plemstva ludbreške Podravine može još mnogo toga istražiti i napisati.

ureda u Zagrebu, koji su potraživali izvještaje škole, socijalnih i upravnih ustanova. Kotar Ludreg je uglavnom sačuvao svoje registre.[19]

Znatne posjede imale su i crkvene župe. Ipak veleposjedi u ludbreškom kotaru nisu bili veliki ako se usporede s veleposjedima u Slavoniji, pa su upravo vlasnici tih posjeda u varaždinskoj županiji zapali u krizu koja je dovela u vrijeme provođenja agrarne reforme poslije Prvog svjetskog rata do potpune likvidacije tih posjeda, izuzev veleposjeda Drašković koji se je uspio prilagoditi novom vremenu upotrebom parnih strojeva i izgradnjom električne centrale, dobivši status uzornog gospodarstva koje je trebalo utjecati i na svoju okolicu. Neka naselja su nastala ali i nestala nakon što su posječene šume, koje su se počele intenzivno krčiti. U zadnjoj četvrtini 19. stoljeća plemstvo je još uvijek nastojalo šume iskorištavati u vlastitoj režiji, da bi poslije 1925. šume preuzele zemljišne zajednice koja su ih posjekle i novac podijelile članovima. Tako su šume plemićkog dobra Rasinja prodane Zemljišnoj zajednici u Rasinji i Đurđevačkoj imovnoj općini, te zajednici u Kutnjaku, Gorici, Imbriovcu, Ivančecu i privatnim licima.[20] Ovaj proces objašnjava odakle pojedincima kapital za osnivanje malih obrtničkih ili trgovačkih radnji. No izvor kapitala je često presušio pa su tako nestala i čitava sela, a potraga za novim izvorom zarade se nastavila u još snažnijem obliku zbog konkurencije iz Austrije i Mađarske te Slovenije. Zbog teškoća oko restrukturiranja uprave a uslijed izoliranosti kotara obrtništvo i trgovina na ovom području zaostaje i za koprivničkim i za križevačkim kotarom i po broju i po vrstama pa se živjelo skromno, a sve veće potrebe za robom nabavljale su se u Koprivnici, Varaždinu, Čakovcu, Legradu koji je pripadao Križevačkoj županiji i drugdje.

2. LUDBREŠKI KOTAR

Ludbreški kotar potpadao je u vrijeme sastava *Adresara* izvršenog 1890. na osnovi Zakona o uređenju županija od 1881. pod Varaždinsku županiju. Njegove granice su se mijenjale nakon što je ukinuta križevačka županija1886. i spojena s Bjelovarskom županijom. Nije nikada pripadao pod Vojnu krajinu pa je na granici između vojne i civilne Hrvatske stanovništvo očuvalo u kontinuitetu neke stare običaje i način života. Feudalno doba je prestalo tek 1848. godine ali se je nekoliko plemićkih obitelji i dalje održavalo sve do agrarne reforme poslije Prvoga svjetskog rata imajući vlasništvo nad šumama i najplodnijom zemljom. To su Inkey, Rauch, Bachyany, Đurđevići, odnosno Draškovići. Draškovići su imali čak 15 majura. Broj sela i zaselaka bio je mnogo manji nego u susjednom koprivničkom kotaru, a središe veleposjeda se obično razvilo i u malu obrtničku oazu, gdje su kućna služinčad ali i slobodnjaci obavljali neke uslužne djelatnosti. Nakon ukinuća kmetstva trebalo je nešto poljoprivrednih i šumskih radnika i platiti, ali je prometna izoliranost a i nesklonost plemstva trgovini otežavala uključivanje u tržišnu privredu, jer je zemlja pripadala plemstvu koje je držalo služinčad i kasnije nadničare.

S porastom stanovništva u procesu tranzicije potrebe za obrtničkim uslugama i trgovačkom robom postaju sve veće, pa su male trgovine počeli otvarati Židovi, dok su potrebe stanovništva za obrtničkim uslugama udovoljavali ljudi vješti obrtu koji su često imali i malo poljoprivredno imanje. Otvaranje područja novim naseljenicima dovodi do velikog povećanja broja imigranata od kojih su mnogi obrtnici, jer se obrt mogao lagano otvoriti s malim investicijskim kapitalom. Ludbreg je imao dosta trgovaca zahvaljujući naseljavanju Židova, a i razni obrtnici otvaraju male radnje. Slične karakteristike pokazuje i Rasinja s dva dvorca obitelji Inkeya, Bukovec Gornji i Donji gdje je bilo sjedište obitelji Drašković ali i Martijanec gdje je svoj posjed imala obitelj Rauch. U doba tiskanja *Adresara* 1890. još se osjeća umiješanost plemstva u gospodarstvo kroz rad pilana, mlinova i krčmi, ali je financijska kriza izazvana slomom dionica na bečkoj burzi 1871. i prestanak pogodovanja koje je plemstvo uživalo na osnovi svojih privilegija znatno utjecalo na gubitak njihove gospodarske moći. Ono nekoliko plemićkih obitelj

[19] Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 18, fond Trgovačko-obrtničke komore, kutija 40.280-40.281. Hrvoje Petrić i Dragutin Feletar također su se bavili ovim područjem koje leži na granici sa Međimurjem, ali i Hrvatskim Zagorjem kao jednim od glavnih dijelova Banske Hrvatske ali i granicom prema Vojnoj krajini. Nažalost nije nam uspjelo potaknuti povjesničarku Štefaniju Popović da istraži Inkeyev veleposjed u Rasinji na način kako je to učinila za neke druge veleposjede u Hrvatskoj i Slavoniji.

[20] B. STOJSAVLJEVIĆ, *Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929.,* str. 98.

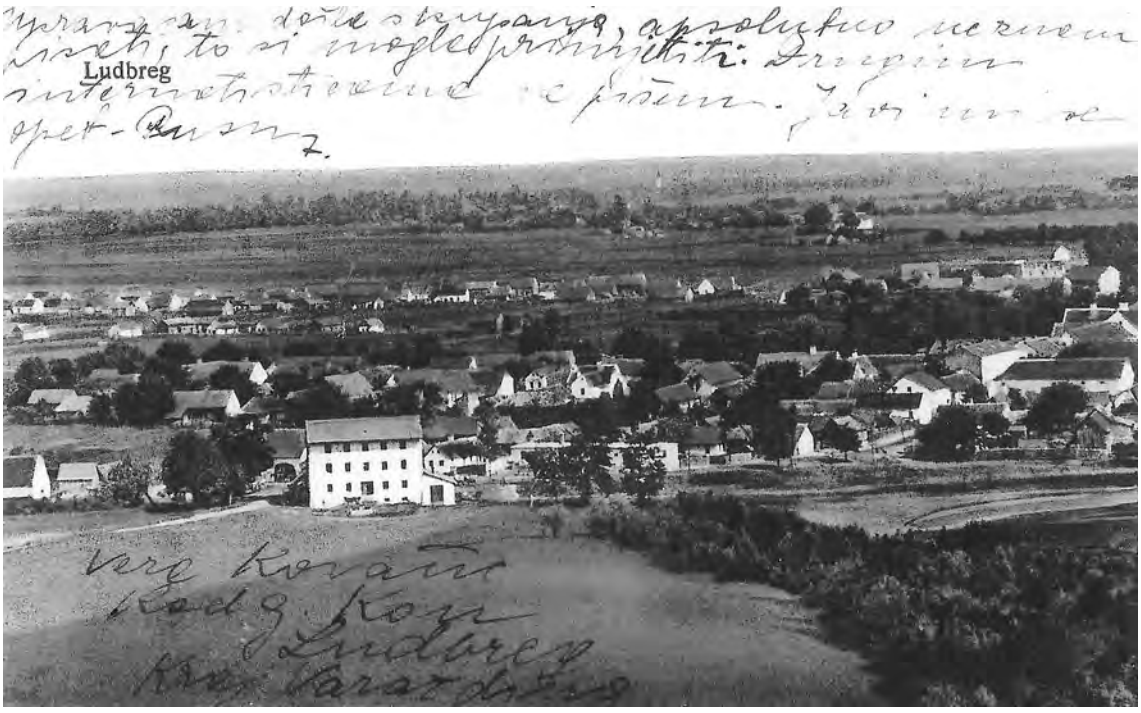

Slika 1. Panorama Ludbrega početkom 20. stoljeća – u prvom planu mlin na Bednji plemićke obitelji Bathyany (Bačani)

pokušalo je zaustaviti svoju propast sudjelovanjem u vlasti, ali njihova privrženost Mađarima ubrzavala je njihovu propast. G. 1890. Martijanec još drži stariji brat Pavla Raucha Gejza pa u *Adresaru* takve radnje glase na njegovo ime. Pokušaj Pavla Raucha da se umiješa u vodstvo rada podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Ludbregu, koju je osnovao Drašković, pripada vremenu poslije 1896. i stoga izostavljamo akcije poduzete od Pavla Raucha na jačanju novog stočarstva i svinjogojstva te povećanju broja sajmova na što je svakako utjecala izgradnja novog željezničkog mosta na Dravi i uloga Drnja koje se sada moglo laganije približiti svjetskoj trgovini, odrazivši se i na Đelekovec i Torčec. Koprivnica tu ima nemalu ulogu.

Bilo bi dobro kada bi se 1890. mogli iskazati i obrtnici i trgovci Međimurja koji održavaju žive veze s ludbreškim područjem. No Međimurje je od 1860. do Badnjaka 1918. bilo u sastavu mađarske države, pa o tom području nema spomena u *Adresaru*. Ludbreško područje pripadalo je banskoj Hrvatskoj i bilo je jednako zanemareno kao i ostala Hrvatska.

Kotar Ludbreg sa svojim veleposjedima u Ludbregu, Martijancu i Bukovcu privukao je više povjesničara nego područje Vojne krajine, ali su to bili radovi drugačijeg tipa, vezani uglavnom za crkvenu i kulturnu povijest.[21]

U rimsko vrijeme Ludbreg je pod imenom Iovie (Iovia Botivo) bio važna utvrda na limesu. U srednjem vijeku Ludbreg ima značaj malog trgovišta i obrtničkog mjesta u koje su dolazili stanovnici šireg područja radi kupnje nekih proizvoda ili dogovora, a nikada kao obrambeno mjesto koju ulogu imaju koprivnička i đurđevačka utvrda. Radi toga morala se naći neka drug uloga mjesta, a to je bilo proštenište u čast krvi Isusove, jer se tu čuva relikvija te vrsti i župna crkva sv. Trojstva u kojoj se proštenje održava u rujnu nakon što utihnu hodočašća u Mariju Bistricu. Papa Julije II. proglasio je ludbrešku relikviju autentičnom i tako je Ludbreg postao veliko hodočasničko mjesto zahvaljujući uglavnom ple-

[21] Hrvoje PETRIĆ, Društveni i gospodarski razvoj od srednjega vijeka do Prvoga svjetskog rata, Ludbreg -Ludbreška Podravina, Zagreb 1997, str 42-54., H. PETRIĆ, Ludbreg i ludbreška Podravina u novom vijeku, *Podravski zbornik*, 22, Koprivnica 1999, str. 85-95. . M. WINTER, *Iz povijesti ludbreške Podravine* .

miću Tomi Seču.[22] Radi toga uloga Ludbrega kao crkvenog prošteništa bila je vrlo važna i tu je od 14. stoljeća središte crkvene župe a i danas je tu veliko proštenište.

Ludbreški kotar je sastavljen 1871. od dijela Varaždinske županije i dijela razvojačene Varaždinske vojne krajine, tj. Križevačke i Đurđevačke pukovnije, a danas mu se dijelovi nalaze u Varaždinskoj, Međimurskoj i Koprivničkoj županiji. To je područje imalo brojna naselja i majure. U dijelu koji je potpadao pod bansku Hrvatsku bili su brojni majuri plemstva koje je u drugoj polovici 19. stoljeća imalo znatnu ulogu u hrvatskoj povijesti. Danas su mnoga od tih naselja nestala, a Ludbreg nije nikada razvio takvu gravitaciju za susjedna naselja kao što su to imali Koprivnica, Križevci, Novigrad Podravski pa i Virje gdje su stanovali kapetani i gdje su djelovali neke ustanove Vojne krajine. Od njega su ceste išle samo prema Bukovcu i Donjoj Dubravi, kao i cesta prema Prelogu, dakle prema Međimurju koje je tada bilo upravno pod Mađarskom, postojala je i cesta prema Martijancu i Varaždinu te cesta koja je kraj Rasinje vodila u Koprivnicu. Do Križevaca se moglo doći samo zaobilazno, iako je potok Bednja prolazio kroz čitavo područje od Varaždinskih Toplica pa do Bukovca i Selnice, imajući veće značenje za vodenice od potoka Plitvica. U doba pisanja ovog rada ludbreški kotar je potpadao pod Varaždinsku županiju na što je utjecalo plemstvo koje je imalo svoje posjede u Bukovcu Malom, Rasinji, Martijancu, Đelekovcu, te je to područje imalo posve drugačiji odnos prema kulturno-historijskim i gospodarskim problemima nego susjedni koprivnički kotar koji je imao povijest slob. i kraljevskog grada i dijelom povijest Vojne krajine.[23] Ovako složen teritorij bio je nova tekovina koja se tek trebala razviti kao nova gospodarska cjelina uz uvažavanje prethodne pripadnosti feudalnoj Hrvatskoj.

Radi ovih podjela i rastrganosti teritorija, za što je posebno zaslužna rijeka Drava, kretanje stanovništva na ovom području je izvanredno živo u potrazi za radom i zaradom. Veliki kompleksi šuma u rukama veleposjednika usmjerile su krajem 19. stoljeća pažnju na sječu tih šuma, pa je bukovečko vlastelinstvo posjedovalo krajem 19. st. 1158 jutara šuma a krajem velike svjetske krize samo 783 jutara. Šume vlastelinstva Inkey u Rasinji bile su gotovo potpuno iskrčene radom Đurđevačke imovne općine.[24]

Veleposjedi Rasinja, Ludbreg i Veliki Bukovec još nisu temeljito istraženi, iako to zaslužuju s obzirom na vlasnike koji su bili i utjecajni nosioci vlasti u 19. stoljeću.

Posebice ističem obitelj Drašković, koja je potjecala od glasovite obitelji Bužan iz Like. Prvi je u posjed Velikog Bukovca došao Karlo Drašković (1807.-1858) oženjen groficom Elizabetom Batthyany-Stratmann a imali su majure Mali Bukovec, Marindvor i Lizindvor. K njima je često zalazio grof Janko Drašković, Ilirac i autor glasovite Disertacije, pa su svakako ovdje promišljali i o gospodarstvu. Pod utjecajem Janka Karlo je prodao svoju kuću u Opatičkoj 20 u Zagrebu ilircima te je tako nastao Narodni dom koji je još i danas u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i gdje se održavaju koncerti i skupštine. Karlo Drašković imao je pet sinova a Veliki Bukovec je naslijedio Pavao II. (1846.-1890.). On je nastavio razvijati ideje svog oca, te je osnivač Gospodarskog društva u Ludbregu, koje je kasnije preseljeno od župnika Šavora u Koprivnicu. Njegova supruga bila je Marija Festetić čija je obitelj posjedovala veći dio Međimurja. Sin Dionizije naslijedio je imanje ali je umro već 1909., te će ga naslijediti Pavao III. (1884.-1959.) koji je posjed modernizirao i industrijalizirao te je tako jedini od zagorskih velikaša uspio zadržati veleposjed u međuratnom razdoblju. On je izbjegao 1945. u Austriju gdje je imao posjed u Güsingu, te je njegov sin dr. Karlo Drašković (Beč 1923.- koji je završio Visoku trgovačku školu u Beču preuzeo poslije 1995. dio velikobukovečkog posjeda i obiteljsku grobnicu u Križančiji ali su nastavili voditi svoja poduzeća u Austriji.[25] Rauchovi su ostali gotovo bez svega, a još manje sreće imala je obitelj Inkey koji su držali posjed u Rasinji. Najbolja zemlja im je oduzeta agrarnom reformom, a obitelj je morala iseliti iz dva dvorca te se tu smjestila škola.[26]

---

[22] Milivoj VODOPIJA, Ludbreška Sveta nedjelja, *Monografija Ludbreg, 141-143.*

[23] I. KARAMAN, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848-1914. Monografija L*udbreg,* str. 243-244; 251-255L R. VUK, *Ludbreška Podravina.*

[24] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike Ludbrega, str. 275, bilj. 104.

[25] Vjekoslav HRUPEC, *Monografija bukovečkog kraja.,* Varaždin 1996, str. 65 , 68.

[26] M. W INTER, *Iz povijesti Ludbrega i okolice.*

Kao nagradu za pomoć u spašavanju Monarhije 1848. i 1849. Hrvati su dobili ono isto što su Mađari dobili za kaznu. O hrvatskim zemljama raspravljalo se bez Hrvata uz suglasnost mađarona. Osim toga u prilikama kada Beč gubi teritorije i vodeću ulogu u Europi stari oblici gospodarstva bore se za svoje održanje, pa se teško usvajaju nove uredbe koja dolaze odozgo. Kao primjer navodim ukidanje cehova za što je trebalo nakon Jelačićevog propisa donijeti Zakon o obrtima 1871. i ponovno nakon sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe Zakon o obrtima iz 1884. pri čemu niti jedan taj zakon nije uvažavao posebnosti rada obrtnika i trgovaca u sjevernoj Hrvatskoj. Cehovi koji su bili proizvodne i prodajne jedinice bili su zabranjeni, a obrtne i šegrtske škole javljaju se tek poslije 1884. nakon što je postalo jasno da se mora pripomoći školovanju novog domaćeg obrtničkog kadra dok se kod trgovaca moralo voditi računa o kapitalu s kojim su se otvarale trgovine, pa bilježimo veći broj trgovina u malim naseljima koje tek nakon akumulacije potrebnog kapitala gravitiraju preseljenju u veća mjesta. U toj međufazi javljaju se stranci kao nositelji obrta i trgovine, koji često ne znaju jezik domaćeg stanovništva pa je njihov opstanak bio upitan, te su se onda godinama nastoji prilagoditi obrte i trgovine potrebama stanovništva. Najbolje su prolazili krčmari čije su krčme često bile vezane uz male trgovine, pa su to bila mjesta razmjene usluga i roba ali i informacija, odnosno mjesta gdje se akumulirao kapital koji je onda znatno utjecao na društvenu strukturu a osobito gospodarstvo.

U međuvremenu Hrvatska zbog njenog perifernog položaja u Habsburškoj monarhiji nije prva briga Beča i raznim podjelama teritorija u razne sisteme onemogućava se njezin cjeloviti gospodarski razvoj. Mjesta zabranjenih cehova zaposjedaju mali obrtnici iz raznih dijelova Monarhije, pa se struktura proizvođača počinje mijenjati, ali često ne na bolje. Zaštićeni izjednačavanjem imovinskog prava počeli su se u Hrvatsku intenzivno naseljavati i Židovi, što je podržavala i ugarska vlada, želeći se riješiti prevelikoga broja vrlo sposobnih i radinih Židova kako bi zadržala u užoj Ugarskoj dominantne položaje u gospodarstvu za Mađare. Židovi su donosili kapital i u znatnoj mjeri podigli svojim radom i vezama mnoge privredne grane, usmjerivši se osobito na trgovinu i industriju, te su prve veće tvornice zasnovane na iskorištavanju sirovina počele nicati uz Dravu pa i u Zagrebu koji se sve više razvija kao središte zemlje.[27] Pozivom na autonomiju ban Ivan Mažuranić od 1872. do 1880. objavio je niz uredaba kojima je regulirao odnose u upravi, sudstvu, školstvu, a osnovao je i Zemaljski statistički ured u Zagrebu, namijenivši mu posao evidencije svih elemenata važnih za cjelokupno društvo. Nažalost njegovom ostavkom 1880. mnoge uredbe bile su izmijenjene za vrijeme promađarskih banova što je omogućavala politička i upravna podređenost Hrvatske i Slavonije Ugarskoj koja je na sjevernu Hrvatsku gledala kao sastavni i nedjeljivi dio ugarske kraljevine pod krunom sv. Stjepana, pozivajući se na jedinstvo stvoreno još 1102. godine. Hrvatsko-Ugarskom nagodbom potpali su pod poslove centralnog ministarstva u Budimpešti trgovina, obrt, industrija i promet čime je znatno usporen razvoj gospodarstva u Hrvatskoj. Hrvatski političari su u bezbroj članaka i govora opisivali kako se koči privredni razvoj Hrvatske, ali su Mađari za dvadesetogodišnje uprave bana Khuena Héderváryja znali raznim načinima usporiti razvoj Hrvatske. Na ludbreškom području su se oslanjali na plemstvo koje je imalo koristi od svojih veza s ugarskim plemstvom, bečkim dvorom i mađarskim ministarstvima, premda manje nego plemstvo u Slavoniji i Srijemu, te Međimurju. No razvoj se nije mogao zaustaviti. Pridolaskom stranih obrtnika i trgovaca na područje Hrvatske a osobito kroz školovanje nove ideje prodiru u sve pore društva, a preko željezničkih stanica u Čakovcu, Koprivnici i Križevcima dolaze svakodnevno i novine i ljudi s kapitalom. Ono što su prije mogli slobodnjaci sada mogu svi, tj. mogu se kretati u potrazi za boljim životom. Osim toga mnogi članovi kućnih zadruga dolaze do kapitala prodajom svoje zemlje, pa dolazi do okrupnjavanja veleposjeda i bogaćenja trgovaca, a pokušao je to i dio plemstva.[28]

---

[27] I. KARAMAN. *Industrijalizacija građanske Hrvatske .1800 - 1941,* Zagreb 1991, I. KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.), Zagreb 2000, str. 192-238.*

[28] *Viestnik Kraljevskog. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu,* Zagreb 1900, br. II, str. 22.. popis 1895 godine.

Slika 2. Zdanja dvorca – središta plemićkoga posjeda Bathyany-Strattman u Ludbregu

Međutim ovi su pokušaji plemstva zaustavljeni radikalnom agrarnom reformom poslije Prvoga svjetskog rata. Stanovništvo gladno zemlje okomilo se na najbolju zemlju plemstva. Iako to nije relevantno za vrijeme kada je rađen *Adresar* navodim neke podatke.

Od posjeda Mirka Inkeya u Rasinji, odnosno njegovih nasljednika s površinom od 4660 jutara fakultativno je otkupljeno 1911 jutara obradive zemlje a 2575 jutara je prešlo u ruke kupaca ili mjesnih interesenata. Od posjeda Pavla Draškovića koji je imao 2780 jutara u Malom i Velikom Bukovcu fakultativno je otkupljeno oko 1400 jutara, a ekspropririrano 242 jutara te je zemlju steklo 1341 osoba. Elizabeta Vučetić, kćerka baruna Pavla Raucha koji je umro 1934. imala je posjed u Martijancu od 2077 jutara, te je fakultativno otkupljeno 921 jutra a ekspropriarno 335 jutara čime je zemlju steklo 1323 osoba. Vladimiru Gjurgjeviću u Đelekovcu od 470. jutara fakultativno je otkupljeno 247 jutara koju zemlju je dobilo 379 interesenata.[29] Sticanjem velikog broja ljudi malih površina zemlje nije riješen ni agrarni ni socijalni problem. Posjedi su bili premali za racionalno gospodarenje, pa su mnogi prodali dobivenu zemlju i potražili poslove u drugim zanimanjima. Plemstvo je bilo očajno jer nisu imali od čega živjeti. Tako su Inkeyi počeli s prodajom dijela svoje zemlje dok još nije bila završena agrarna reforma.[30]

Borba za zemlju i agrarna prenaseljenost obilježila je ovo područje. Traženje kruha izvan poljoprivrede bilo je otežano izlaskom stanovništva iz tranzicije. Naći posao bilo je vrlo teško. Određene mogućnosti otvarale su se samo u obrtu i uslužnim djelatnostima, odnosno u odlasku u mjesta gdje se gradilo i gdje se je podizala industrija zasnovana na prirodnim sirovinama kraja a to je bilo Međimurje, Koprivnica odnosno Austrija i Mađarska, te je emigracija već krajem 19. stoljeća na ovom području bila znatna.

[29] Hrvatski državni arhiv, (DAZ) fond agrarne reforme. Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma u Hrvatskoj 1918.-1941.,* dok. disertacija, Zagreb 1987., tablica 14.

[30] DAZ, Agrarni spisi, br. 61.

Demografski Hrvatska je bila izložena velikoj opasnosti prevelikim ulaskom stranaca koji su raspolagali znanjima potrebnima za modernizaciju a neki i kapitalom. No cijeli taj proces je prešao prekriveno jer popisi stanovništva, vršeni 1827/28. nisu uopće vodili računa o obrtima i trgovcima, a prvi građanski popis stanovništva iz 1851. nije u cijelosti nikada javno objavljen. Podatke o proizvodnim zanimanjima nije tražio ni moderni građanski popis iz 1857. kao što to vidimo iz monografije dr. Petra Korunića koji je godinama radio na tom popisu.[31] Korunićeve tabele ostale su nažalost bez relevantnih zaključaka. Korunić nije ni objavio tabele iz vremena rada Zemaljskog statističkog ureda osnovanog 1870., ali je počeo objavljivati publikacije deset godina kasnije, pa poveznica o kretanju stanovništva između 1857. i 1890. još uvijek nije posve načinjena. Prema Koruniću nakon raspada feudalizma dolazi do velikih promjena u strukturi društva koje ukida stare propise i donosi nove, ali su se reforme provodile vrlo sporo a propisi su se često mijenjali. Otežanom i prilično kaotičnom prijelazu iz feudalizma i staleškog Sabora u građanski uz zadržavanje svih odluka caru, išli su na štetu malih naroda te su Beč i Pešta upravljali zemljom po svojem nahođenju. Usprkos velikog osobnog napora cara Franje Josipa koji je satima proučavao izvještaje s terena i molbe, mnogo toga je učinjeno krivo imajući za posljedicu rastuće nezadovoljstvo puka.

Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu i Osijeku su također osjećale potrebu evidentiranja obrtnika i trgovaca. No zbog podfinanciranja a i odricanja prava Hrvatskoj da sama rješava svoje gospodarske probleme sredstvima skupljenim na njenom teritoriju razlike između standarda u Austriji i Mađarskoj, i Hrvatskoj bile su sve veće. Izvještaji Imbre Ignjatijevića Tkalca, tajnika zagrebačke komore od 1861. upućeni nadležnim ministarstvima bili su neuspješni i doveli su do politike emigracije Tkalca.[32] Tkalčeva dokumentacija je propala poslije Prvoga svjetskog rata nalogom predsjednika Komore Vladimira Arka, da se spisi unište, jer da je sve važno sačuvano u kazalima odnosno objavljenim edicijama.

Osobito su zanimljiva djela koja pripadaju historijskoj demografiji a koja proučavaju strukturu stanovništva. Iako ta demografija ne navodi obrtnike pa ni žensko stanovništvo kao posebnu kategoriju ipak se mnogo toga može zaključiti. Ratovi 1859. i 1866. ponukali su cara Franju Josipa da pola Habsburške monarhije dodijeli Mađarima u Budimpešti, kršeći na taj način Pragmatičku sankciju izu 1711. kojom su se Habsburzi obvezali na poštovanje hrvatske autonomije. Kroz godine Vojne uprave to se posve zaboravilo. Osim toga prve godine Hrvatsko-ugarske nagodbe, bile su podnošljive nego nakon pobune 1873. kada je mađarska uprava pokazala tendenciju potpune asimilacije Hrvatske u ugarski korpus.

Upravno administrativne promjene donosile su se bez suglasnosti hrvatskog sabora a vrlo mali postotak osoba koje su imale glasačko pravo odvojile su vlast od naroda. Česte promjene zakona kao što pokazuju zbornici zakona i naredaba ukazuju na neprilagođenost tih propisa potrebama naroda, ali je njihovo dugotrajno zadržavanje često provođeno silom, a na štetu malih ljudi. I *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta* iz 1890. pokazuje nezainteresiranost vodećih krugova za proizvodnu snagu kojom su raspolagali obrtnici i trgovci, jer *Adresar* ne daje nikakve podatke o radnoj snazi i investicijskom kapitalu obrtnika i trgovaca. Objavljeno je samo ime i prezime, struka, mjesto rada i nadležna pošta. Za proučavanje gospodarskog i socijalnog života privrednika upućeni smo i dalje na druge izvore a osobito na matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih.

Za razliku od kraja 19. stoljeća kada je kotar Ludbreg pripadao Varaždinskoj županiji, ustrojem od 1993. osnovana je Koprivničko-križevačka županija koja u svom sastavu ima i znatan dio nekadašnjeg ludbreškog kotara, i obuhvaća 11 općina među kojima Legrad, Đelekovec, Sokolovec, Rasinju, Koprivnički Bregi, Novigrad Podravski, Hlebine, Golu, Peteranec i Drnje. No 1890. ludbreški kotar je osim Ludbrega imao i upravne općine Bukovec Mali, Gjelekovec, Martijanec i Rasinju, sve mjesta gdje su postojali do 1918. veleposjedi čiji su vlasnici bili orijentirani na Varaždin, braneći sa zagorskim plemstvom zadnje ostatke feudalnog sustava. Ludbreški kotar je nekoć obuhvaćao i Botovo i Torčec koji danas pripadaju Drnjanskoj općini dakle koprivničkom kotaru, a to pokazuje da su mnogi obrtnici i

[31] Petar KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750.-1857.godine, Zagreb 2009., sv.. 1, str. 13 i 17.*

[32] Imbro Ignjatijević TKALAC, *Izvještaji tajnika Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu .. Zagreb, 19.....*

trgovci ludbreškog kotara za nadležnu poštu iskazivali Drnje, zbog njegovog položaja na glavnoj pruzi Budimpešta - Rijeka. Veza s Drnjem - Koprivnicom, Zagrebom, Rijekom na Jadranu bila je presudna i za gospodarski razvoj ludbreškog područja, koje je na taj način barem preko ljudi bilo na vjetrometini kretanja između Međimurja, Slovenije, Hrvatskog Zagorja, Križevačkog prigorja i koprivničke Podravine. Sudeći prema drnjanskoj crkvi i župi Drnje s čudotvornim kipom Majke Božje ovoj je crkvenoj župi bila namijenjena mnogo veća uloga nego što ju danas ima, što znači da je došlo do devastacije prostora a ova sudbina graničnih područja zahvatila je u velikoj mjeri i ostale prostore sjeverne Hrvatske uz Dravu.

Tablica 1. Upravna struktura ludbreškog kotara 1903. godine*

Trgovište ili upravna općina	km	Stanovnika	Prebivališta					
			Grad	Trgovišta	Sela	Majura	Zaselaka	Ukupno
Ludbreg	123	11041	-	1	23	2	2	28
Bukovec Mali	67	6135			10	3	2	15
Gjelekovec	72	7120			10	4	1	15
Martijanec	54	4596			11	1	-	12
Rasinja	97	7008			18	5	10	33
Ukupno	413	35900			72	15	15	103

* Političko i sudbeno razdieljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju 1. travnja 1903., Zagreb 1903, str. XII-XIII.

Ludbreg je kao mjesto i sjedište kotara i veleposjeda imao najviše stanovnika od svih općina. U okolici je bilo 23 sela i dva majura, pa je očito Ludbreg kao općina i kao prošteništе bilo najznačajnije obrtničko mjesto i trgovište.

3. OBRTNICI U TRGOVIŠTU LUDBREG

Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj 1890. godini (Zagreb, 1891.) sastavili su po službenim izvorima Gjuro Justus i Ljudevit Stromayer, službenici Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Vrijeme sastavljanja i objavljivanja upućuje da je Adresar rađen kako bi bio prezentiran na Milenijskoj izložbi u Zagrebu 1891. a onda vjerojatno i u Budimpešti s dokazom da je Hrvatska relativno bogata obrtnicima i trgovcima i da protivnici bana Khuena Hedérváryja krivo informiraju javnost o stvarnoj strukturi hrvatskog izvanpoljoprivrednog gospodarstva. Oskudnost podataka u *Adresaru* pokazuje da su tvorci tog informatora ipak nešto krili. Naime osim struke, imena i prezimena, mjesta radnje i pošte kojom se obrtnici i trgovci koriste nisu navedeni podaci o materijalnoj snazi i investicijskom kapitalu, pa je i mogućnost zaključivanja o stanju obrtništva i trgovine vrlo smanjena. Iako službeno nije bilo nametanja mađarskog jezika kao službenog na području *Adresara*, mnoga imena i prezimena upućuju na zaključak snažne mađarizacije, odnosno slabljenja hrvatskog identiteta u korist globalizacije.

Nema nikakve sumnje da su obrtnici podizali standard stanovništva u krajevima koji su izašli iz feudalizma i gdje je građanstvo a osobito seljaštvo imalo sve znatniju ulogu. Ludbreški kotar nije u tome bio izuzetak, ali je prometna izoliranost bez željeznice do 1937., a i agrarna reforma koja je uništila sve veleposjede osim Draškovićevog u Velikom Bukovcu utjecala na cjelokupni privredni razvoj, pa i na obrtništvo. Do 1918. na području dijela ludbreškog kotara zadržali su se i veleposjednici Draškovići, Rauchovi, Inkeyi, Gjurgjevići, jer ovaj kraj nije nikada bio okupiran od Osmanlija, pa se tu može pratiti kontinuitet života od srednjeg vijeka do Prvoga svjetskog rada a u sklopu Varaždinske županije. No granice nisu bile baš čvrste i često su se mijenjale, pa to vidimo i iz ovog rada gdje se obrtnici služe poštama drugih kotareva kao na pr. s onom u Drnju a neki i onom u Koprivnici.

Na području ludbreškog kotara veleposjednici su bili nositelji gospodarskog napretka i programa. Članovi Gospodarskog društva, primali su *Gospodarski list* preko kojeg su Bogoslav Šulek i drugi

autori davali mnoge savjete i seljacima i obrtnicima kako da vode svoja gospodarstva kako bi došli do blagostanja.[33] Tome je pridonijela dobra pismenost i mnoge pučke škole.

Mađarska obitelj Batthyani - Stratmann držala je veleposjed Ludbreg od 17. stoljeća pa sve do kraja Prvoga svjetskog rata, pa je 1941. pod agrarnu reformu došao posjed koji je imao 5949 jutara i od kojeg je fakultativnim otkupom otkupljeno oko 2500 jutara a eksproprirano je 1204 jutara šumskog zemljišta.

Agrarna prenaseljenost aktivirala je otvaranje obrta u Ludbregu. No razvoj obrta i trgovine u Ludbregu kočio je i veleposjed, koji je držao zemljišta između Batthyanijevih zgrada i državne ceste Varaždin - Koprivnica.[34] Ne mogavši dobiti mjesto za gradnju radionica u središtu Ludbrega, obrtnici su otvarali svoje radnje u okolici to jest u mjestima Selnik, Hrastovsko, Struga, Bolfan, Sigetec itd. U potrazi za zaradom radna snaga je često migrirala pa je i stalnost obrtničkih zanimanja bila mala.

Treba navesti da su podaci u *Adresaru* poprilično krnji, a osim toga iskazuju se posebno krčmari, gostioničari i ugostitelji kao i postolari, čizmari, opančari iako se radi o istoj odnosno sličnoj vrsti obrtnika. Ovu strukturu zadržala je Trgovačko-obrtnička komora i u prvoj polovici 20 stoljeća.

Tabela 2. Obrtnici u trgovištu Ludbreg te broj obrtnika u Ludbregu i kotaru 1890. godine*

Obrt	Ime	Broj obrtnika		
		Trgovište	Kotar	Ukupno
Bačvari	Denk Dragutin, Hrnčić Franjo	2	2	4
Bravari	Krleža Šandor, Ujlaki Gjuro	2	-	2
Brijači	Kanovnik Franjo	1	1	2
Čizmari	Crnković Imbro, Mesarić Jakob, Zabavnik Martin	3	4	7
Dimnjačari	Senk Vilim	1	-	1
Gostioničari	Novosel Terezija, Schlesinger Josipa	2	-	2
Kavanari	Schlesinger Josipa	1	-	1
Klesari	-	-	1	1
Klobučari	Bogović Gjuro, Kos Ivan, Tašler Lovro	3	1	4
Kolari	Madjarić Petar, Rohtek Izidor	2	22	24
Kovači	Drvar Blaž, Petković Imbro, Verzel Josip	3	55	58
Kožari	Panić Martin, Benčić Martin	2	1	3
Krčmari	Hugman Antun, Klauser Dragutin, Kranjčec Ivan, Milhofer Franjo, Potočki Antun, Szekeli Gejza, Scheyer Vilim	7	60	67
Krojači	Ambrozić Mirko, Labaš Ivan, Vidović Franjo	3	-	3
Ljekarnici	Kon Josip	1	.-	1
Lončari	-	-	1	1
Medičari i voštari	Kerstner Gjuro	1	-	1
Mesari	Bartulić Ferdo, Lauš Adam, Pintarić Franjo, Pajtaš Šandor, Šalvari Ivan	5	15	20
Mlinari	Kuček Mato, Kumić Stevo, Levačić Andro, Markač Josip, Milek Andro, Mrazek Mato, Pintar Stefan, Puškaš Ivo, Rušak Andro, Sabolić Stefan, Schweitzer Dragutin, Sinko Štefan, Slamić Blaž, Šklebar Bolto, Vrabčević Florian, Vrapčević Ivan	16	61	77
Opančari	-	-	2	2
Pekari	Fizir Franjo, Koder Franjo, Petak Vilim, Stančir Marko	4	1	5

[33] Tomislav MARKUS, *Bogoslav Šulek (1716.-1895./ i njegovo doba, izd. Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, (ur. Stjepan Matković),* Zagreb, 2008, str. 22 i 119 Šulek je zbog nagluhosti samo kroz pisanje sudjelovao u gospodarskom i političkom životu Hrvatske. Šulek je u vrijeme Schmetlinhovog ministrovanja pripadao Narodno liberalnoj stranci u kojoj je bio i Matija Mrazović koji je utjecao na prilike u Križevcima.

[34] Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Gospodarski razvoj Ludbrega , monografija *Ludbreg,* n. dj. 1984.

Obrt	Ime	Broj obrtnika		
		Trgovište	Kotar	Ukupno
Poduzetnici i zakupnici	Horvatić Grga	1	1	2
Postolari	-	-	24	24
Stolari	Bonjhadi Marija, Bukron Luka, Hadjar Franjo, Oršanski Ignac, Vašvari Franjo	5	13	18
Tesari	-	-	1	1
Tkalci	-	-	2	2
Tokari	-	-	2	2
Urari	Gorenc Franjo	1	-	1
Užari	Hagman Antun	1	-	1
Zidari	-	-	5	5

***** Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str.49-210 Obrtnice podcrtane.

Iz tablica 2. i 3. možemo izvući više zaključaka. Broj obrtnika u Ludbregu je mnogo manji nego u Koprivnici ili Križevcima a i struktura je mnogo skromnija. Obrtnici su većinom domaći ljudi. Zbog već istaknutih razloga ne iznenađuje da je u trgovištu Ludbreg bilo samo 67 obrtnika i obrtnica a u kotaru 194, dakle ukupno 261. Šezdeset krčmara u kotaru, a samo 7 u Ludbregu pokazuje da su Bathyaniji sa svojim osobljem i dvorcem okupirali središte Ludbrega pa nije tu bilo mjesta za druge obrtničke radnje, dakle nema glavnog trga izuzev prostora koji se razvija oko crkve. Nedostatak takvog prostora dugo je kočio djelovanje obrtnika u Ludbregu i tek poslije Prvoga svjetskog rata, kada je odmah nakon proglašenja agrarne reforme oduzeto veleposjedu zemljište između Batthyanijevih zgrada i državne ceste Ludbreg - Varaždin tu nastaje obrtnički i trgovački blok.[35]

Obrtom se bave u trgovištu svega dvije žene i to Terezija Novosel i Josipa Schlesinger, obje kao gostioničarke, a ova zadnja je držala i kavanu. Drugih vrsta obrtnica u trgovištu nije uopće bilo. Pokušaj infiltracije plemstva u proizvodnju je započeo ali nije dovršen zbog prilika koje su onemogućavale plemstvu da investira svoja sredstva u sigurne poslove. Ipak Gejza Rauch je držao mlin u Hrastovljanu i Martijancu, dok je mesnicu u Rasinji držalo vlastelinstvo Inkey, prodajući vjerojatno i ribe iz ribnjaka. U Slanju u tom vremenu još nije otvoren pogon za preradu drva.

U skromnoj strukturi obrtnika u Ludbregu uočavamo veći broj postolara, mlinara i stolara. Gotovo sve drugo je stanovništvo obavljalo samo u kućnoj radinosti.

Iz tabele 3. u slijedećem poglavlju vidimo da je u kotaru bilo nekoliko obrtničkih struka kojih nije bilo u Ludbregu, te su očito ti obrtnici iz malih mjesta dolazili u Ludbreg. Takovi su na pr. zidari. Dakako da su žene radile u radnjama obrtnika i da su vodile domaćinstvo i održavale u redu obitelj, te su doprinosile radu obrtnika na isti način kao i u vrijeme cehova, koji su 1871. zabranjeni. Međutim posve je očito da su se činovnici pa i veleposjednici opskrbljivali obrtnim proizvodima u Varaždinu, Koprivnici, Donjoj Dubravi i Čakovcu, a plemstvo i u Zagrebu. Zapaža se i mali interes stranaca za obrtovanje u trgovištu Ludbreg, što je vjerojatno povezano sa slabom kupovnom moći stanovništva.

Iz tablice 2. vidimo da je u trgovištu Ludbreg radilo 63 obrtnika i 3 obrtnice, što je malo u odnosu na većinu drugih kotareva čija su središta bila i mjesto rada većine ili barem polovice obrtnika u kotaru. Isto tako mora se zapaziti da su neke ludbreške obrtničke obitelji iz 1891. djelovale kontinuirano kroz dulje vrijeme, pa tako spominjemo medičara Kerstnera koji je postao glavni ugostitelj u Ludbregu, a sin mu dao veliki prilog kulturnoj povijesti ovog kraja, a ne treba zaboraviti ni obitelj Fizir zbog povijesti aeroplana. Mnoga prezimena nalazimo kasnije u Koprivici, čime je potvrđena gravitaciona moć Koprivnice kao najvažnijeg trgovačko, uslužnog a i kulturnog centra Podravine.

[35] M KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike Ludbrega, Monografija *Ludbreg*, Zagreb - Ludbreg, 1984.

4. OBRTNICI U LUDBREŠKOM KOTARU BEZ TRGOVIŠTA LUDBREG 1890. GODINE

Na tablicu 2. nadovezuje se tablica broj 3., koja navodi imena obrtnika u ludbreškom kotaru ali bez trgovišta Ludbreg. Zaključak je već donesen u prethodnom poglavlju pa ga ovdje ne ponavljamo. Svakako je zanimljivo da je obrtništvo bilo aktivnije izvan centralnog mjesta svojeg kotara i glavne općine, za što je svakako odgovorno plemstvo koje je zadržavanjem feudalnog sustava u znatnoj mjeri kočilo razvoj građanstva i njegovu ulogu u modernizaciji.

Tablica 3. Popis obrtnika u ludbreškom kotaru bez trgovišta Ludbreg 1890. godine*

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
Bačvari	Čukovec	Ludbreg	Gruver Miroslav
	Rasinja	Rasinja	Pintarić Tomo
Brijači	Slanje	Ludbreg	Kanovnik Franjo
Čizmari	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Mrzljak Ivan
	Hrastovsko	Ludbreg	Hrastić Jakob
	Luka	Ludbreg	Zlatar Imbro
	Sigetec - Ludbreg	Ludbreg	Horvat Gjuro
Klesari	Slanje	Ludbreg	Paskotini Natale
Klobučari	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Ključarić Mato
Kolari	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Bahun Ferko, Krancelbinder Mato
	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Sović Lacko
	Čukovec	Ludbreg	Kedjemet Ferdo, Spaniel Ivo
	Gjelekovec	Drnje	Kaduar Mio, Željeznak Blaž, Željeznak Stefo
	Hrastovljan	Ludbreg	Oršanski Franjo
	Koledinec	Rasinja	Kovač Vinko
	Martijanec Dolnji	Ludbreg	Urban Franjo
	Molve	Rasinja	Kedjurečan Mio, Stanki Gjuro
	Rasinja	Rasinja	Pakuza Franjo, Trop Antun
	Selnik - Ludbreg	Ludbreg	Klemen Ivan
	Sesvete	Ludbreg	Požgaj Štef
	Sigetec	-	Juriiša Ivan, Šemper Pavo
	Torčec-Gjelekovec	Drnje	Kosnica Imbro, Kovačević Martin, Sszsić Joso
Kovači	Bolfan	Ludbreg	Križan Petar
	Botovo	Drnje	Dombaj Mato
	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Balaško Ivan, Bračko Stjepan, Hercog Josip
	Čukovec	Ludbreg	Vitanović Vaso
	Duga Rieka	Ludbreg	Kolonić Mio
	Gjelekovec	Drnje	Cmrok Tomo, Gažić Josip, Vuljak Imbro, Vuljak Tomo
	Gorica Rasinja	Rasinja	Andrašec Blaž, Mlinarić Josip
	Hrastovljan	Ludbreg	Mihalić Ivan, Vuk Valent
	Imbriovec-Gjelekovec	Legrad	Majstan Josip
	Ivanec-Gjelekovec	Ludbreg	Žnidar Marko
	Kunovec	Rasinja	Jambrušić Gjuro, Sučić Ivan, Vinković G.
	Kutnjak	Bukovec Mali	Varga Stjepan
	Kuzminec	Rasinja	Rafaj Ivan, Sedjeg Imbro
	Molve	Rasinja	Šelek Mijo, Gregurić Marko, Miloš Ivan, Placek Tomo

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
	Novo Selo	Bukovac Mali	Hlebar Tomo
	Rasinja	Rasinja	Horvat Pavao, Jakupanec Nikola, Kožmendi Antun
	Selnik	Ludbreg	Golobar Gjuro
	Sesvete	Ludbreg	Potočnjak Imbro
	Slanje	Ludbreg	Golubić Ivo, Kraijer Mato
	Subotica	Rasinja	Haban Andro
	Sv. Gjurgj	Ludbreg	Benak Stefo, Namjesnik Ivo
	Torčec	Drnje	Šatarić Ivo
Kožari	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Sančić Tomo
Krčmari	Botovo	Drnje	Kratohvil Ivan, Lang Viktor, Lukman Antun
	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Hirschl Vilim
	Čanjevo	Rieka Gornja	Lacković Luka, Zidarić Janko
	Čukovec	Ludbreg	Grand Jakob, Lauš Adam
	Gjelekovec	Drnje	Horvat Luka
	Gorica - Rasinja	Rasinja	Hero Josip
	Hrastovljan	Ludbreg	Cohen Ante, Čeh Josip, Krolec Franjo
	Hrastovsko	Ludbreg	Cerovac Florijan, Skupnjak Magda,
	Hrženica	Ludbreg	Canaki Antro
	Imbrijovec-Gjelekovec	Legrad (Ugarska)	Fischer David
	Ivanec - Gjelekovec	Koprivnica	Matica Mato, Rosenberg Mavro
	Karlovec	Ludbreg	Harlinger Tereza, Lukman Ivan
	Koledinac	Rasinja	Šteiner Vilim
	Križovljan - Martijanec	Ludbreg	Vincecki Antun, Goldberger Josip
	Kunovec	Rasinja	Kreutzer Samuel
	Kutnjak	Bukovec Mali	Berla Imbro, Polak Žiga
	Kuzminec - Rasinja	Rasinja	Brlić Tomo
	Lunjkovec	Bukovec Mali	Fajtović Stjepan
	Martijanec Dol	Ludbreg	Samek Josip, Schreiber Emanuel
	Mučna Mala	Sokolovac	Janić Rade
	Otok	Bukovec Mali	Feigelstock Alois, Fischer Mavro, Ljubljen Franjo, Nagy Lajoš, Vugrač Anton, Žagar Ivan
	Poganac Veliki	Rasinja	Luka Tomo
	Prkos - Rasinja	Rasinja	Janes Antun, Špiranec Stjepan, Zoretić Glišo
	Rasinja	Rasinja	Herzer Makso, Milhofer Martin
	Rieka Duga	Ludbreg	Grubić Pero
	Selnica	Bukovec Mali	Fijan Josip, Habajec Imbro, Hoić Janko, Kamenar Janko, Weiss Gustav
	Selnik - Ludbreg	Ludbreg	Böhm Josip , Seičer Kata
	Sigetec-Ludbreg	Ludbreg	Grabarić Valent
	Slanje	Ludbreg	Glotzman Vaclav
	Slokovec	Ludbreg	Fischer Jakob, Taller Drago
	Struga - Ludbreg	Ludbreg	Šulhof Jakob
	Sveti Gjurg	Ludbreg	Lukman Ivan
	Sveti Petar - Bukovec Mali	Bukovec Mali	Weinrebe Lavoslav

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
	Torčec - Gjelekovec	Drnje	Ivko Adolf
Lončari	Hrastovsko	Ludbreg	Obran Štefo
Mesari	Bukovec Veliki	Bukovec Veliki	Lauš Samuel
	Gjelekovec	Drnje	Šalamun Martin
	Križovljan-Martijanec	Ludbreg	Hirschl I.
	Kunovec	Rasinja	Kreutzer Samuel
	Martijanec Dolnji	Ludbreg	Samek Josip
	Rasinja	Rasinja	Hercer Makso, Löbl Šandor. Vlastelinstvo Rasinja
	Rieka Gornja	Rieka Gornja	Hikl Petar
	Slanje	Ludbreg	Glotzman Vaclav, Pajtaš Šandor
	Slokovec	Ludbreg	Weiss Gustav
	Sveti Petar	Orehovec	Kovačić Aleksa
	Visoko	Rieka Gornja	Goldberger Mavro, Tomac Stjepan
	Vojnovec- Sv Petar	Sv. Petar Orehovec	Sokač Imbro
Mlinari	Bočkovec	Sv.Petar Orehovec	Petrić Jakob
	Bukovec Mali	Bukovec Mali	Čukec Grga, Golec Filip, Golec R., Ipša Martin, Vincek Josip
	Bukovec Veliki	Bukovec Mali	Hirschl Vilim, Pintar Josip
	Fodrovec	Sv. Petar Orehovec	Sodić Ivan
	Gjelekovec	Drnje	Androlić Valent, Dolenec Pavao, Harmadi Gjuro, Salamon Franjo, Samoščanec Stjepan
	Gorica-Rasinja	Rasinja	Klamet Josip
	Hrastovljan	Ludbreg	Rauch bar. Gejza
	Hrženica	Ludbreg	Borko Ivan, Horvat Ivan, Kramarić Andro, Sabol Franjo
	Ivanec - Gjelekovec	Koprivnica	Mugar Gjuro
	Kamešnica	Sv. Petar Orehovac	Bartolović Josip, Jambrek Mio, Martinčić Imbro
	Kapela - Bukovec Mali	Bukovec mali	Toplak Ante
	Karlovec	Ludbreg	Bombeg Franjo, Sever Bolto, Hladnić Imbro
	Koledinec	Rasinja	Kotan Valent, Nikles Dragutin
	Komarnica	Ludbreg	Kuntek Gjuro, Soš Gjuro, Schweitzer Karlo
	Kunovec - Rasinja	Rasinja	Edišar Jula, Podmajec Gjuro
	Martijanec dolnji	Ludbreg	Rauch bar. Gejza
	Novo Selo	Bukovec mali	Crnčić Tomo
	Otok	Bukovec mali	Tkalčević Mato
	Poganec Veliki	Rasinja	Dulikravić Gajo, Dömeterfi Franjo, Fajtović Adam, Fajtović Dmitar, Fajtović Josip, Finko Josip, Pavlović Tomo, Prešinjak J., Mlinarić Janko - Ostoić. Ostoić Jovo, Ostojić Lazo
	Prkos - Rasinja	Ludbreg	Janković Tomo
	Rasinja	Rasinja	Paller Josip
	Rieka gornja	Rieka gornja	Bats Antun, Greiner Alois
	Selnica	Bukovec mali	Kralj Josip, Salamon Imbro
	Struga - Ludbreg	Ludbreg	Bešenić Franjo, Horvat Imbro
	Sveti Gjurgj	Ludbreg	Merle Mara

Vrsta obrta	Mjesto obrtovanja	Poštanski ured	Prezime i ime obrtnika
	Torčec - Gjelekovec	Drnje	Lakuš Ivo, Vukovec Karlo, Vukovec Dragutin
Opančari	Kunovec	Rasinja	Šajković Adam
	Mučna mala	Sokolovac	Duda Franjo
Pekari	Bukovec mali	Bukovec mali	Potec Mio
Poduzetnici	Čukovec	Ludbreg	Lončarić Vinko
	Selnik-Ludbreg	Ludbreg	Korotaj Blaž
	Sigetec-Ludbreg	Ludbreg	Matiač Grga, Špoljarić Mijo
Postolari	Botovo	Drnje	Novak Mijo
	Bukovec mali	Bukovec mali	Breški Antun, Habek Mio, Juščić Ladislav, Počuća Kosta
	Bukovac veliki	Bukovac veliki	Tencelj Mato
	Čukovec	Ludbreg	Pavetić Stefan
	Gjelekovec	Gjelekovec	Golubić Niko, Kedmenec Andro, Maltarić Andro, Šiipek Viktor
	Gorica	Rasinja	Majnić Josip
	Hrastovsko	Ludbreg	Kovačić Vinko
	Hrženica	Ludbreg	Ujlaki Karlo
	Rasinja	Rasinja	Maruševac Gjuro, Rumić Imbro - Filip, Vodopija Blaž, Žinar Franjo, Žinar Antun
	Rieka gornja	Rieka gornja	Alekšek Aleks, Krofl Antun
	Selnik	Ludbreg	Moravec Dragutin
	Struga	Ludbreg	Gomar Vinko
	Sveti Gjurgj	Ludbreg	Stančir Imbro
Stolari	Bukovec mali	Bukovec mali	Fleischhaker Dragutin, Nemec Gjuro
	Gjelekovec	Drnje	Sabol Blaž, Senčar Mihalec Tomo
	Gorica - Rasinja	Rasinja	Ivančeša Josip, Zvonarek Gjuro
	Kunovec - Rasinja	Rasinja	Kralj Gjuro
	Molve	Rasinja	Balogović Mato, Kukec Petar
	Novo selo - Bukovec mali	Bukovec mali	Ivančić Nikola
	Prkos - Rasinja	Rasinja	Penel Alois
	Rasinja	Rasinja	Kelemen Franjo, Viravec Franjo
Tesari	Martijanec	Ludbreg	Gallaner Franjo
Tkalci	Bukovec mali	Bukovec mali	Orehovec Lovro, Puhaš Franjo
Tokari	Rasinja	Rasinja	Perger Josip
	Slokovec	Ludbreg	Capan Ivan
Zakupnici	Martijanec dolnji	Ludbreg	Schreiber E.
Zidari	Bukovec veliki	Bukovec veliki	Lakuš Antun
	Čukovec	Ludbreg	Šefi Franjo, Turković Andro
	Hrastovljan	Ludbreg	Vinteruth Antun

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str. 49-211

U tablici 3. iskazani su i neki obrtnici koji su imali radnje na području koprivničkog kotara. Naime život je usko povezivao Koprivnicu ne samo s križevačkom i đurđevačkom pukovnijom već i sa građanskom Hrvatskom na širem području, a agrarno prenaseljeni kotar Ludbreg, s nepovoljnom vlasničkom strukturom i s malo kapitala, bio je pogodan teren za obavljanje obrtničkih poslova obrtnika koji

Slika 3. Ludbreška ulica početkom 20. stoljeća – tu se nalazi i rodna kuća avijatičara Viktora Fizira

su otvorili radnje u Koprivnici ili koprivničkom kotaru. Ludbreški kotar bio je većim dijelom u vlasništvu plemstva i ti su posjedi trajali dugo vremena pa su obitelji Batthyani u Ludbregu, Rauchovi u Martijancu, Inkeyi u Rasinji, Draškovići u Malom i Velikom Bukovcu, Đurkovići i drugi u Gjelekovcu na svojim posjedima proizvodili sve što im je trebalo, a kupnje su obavljali u Koprivnici, Varaždinu, Legradu, Donjoj Dubravi ili u Mađarskoj. Nemogućnost razvoja obrta ukazuje i malobrojnost poštanskih ureda, koji uglavnom rade u mjestima gdje je živjelo plemstvo, tj. u Ludbregu u Bukovcu Malom i Bukovcu Velikom, te Rasinji a da mnoge usluge za ludbreško područje vrši poštanski ured u Drnju.[36] Prave i redovite pošte za čitav kotar obavlja samo pošta u Ludbregu što ukazuje da je kotar bio slabo povezan sa svijetom, što je također bio snažan faktor iseljavanja. No kao i drugdje ovdje su se zbog graničnog položaja ispreplitali raznoliki utjecaji, koji su utjecali na kasniju protomodernizaciju odnosno gospodarski razvoj. Dok je stanovništvo imalo problema s nabavom ogrjeva, veleposjedi su raspolagali s velikim površinama pod šumama, te su upravo krčenjem tih šuma dolazili do sve potrebnijeg novca koristeći većinom usluge velikog trgovca drvom Hirschlera iz Donje Dubrave.

Začuđuje mali broj obrtničkih struka u kotaru i kroz to se vidi siromaštvo naroda. Radili su samo obrtnici koji su bili potrebni za svakodnevni život. Obrtnici koji rade obuću, mlinari u vodenicama, stolari i krčmari najbrojniji su i ima ih u gotovo svakom mjestu. Disperzija obrtnika je nevjerojatna i pokazuje da su i mala mjesta imala nekoliko obrtnika a neka su bila i pravi obrtnički centri obavljajući, zahvaljujući jeftinoći svog rada, vjerojatno i poslove za šire područje. Kao dokaz toga navodim da je u Rasinji bilo 17 obrtnika, Kunovcu 9, Gjelekovcu 11. Činjenica je da je Malom Bukovcu živjelo 18 obrtnika a u Velikom Bukovcu 8 i da su ta mjesta pripadala veleposjedu obitelji Drašković čije grane su imale više posjeda u Hrvatskom Zagorju pa je za pretpostaviti da su obrtnici nudili svoje usluge i izvan mjesta svojeg stanovanja, često uz posredovanje uprave veleposjeda.[37] U Slanju je u vrijeme sastave *Adresara* radilo samo 7 obrtnika jer još nije bilo osnovan tvornički kompleks za preradu drva. Na nekadašnju razvijenu djelatnost kolara, stolara, tesara, kovača ukazuju ne samo nazivi mjesta kao

[36] H, PETRIĆ, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija,* Drnje. 2000.

[37] V. HRUPEC, Monografija Velikobukovačko vlastelinstvo.

Slika 4. Krave na paši uz Bednju kod Ludbrega, u pozadini dvorac Bathyany-Strattman

što su Hrastovljan, Hrastovsko, Bukovec, Struga već i da je kraj imao mnogo spretnih obrtnika koji su znali izrađivati kola i predmete od drveta i željeza, pa je lagano bilo te obrtnike preusmjeriti na industrijsku proizvodnju prerade drva ili izrade čavala koje tvornice su osnovane u Čakovcu i na Danici u Koprivnici. No najbolje šume u Hrastovskom i na području Bukovca i drugdje već su posjećene.

Nažalost u postojećim monografijama za ludbreško područje nemamo mnogo članaka koji bi se bavili obrtom kao što to imamo za Torčec, gdje je u svom radu o gospodarstvu Andrija Kovač detaljno opisao i obrtništvo na temelju sjećanja ljudi ali i očuvanih dokumenata, što je moguće i vidjeti na osnovu materijala u zavičajnoj zbirci Torčeca za koju je najzaslužniji Ivan Zvijerac.[38] No ni on kao ni Hrvoje Petrić za Drnje nemaju mnogo podataka o obrtništvu u desetljeću prije 1900., jer takvi podaci nisu objavljivani osim ponešto od Zemaljskog statističkog ureda poslije 1880. godine. No i to bez imena nosioca obrta, pa nam jedino *Adresa*r upotpunjava taj nedostatak s time da su Drnje s Botovom kao i Đelekovec pripadali koprivničkom kotaru i imaju posebne monografije kao i većina mjesta u Međimurju (Čakovec, Predlog, Donja Dubrava).

Svugdje gdje je bilo šuma i potoka bilo je i vodenica, ali ih je većina propala zbog parnih i kasnije većih industrijskih mlinova, jer se s brašnom vodenica nisu mogli raditi kvalitetni dizani kolači i pecivo. Kao lijepi spomenik vodeničarstvu ostao je samo Kovačevićev mlin u Torčecu, koji je radio kombinirano na vodu i sa parnim strojem kada nije bilo dovoljno vode. Potoci Bednja, Gliboki i svugdje gdje je bilo malo vode služili su za meljavu, ali se te slabo građene vodenice nisu održale kada su propale kućne zadruge i zajednički poslovi više obitelji.[39]

Vidimo veliku šarolikost pripadnika raznih naroda među obrtnicima. Prevladavaju naši domaći ljudi, ali ima i dosta Nijemaca, Mađara, Slovenaca, Židova i Čeha pa i poneki Poljak, što ukazuje da je Habs-

[38] A. KOVAČ, Gospodarstvo Torčeca - nekad i danas, *Povijest Torčeca,* (uredio. Hrvoje Petrić), Izd. izd. kuća D. Feletar, Koprivnica 2000, str. 182-196.

[39] Boris JANUŠKA, Torčanski mlinovi na potoku Gliboki od žrvnja do mlinskog kamena, monografija *Povijest Torčeca, n.dj., 189- 196.*

Slika 5. Dvorac grofovske obitelji Inkey u Rasinji početkom 20. stoljeća

burška monarhija ostavila neizbrisiv trag na našem prostoru. tolerirajući u velikoj mjeri višenacionalnost. Tako su i u Ludbregu glavni pokretači privrede bili Židovi koju su tu osnovali svoju Izraelitičku bogoštovnu općinu.[40] No vrlo je mali broj obrtnika uspio kasnije uvećati svoje radnje i prijeći u status industrijalaca. Mnogi iseljavaju u Koprivnicu koja je bila prugom vezana i s Mađarskom i s Rijekom, pa je Koprivnica svojom raznolikošću poslova prihvatila i kupce i proizvođače, tj. obrtnike a kasnije i industrijalce.

U trgovinama ludbreškog kotara okolno stanovništvo je kupovalo uglavnom sol, modru galicu, petrolej i u jesen obuću. Zbog nestašice novca trgovci su često robu davali na kredit, izlažući se time i sami opasnostima nemogućnosti naplate robe ali i poreza koji su bili visoki, a time i propasti. Izdvajati treba Židove koji su svojom umješnošću i umreženošću uspijevali pozitivno poslovati i čak širiti svoja poduzeća u više mjesta, održati većinu svojih radnja i čak doći do kapitala koji im je omogućavao preseljenje u veće mjesto. Značajno je da u vremenu pisanja Adresara na ludbreškom području nije zabilježeno poslovanje niti jedne banke, štedionice ili kreditnog zavoda.

Na području ludbreškog kotara bez trgovišta Ludbreg radilo je u obrtu svega pet žena i to Magda Skupnjak u Hrastovskom, Tereze Hartlinger u Ludbreškom Karlovcu, Kata Seičer u Selniku, Jula Edišar u Kukovcu i Mara Merle u Sv. Gjurgju. Zanimljiva je Mara Merle u Sv. Gjurgju, jer njezino prezime upućuje na francusko porijeklo.

[40] Milivoj DRETAR, Tragom nestale židovske zajednice u Ludbregu, *Historia varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu, I, Izd. Društva povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije,* Varaždin 2011., 195-214.. M. DRETAR, Židovi u Ludbreškom kraju. *Povijesno demografski prilozi*, Izd. Pučkog otvorenog sveučilišta Drago Novak, Varaždin 2010.

5.. TRGOVCI I TRGOVKINJE U TRGOVIŠTU LUDBREG 1890. GODINE

Osnivanje malih trgovina pratilo je u stopu obrtničke radnje a na sajmu u Ludbregu dolazila je do izraza njihova povezanost prilikom hodočašća. U Ludbregu trgovine drže samo Židovi i tek jednu trgovinu drži katolkinja.

Tablica 4. Trgovci u trgovištu Ludbreg, te brojni iskaz trgovaca u kotaru 1890. godine *

Vrst trgovine	Ime trgovca	Broj trgovaca		
		Trgovište	Kotar	Ukupno
Trgovci brašnom	Drašković Josipa	1	-	1
Trgovci mješovitom robom	Färber Rozalija, Horvat Stjepan, Kubavić Julijana, Rozenberg Ladislav, Rosenberger Samuel, Scheyer Albert, Scheyer Samuel, Scheyer Vilim	8	15	23
Sitničari	-	-	28	28
Trgovci vinom	-	-	1	1
Trgovci žitom	-	-	1	1
Ukupno		9	45	54

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str,. 1-80. Trgovkinje su podvučene.

Uvid u tablicu 4. pokazuje da je trgovište Ludbreg imao samo osam trgovina mješovitom robom i jednu trgovinu brašna koju je vodila žena Josipa Drašković, te da su dvije žene vodile i trgovinu mješovitom robom i to Rozalija Farber i Julijana Kubović. Ludbreg nije imao sitničarija niti bilo kakve trgovine druge vrste, što znači da stanovnici kotara nisu dolazili u Ludbreg radi kupovine već radi obavljanja poslova u župi ili u kotarskom uredu i općini, te da su uglavnom kupovali u Koprivnici, a ponajviše u Međimurju koristeći put preko Drnja za Donju Dubravu, Prelog i Čakovec, gdje je jeftinija industrijska roba došla ranije nego u mjesta ludbreškog kotara. Ludbreg nije bio gospodarsko središte već samo vjersko i feudalno, a neriješeni imovnskopravni sporovi i stalno sukobljavnaje između puka i plemstva uz još neke druge faktore, onemogućavalo je Ludbregu da iskoristi svoj položaj kao središte kotara.

Usporedba trgovišta Ludbreg s područjem kotara govori da je kotar imao više trgovina nego samo trgovište. Dakako bile su to male trgovine koje su bile potrebne stanovništvu i gdje se kupovao petrolej, sol, duhan, šibice, šećer, svileni bomboni, bijelo brašno, a ponegdje i novine, čiji je sadržaj onda bio predmet razgovora u bojnim krčmama.

Žene su u kotaru vodile više sitničarija, ali je samo Roza Ivko u Torčecu imala trgovinu mješovitom robom. Sitničarki je bilo više i to: u Bukovcu Malom sitničariju je držala Kata Goldschmidt, Imbriovcu Sofija Majlánder, u Rieci (Reki) Ernestina Laban, u Selnici Anka Weiss, dok je u Čanjevu u bizini Gornje Rieke trgovinu vinom držala Barica Crnčić.

Tablica 5. Popis trgovaca u ludbreškom kotaru bez trgovišta Ludbreg 1890. godine*

Vrsta trgovine	Mjesto	Pošta	Ime trgovca
Trgovci mješovitom robom	Bukovec mali	Bukovec mali	Sekely Koloman, Stern Jakov
	Bukovac veliki	Bukovac veliki	Lausch Samojlo
	Gjelekovac	Drnje	Salamon Martin, Wurtzberger Samuel
	Karlovec	Ludbreg	Sačer Jakob
	Martijanec dolnji	Ludbreg	Samek Josip
	Rasinja	Rasinja	Schwarz Josip
	Rieka - Sokolovac	Koprivnica	Kollman David

Vrsta trgovine	Mjesto	Pošta	Ime trgovca
	Selnik	Ludbreg	Naračić Tomo
	Subotica	Rasinja	Kohn Ignjat
	Sv. Gjurgj	Ludbreg	Franki Vilim, Mitzki Mavro
	Torčec		Ivko Roza
Sitničari	Bukovec mali	Bukovec mali	Goldschmidt Kata, Kopači Škender, Sonnerwald Izidor
	Hrastovsko	Ludbreg	Dobrinski Janoš
	Hrženica	Ludbreg	Kirschensohn Samuel, Polak Herman
	Imbrijovec	Legrad	Majländer Sofija
	Ivanec	Koprivnica	Rosenberg Mavro
	Križovljan - Martijanec	Ludbreg	Goldberger Josip, Štern Samuel
	Kutnjak	Bukovec mali	Fischer Ignjat
	Martijanec dolnji	Ludbreg	Franki Sigmund, Schreiner Emanuel, Stern Josip
	Rasinja	Rasinja	Reichenfeld Gašpar, Turk Petar
	Rieka	Sokolovac	Laban Ernestina, Žagar Leonard
	Selnica	Ludbreg	Fijan Josip, Weiss Anka
	Selnik	Ludbreg	Janoš Ivan
	Sesvete -Ludbreg	Ludbreg	Turek Ivan
	Slanje	Ludbreg	Hirschl Lavoslav, Pajtaš Šandor
	Slokovec	Ludbreg	Fischer Jakob
	Sv. Gjurgj	Ludbreg	Kovačić Gabro
	Sveti Petar	Bukovac mali	Weinrebe Lavoslav
	Torčec	Drnje	Ivko Adolf
Trgovina vinom	Čanjevo	Rieka Gornja	Crnčić Barica
	Rieka Gornja	Rieka Gornja	Moses David
Trgovina žitom	Rieka Gornja	Rieka Gornja	Moses David

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890, Zagreb 1891*, str,. 1-80. Trgovkinje podvučene

Za se veće nabavke stanovnici kotara su kao i Ludbrežani morali ići u veća ili barem bolje razvijena trgovačka središta. Ludbreško područje bez željeznice, bila je zabačena periferija na granici u kojoj su se trgovinice usudili otvarati samo Židovi, međusobno povezani i skloni međusobnom pomaganju u slučaju poslovnih teškoća.

6. ETNIČKA STRUKTURA OSOBA U OBRTU I TRGOVINI U LUDBREŠKOM KOTARU 1890. GODINE

Demografska istraživanja tek u doba buđenja nacija i stvaranja nacionalnih država postaju važan faktor povijesti. Do tada se pažnja obraćala uglavnom samo vjerskoj pripadnosti. Kod nas etničko opredjeljenje dobiva na važnosti tek od Ilirskog pokreta i to uglavnom u krugu Štajeraca i Kranjaca, tj. s Prešernom i Vrazom.[41] U ilirsko vrijeme dolazi do ponarodnjavanja mnogih imena i prezimena, ali se mnoga od njih nakon sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe ponovno mijenjaju. Kod obrtnika nalazimo kod krsnih imena ponajviše tradicionalna biblijska imena kao Ivan, Jakob, Josip, Tomo, Stjepan, Blaž, a kod žena Marija i Terezija kod katolika dok kod Židova prevladavaju imena Samuel, David, Jakob,

[41] P. KORUNIĆ, Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine, sv. 2, Zagreb 2018., str. 881.

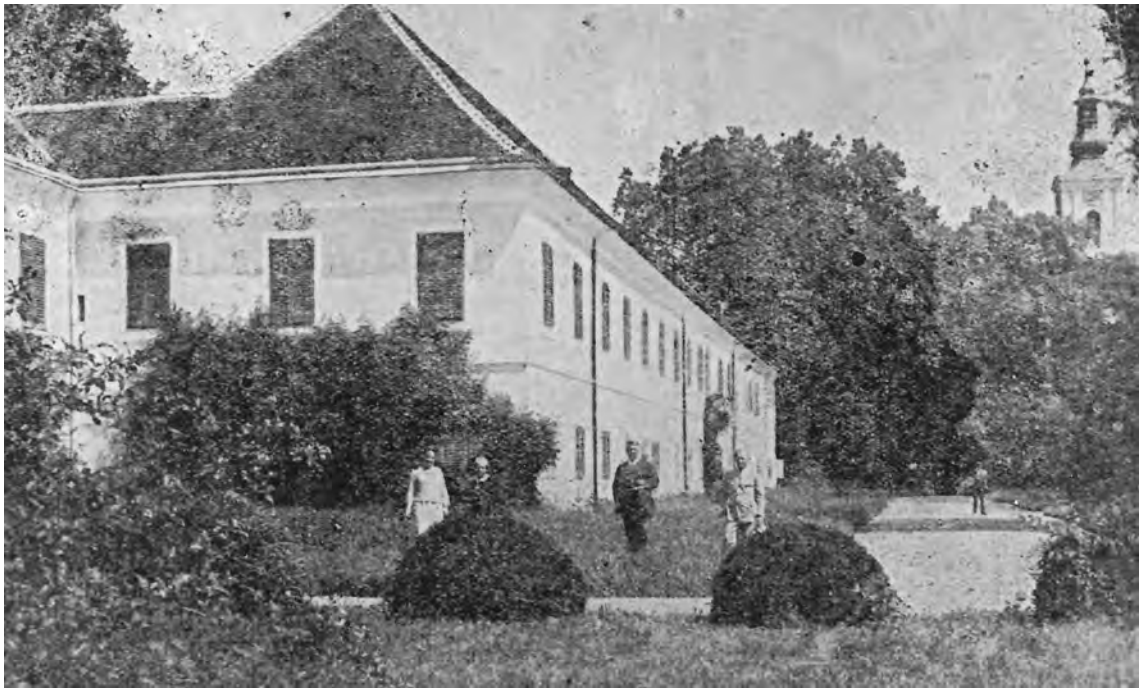

Slika 6. Dvorac i perivoj plemićke obitelji Drašković u Velikom Bukovcu, oko 1910. godine

Šandor. Neka imena i prezimena upućuju na mađarsku odnosno pravoslavnu ili protestantsku pripadnost nosioca obrta ili trgovine. kao što su Gejza, Imbro, Kosta, Vaclav itd. Zabranom ilirskog imena 1844. vrlo popularna ilirska imena Lavoslav gotovo da nestaju, ali se još ne javljaju ni moderna imena industrijskog doba. Zanimljivo je da su njemačka imena vrlo malobrojna što možemo pripisati razvijenoj netrpeljivosti stanovništva prema germanizaciji.

Kao i cjelokupno stanovništvo Podravine, i obrtništvo ludbreškog kotara sastavljeno je od domaćih autohtonih stanovnika koji dominiraju u obrtu ali ne i u trgovini. Židovi dominiraju među trgovcima ali nude samo najnužniju robu te su se sve važnije stvari kupovale u okolnim i bolje razvijenim trgovačkim središtima.

Da se izvuku relevantniji zaključci trebalo bi posebno i detaljno proučiti razvoj pojedinih obitelji, a tu mi silno zaostajemo za razvijenijim i bogatim nacijama Europe. Ma kako bio manjkav *Adresar* iz 1890. odličan je primjer kako su političke prilike utjecale na osobno imenski fond središnje Podravine i kako se je stanovništvo, osobito ono izvan poljoprivrede, moralo prilagođavati društvenim i političkim prilikama u svom kraju radi opstojnosti. Naime Ilirski pokret pokrenuo je lavinu zamjene njemačkih imena narodnima, slavenskima, a onda je Bachov apsolutizam ojačao germanizaciju, ali je Hrvatsko-ugarska nagodba učinila kod osoba vezanih uz vlast i preporodna imena, pa ni njemačka i mađarska kao znak gospodarskog porobljavanja Hrvatske nisu bila voljena. Stalnost imaju samo stara biblijska imena iz Novog zavjeta.

Bravar Ernest Deutsch u Ludbregu je svakako njemačkog porijekla. Potrebno je nešto više reći o Židovima. Židovi su počeli voditi matične knjige u Ludbregu 1851. i prema popisu iz 1857. bilo ih je u ludbreškoj Podravini: u Donjem Martijancu pet, u Đelekovcu 10, Ludbregu 20, u Malom Bukovcu četiri, u Rasinji 14, u Slanju tri, u Križovljanima pet, u Subotici tri, u Koprivničkom Ivancu 9, te u Imbriovcu pet. Većinom su započeli posao otvaranjem malih trgovina po selima, pa bi se onda, kada su skupili određeni kapital, naseljavali u većim mjestima. Bavili su se svim poslovima za kojima je postojala potražnja. Ludbreški Židovi došli su u Ludbreg uglavnom iz Mađarske i iz Austrije ali je bilo i onih koji su prethodno živjeli u drugim područjima Monarhije. Kao primjer navodimo da je već 1850. dose-

Slika 7. Glavno pročelje dvorca plemićke obitelji Rauch u Martijancu

lio u Ludbreg Markus Rosenberg iz Austrije, dok je Leopold Weinebe doselio 1877. iz Svetog Petra, iako je rođen u Austriji 1828.godine. Ludbreški Židovi bili su jako vezani uz koprivničke, pa su do 1890. pokapali svoje mrtve u Koprivnici a dvije godine kasnije osnovana je i Ludbreška dionička štedionica koju je vodio Vilim Scheyer. Mnogi su se Židovi u ludbreškoj Podravini bavili i obrtom. Stolar Mavro Bonyhady, pekar Branko Rosner iz Malog Bukovca, bravar Zvonko Hacker iz Poljanca, te Ignac Weinrebe kao građevinski poduzetnik.[42]

Trgovci su u mnogo čemu slijedili obrtnike i mnoge trgovine otvaraju Židovi iz Mađarske, gdje im vlasti nisu davale dozvole za poslovanje, želeći osigurati svojim Mađarima dominaciju u trgovini i industriji. Ono što je za Židove u Mađarskoj bilo nepovoljno, za Židove u Hrvatskoj bilo je povoljno, jer im je Ministarstvo trgovine lagano davalo dozvole za rad, znajući da će prodavati robu proizvedenu u mađarskim i austrijskim tvornicama.

7. ZAKLJUČAK

Ludbreško područje koje je 1890. obuhvatilo i bansko područje ali i dio đurđevačke pukovnije bilo je u procesu formiranja ludbreškog kotara prepuno problema raznih vrsta, pa je i broj obrtnika i trgovaca brojčano ali i strukturno bio vrlo siromašan. U malim naseljima živio je velik broj stanovnika ali je njihova kupovna moć bila slaba. Građansko društvo u nastajanju je materijalno siromašno a i seljaci nemaju dovoljno zemlje pa i dalje mnogi moraju tražiti sredstva za život izvan svog kraja i domaćinstva. Iako ne možemo plemstvu pripisati potpunu neangažiranost na reformi feudalnog u građanskog društvo, što se vidi kod Gospodarskog društva čiji su članovi bili i pripadnici plemstva i župnici. Rauchovi i

[42] M. DRETAR, *Tragom,* str. 205.

Slika 8. Glavna ulica u Martijancu, s jednom od židovskih trgovina

Draškovići su bili centri širenja novih gospodarskih ideja preko polaznika gospodarske škole u Križevcima ali i u Festetićevoj poljoprivrednoj školi na Blatnom jezeru, a koji su uglavnom bili i upravitelji majura. Sve to je bilo nedovoljno s obzirom na rastući broj stanovništva ludbreškog kotara i Varaždinske županije, slabu prometnu povezanost i siromaštvo ljudi. Iseljavanje je veliko, ali je i broj onih koji su se aktivirali u obrtu i trgovini dosta velik.

Veleposjednici su držali u posjedu velike komplekse šuma, pa su se iz neprilika koje su ih zadesile zbog sloma bečke burze nekako izvukli, ali su zbog prijelaza na kapitalistički način poslovanja i dalje bili dosta ugroženi. Dosta zemlje prelazi u ruke seljaka, ali su čestice bile premale i posjedi rascijepani pa defeudalizacija ne znači povoljan razvoj za stanovništvo ludbreškog kotara. No posljedica gladi za zemljom zaoštrava napetost između veleposjednika i sada slobodnih seljaka te se traži i izvlaštenje šuma u korist zemljišnih zajednica.[43] Ovakva situacija destabilizirala je čitavo područje, iako su brojne reforme u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića ali i Khuena Hédervàryja pokušale pripomoći pretvaranju feudalne u kapitalističku privredu, podržavanjem slobodnog osnivanja vrlo malih obrtnih i trgovačkih radnji. No sve se je to zbivalo bez nekog plana, dakle stihijski a svoju kulminaciju dosiže u pokretu 1903. godine. Od 1884. do 1890. ojačala je cenzura tiska a sve je intenzivnija bila i mađarizacija preko Međimurja. Jubilarna milenijska izložba 1891. trebala je pokazati kako Hrvatska dobro napreduje i potvrditi uspjeh Khuenovog banovanja i mirne pacifikacije Hrvatske, pa je u sklopu toga nastao i naš *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta* 1891. godine. Smatralo se da je obrtna i trgovačka umreženost na području naših krajeva *zadovoljavajuća,* te je tek narodni pokret 1903. utjecao na promjenu tog mišljenja i potaknuo neke nove akcije.

[43] Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919-1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest,* 199..., br. 2-3, str. 226-228.. Đurđevačka imovna općina je agrarnom reformom došla u posjed dijela Inkeyeve zemlje u Rasinji. Glad za zemljom dovela je do pretjerane sječe šuma gdje god je njihov izvoz do prometnica bio moguć.

U utakmicu za osnivanjem obrtničkih i trgovačkih radnji uključili su se dakle mnogi pretendenti i borba je bila okrutna pa stoga često mnogi obrtnici i trgovci ne uspijevaju održati svoje radnje te mnogi kreću prema gospodarski nešto jačem koprivničkom području, ili odlaze na rad u Kranjsku, Austriju, Međimurje, Mađarsku i druge krajeve Europe pa i svijeta. Nema nikakve sumnje da je svakogodišnji dolazak hodočasnika u Ludbreg pripomoglo poslovanju malih obrtnika i sitničara, koji su svoj glavni dohodak ostvarivali u vrijeme rujna. No to nije bilo dovoljno.

Tabela 6. ukazuje na slabo razvijeni obrt i trgovinu na području trgovišta i kotara Ludbreg, osobito ako se usporedi s koprivničkim ili križevačkim kotarom. Osobito je slaba uključenost žena u obrt i trgovinu, kojih je samo 18 imalo vlastite obrtničke i trgovačke radnje.

Tablica 6. Iskaz broja obrtnika i trgovaca u gradu i kotaru Ludbreg 1890. godine*

Vrsta privrednika	Trgovište Ludbreg		U kotaru		Ukupno		Sveukupno
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Obrtnici	63	4	189	5	252	9	261
Trgovci	6	3	39	6	45	9	54
Ukupno	69	7	228	11	297	18	315

* Tabela je izvedena iz tabela 2-8 u ovom radu

Lubreški kotar se po vlasničkoj strukturi razlikuje od koprivničkog, đurđevačkog pa i križevačkog kotara. Njegove granice nisu bile točno utvrđene i gravitacija prema jačim i većim središtima slabila je njegov gospodarski razvoj, pogotovo stoga što postojeći veleposjedi nisu imali onu ulogu koju su imali u susjednoj Mađarskoj i Međimurju.

Ludbreško područje nije imalo niti jednu štedionicu niti banku pa se je nedostatak kapitala osjetio u svim društvenim slojevima, iako je malobrojno obrtništvo Ludbrega vršilo pritisak na veleposjed da im se oslobodi zemljište koje je vezano uz cestu Varaždin - Koprivnica kako bi se mogli pojačano razviti. Granica između ludbreškog i koprivničkog kotara često se je mijenjala te je već 70-ih godina kada je Koprivnica postala željeznička stanica na putu od Mađarske do Rijeke do jakog vezivanja uz Koprivnicu koja je bila i glavno trgovinsko mjesto kao što je Ludbreg i najveće prošteniště u okolici. Jaka je i vezanost uz Međimurje i Čakovec, osobito kada je kroz Pragersko prošla željeznička pruga Beč - Trst, 1860. godine, dok je pruga Varaždin - Zagreb 1886. bila slabe kvalitete i nije Hrvatskom Zagorju donijela onu korist koju je željeznica inače donosila.

Nažalost u *Adresaru* nema podataka o životnim uvjetima obrtnika i trgovaca, pa ništa ne možemo zaključiti kako su živjeli, kojim kapitalom su raspolagali i što su proizvodili u detalje, pa smo i dalje za proširenje naših spoznaja upućeni na matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih, tj na obiteljsku historiografiju obrtnika i trgovaca i njihovo javno djelovanje u političkom i gospodarskom životu Hrvatske. Budući da dosadanja istraživanja, zasnovana na sumarnim statistikama nisu dala te podatke, moramo vršiti analize odozdo, i poći od svakog mjesta i svakog obrtnika posebice, što upućuje na potrebu izrade manjih radova na manjim područjima, tj. na istraživanja odozdo, s time da bi sumiranje takvih rezultata moglo potvrditi ili negirati ono što danas znamo o ljudima nekog kraja.[44] Nažalost za ovakav rad trebaju velika sredstva i mnogo strpljenja, koje mi u današnjim prilikama možemo samo inicirati ali ne i provesti. Stoga su nam dragocjene zavičajne zbirke pa i male kakovu na pr. vodi Ivan Zvijerac u Torčecu i neki drugi ljubitelji starina koji čuvaju svaki trag djelovanja nekadašnjih stanovnika svog zavičaja.[45] To je utoliko važnije što rijetko tko živi u našim krajevima u jednom mjestu više generacija. Ratovi,

[44] I Petar Korunić je ukazao na ovakav pristup istraživanja socijalne i ekonomske strukture stanovništva na primjeru distrikta Kutinu 1721. i 1727. i distrkta Sisak (P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo, sv. 2,* str. 715-880.).

[45] Ivan ZVIJERAC, Kulturno-prosvjetne grupe i društva u Torčecu, Monografija Povijest Torčeca, n.dj., 197-204. Zvijerac je osobito zaslužan za sakupljanje prethistorijskih artefakata, ali i za povijest mlinarstva na Dravi i okolici.

političke a i ekonomske migracije i emigracije promijenile su sastav stanovništva do neprepoznatljivosti, pa je trebalo vrijeme da se izgrade novi temelji pogodni za gospodarski i društveni razvoj.

Na kraju možemo ukazati na skromni broj obrtnika i trgovaca na ludbreškom području. Uzrok je tome je prometna izoliranost tog područja, ali i dominacija veleposjeda s velikim šumama a značajni su i neki drugi faktori koji su se počeli prilagođivati potrebama ljudi mnogo godina kasnije.

SUMMARY - PREVESTI

Unlike Koprivnica, which had elements of both a military and a civil governor's (ban's) town, Ludbreg district was a market town that developed as the centre of several noble estates and an area along the shortest connection between western Hungary and Zagreb after the end of the Ottoman invasions, where the sanctuary of the Holy Blood of Jesus was subsequently developed. This was the reason why the economic activity in that area was weak, except for the innkeeping business, which was in the nineteenth century certainly affected by the great traffic isolation when the connections with Zagreb took other routes. In the past, the Ludbreg district belonged to Križevci County, but later a split occurred, and during the Military Border the affiliation to Varaždin County as part of Civil Croatia became stronger and the role of the noble families Batthyani, Drašković and Rauch was reflected in the abundance of small settlements craftsmen and small shops that met the minimum needs of the population, while larger purchases and sales were made in Koprivnica, Čakovec, Donja Dubrava, Legrad or Varaždin. The nearest railway stations were in Čakovec and Koprivnica.

Through insight into the Address Book from 1890 we can see the structure of craftsmen and merchants, and by means of comparing it with similar editions for the district of Đurđevac, Koprivnica and Križevci we can see the differences between the districts where Ludbreg had the least developed structure of crafts and trade. Until 1937 this area was without a railway and due to the decay of the estate, it was left to go to ruin. This paper is part of a trilogy on craftsmen and merchants of Central Podravina in 1890 which has already been published.

ROMI (CIGANI) KORITARI U MATIČNIM KNJIGAMA ŽUPE SV. VIDA U PITOMAČI (1728. – 1912.)

ROMA KORITARI GROUP (GYPSIES) IN THE REGISTER BOOKS OF THE PARISH OF ST. VID IN PITOMAČA (1728–1912)

Vladimir MIHOLEK
INA Đurđevac
Đurđevac, Gajeva 22a

Primljeno / Received: 21. 1. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 314.15(497.525Podravina)"17/19"(091)
323.15(497.525.2Pitomača=214.58)"1728/1912"(093)
929.53(497.525.2Pitomača)"17/19"

SAŽETAK

Romi (Cigani) Koritari počeli su se u većem broju doseljavati u Podravinu sredinom 19. stoljeća iz Ugarske. Bavili su se izradom drvenih predmeta, napose korita, te su bili skloni prosjačenju, skitnji i sitnoj krađi. Živjeli su u bijednim zemljanim kolibama u šumama u blizini naselja, važnijih prometnica i vodotoka, osobito tamo gdje je bilo mekog drva podatnog za obradu. Koritari su polunomadska romska skupina, pa su im takve služile samo kao privremena boravišta. Zbog specifičnog načina života bili su omrznuti među narodom, a austrijske i hrvatske vlasti nastojale su ih brojnim zakonima kolonizirati i spriječiti njihovo lutanje, ali bezuspješno. U radu su obuhvaćeni svi Romi (Cigani) Koritari zabilježeni u matičnim knjigama Župe sv. Vida u Pitomači koje obuhvaćaju razdoblje od otprilike jednog stoljeća, točnije od 1828. do 1912. godine. Analizirani su svi podatci o krštenima, umrlima i vjenčanima, opisani su njihova odjeća, zanimanja, prehrana i način života, zatim imena i prezimena i migracijska kretanja koja daleko premašuju područje župe, te locirana mjesta njihovih obitavališta. Pored toga primjerima je prikazan stupanj suživota sa domicilnim stanovništvom. Budući da o podravskim Romima svjedoči malo povijesnih izvora, crkvene matične knjige dobro su poslužile za osnovni povijesni pregled skupine Roma (Cigana) Koritara na području pitomačke župe, a korišteni su i drugi izvori: literatura, novinski članci i kartografski materijali toga razdoblja.

Ključne riječi: Romi (Cigani) Koritari, odjeća, zanimanje, prehrana, obitavališta, imena i prezimena, migracijska kretanja, Župa sv. Vida u Pitomači, 19. stoljeće

Keywords: Roma Koritari group, clothes, vocation, diet, dwellings, names and family names, migration movements, Parish of St. Vid in Pitomača, 19th century

1. CIGAN ILI ROM?

Na samome početku ovoga rada potrebno je pojasniti i razgraničiti dva osnovna naziva pripadnika ove nacionalne skupine – Cigan i Rom. U Podravini (pa i Hrvatskoj) ih uglavnom nazivamo Ciganima, a tako je dobrim dijelom i danas u svakodnevnoj komunikaciji. Riječ je grčkoga porijekla (*athingatos* – nedodirljiv), a budući da su grčki i latinski jezik imali velikog upliva na ostale europske jezike, taj se naziv najviše rabi u Europi (franc. *Tsigane*, njem. *Zigeuner*, tal. *Zingari*, rum. *Tigane*, alb. *Cigan*, češ. *Cikáni*, rus. *Cygane*, mađ. *Cigáni*, polj. *Cyganie*, port. *Cigano*...). U engleskome i španjolskome jeziku nazivaju se *Gypsies* i *Gitanos*, što znači »Egipćani« (*Egiptus*, *Egiupach*, *Jegupach*), jer se do kraja 18. stoljeća smatralo da su Romi porijeklom iz Egipta. Naziv Rom (čovjek, muž) počeo se češće rabiti u vrijeme raspada bivše Jugoslavije kako bi se ublažio negativan stav o njima. On se nalazi i u službenoj

terminologiji u Europi i Indiji, a prihvatile su ga međunarodne i nacionalne udruge Roma u svijetu. Romi tvrde da je stari naziv rasistički i uvredljiv i da se rabi na uvredljiv način, međutim, sami su tome umnogome pridonijeli. Oni zapravo u svome govoru kažu Rom, a kad o sebi govore drugima, kažu Ciganin. Najposlije, sam naziv Ciganin nije zabranjen, on samo nije službeno nacionalno ime. Jedni pak smatraju da je novi naziv politički nametnut i neprirodan. Čak i među pripadnicima njihove populacije postoje različita mišljenja glede nacionalnog imena. O tome slikovito govori jedan vic: »Pitali nekog Roma: Kakva je razlika između Roma i Ciganina? Odgovorio je: Romi su Cigani budže, a mi ostali smo obični Cigani.« U svakom slučaju, danas se jednako rabe oba naziva, među narodom Cigan a u medijima i službenoj komunikaciji Rom. Zapravo, ni sam naziv Cigan ne bi smio biti problematičan ako se upotrebljava u pozitivnom kontekstu. U historiografiji je, kao i u ovome radu, jednostavno nemoguće govoriti o Romima, na primjer u 19. stoljeću, kada svi raspoloživi izvori spominju naziv Cigani. Stoga će se u ovom radu upotrebljavati naziv Cigan, jer se kao takav nalazi u korištenim izvorima, a kad se o njima govori općenito rabit će se naziv Rom.[1]

2. DOSADAŠNJA ISTRAŽENOST POVIJESTI ROMA ĐURĐEVEČKE PODRAVINE

O Romima u Hrvatskoj dosad se malo pisalo, premda su romološka istraživanja započela još u prvoj polovici 19. stoljeća filološkom analizom Antuna Mihanovića iz 1823. godine. Romskom tematikom bavili su se Mara Čop Marlet, Franjo Kuhač, Emilij Laszowski, Franjo Fancev, Josip Matasović, Antun Medven, Ivan Goran Kovačić, Vladimir Redenšek i drugi, a dobar dio podataka o životu Roma pojedinih naselja širom Hrvatske nalazimo u tekstovima akademijina *Zbornika za narodni život i običaje*, nastalima iz pera pučkih zapisivača narodnih običaja. No, većina je rukopisa koji sadržavaju podatke o Romima neobjavljena. Rukopisi su pohranjeni u arhivi Odjela za etnologiju HAZU-a u Zagrebu.

U razdoblju od 1945. do 1991. godine hrvatska romologija postupno se razvijala u okviru jugoslavenske, predvođene srpskim i slovenskim romolozima. U Hrvatskoj se tada sve više javlja novih radova o toj temi, organiziraju se znanstveni skupovi, seminari i konferencije, a cijela dva časopisa posvećena su romološkim temama: *Naše teme* (1984.) i *Sociologija sela* (1985.). U istraživanja su se uključile i pojedine republičke ustanove. U to vrijeme je Josip Taradi obranio prvi diplomski rad o Romima u Hrvatskoj (1965.), a Narcisa Lengel-Krizman objavila je u Časopisu za suvremenu povijest članak o stradanjima Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, kojeg smatraju jednim od prvih suvremenih hrvatskih historiografskih romoloških priloga. Od 1990-ih počinju sustavnija znanstvena istraživanja Roma, objavljuju se prvi tematski brojevi znanstvenih časopisa posvećenih Romima (*Društvena istraživanja* iz 2000. i *Migracijske i etničke teme* iz 2004.), a kreće se i s istraživanjima na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Romološke teme sve više se odabiru za doktorske disertacije, magistarske i diplomske radove a objavljeno je i nekoliko radova i knjiga o stradanjima Roma tijekom Dugoga svjetskog rata, na primjer, Narcisa Lengel Krizman pisala je o genocidu nad Romima 1942. godine u Jasenovcu (2003.) a Danijel, Vojak, Bibijana Papo i Alen Tahiri obradili su stradanja Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (2015.).

U dosad objavljenim radovima koji se bave Romima uglavnom prevladavaju teme s naglaskom na obilježja društvene, socijalne i demografske strukture današnjega romskoga stanovništva, dok je povijesnih najmanje. Među brojnim suvremenim autorima koji se bave romskom tematikom valja izdvojiti sociologe Dragutina Babića i Maju Štambuk, geografa i demografa Hrvoja Šlezaka, povjesničare Filipa Škiljana i Nevena Kovačeva, pedagoge Nevena Hrvatića, Mirjanu Radetić Paić i Gorana Lapata, jezikoslovca Petra Radosavljevića i prof. književnosti i politologinju Jagodu Novak. Povijest Roma u Podravini dosad je malo istraživana. Fancev je pisao općenito o Romima u *Narodnim novinama* 1912. godine, očito ponukan poznavanjem Roma svoga rodnog Virja, a Hrvatić o Romima na području općine

[1] LIÉGEOIS, Jean-Pierre. *Romi u Europi*, Zagreb, 2009., 13; ĐURIĆ, Rajko. *Povijest Roma prije i poslije Auschwitza*, Zagreb, 2007., 13; OPAČIĆ, Nives. »Jezični imperijalizam i politička korektnost.« Novi jezični putokazi. Hrvatska na raskrižjima, Zagreb, 2014., 160; HRVATIĆ, Neven; IVANČIĆ, Suzana. »Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, god. 9, br. 2-3, 2000., 255

Đurđevec s naglaskom na Rome u Pitomači[2]. Dragutin Babić i Filip Škiljan osvrnuli su se na etnomimikriju i očuvanje identiteta Roma u Pitomači, i na uključenost podravskih i međimurskih Roma u hrvatsko društvo[3]. Goran Đurđević objavio je knjigu o povijesti i običajima Roma-Lovara, a koja se dotiče i podravskih Roma, doduše ne Koritara[4]. Sustavnim istraživanjem Roma u Hrvatskoj bavi se Danijel Vojak, a u njegovim radovima našlo se mjesta i o podravskim Romima[5].[6]

3. CILJ ISTRAŽIVANJA I KORIŠTENI IZVORI

Dosadašnje spoznaje o Romima đurđevečkoga područja više su nego oskudne. Na području đurđevečke Podravine obitavali su uglavnom pripadnici triju romskih skupina, Koritara, Drobnih kovača i Kolompara. Nekoliko dosad objavljenih radova najviše se dotiče Roma Drobnih kovača u Pitomači, dok je o ostalim skupinama, skitalačkima, bilo puno manje govora. Dakle, cilj je ovog rada objelodaniti neke povijesne spoznaje o Romima Koritarima na osnovu matičnih knjiga Župe sv. Vida u Pitomači. Nastojat će se istražiti njihovo porijeklo, vrijeme doseljenja, mjesta stanovanja, migracijska kretanja, zanimanja, imena i prezimena i vjerski život, i to onoliko koliko nam to dopuštaju raspoloživi povijesni izvori. Ovaj rad nije nastao ciljano, nego se ideja sama nametnula pri čitanju matičnih knjiga đurđevečke Podravine u kojima je upadao u oko zavidan broj evidentiranih Koritara, ali i pripadnika drugih dviju romskih skupina.

Rad se temelji na podatcima crpljenima iz crkvenih matičnih knjiga, kao i ostale relevantne literature i izvora koji se dotiču Roma na istraživačkom prostoru. Pri lociranju koritarskih obitavališta dobro je poslužio kartogarfski materijal iz tog vremena. Istraživačko područje obuhvaća naselja Pitomača, Otrovanec, Kladare i Velika Črešnjevica, ali će o njima biti malo riječi jer Koritari nisu obitavali i živjeli u spomenutim naseljima nego u svojim izdvojenim nastambama širom spomenutog teritorija, uglavnom uz rijeku Dravu. Zato valja pojasniti, ako će se u daljnjem tekstu govoriti, na primjer, o Koritarima rođenima u Velikoj Črešnjevici, onda se pod time podrazumijeva da su rođeni u okolici tog naselja, ako već nije navedeno točno ime lokacije. Crkvene matične knjige kao povijesni izvor predstavljaju obimno vrelo bogato povijesnim podatcima, ali njihovo izdvajanje i sistematiziranje zahtijeva mnogo truda i vremena. Dodatnu poteškoću stvara obimnost građe, necjelovitost matica pojedinih župa, pa i loša očuvanost, zbog koje su pojedine knjige djelom nečitke. U obzir su uzete najdostupnije matične knjige, one s internetske mreže, a koje omogućuju nesmetano čitanje u bilo koje doba dana, dok je to u arhivima i matičnim i župnim uredima daleko teže i dugotrajnije. No, ako bi čitali i nefilmirane matične knjige, ne bi dobili neke nove spoznaje, već bi samo gomilali broj evidentiranih rođenih i umrlih. Maticama je obuhvaćeno cjelovito razdoblje do kraja 19. stoljeća, premda sve tri matice sežu i po nekoliko godina u 20. stoljeće. Dakle, riječ je otprilike o razdoblju od 1728. do 1912. godine. U obzir su došle sljedeće matične knjige: matične knjige rođenih (1732. – 1768., 1768. – 1810., 1810. – 1832., 1832. – 1857., 1858. – 1871., 1871. – 1892., 1893. – 1902.), matične knjige umrlih (1728. – 1785., 1786. – 1832., 1832. – 1857., 1858. – 1871., 1871. – 1892., 1893. – 1903., 1904. – 1912.) i matične knjige vjenčanih (1732. – 1832., 1832. – 1857., 1858. – 1871., 1871. – 1892., 1893. – 1903.).[7]

---

2 HRVATIĆ, Neven. »Romi na području općine Đurđevac«, *Podravski zbornik 84*, Koprivnica, 1984., 159-167

3 ŠKILJANJ, Filip; BABIĆ, Dragutin. »Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije, Podravina, vol. VIII, br. 25, lipanj 2014., 141-159

4 ĐURĐEVIĆ, Goran. *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Bjelovar, 2009.

5 VOJAK, Danijel. »Romi u Podravini« (1880. – 1941.), Podravina, vol. IV, br. 7, lipanj 2005, 107-124; »Stradanje Roma u Ludbregu za vrijeme Drugoga svjetskog rata«, *Podravina*, vol. XVI, br. 32, prosinac 2017., 97-116

6 VOJAK, Danijel. »O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija?«, *Historijski zbornik*, vol. 63, br. 1, svibanj 2010., 220-237

7 Sve navedene matične knjige dostupne su na internetskoj mreži. https://www.familysearch.org /search /collection/2040054, uvid ostvaren 19. 6. 2015. – 30. 11. 2020.

4. PREGLED POVIJESTI ROMA KORITARA U PODRAVINI

Romi u Hrvatskoj zasigurno su najstarija nacionalna skupina koja se od ostalih razlikuje po specifičnim etičkim, sociološkim, kulturnim i tradicijskim obilježjima. Oni su više od tisuću godina zadržali svoju osebujnu kulturu i način života, po čemu se vrlo razlikuju od europskih civilizacijskih norma. Njihov selilački život i sklonost prosjačenju, skitnji i sitnoj krađi bili su kroz povijest u stalnom sukobu između izolacije i asimilacije na prostorima i u državama u kojima su živjeli. Život u skupinama za njih je značio socijalnu, gospodarsku i psihičku sigurnost, bez obzira na puno niži životni standard od domicilnog stanovništva. Stoga se k njima oduvijek prilazilo s raznim predrasudama preraslima u prikrivenu diskriminaciju, a sve je kulminiralo provedenim genocidom nacista tijekom Drugoga svjetskog rata. Njihov način života Europljani nisu mogli prihvatiti pa su ih odmah od njihova dolaska nastojali protjerati ili primorati sjedilačkom načinu života, što im nije uspijevalo ni zakonskim odredbama, ni prisilom.[8]

O porijeklu Roma piše Maja Dragun: »Postoje dvije dominantne teorije, jedna je o njihovom indijskom, a druga bliskoistočnom porijeklu. Prva je utemeljena na vrlo visokoj sličnosti njihova jezika s jezikom određenim indijskih, pretežito dravidskih plemena, te njihovoj komparativnoj sličnosti u načinu života i djelatnostima. Druga je teorija bazirana na romskim legendama koje svoje porijeklo vežu uz Kaldeju, Babilon i Asiriju«.[9] Romi raširili su se diljem europskih zemalja pa nisu jedinstveni ni u jezičnom, ni u vjerskom pogledu. Smatra se da su se na području Hrvatske počeli naseljavati u 14. stoljeću prodorom Osmanlija, dok dio znanstvenika drži da su se u Europi prvi put pojavili na području Bizantskoga Carstva četiri stoljeća ranije. Kretali su se zajedno s Osmanlijama te bili uključeni u njihovu državnu i vojnu službu.[10]

Na području Hrvatske živjelo je nekoliko romskih skupina koje Virovec Franjo Fancev, pišući u *Narodnim novinama* 1912. godine, dijeli na **Drobne kovače** ili **Jožeke**, **Kolompare** i **Koritare**. Drobni kovači (obrađivači željeza) bavili su se sitnim kovačkim poslom, trgovinom konja i glazbom. Živjeli su u seoskim kućama i govorili umjetnim »gegavačkim« govorom. Najasimiliranija su romska skupina. Kolomparima pripisuje nomadski značaj. Bavili su se krpanjem kotlova, trgovinom konjima i prošnjom. Živjeli su pod čergama i govorili ciganskim jezikom indijskoga narječja. Najbrojniji su bili Koritari, koje se smatra polunomadima. Samo im ime govori da su izrađivali korita, te su bili skloni sitnoj krađi i primanju milostinje.[11]

Do sredine 19. stoljeća Romi u Podravini bili su malobrojni. Predstavljali su ih uglavnom Drobni kovači, čiji su pripadnici živjeli u pojedinim naseljima zajedno s domicilnim stanovništvom. Veće romske skupine počele su se doseljavati iz Rumunjske poslije 1855. godine kada je tamo ukinuto ropstvo. No pojedine obitelji zatekle su se u Podravini i nekoliko desetljeća prije, kao što je slučaj s Koritarima pitomačke župe. Spomenuti Romi pripadali su skupini Koritara, a isprva su naselili područja Podravine i Međimurja, a potom i neke druge hrvatske krajeve. U Podravinu su dolazili iz Ugarske, što nam potvrđuju njihova mađarska prezimena. Bavili su se izradom predmeta od drveta. Živjeli su u zasebnim naseljima po šumama. Nakon njihova doseljenja austrijske i hrvatske vlasti brojnim zakonima nastojale su ih kolonizirati i spriječiti njihovo bespotrebno »klatarenje« i krađe. Morali su posjedovati razne dozvole za kretanje i bavljenje koritarenjem, a moglo ih se i otpremiti u njihova rodna mjesta. Međutim, iz podataka koji slijede u daljnjem tekstu vidljivo je da su takve odredbe i pravila proizvele neznatne, ili skoro nikakve učinke na terenu, jer je prema raznim naredbama sav teret njihova provođenja pao na nemoćne civilne lokalne vlasti koje su uz seosko stanovništvo i same pružale otpor njihovom provođenju. Vlast im jednostavno nije mogla stati na kraj niti ih držati pod kontrolom zbog njihovog stalnog seljenja.[12] Uz to je Teodor Teodorović, tajnik Bjelovarsko-križevačke županije, na sjednici županijske

---

8 HRVATIĆ, N.; IVANČIĆ, S. »Povijesno-socijalna ...«, 252

9 DRAGUN, Maja. »Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma«, *Društvena istraživanja*, god. 9, br. 2-3, 2000., 318

10 VOJAK, Danijel; KOVAČEV, Neven. »Romi u hrvatskim zemljama u 14. i 15. stoljeću«, *Cris*, god. XIX, br. 1, 2017., 48-52

11 *Narodne novine*, god. LXXVIII, br. 267, 18. XI. 1912.; god. LXXVIII, br. 268, 19. XI. 1912.

12 HRVATIĆ, N.; IVANČIĆ, S. »Povijesno-socijalna ...«, 257; VOJAK, D. »Romi u Podravini ...«, 110-111

Slika 1. Korito kakvo su izrađivali Cigani Koritari

skupštine održane 30. listopada 1888. godine, u ime županije načelno odbio kolonizaciju Roma sve dok se ne osiguraju bolji uvjeti. Po svemu se to odnosilo na Koritare kojih je bilo najviše u podravskom dijelu županije. Krajem 1891. godine na županijskoj sjednici raspravljalo se o raznim skitnicama, pa je zastupnik Milan Rojc predložio zabranu prosjačenja Roma i njihov boravak izvan zavičajne općine. Prijedlog je prihvaćen pa je skupština osnovala Odbor za izradu posebnog statuta, ali su vlasti vjerojatno i same bile svjesne da će Koritarima teško moći utvrditi njihove zavičajne općine.[13] (Sl. 1.)

Na osnovu toga Veliki župan Milutin Kukuljević Sakcinski poslao je svim općinskim poglavarstvima okružnicu glede Cigana, a po naredbi kraljevske zemaljske vlade Odjela za unutarnje poslove od 27. lipnja 1893. godine (br. 12.681). Ova je naredba ujedno sadržavala prijašnje naredbe iz 1873. (br. 8936), 1878. (br. 21.615) i 1882. godine (br. 25.094). Naredbom se svake godine morao obaviti popis Cigana. Bilo im je zabranjeno obilaziti sajmove u drugim općinama bez dozvole kotarske oblasti. U protivnom ih se moralo otpraviti u matičnu općinu, a ako to budu češće činili da ih se i kazni. Nadalje, valjalo ih je pritegnuti plaćati otkup javnih radova i da pomažu općinarima pri obavljanju raznih radova, na primjer, navoženja šljunka na općinske putove, njihov popravak i čišćenje graba, i tako dalje. Time se nastojalo Cigane prisiliti na pošten način privređivanja te vezanje za boravak u određenoj općini i stalno mjesto stanovanja. Ako bi oružnici u kojem slučaju naletjeli na veće skupine stranih Cigana, morali su ih pohvatati i otpremiti u zavičajnu općinu, čak i kad bi posjedovali valjane putovnice. Granične su pak općine morale sprječavati prelazak Cigana preko rijeke Drave, a skelarima je bilo zabranjeno prevoziti ih. Naredbom je preporučeno postavljanje straža na prijelazima. Općine su bile dužne jedanput godišnje pregledati sve Rome na svome području, popisati ih, navesti njihova boravišta, zanimanja i posjedovanja potrebnih isprava za njih i za konje. Svako je općinsko poglavarstvo prikupljene podatke moralo predati svojoj kotarskoj oblasti. Križevački liječnik Fran Gudrum Oriovčanin dobro je primijetio da spomenute naredbe uopće ne govore o zdravlju Roma, s obzirom na njihov nesređen život glede prehrane, stanovanja i selidbe, a što se često odražavalo na širenje raznih bolesti. Zato je 1910-ih županij-

[13] VOJAK, Danijel. »Inicijativa Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva za reguliranje »ciganskoga pitanja« u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. st.«, *Društvena istraživanja*, god. 20, br. 6, 2009., 1161-1162, 1165

skim vlastima podnio prijedlog mjera o sprečavanju bolesti Roma, ponajviše cijepljenja.[14] Uglavnom, nadzor Roma spadao je u dužnosti svakog oružnika, uz razne sumnjivce te stalne i prolazne strance.[15]

Naredbom donesenom 15. rujna ratne 1916. godine morali su nakon obavljenog popisa radi mobilizacije vlastima predati kola, konje, pse, novac, oružje i isprave. Svi muškarci od 18 do 50 godina, a koji nisu podvrgnuti stavnji, morali su pristupiti stavnom povjerenstvu. Sposobni će biti poslani u vojsku, a nesposobni na razne radnje.[16] Jesu li Cigani Koritari i u kojem broju bili mobilizirani, nije moguće znati. Ako su vješto izbjegavali popisivanja, onda je očekivano da su pogotovo izbjegavali odlazak u rat gdje se ginulo. Tako se u radu o stradalima u Velikom ratu s područja susjedne župe u Kloštru Podravskome ne spominje nijedan poginuli ni ranjeni Cigan Koritar.[17] Jedini pronađeni stradali pitomački Koritar je Jakob Čonka (rođ. 22. IV. 1884., *Vuska luka*), koji je umro od kapi u Kaniži u Ugarskoj 7. veljače 1915. godine. Upisan je pod opaskom u matičnoj knjizi krštenih. Smrt je javio voditelj vojne matične knjige 8. istog mjeseca.

Kotarske su vlasti s Romima imale problema za vrijeme raznih epidemija stočnih zaraznih bolesti, jer su od seljaka uzimali i iskapali uginulu zaraženu stoku i tako širili zaraze koje su kotarski i županijski veterinari jedva suzbijali. Zato je u novinama objavljivano o zabranama kretanja Roma po selima, a prijestupnike se moralo prijaviti oružnicima.[18] O njihovim brojnim sitnim prijestupima i kriminalnim radnjama novine nisu posebno izvještavale, ali su ipak pronađena tri slučaja u široj okolici Pitomače. Prosjačenje Roma izazvalo je jedan ozbiljan incident 1890. godine, o kojem su obavijestile *Narodne novine*. Početkom kolovoza počele su se u okolici Kloštra prikupljati brojne vojne postrojbe na veliku vježbu. U Đurđevec je stigao pukovnik Henrik grof Lamberg, zapovjednik 12. ulanske hrvatsko-slavonske pukovnije, te se 9. kolovoza u pratnji general-majora Augusta pl. Nemethya kočijom uputio u Kloštar obaviti pregled postrojba. Budući da je cesta prolazila kroz šumu Seča i uz tamošnje romsko naselje, navalila je skupina mladih Koritara na kočiju ne bi li od gospode isprosila kakav novac. U tom toga poplašili su konje koji su se pustili u bijeg, zapeli o stup uz cestu, pa su svi završili u jarku. Pritom je grof Lamberg slomio nogu i zadobio nekoliko lakših tjelesnih povreda, a Nemethy i sluga lakše su ozlijeđeni.[19] Sličan događaj, ovaj put vezan uz krađu, zbio se noću 13/14. ili 14/15. rujna 1892. godine, kada je skupina Koritara u Đurđevcu, Kloštru i Prugovcu pokrala podosta živeža: mesa, masti, brašna, meda i maka. Noćna oružnička straža zatekla ih je nedaleko od stanovitog dućana u Đurđevcu, ali su se ovi dali u bijeg. Sklonili su se u Seču, a oružnici su krenuli u potjeru, ali u pogrešnom smjeru, prema Ferdinandovcu. Romi su nakon toga opljačkali župnikovu smočnicu u Kloštru. Čim je glas o tome došao do oružnika odmah su se uputili u Seču i zatekli ih pri vatri, ali su se razbježali a plijen ostavili u šumi. Za nekoliko dana oružnici su u šumi zatekli još trojicu, i ranili ih hicima iz oružja. Budući da je šuma bila mlada i gusta Romima je predstavljala idealno sklonište. Zato je Veliki župan odmah naredio prorijediti i očistiti šumu.[20]

Po popisima stanovništva od 1880. godine i nadalje, broj Roma u Hrvatskoj i Podravini je vrlo dvojben. Prema Vojaku, popisima se mora oprezno služiti jer je Rome bilo teško popisati zbog njihova stalnog seljenja, a pogotovo one koji su govorili rumunjskim i mađarskim jezikom, jer su se dijelom izjašnjavali Rumunjima, a dijelom Mađarima, ovisno o njihovoj potrebi. Stoga broj Roma ne odgovara stvarnome stanju. Popisi iz 1880. i 1890. godine donose da su na području đurđevečkoga kotara popisana 5, odnosno 34 Roma. Ove brojke nikako se ne poklapaju s onima iz matičnih knjiga župa đurđe-

---

14 GUDRUM, Fran. »Cigani i inostranci nestalna boravišta«, *Liječnički vjesnik*, god. XXXVI, br. 5, 15. V. 1914.; *Podravac*, god. IV, br. 18, 15. IX. 1895.; god. IV, br. 19, 1. X. 1895.; god. IV, br. 20, 13. X. 1895.

15 ČAPO, Hrvoje. »Državni represivni aparat na području Hrvatske od 1918. do 1941.«, doktorski rad, Zagreb, 2011., 32, https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A1837/datastream/PDF/view (11.03.2020.)

16 *Nezavisnost*, god. X, br. 43, 23. IX. 1916.

17 MIHOLEK, Vladimir. »Poginuli i umrli vojnici u Velikome ratu s područja rkt. župe u Kloštru Podravskome«, *Podravina*, vol. XVII, br. 33, 2018., 141-169

18 *Podravac*, god. IV, br. 18, 18. IX. 1895.

19 *Narodne novine*, god. LVI, br. 188, 16. VIII. 1890.

20 *Narodne novine*, god. LVIII, br. 245, 26. X. 1892.

večke Podravine, pa čak ni same pitomačke, što je vidljivo iz podataka u daljnjem tekstu. Godine 1900. popisana su 263 Roma, a 1910. njih 424, što su stvarnije brojke od prethodnih.[21]

Romi su bili nadaleko poznati kao konjari i svirači. Osobito su bili vješti u preprodaji konja. Sredinom prošloga stoljeća u svatovima su često svirali domaći Romi Drobni kovači, ali i Koritari. Stariji žitelji Molva spominju braću *Markino Cigana* i Vendela, Koritare, koji su svirali širom Podravine. Drugi pak izvor govori da je Cigan Markina Čonhaš 1930-ih svirao kod nekog licitara »na proščenju na Molvaj«[22]. Nadalje navode svirača Štefino *Cigana*, koji je odveden u jasenovački logor ali se uspio živ vratiti kući. Jedan etnografski tekst o svatovskim običajima u Pitomači iz 1896. godine također potvrđuje postojanje Roma svirača[23]. U svakom su sviračkom sastavu Romi violinisti *(jegedaši)* nastojali biti vođe, pa je rijetko gdje zabilježeno više od jednog Roma u sastavu.[24]

5. STRADANJA ROMA KORITARA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Premda sudbina i stradanja Roma tijekom Drugoga svjetskog rata ne spadaju u okvir istraživačkog razdoblja, ipak je nužno dotaknuti se i ovog, za njih sudbinskog vremena, pogotovo za Cigane Koritare. Već krajem travnja 1941. godine Nezavisna Država Hrvatska donesla je nekoliko rasnih zakona koji su se izravno doticali Roma kao nearijevaca, pa su kao takvi postali nepoželjni u novoj hrvatskoj državi. Ustaške su lokalne vlasti već do kraja srpnja morale popisati sve Rome. Ubrzo su slijedila uhićenja i deportacije u logore, te likvidacije i slanja na prisilan rad u Njemačku. Sustavna deportacija provodila se od svibnja pa do kraja ljeta 1942. godine. Masovna odvođenja u tisku su prikazivana kao pokušaj njihova »privođenja radu i zanatskom osposobljavanju«. Po raspoloživim popisnim dokumentima Velike župe Bilogora[25] u Državnom arhivu u Bjelovaru, poznat je broj Roma u određenim mjestima i općinama. Prvi popisi provedeni su u Podravskim Sesvetama (40 Roma), Kloštru Podravskome (266) i općini Ferdinandovcu, za koju nisu navedeni popisni podaci. Pitomački Romi ne spominju se.[26] Međutim, popisom su obuhvaćeni Romi svih triju skupina. Što se tiče odvedenih Roma, Vladimir Šadek donosi da su na đurđevečkom području uhićenja počela u jesen 1941. godine, kada je odvedeno 300 Roma iz naselja Peski pokraj Đurđevca, tijekom 1942. godine 40 Roma s *Kalnovečki peskov*, 190 iz Virja (Trnje, Hatačanova), 55 iz Molvarskih Ledina i Gornje Šume, a u travnju iste godine 65 Roma iz Lepe Grede i Hladne Vode, 30 iz Sesveta Podravskih i 9 Roma iz Suhe Katalene. O odvedenim Koritarima s područja župe u Pitomače ne govori.[27]

Deportacije su obuhvatile u najvećem broju Rome Koritare. Hrvatić piše da su Koritari iz okolice Pitomače krajem 1942. i početkom 1943. godine odvedeni u koncentracijske logore i ubijeni.[28] U Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora u Jasenovcu popisano je tek 12 stradalih Roma iz Pitomače. Desetero njih navedeno je bez ikakvih osobnih podataka, osim godine rođenja i da su rođeni u Pitomači (4 muškarca, 2 žene, 4 djeteta). To su zasigurno Koritari. Tek dvije žene jedine su pripadnice starosjedilačkih Roma koji nisu odvođeni, dakle one su dospjele u logor po nekom drugom kriteriju. S područja đurđevečke Podravine na popisu se nalazi 102 Roma, od toga je 86 Koritara i 16 starosjedila-

---

21 VOJAK, D. »Romi u Podravini ...«, 113

22 LUKANEC, Pero. »Seljak o marksistima«, *Evolucija*, god. 3, sv. 1-2, siječanj-veljača 1934., 32

23 CAJNKO, Valentin. »Ženidbeni običaji. Pitomača u hrvatskoj Podravini«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. 1, Zagreb, 1896., 180, 182-183

24 IVANČAN, Ivan. *Narodni plesni običaji Podravine 1.*, Zagreb, 1989., 196-198, 209

25 Velika župa Bilogora djelovala je od kolovoza 1941. godine kao jedna od 22 župe na području NDH. Obuhvaćala je otprilike teritorij Bjelovarsko-križevačke županije (kotarevi Bjelovar, Čazma, Garešnica, Đurđevec, Koprivnica, Križevci, Grubišno Polje).

26 VOJAK, Danijel. »Stradanje romskog stanovništva na širem bjelovarsko-bilogorskom području za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941. – 1945.)«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, sv. 12, 2018., 69-72; BABIĆ, Dragutin; ŠKILJAN, Filip. »Romi u Pitomači: između etnomimikrije i očuvanja romskog identiteta«, *Podravina*, vol. XVIII, br. 35, lipanj 2019., 125

27 ŠADEK, Vladimir. *Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću (1941. – 1948.)*, Koprivnica, 89

28 HRVATIĆ, N. »Romi na području...«, 161-162

ca.[29] Brojke popisa upozoravaju na to da velika većina evidentiranih Roma s đurđevečkog područja pripada skupini Koritara, dok su sjedilački Romi malo zastupljeni jer su se već otprije stopili s domaćim stanovništvom, što ih je spasilo. U konačnici, o broju Roma stradalih u Jasenovcu teško je govoriti, pogotovo zbog toga što od svih jasenovačkih zatočenika jedino oni nisu bilježeni pojedinačno, već kao skupine pristigle u logor[30]. Dakle, približan broj odvedenih Roma je poznat, ali se ne zna jesu li pogubljeni u Jasenovcu, kojem drugom logoru na tlu Hrvatske, ili su pak deportirani u njemačke logore. Po stanovitom dokumentu zbio se događaj koji je odudarao od svih drugih deportacija. U Bjelovar je 17. kolovoza 1941. godine s uhićenim Srbima pristiglo i 20 Rumunja (Roma Koritara; op.a.) iz Križnice *(Vuska luka)*, ali su pušteni kućama.[31] Goldstein u svome djelu navodi da su pitomački Romi (govori o sjedilačkim Romima iz Pitomače; op.a.) bili izuzeti od deportacija vjerojatno zbog svojih zasluga za ustaški pokret jer su održavali vezu s nekadašnjim ustaškim uporištem u Janka Puszti u Mađarskoj. Ova konstatacija nema uporišta jer su Romi iz Pitomače izuzeti zato jer su starosjedioci koji oduvijek žive u selu s mjesnim stanovništvom. Ova se zasluga mora pripisati ipak Koritarima jer su obitavali u šumama uz samu granicu s Mađarskom, ali i na suprotnoj strani. Samo su oni znali mjesta ilegalnih prelazaka preko Drave jer su dobro poznavali ovo područje. Zbog toga je skupina uhićenih pitomačkih Koritara u Bjelovaru s razlogom oslobođena i puštena.[32]

S obzirom na to, na primjer, da matična knjiga umrlih župe u Pitomači Cigane Koritare ne spominje nakon 1945. godine, očito je da tada više nisu bili prisutni u svojim naseljima na tom području, za razliku od sjedilačkih Cigana Drobnih kovača (Radelići, Ivanovići, Kovačići, Špoljarići, Kostadinovići i Đanići) i Kolompara (Šajn). Posljednji umrli spominju se Ana Bogdan (90) 13. prosinca 1941. i Terezija (8 mjeseci), kćer Ane Bogdan 16. travnja 1942. godine. Iz ovoga možemo zaključiti da su pitomački Koritari na kraju ipak odvedeni, premda je dio njih prije toga pušten u Bjelovaru. Deportirani su samo Koritari. Ostavljena je i obitelj Šajn, koja spada u Kolompare, Cigane nomade. Začudo, Šajnovi su živjeli u samom selu, i to ih je spasilo. Iz toga proizlazi da su pitomački Romi koji su živjeli normalnim životom kao i ostali seljani, bili izuzeti od progona i deportacija unatoč rasnim zakonima.[33]

6. IZGLED, PREHRANA I ZANIMANJA CIGANA KORITARA

Nakon 1850-ih godina, Cigani Koritari preplavili su srednju Podravinu. Bavili su se izradom drvenih predmeta (korita, *kopajni*[34], *struganje*[35], *vejače*[36], zdjele, pribor za jelo ...). Ovo područje izabrali su zbog šuma koje su zauzimale veći dio spomenutog teritorija, a napose zbog mekog drva (vrba, topola), kojeg je bilo u izobilju uz rijeku Dravu i brojne manje vodotoke. Svoja izolirana naselja podizali su upravo u blizini takvih mjesta. Pri prijelazu iz Ugarske u Podravinu prepriječila im se Drava, ali su je uspjeli premostiti. Ipak je jednom uzela svoj danak. Nesretan slučaj zbio se 7. siječnja 1854. godine kad je jedna skupina Cigana Koritara prelazila Dravu u predjelu Kurtak nedaleko od Ferdinandovca. Led je vjerojatno bio tanak, pa su se jadnici utopili u hladnoj vodi. Živote su izgubili Janko Bogdan (40), supruga mu Treza (35), sin Petar (18) i Mara (12 dana), kćer Ignaca Kalanjoša. Utopljenike su pokopali nakon tri dana, a malu Maru pronašli su i pokopali tek 2. veljače.[37]

---

29 http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618 (05.10.2020.)

30 VOJAK, Danijel; PAPO, Bibijana; TAHIRI, Alen. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb, 2015., 41

31 ŠKILJAN, Filip. »Prisilno iseljavanja Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine«, *Cris*, god. XIV, br. 1, 2012., 351

32 GOLDSTEIN, Ivo. *Jasenovac*, Zagreb, 2018., 50

33 Matična knjiga umrlih rkt. Župe sv. Vida u Pitomači 1929. – 1949., https://www.familysearch.org/search / collection/2040054 (19.06.2013.)

34 Drvena izdubljena posuda za napajanje stoke.

35 Veće okrugle drvene posude koje su služile za pranje.

36 Lopate za vijanje žita a mogle su poslužiti i za odgrtanje snijega, grabljenje žita, i slično.

37 Matična knjiga umrlih 1832. – 1858. rkt. Župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu, https://www .familysearch.org/search/collection/2040054 (19.06.2013.)

Slika 2. *Strugančica*, rukotvorina Cigana Koritara

O njihovu zanimanju nepoznati je autor pisao 1902. godine u virovskom *Podravcu*: »Kad im se naznači koja zamašna vrba ili topola, onda ti je Cigo veseo do Boga. Za nekoliko dana je posjekao i nasjekao stablo, trupce razbio u komade i počeo dubsti korita, koje poslije proda za nekoliko novčića.« »Ciganke se bave, kako je poznato vračanjem, a naročito stare žene, kojima lakoumne i suvjerne ženske sjedaju na liepak.«[38] (Sl. 2.) Izgled Roma opisao je ovako: »Cigani svi skitajući su narod; narod bez doma i domovine, bez kuće i kućišta, koji se potuca od nemila do nedraga. Danas je na jednome mjestu, a ne zna, gdje će osvanuti sutra. Ne smeta mu ni zima ni vrućina, ni omara ni bura, ni oluja ni kiša, ni snieg ili zdeni led (...) Ciganin nije ružan čovjek, dapače je oku ugodan. Srednjega je uzrasta, vitka stasa, snažnih ramena i udova. Put mu je zagasito-žuta, vlasi crni kao ugljen i sjajni; čelo mu je visoko, oči crne, žive, kao dvie žeravice, odavajući podlost, strah i mržnju. Nos je ponešto zakučit, ustnice fine, zubi bieli bjelcati, brada zaokružena...«[39]

Koritari su govorili »ljimba d bjaš«, bajaški dijalekt starorumunjskog jezika, zatim mađarski, a ubrzo su savladali i hrvatski, no svoj govor nikad nisu napustili. Također su prihvatili i vjeru domicilnog stanovništva, ali samo deklarativno. Pri mjerodavnim župnicima krstili su djecu i prijavljivali mrtve, no vjenčavali se uglavnom nisu. Istinsku vjeru nisu prakticirali, niti išli u crkvu.[40] To potvrđuje i već spomenuti članak u *Podravcu* koji govori da »... prave, stalne čvrste vjere u Cigana nema. U kakovu je mjestu, takovu si odabere vjeru, a poznato je, da si diete krsti i po više puta, ali ne kuma i kumice radi, već radi krsnih darova«. Virovec Franjo Fancev ovako ih opisuje: » ... stanuju u zemljanim kolibama (obično u okolišu šuma), ne govore više jezikom ciganskim (indijsko narječje), jezik rumunjski jest i njihov jezik; dubu korita, ‚struganje', vijače, kuhače. Odijelom razlikuju se ovi cigani od kolompara... a Koritari nose nadijeljena ponošena seljačka odijela ...«, nadalje, da »... će jedan i drugi ciganin rado i ukrasti, kad je samo prilike zato, samo se po sebi razumije, inače ne bi bio ciganin. Ciganin jede, što dobije, a mila mu je i crkotina, makar dva tri dana i u zemlju već zakopana; ježevi su cigansko narodno

38 *Podravac*, god. X, br. 7, 29. IV. 1902.

39 Isto.

40 HRVATIĆ, N; IVANČIĆ, S.. »Povijesno-socijalna ... », 257; VOJAK, D. »Romi u Podravini ... », 110

jelo, a Griselini pripovijeda, da ih je vidio gdje i zmije jedu ...«.[41] O prehrani se očituje i *Podravec*: »Hrana je Ciganu jednostavna, kadkada samo kruh i voda, nu kad dodje, ada nitko ne vidi, omasti si on brk i zaoblicom, a poznato je da jedu i poginule životinje. Ima Cigo i svoje narodno jelo, a to je jež, kojega smatra poslasticom, a voli i mastnu krmetinu. Od pića voli rakiju, a osobito su mu naslada lula i duhan, iz koje puše ne samo žene, već i djeca, pa ćeš Ciganinu osobito ugoditi, ako mu dadeš smotku ili mu dobaciš, kada trči za kolima ostatak smotke, tako zvani čik. Posudje mu je posve jednostavno, a osobitu ima cienu srebrni vrč, koji se čuva u obitelji kao amanet«.[42] O tome kako Koritari pripremaju meso uginulih životinja doznajemo također iz tiska. Strvinu koja nije smrdjela jeli su pečenu i kuhanu, a trulu su najprije morali pripremiti za jelo, odnosno »izvući smrad« iz nje. Smrdljivo meso spuštali su u bunar gdje je stajalo dan-dva, ili su ga prali u hladnoj vodi sve dok smrad ne bi nestao. To se moglo postići i kuhanjem u vodi kojoj se dodaje bijeli ili crveni luk, ili koprive. Autor teksta navodi da je čudno što od uporabe takvoga mesa nikad nisu opažena kakva oboljenja ili poteškoće u probavnim organima. Cigani takvo meso jedino nisu davali bolesnicima i djeci, i nikad nisu jeli glavu životinje.[43] (Sl. 3.)

Slika 3. Romi u šumi pokraj Velike Črešnjevice (dolje desno, sjede). Gore prvi slijeva sjedi Đurđevčan učitelj Josip Maletić (1844. – 1928.) s društvom; kraj 19. stoljeća. Izvor: Iz obiteljskog albuma Bernarde Gulden-Gregor (Freiburg/Njemačka)

O Koritarima svjedoči i Ferdo Hefele u *Viencu* 1890. godine, navodeći da su se najviše naselili u virovitičkom i đurđevečkom kotaru, te da se zovu Bogdani i Balogi. Piše da »... prikazuju nam se otrcani i dosta zapušteni ljudi romanskoga tipa, dugih vlasi i pletenica na mužkih glavah. Poduga im brada nije pregusta, lice zagasito, oči crne i vatrene, stasa su i tiela vitka, ali jaka; odjeveni su u duge biele kabanice što im pokrivaju dosta kratke gaće ljeti; nose opanke (opinš) na nogama, a pod malenim okruglim šeširom ili šubarom viri duga crna ili bar zagasita izpremiešana kosa, a medju njom i po koja pletenica«. Ciganke se bave gatanjem i prošnjom, uprte dijete u veliki rubac na leđa i tako idu od kuće do kuće, dok ona starija trčkaraju uokolo. Novorođenčad su nosile u malom koritu povezano vrpcama od rasparane tkanine. Mladi se žene već od 16. godine, a brak im se lako razvrgne, dok su im djeca brojna.[44]

---

41 *Narodne novine*, god. LXXVIII, br. 267, 18. XI. 1912.

42 *Podravac*, god. X, br. 7, 29. IV. 1902.

43 PETROVIĆ, A. »Jedenje strvina kod Cigana«, *Priroda*, god. 18, br. 2, veljača 1938., 59

44 VOJAK, D. »Romi u Podravini ... », 115-118

Koritari su se u većem broju doselili u Podravinu sredinom 19. stoljeća iz Rumunjske. Po njihovim prezimenima lako se može zaključiti da su pristigli preko Mađarske. Kako je već navedeno, oni su podizali svoje primitivne nastambe u šumskim područjima u neposrednoj blizini važnih prometnica, vodenica i dravskih skela. Na taj su način bili nadohvat ruke seljacima te im prodavali svoje proizvode, premda su znali dolaziti i kućama ako bi ljudi sami nabavili potrebno drvo, pa su predmete izrađivali u njihovim dvorištima. Živjeli su u sklepanim kolibama od pruća i blata napola ukopanima u zemlju, kao i pod šatorima. Kada im se prohtjelo, uputili su se u neko drugo obitavalište, a na njihovo mjesto prispjela bi neka druga obitelj. I tako cijeli život. Mato Ivančan Gašparov iz Molva ovako opisuje njihove kolibe: »Njihove nastambe građene su od pletene vrbove šibe koje su premazali ilovačom, a krov im je bio od slame ili trstike. Vrata su također izrađivali od pletene šibe, a kasnije od dasaka. Nisu imali strop te su spavali na zemlji koju su prekrili slojem šaša, slame ili kukuruzovine na koju su stavili stare krpe ili odjevne predmete«.[45]

O svemu tome govori i zapis iz župne spomenice pitomačke župe, što ga je uz ostale podatke vezane za 1946. godinu vjerojatno po svjedočenju župljana napisao župnik Bartul Ganza. U njem govori o trima skupinama Cigana u Pitomači. Ovdje donosimo citat o Koritarima. Vjerojatno u neznanju, iznio je i neke podatke koji se ne odnose na Koritare nego na pripadnike drugih skupina, ali to ne umanjuje vrijednost zapisa. Zapravo je određene podatke o Kolomparima pomiješao s onima o Koritarima. Ovi podatci bit će podcrtani: »... Do godine 1943. smo imali i treću vrstu Cigana zv. Koritari, jel su pravili korita, zdjele (struganke), kuhače, a zvali su ih Čergari, po čergama, gdje su obično stanovali. Živjeli su na Pustošu, na kraj Dravske ulice. Muškarci se nisu ni šišali ni brijali, pleli su sebi pletenice kao ženske. Boje su bili i oni tamnije, no kose neobično crne. Žene su i djeca prosjačili u okolici Pitomače. Njih je za N. D. Hrvatske nestalo iz Pitomače. Oni su kao i Kolompari govorili svojim ciganskim jezikom. Djeca ovih i Kolompara nisu nikada išla u školu.«[46]

Matična knjiga susjedne župe u Kloštru Podravskome jasno govore da je Cigane Koritare gravitirajuće Kloštru vodio njihov starješina, doduše, ovaj podatak nije zabilježen pri pitomačkim Koritarima, ali ni Koritarima ostalih župa đurđevečke Podravine. Točnije rečeno, nema spoznaje o tome je li on predvodnik spomenutih Koritara ili je pak bio na čelu Koritara šireg područja. Riječ je o Petru Kalanjošu, kojemu je 1910. godine umro sin Ivan, a župnik u Kloštru spominje ga kao *ciganskog kapitana*, a suprugu Elizabetu kao *kapitanicu*. Kao mjesto njihova boravka navodi obližnje *Dragance*.[47]

7. CIGANI KORITARI U MATIČNIM KNJIGAMA PITOMAČKE ŽUPE

7.1. Cigani Koritari u matičnim knjigama krštenih

Područje Župe sv. Vida u Pitomači zauzima najistočniji dio đurđevečke Podravine koje obuhvaća sela Pitomača, Kladare, Otrovanec i Velika Črešnjevica. Matične knjige krštenih dotične župe bilježe Koritare od 1807. godine, kada su prvi put zabilježeni. Rođen je Mirko, sin Josipa Bogdana *Zingari* i Roze Ignac (2. kolovoza). Najstariji upis umrlog Koritara također je Mirko, jer je umro sljedećeg mjeseca (27. rujna). Sam naziv Koritar prvi put je zapisan u matici mrtvih 18. ožujka 1852. godine, kada je umrla Ruža Bogdan (28) s prebivalištem u šumi *Brestič*, u čijoj je rubrici upisano *Ciganica koritarica*. Prije toga, na latinskom se pisalo: *Zingari*, *Zingarus, Zingarus vagus / vagi* (putujući), *Zingarus in silva* (Cigani u šumi), a na hrvatskome *koritarska ciganka, cigani, ciganskog plemena*, *cigani koritari, na slučajnom prolazu, na prolaznom proputovanju, sada na proputovanju*. (Sl. 4.)

U razdoblju od 1807. do 1902. godine zabilježeno je 238 krštenja, najviše od svih susjednih župa. Od tog broja naznačeno je samo šestero nezakonite djece. Najviše djece rođeno je 1863. (11) i 1866. (13), dok ih je svih ostalih godina bilo manje od desetero, s time da je od 1888. godine taj broj bivao

[45] IVANČAN GAŠPAROV, Mato. *Moj rodni kraj*, Molve, 1998., 97-100

[46] BEGOVIĆ, Branko. *Pitomača kroz prošlost 1. Prilozi za povijest Pitomače*, Pitomača, 2015., 305, http://www.pitomaca.hr/wp-content/uploads/2018/10/bego-pitomaca-kroz-proslost.pdf (19.10.2020.)

[47] Matična knjiga umrlih 1908. – 1920. rkt. Župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravskome, https://www.familysearch.org/search/collection/2040054 (02.12.2020.)

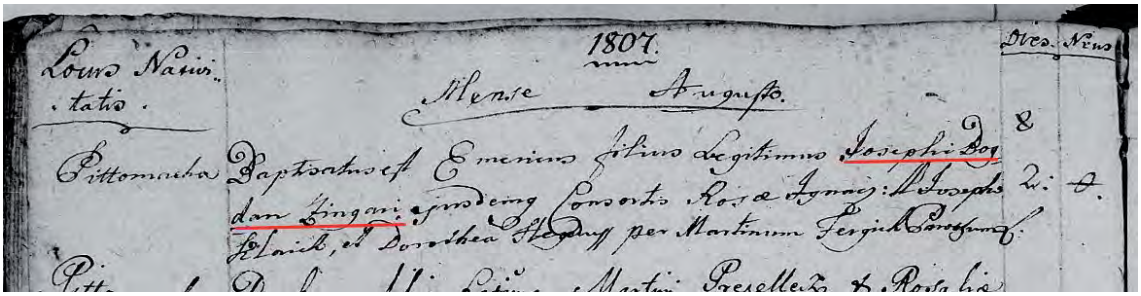

Slika 4. Najstariji zapis Cigana Koritara u crkvenoj matičnoj knjizi (2. VIII. 1807.). Izvor: Matična knjiga krštenih 1768. – 1810. rkt. Župe sv. Vida u Pitomači, https://www.familysearch.org/search/collection/2040054

sve manji (manje od petero). Sva djeca rođena su u ciganskim naseljima ili kolibama, osim Bare Balog slučajno rođene u Pitomači 1887. godine na kućnom broju 81. Njezina majka Kata najvjerojatnije se u toj kući zatekla u prošnji. Zanimljiv je slučaj krštenja Jakova Kiša 1. srpnja 1875. godine, kojemu je upisan otac Đuro Kiš iz Bobovca (Babócsa) u Ugarskoj. U popratnoj rubrici zapisano je da je Đuro Kiš u prisutnosti majke djeteta Terezije Oršoš 9. veljače 1897. godine u općinskom poglavarstvu u Bobovcu izjavio da nije Jakovljev otac i da za vrijeme njegova rođenja s njome nije bio vjenčan. Pored toga, stoji da je odlukom Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu od 22. kolovoza 1898. godine Jakov proglašen nezakonitim. Ovaj primjer sam po sebi postavlja pitanje: Kako je u ovom slučaju općinsko poglavarstvo odmah reagiralo i obavijestilo Nadbiskupski duhovni stol, a da nikad nije jednako postupilo prema svim navodnim bračnim parovima od kojih skoro nijedan nije vjenčan u crkvi? Dakle, sva su ta ciganska djeca zapravo rođena kao nezakonita.

Krštenoj djeci najviše su kumovali sami Koritari, ali i pokoji domaći ljudi iz Pitomače, Otrovanca, Sesveta i *Gracov* (Stari Gradec). Među njima našlo se vrlo zanimljivih kumova: krajiški kaplar *(corporalis)* Emerik Maljak iz Pitomače i Koritarka Mara Oršoš kumovali su 28. lipnja 1841. godine Mariji Kalanjoš, a Luki Paalu kumovi bili su Jozo i Mara Hajdü iz Bobovca u Ugarskoj, isto kao i 29. siječnja 1865. godine Aleksandru Balogu kovač Stjepan Zsinits i Roza Burfäly, a krstio ga je Josip Haulik, župnik u Bobovcu. Ciganima iz *Vuske luke* bilo je otprilike jednako daleko do Pitomače kao i do Bobovca, pa su djecu krstili po nahođenju, ili su se uputili u Bobovec ako nije vozila skela. Tada su uzimali tamošnje krsne kumove, bilo Hrvate ili Mađare. Premda su pripadali pitomačkoj župi, župnik Josip Haulik evidentirao ih je kao krštenike u Bobovcu, a uvedeni su i u matice pitomačke župe jer ih je župnik smatrao svojim župljanima. Tako je u Bobovcu kršteno 13 djece a isto toliko Mađara kumovalo je Ciganima u Pitomači. Od ostalih kumova treba spomenuti mlinara Josipa Mihokovića (1823.) i sluge Stjepana Medvedića i Katu Lovrenčec (1887.), koji su radili na konacima. Osobito plijene pozornost kumovi iz pitomačke obitelji Filjak: Tomo i Regina 16. kolovoza 1865., Marko i Marija 8. travnja 1878., Stjepan i Mara 20. kolovoza 1878., Mato i Roza 4 prosinca 1887. i Mirko i Kata 6. veljače 1890. godine. Ne može se sasvim pouzdano reći zašto baš Filjakovi, no ta je obitelj s Ciganima bila povezana još od 1791. godine, doduše ne s Koritarima nego s domaćim Ciganima iz sela, zvanim Drobnim kovačima. Seljanka Jelena Filjak tada se udala za Cigana Tomu Kostadinovića. Pretpostavka je da su ih zbog toga za kumovanje pozivali i Koritari. (Sl. 5.)

No, bilo je slučajeva da Cigani Koritari nisu kumovali samo pripadnicima svoje skupine, nego i domaćim ljudima. Upisana su dva takva slučaja. Josip i Elizabeta Ignac kumovali su na krštenju Barbare, kćeri Ivana Benčeka i Katarine Kanižaj. Benček je bio ribarski sluga na rijeci Dravi, a župnik je naveo da su svi iz *Vuske luke*. Na području *Vuske luke* živio je i ciglar Đuro Tavas sa suprugom Marom Bogdan. Oni su 27. prosinca 1882. godine krstili sina Janka uz prisutnost kumova Imbre i Ane Ignac. Tavasova supruga preziva se Bogdan ali nije navedeno je li Ciganka Koritarka. Mogla je biti iz domaće obitelji jer su Bogdani Hrvati tada obitavali u Velikoj Črešnjevici, Kozarevcu i Suhoj Kataleni. Benček i Tavas očito su živjeli u neposrednoj blizini ciganskog naselja pa ne čudi da su se koliko toliko zbližili s tamošnjim Koritarima.

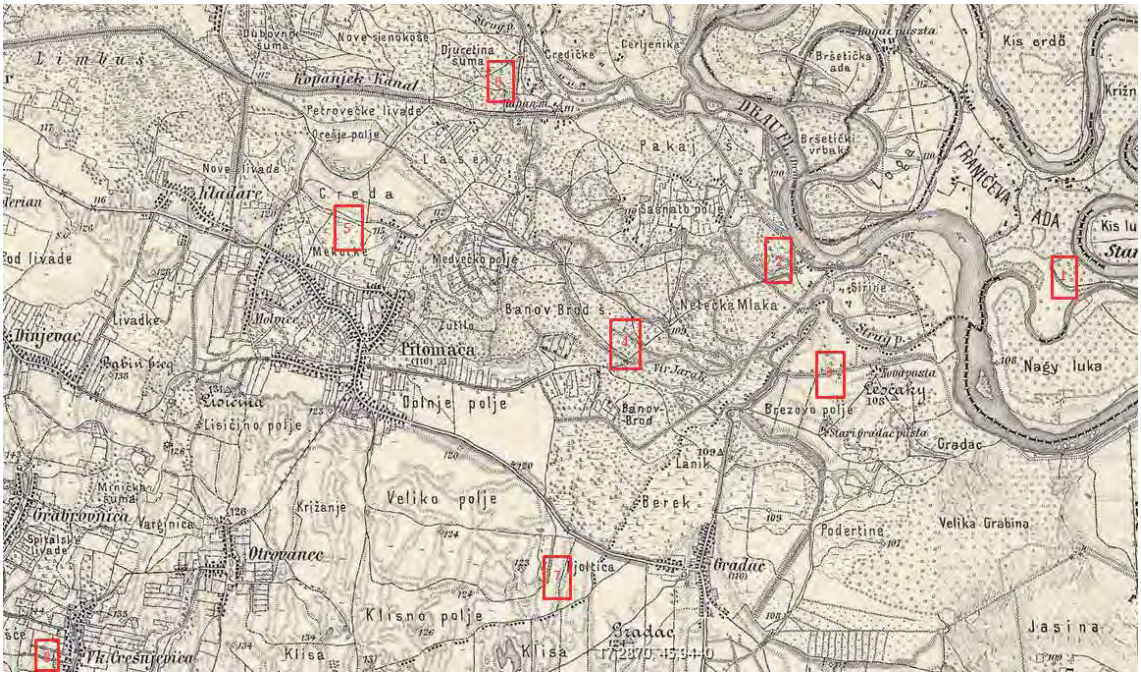

Slika 5. Lokacije ciganskih naselja: 1. *Vuska luka* / *Križnica* 2. Brestič 3. *Pustoš* / *Brezovo polje* 4. *Vir* / *Banov brod* 5. *Greda* 6. *Đuretina* 7. *Đolta* 8. *Velika Črešnjevica*. Izvor: Habsburško carstvo (1869. – 1887.). Treća vojna izmjera, https://mapire.eu/en/

7.2. Cigani Koritari u matičnim knjigama umrlih

Matične knjige umrle bilježe od 1807. do 1911. godine. Umrlo je 76 ljudi, od toga 59 djece, polovica njih stare do jedne godine. Sedamnaestoro je umrlih odraslih Koritara, računajući starije od 18 godina, od toga šestero starih više od 50 godina. Najstarija bila su dva muškarca od 80 i 70 godina. Ostali su bili stari između 50 i 60 godina. Najviše je godišnje umrlo po 5 Cigana (1880., 1886.), jednom četvero i dvaput po troje. Znalo je proći i po nekoliko godina bez umrlih, na primjer u razdoblju od 1887. do 1891. i od 1892. do 1896. godine. Životni uvjeti Cigana, kao i sve druge navedene okolnosti, navode na pomisao da su umirali od drugačijih bolesti u odnosu na domicilno stanovništvo, no to nije točno. Djecu, odrasle Rome i seljane jednako su pogađale iste bolesti.[48] Od ukupno 76 umrlih, 30 ih je pomrlo za zimskih hladnih mjeseci, od studenog do ožujka. Nijedan od njih nije opslužen sakramentom bolesničkog pomazanja, kako se navodi, uglavnom zbog nemara. Umrli Cigani pokapani su na župnom groblju u Pitomači, umrli iz okolice Velike Črešnjevice na groblju u Otrovancu, a pojedini iz naselja *Vuska luka* u obližnjem Bobovcu na ugarskoj strani rijeke Drave. Svi su umrli u svojim nastambama, osim Mije Čonke (43). On je umro 29. veljače 1848. godine pri Miji Dijakoviću u Velikoj Črešnjevici kao pastir *(opilio)*. Čonka je iznimka među Koritarima jer je obavljao posao kakvim se oni nisu bavili. Budući da su Koritari boravili u šumama nije čudo što je Jurja Bogdana (27) 26. kolovoza 1857. godine u prolazu slučajno poklopilo drvo i usmrtilo ga. Jedna je Ciganka umrla pri poroda. Među umrlima čak su se našli i oni koji su umrli na području nekih drugih župa, čiji su župnici to dojavili pitomačkome župniku. O pojedinima će biti riječi u daljnjem tekstu.

7. 3. Cigani Koritari u matičnim knjigama vjenčanih

Usporede li se sve tri matične knjige, pitomački Koritari najmanje su upisivani u maticama vjenčanih. Uvidom u matice kršteni primjećuje se da se većina roditelja u njima vodi kao zakoniti bračni

[48] Pregledom matičnih knjiga ustanovljene su brojne bolesti: *sušica* – tuberkuloza, *vodenica* – vodena bolest, *pošalina* – trbušni tifus, *nabujica* – edem pluća, *lijavica* – proljev, porođajna slabost, *zaklipci* – zaušnjaci, škrlet – šarlah, *griža* – dizenterija, *drobac* – ospice, *frast* – dječji grčevi, groznica, grlobolja...

parovi, dakle vjenčani, ali matice vjenčanih to nikako ne potvrđuju. Moguće je da su upisivači ciganske roditelje koji su duže vrijeme živjeli zajedno jednostavno smatrali bračnim parovima, premda službeno nisu bili vjenčani. Župnici su im to, s obzirom na specifičan način života i zbog toga da ih se što više privede katoličkoj vjeri, očito odobravali. Vjenčana su samo tri para, i to dosta rano u odnosu na vjenčane parove u drugim župama. Prvi par, udovci Josip Ignac i Katarina Balog iz šume *Brestič*, vjenčani su 7. veljače 1831. godine uz nazočnost kuma Mije Demšića, zvonara, i Mije Šimete. Udovac Stjepan Bogdan (30) oženio je Ružu (19), kćer pokojnog Antuna Baloga. Vjenčani su 16. svibnja 1852. godine. Zapisivač je zabilježio da su uredno ozivani u crkvi. Kumovi su bila dva Cigana Koritara. Treći vjenčani par je vrlo neobičan. Mijo Trezić (23) i Elizabeta Bogdan (20; rođ. u okolici Barča u Ugarskoj), s boravištem u *Vuskoj luki*, vjenčani su 26. veljače 1862. godine. Kumovali su Mirko Palko i Matija Filjak, zvonar u Pitomači. Prezime Trezić niti je cigansko niti zastupljeno u pitomačkoj okolici, ali je zato upisano da je Elizabeta Ciganka. Trezić je izrađivao čamce *(confector lintrorum)* živeći uz Dravu u blizini koritarskog naselja, pa nije čudo da je oženio Ciganku, premda Koritari takve ženidbe nisu prakticirali. Treba navesti i jedan sličan par, doduše, on nije ozakonjen brakom, ali je svakako zanimljiv. Naime, 7. travnja 1846. godine rođen je Đuro, nezakoniti sin Mirka Ignaca, Cigana Koritara, i Barbare Ivanović; domaće Ciganke iz Pitomače, pripadnice skupine Drobnih kovača. Spomenuti Ignac odudarao je od većine Cigana svoje skupine jer je bio sluga. Kao takav je boravio na nečijem gospodarstvu u selu, ili na konaku, i tako stupio u kontakt s Barbarom. Uvidom u maticu krštenih doznaje se da je Barbara rodila još troje nezakonite djece, znači da se za Ignaca ni kasnije nije udala. Po podatcima iz ostalih matica pripadnici ove dvije ciganske skupine nisu dolazili u kontakt, pa je ovaj par izniman.

Još jedan sluga zabilježen je u knjigama. Pavao, rođen 9. siječnja 1869. godine u Velikoj Črešnjevici, služio je 1890. godine u Virju, kada je, tko zna iz kojih izvora, došla do kotarske oblasti u Đurđevcu potvrda o njegovim pravim roditeljima (Pavao Balog i Ana Oršoš), jer je u matičnoj knjizi krštenih upisan pogrešan otac (N. Bogdan), dok je majka nepoznata (N. N.). Izgleda da je ostao živjeti u Virju jer je 1901. godine radi vjenčanja zatražio krsni list od župnika u Pitomači.

7.4 Prezimena, imena i migracijsko kretanje

Usporedbom prezimena pitomačkih Koritara i Cigana Koritara iz matičnih knjiga ostalih župa đurđevečke Podravine primjećuje se da su prezimena nešto brojnija pri pitomačkim Koritarima ali nimalo drukčija, dakle mađarskoga su porijekla: Bogdan, Balog, Kalanjoš (Kaljan), Ignac, Čonka, Njergoš, Kompak, Palko, Kiš, Kišpalko (3), Oršoš (3), Jasuš, Đuri, Paal, Sabo, Šabas, Nađ, Lukač, Gašpar i Ištok. Jednom je upisano i prezime Bednaić. Kao otac Agate rođene 4. veljače 1841. godine upisan je Ladislav Franković *Zingarus vagi* (putujući Ciganin), koji nosi netipično koritarsko prezime. To je jedino takvo zabilježeno prezime na cijelom području đurđevečke Podravine. Doduše, za Frankovića nije upisano kojoj romskoj skupini pripada, ali je upisano da obitava u koritarskom naselju Pustoš. Sumnja na pogrešno upisano prezime otpada jer prezimena Frankovića u Pitomači tada nije bilo.

Prezime Bednaić vrlo je rijetko u Cigana Koritara. Izvan pitomačke župe nalazimo ga jedino na području župe obližnjih Sesveta, i spominje se tek četiri puta. Ono je tada bilo zastupljeno i u Virju, ali su tamošnji Bednaići bili Drobni kovači, a ne Koritari. U matičnim knjigama župe u Virju Cigane Bednaiće nalazimo već od sredine 18. stoljeća, stoga se to prezime može smatrati prezimenom Drobnih kovača. Kako su spomenuti Koritari iz Pitomače i Sesveta preuzeli prezime Bednaić, ne zna se. Jedna je od mogućnosti ta da su ovo prezime nosili Koritari s nekog drugog, udaljenijeg hrvatskog područja, iz kojeg su svojevremeno prispjeli u Podravinu. Manja je vjerojatnost da je prezime preuzeto od virovskih Cigana jer pripadnici ovih dviju skupina nisu bili u kontaktu zbog svoje velike različitosti.

Usporedba je dala još jedan zanimljivu činjenicu. Skoro svaka žena, bila vjenčana ili neudata, nosila je prezime Oršoš. Samo je pri pitomačkim Koritarkama prisutno još nekoliko ženskih prezimena, ali ne u većem broju: Bogdan (5), Kalanjoš (4), Balog (4), Ignac (3), Palko (2), te Farkaš i Peter. Neobično je da se sve žene prezivaju Oršoš, a da se kod očeva prezime Oršoš spominje samo tri puta. Zašto je to tako, nije poznato. Stoga ovaj slučaj treba ostaviti otvorenim i prepustiti ga opsežnijem istraživanju, pogotovo što je takav slučaj i pri Cigankama Koritarkama okolnih župa.

Kao što vidimo, velika većina roditelja rođene djece nije vjenčana, što jasno potvrđuje neznatan broj evidentiranih vjenčanih parova. Po tome, to su bili nezakoniti brakovi, premda ih upisivači u matičnim

knjigama nisu smatrali takvima jer su djeca upisana kao zakonita, osim pri Cigankama koje nisu živjele s muškarcem. Tu se opet prepriječila druga nepoznanica: Zašto se nisu vjenčavali u tolikoj mjeri kao što su se krstili i prijavljivali prilikom smrti? O tome se može samo nagađati. Jedan od razloga vjerojatno se odnosi na njihove životne običaje i tradiciju o kojima se danas vrlo malo zna. S obzirom na broj rođenih i umrlih, a imajući u vidu malen broj vjenčanih moguće je da su pri prijavljivanju župniku dijelom bili nemarni kao i pri vjenčanja, tako da ukupan njihov broj vjerojatno nije konačan i da nisu upisana sva krštena djeca. Najtočniji bi ipak bio broj umrlih jer se ukop nikako nije mogao obaviti ilegalno na mjesnim grobljima.

Ako se na kraju uzmu u obzir njihova malobrojna i istovjetna prezimena, neredovita prijavljivanja župniku zbog krštenja, smrti i vjenčanja, učestala seljenja i moguće pogreške upisivača pri upisivanju osobnih podataka, može se reći da sve to stvara zamršenu sliku i čini velik problem pri pokušaju utvrđivanja njihovih rodoslovlja. To je zapravo nemoguće. Da je tome tako potvrđuje i zapis Blaža Tomašića, župnika u Molvama, od 19. studenog 1884. godine: »Kod Cigana nije zapisano točno mu krstno ime, niti mu doba niti roditelji. Ime si promijeni svaki poslije krsta, za dobo se ne brine, a za roditelje ne zna jesu li živi ili mrtvi.«[49] Gledajući prije navedeni članak u *Podravcu*, u kojem piše da znadu dijete krstiti i po više puta, pretpostavka je da su dijete mogli krstili i u kojoj susjednoj župi, naravno, s lažnim imenom i prezimenom i ostalim podatcima. Stoga se nikako ne može sa sigurnošću potvrditi da je, na primjer, Ivan Kalanjoš jedna osoba, više osoba, ili je pak nepostojeća.

Što se tiče imena, bila su im posve jednaka imenima ostalih župljana. Popis krštene djece donosi 27 muških imena: Đuro (18), Josip (14), Ivan (10), Mijo (9), Jakov (8), Pavao i Stjepan (5), Andrija i Petar (4), Emerik / Mirko, Franjo i Adam (3), Gašpar, Ignac, Gabrijel, Matija,Valent, Lovro i Imbro (2) i Florijan, Ferdo, Vid, Bolto, Aleksandar, Luka, Nikola i Gregor (1). Zastupljena su sljedeća ženskih imena (20): Marija (17), Eva (15), Terezija (13), Ana i Katarina (12), Rozalija (7), Elizabeta, Barbara i Jelena (6), Magdalena (3), Florijana, Lucija i Julijana (2) i po jedno ime Brigita, Agata, Klara, Karolina, Antonija, Franciska i Sofija. Vrijeme krštenja djece uglavnom se poklapa s imenima svetaca u katoličkom kalendaru. Dakle, i Cigani su u to vrijeme donekle prakticirali običaj davanja imena novorođenoj djeci kao i domicilno stanovništvo. To se odnosilo na kalendarsko načelo davanja imena po kojemu je dijete nakon rođenja dobilo ime po prvome nadolazećem svecu u kalendaru. Okvirno su se držali tog običaja, ali takav slučaj nije bio isti pri svim imenima. Na primjer, od 14 rođenih Josipa 8 njih bilo je rođeno uz blagdan sv. Josipa, a 6 u nekim drugim mjesecima, dok je pri ženskom imenu Eva 10 djece rođeno za dotičnog blagdana a samo 5 izvan tog razdoblja.[50]

Matične knjige ove župe također potvrđuju mađarsko porijeklo podravskih Cigana Koritara. Osim po prezimenima, vidimo to i po nekim mjestima rođenja: Julijana Kalanjoš rođena je u Atadu (umrla u *Banovom brodu* 10. rujna 1876.), Kata Ignac u Šegeštu (umrla u *Vuskoj luki* 3. kolovoza 1886.), te Elizabeta Bogdan udana Trezić, rođena u Barču. Ostali podatci govore da su pitomački Koritari imali širok radijus kretanja. Đuro Ignac i Mara Oršoš zatekli su se u Novoj Bukovici kod Slatine gdje im se rodio sin Franjo (prosinac 1898.), kojeg je smrt zatekla u *Pustoši* 13. ožujka 1899. godine. Marija Bogdan rođena je u Špišić Bukovici 5. rujna 1905. godine a u roku 10 dana već se s roditeljima nalazila kod Velike Črešnjevice gdje je umrla. Sljedeći dvoje Koritara, Ignac Kalanjoš (43) i Jalža Oršoš (26), rođeno je u Gradini nedaleko od Virovitice, a umrli su kod Pitomače 10. ožujka 1909., odnosno 23. listopada 1910. godine. Ivan Balog, sin Adama Baloga i Kate Oršoš kršten je 19. travnja 1887. godine u Rači, o čemu je tamošnji župnik javio župniku u Pitomači, a ovaj je krštenje pribilježio u matičnu knjigu rođenih, budući da su se roditelji smatrali župljanima dotične župe. Zatim, Ignac Kalanjoš i Tereza rođena Kalanjoš boravili su na *Brestiču* gdje im se 18. veljače 1892. godine rodila kćer Eva. Naknadno su pripisani podatci o njezinoj smrti; umrla je 4. veljače 1895. godine u Drenovcu pored Voćina. Matična knjiga umrlih župe u Voćinu bilježi njezinu smrt, i navodi da su iz Pitomače, ali je kao majka upisana

[49] Matična knjiga vjenčanih 1859. – 1878. rkt. Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Molvama, https://www.familysearch.org/search/collection/2040054 (02.02.2019.)

[50] MIHOLEK, Vladimir. »Imena i nadimci u Đurđevcu od sredine XVI. do početka XX. stoljeća«, *Podravina*, vol. XIII, br. 26, 2014., 152

Ana Oršoš.[51] Zagonetan je slučaj iz 1898. godine kada je 6. rujna kršten Mihalj, sin Đure Baloga i Jule Oršoš. Krštenje je upisano po obavijesti župnika u Martinskoj Vesi, koji je Mihalja krstio čak u Trebarjevu u Turopolju. Pitomački je župnik pri tom dopisao: *pod vrbom*! Može se slobodno reći da se poslužio narodnom uzrečicom, jer Podravcima *venčani pod vrbom* znači da je riječ o »divljem« braku, a to opet znači da je Mihalj nezakonito dijete. Isto se postupilo i nakon krštenja Elizabete, nezakonite kćeri Franje Kalanjoša i Marije Balog, 8. srpnja 1899. godine. Oni su se tada zatekli u šumi kod Macinca, čak u Međimurju. Pored ovih primjera valja navesti i dva starca koja su rođena u Kloštru a umrla u Pustoši: Imbro Palko (70) 21. prosinca 1900. i Imbro Kompak (80) 18. siječnja 1907. godine. Posljednji primjer je Josip Balog, sin Andre i Treze Balog. On je umro 13. rujna 1887. godine u Čađavcu pored Rače a pokopan na groblju u Velikoj Pisanici. Upisan je u matičnu knjigu mrtvih pitomačke župe jer je rođen u *Vuskoj luki* 11. veljače iste godine. Navedeni primjeri jasno oslikavaju širok prostor kojim su se kretali: od Međimurja na zapadu do Slavonije na istoku, a južno čak do Turopolja.

7.5. Koritarska obitavališta i njihove lokacije

Ovdašnji Koritari najviše su bili nastanjeni u ciganskim naseljima *Brestič (šuma kod Brestiča, Brestič kod Drave, u kolibah polag Drave na Brestiču)*, *Pustoš* i *Vuska luka*. Ime *Brestič* može se odnositi na dvije lokacije. Bila je to šuma nedaleko od Drave te istoimeni obližnji prijelaz sa skelom. Po tome, glavno naselje imena *Brestič* nalazilo se u istoimenoj šumi u neposrednoj blizini Drave i spomenute skele. Tek jednom je navedena lokacija *Brestič preko Drave* (23. prosinca 1840.), dakle na suprotnoj obali. (Sl. 6.)

Pustoš, polje sjeverno od sela *Gradec* / *Graci* (danas Stari Gradac), i južno od Drave, *Brezik*, te nekoliko puta upisana boravišta *Gradec*, *Pustoš kraj Gradca*, *Pustoš Gradec* (posjed gradačkih seljana), te jednom *pustoš na slavonskoj međi*, različiti su nazivi za jedno te isto naselje. Pozicija je bila pogodna jer je s tri strane omeđena vodom; od zapada pruža se jarak *Neteča*, sjeverno potok *Strug*, u koji se *Neteča* ulijeva, dok je sjeveroistočno tekla rijeka Drava. Opisni naziv lokacije iz 1858. godine, točnije *Pustoš od strane Banskog broda*, naselje precizno smješta desno uz potok *Strug*, jer je s lijeve strane kanala šuma zvana *Banov brod*. *Pustoš* je pak jednom navedena i imenom *Vulnaki* (*Pustos aliter Vulnaki,* matica krštenih 1860.). Hidronim zvan *Cziganszky jarek*, kojeg nalazimo na starijoj karti iz 1833. godine, zapravo je drugi naziv za potok *Strug*, pa on još više potvrđuje blizinu ciganskog naselja. Lokacija naselja *Pustoš* pored Gradca i samo selo Gradec pripadali su Župi Presvetog Trojstva u Turnašici, ali je Koritarima iz tog naselja bilo bliže obavljati svoje potrebe pri župniku u Pitomači nego u udaljenijoj Turnašici. Dakle, pripadnost nekoj župi nije im ništa značila. Oni su svoje potrebe ostvarivali pri najbližem župniku, koja god to župa bila. Već spomenuta inačica naziva dotične lokacije, *pustoš na slavonskoj međi*, govori da je ovim predjelom prolazila granica između Virovitičke županije i pitomačke kapetanije, odnosno Varaždinskoga generalata a samim time i Vojne krajine u odnosu na Slavoniju.[52]

Treće veće naselje Cigana Koritara bila je *Vuska luka*, koja je u nekoliko navrata zabilježena u skraćenoj inačici *Luka*. To je dio šume omeđen uskim dugačkim dravskim meandrom. *Vuska luka* je jedan od triju takvih meandara *(Frajničeva luka, Križnica)* koji poput križa ili trolista čine jedan veliki meandar. Taj predio danas zovemo Križnica. Na karti druge vojne izmjere austrijskih zemalja provedene od 1865. do 1869. godine, precizno je imenovano i ucrtano cigansko naselje *(Zigeunerhütten)*. Smješteno je u polju uz dravsku obalu na desnoj strani samog ulazu u *Luku*. Prije je križnički meandar bio sastavni dio pitomačkog teritorija. Iskopom novog korita skraćen je tok Drave, pa je meandar ostao odvojen od matičnog teritorija. Tako su se dotični Koritari našli na lijevoj obali Drave bez kopnene veze s matičnim teritorijem. Od 1892. godine umjesto *Vuske luke* upisivači su rabili naziv *Križnica*. Četiri puta uporabljen je naziv *Loka*, što se može odnositi na *Vusku luku*, ali i na prekodravski predio *Loka* do kojeg se dolazilo skelom na *Brestiču*. Potonja lokacija jednom je opisana kao *Luka preko Drave*. Od manjih

[51] Matična knjiga umrlih 1895. – 1908. rkt. Župe Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu, https://www .familysearch.org/search/collection/2040054 (08.02.2020.)

[52] BEGOVIĆ, B. *Pitomača kroz prošlost...,* 220-221, 323, http://www.pitomaca.hr/wp-content/uploads/2018/10 / bego-pitomaca-kroz-proslost.pdf (19.10.2020.)

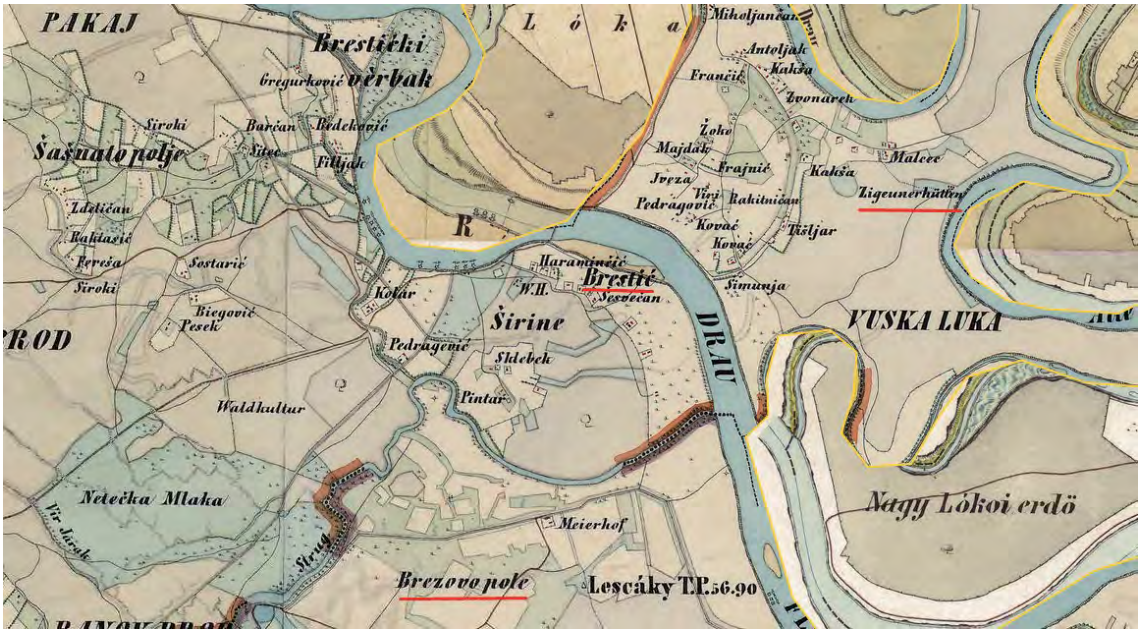

Slika 6. U sredini *Brestič* uz Dravu, desno gore *Vuska luka* / *Križnica* (Zigeunerhütten), dolje *Pustoš* / *Brezovo polje*. Izvor: Hrvatska (1865. – 1869.). Druga vojna izmjera Habsburškog carstva, https://mapire.eu/en/

naselja navedena su: *Brezovo polje, Greda* (polje sjeverno od tadašnje Pitomače), šuma *Banov brod* (uz potok *Strug*), šuma Đuretina, šuma *kod Đorđevičevog mlina* (obje sjeverno od Pitomače), Đolta (šuma jugozapadno uz selo Gradec), te *na viru na konaku*, odnosno *kod Vira na konakih*. Naziv *Vir* nalazimo na dva mjesta. To je posjed sjeverno od Pitomače i jarak *Vir* u sumi *Banov brod*, čije povremene vode utiču u potok *Strug*.[53] Jarak je izglednija lokacija za cigansko naselje jer se nalazi uz vodu u šumi. *Brezovo polje* spominje se 12 puta i to samo u matičnim knjigama krštenih, u razdoblju od 1841. do 1848. godine. U dva je navrata upisano da se nalazi nedaleko od Turnašice koja ne spada u pitomačku župu, nego ima vlastitu. U istom razdoblju spominje se i *Brezik*, koji smo locirali. To nas navodi na pomisao da su *Brezovo polje* i *Brezik* ista lokacija. Jednom je čak navedeno *Brezovo polje, župa Gradec*. Dakle, u ovom su slučaju za istu lokaciju upotrijebljena tri naziva. Za preostale nazive nije navedeno spadaju li u okolicu Graca ili Turnašice, ali je najvjerojatnije riječ o naselju pored Gradca.

Boravišta u okolici Velike Črešnjevice navode se kao: *u kolibi*, *u šatoru* i po jednom *u črešnjevačkih goricah* i šuma Rieka. Budući da se u Velikoj Črešnjevici rodilo samo 13 djece, i to u razdoblju od 1873. do 1885. godine, može se smatrati da je riječ o malom obitavalištu koje je nakon potonje godine djelomično napušteno. Nakon toga nijedno dijete nije rođeno a umrlo je tek četvero male djece, po dvoje 1905. i 1909. godine. Najvjerojatnije se nalazilo u rubnom dijelu šume *Rieka* uz seoske vinograde i uz potok, jer seljani i sam potok nazivaju *Reka* i *Rijeka*[54]. U maticama nalazimo i uopćene nazive kao *u šumi, na obali Drave, šuma kod Drave, izvan sela u kolibi* i šuma na dravskoj obali. Neven Hrvatić iznosi da su Romi u Pitomači za vremena Kraljevine Jugoslavije stanovali na kraju Dravske ulice, na rubu šume Banov brod u bajtama i zemunicama od pruća.[55]

---

53 Hrvatski državni arhiv (HDA), Kartografska zbirka, sign. E. IX. 40.; HDA, Kartografska zbirka, Nacrt Podravlja od Hlebina do medje virovitičke uz oznaku vodoradnja III, sig. E.IX.43; Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća. Đurđevačka pukovnija, uredili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić, Zagreb, 2003., sekcija 12; Hrvatska, Druga vojna izmjera (1865. – 1869.); Habsburško Carstvo (1869. – 1887.), Treća vojna izmjera, https://mapire.eu/en/ (10.01.2015.)

54 BEGOVIĆ, B. *Pitomača kroz prošlost...,* 28, http://www.pitomaca.hr/wp-content/uploads/2018/10 /bego-pitomaca-kroz-proslost.pdf (19.10.2020.)

55 HRVATIĆ, N. »Romi na području... », 161

Na priloženoj karti brojkama je označena većina koritarskih naselja koja su smještena uz istoimene nazive na karti, dakle naselja su se nalazila otprilike na tim lokacijama. Lokacija šuma *kod Đorđeviče-vog mlina* nije posve definirana. Mlin se najvjerojatnije nalazio na potoku Strug, jer su na njem mljeli još neki mlinovi. Lokacija se spominje samo jednom pa je za vjerovati da je riječ o inačici naziva šuma Đuretina, koja se također spominje jednom. Oba naziva prostorno su vezana uz potok Strug. U konačnici, lokacija koje su u knjigama upisane tek nekoliko puta, i ne moraju predstavljati naselje, jer se tu vjerojatno radi o jednoj, ili najviše dvije kolibe.

Vrijeme boravka pojedinih Cigana Koritara u određenom naselju nemoguće je provjeriti. Ako se gleda ime i prezime, nalazimo po nekoliko Cigana s istim imenima i prezimenima pa ih je kao takve nemoguće razlikovati. Pogotovo je to slučaj sa ženama koje se u velikom broju prezivaju Oršoš. Pored toga, Koritara istih imena i prezimena nalazimo i u maticama susjednih župa, pa to još više otežava njihovu identifikaciju. Jesu li ih župnici dobro poznavali, vrlo je upitno. Vjerojatno nisu, jer su ih viđali samo pri krštenju ili pokopu.

ZAKLJUČAK

Izdvojeni podatci iz crkvenih matičnih knjiga Župe sv. Vida u Pitomači, koji obuhvaćaju otprilike razdoblje od stotinjak godina, prikazali su osnovnu sliku ciganske koritarske populacije na području spomenute župe. Utvrđeno je da su na ovom prostoru prisutni od početka, a u većem broju od sredine 19. stoljeća. Pristigli su iz Mađarske. Pomoću raznih karata i mapa locirana su njihova naselja, zna se čime su se bavili i evidentirana su njihova imena i prezimena koja nas upućuju na njihovo mađarsko porijeklo. Također se doznalo za njihov površan i deklarativan odnos prema braku i vjeri. Svoje potrebe za krštenjem i sprovodom obavljali su pri najbližem župniku, kojoj god župi pripadali. Vjenčavali se uglavnom nisu niti su prakticirali vjerski život i odlaske u crkvu. Preostali podatci prikupljeni iz ostalih rabljenih izvora samo su upotpunili sliku o Ciganima Koritarima. Treba napomenuti da se suživot domicilnog stanovništvo s Koritarima u tom razdoblju svodio isključivo na kontakte i susrete pri kupoprodaji njihovih proizvoda, prošnji i susretima na skelama i u mlinovima. Nekoliko ostvarenih kontakata preko kumovanja i međusobne ženidbe i rada ciganskih slugu tek su izdvojeni primjeri zajedništva nastalog zbog specifičnih zanimanja i mjesta življenja neroma. Takvom su odnosu u jednakoj mjeri pridonesle obje strane. Domaći ljudi nisu mogli prihvatiti njihov način života, pa se nisu ni trudili približiti im se, dok su Romi Koritari to činili samo kad su morali; pri prodaji svojih proizvoda i prošnji. Ne može se reći da je domicilno stanovništvo općenito bilo odbojno prema Romima kad su s Drobnim kovačima zajedno živjeli u selu, i koji su se u Pitomači zadržali sve do današnjih dana, ali je činjenica da su zazirali od Koritara isključivo zbog njihova nametljivog prosjačenja i brojnih krađa. Iako su se vlasti trudile raznim zakonskim mjerama kolonizirati Cigane Koritare i uključiti ih u civilizirani način života, nisu uspjele, a tako ni Crkva pretvoriti ih u praktične vjernike, premda su se deklarirali kao katolici. Ako se sve uzme u obzir, može se reći da su u nedostatku druge povijesne građe crkvene matice u određenoj mjeri mjeri poslužile za osnovni povijesni pregled Cigana Koritara na istraživačkom području za vrijeme Vojne krajine i Austro-Ugarske Monarhije u 19. stoljeću.

IZVORI

1. Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, Nacrt Podravlja od Hlebina do medje virovitičke uz oznaku vodoradnja III, sign. E.IX.43
2. Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, sign. E.IX.40.
3. Habsburško Carstvo (1869. – 1887.), Treća vojna izmjera. https://mapire.eu/en/
4. Hrvatska, Druga vojna izmjera (1865. – 1869.). https://mapire.eu/en/
5. Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća. Đurđevačka pukovnija, uredili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić, Zagreb, 2003., sekcija 12
6. K. K. und Kriegsministerium, Verlustliste ausgegeben am..., Wien, Nr. 493, 25. XI. 1916., http://digi.landesbibliothek.at/viewer/resolver?urn=urn%3Anbn%3Aat %3AAT -OOeLB-1723425

7. Matična knjiga umrlih 1908. – 1920. rkt. Župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravskome, https://www.familysearch.org /search/collection /2040054
8. Matična knjiga umrlih 1832. – 1858. rkt. Župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu, https://www .familysearch. org/search/collection /2040054
9. Matične knjige rkt. Župe sv. Vida u Pitomači, https://www.familysearch.org /search/collection /2040054
10. Matična knjiga umrlih 1895. – 1908. rkt. Župe Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu, https://www. familysearch.org/search/collection /2040054
11. Matična knjiga vjenčanih 1859. – 1878. rkt. Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Molvama, https://www. familysearch.org/search/collection /2040054
12. Poimenični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945., http://www.jusp-jasenovac.hr/ Default.aspx?sid=7618

TISAK

1. Liječnički vjesnik (1914.)
2. Narodne novine (1890., 1892.,1912.)
3. Nezavisnost (1916.)
4. Podravac (1895., 1902.)
5. Priroda (1938.)

LITERATURA

1. BABIĆ, Dragutin; ŠKILJAN Filip. »Romi u Pitomači: između etnomimikrije i očuvanja romskog identiteta«, *Podravina*, vol. XVIII, br. 35, lipanj 2019.
2. BEGOVIĆ, Branko. *Pitomača kroz prošlost 1. Prilozi za povijest Pitomače*, Pitomača, 2015., 220-221, 323, http://www.pitomaca.hr/wp-content/uploads/2018/10/bego-pitomaca-kroz-proslost.pdf
3. CAJNKO, Valentin. »Ženidbeni običaji. Pitomača u hrvatskoj Podravini«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. 1, Zagreb, 1896.
4. ČAPO, Hrvoje. »Državni represivni aparat na području Hrvatske od 1918. do 1941.«, doktorski rad, Zagreb, 2011., https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud %3A1837/datastream/PDF/view
5. DRAGUN, Maja. »Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma«, *Društvena istraživanja*, god. 9, br. 2-3, 2000.
6. ĐURĐEVIĆ, Goran. *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Bjelovar, 2009.
7. ĐURIĆ, Rajko. *Povijest Roma prije i poslije Auschwitza*, Zagreb, 2007.
8. GOLDSTEIN, Ivo. *Jasenovac*, Zagreb, 2018.
9. HRVATIĆ, Neven. »Romi na području općine Đurđevac«, *Podravski zbornik 84*, Koprivnica, 1984.
10. HRVATIĆ, Neven; IVANČIĆ Suzana. »Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, god. 9, br. 2-3, 2000.
11. IVANČAN GAŠPAROV, Mato. *Moj rodni kraj*, Molve, 1998.
12. IVANČAN, Ivan. *Narodni plesni običaji Podravine 1.*, Zagreb, 1989.
13. LIÉGEOIS, Jean-Pierre. *Romi u Europi*, Zagreb, 2009.
14. LUKANEC, Pero. »Seljak o marksistima«, *Evolucija*, god. 3, sv. 1-2, siječanj-veljača 1934.
15. MIHOLEK, Vladimir. »Imena i nadimci u Đurđevcu od sredine XVI. do početka XX. stoljeća«, *Podravina*, vol. XIII, br. 26, 2014.
16. MIHOLEK, Vladimir. »Poginuli i umrli vojnici u Velikome ratu s područja rkt. župe u Kloštru Podravskome«, *Podravina*, vol. XVII, br. 33, 2018.
17. OPAČIĆ, Nives. »Jezični imperijalizam i politička korektnost«, Novi jezični putokazi. Hrvatska na raskrižjima, Zagreb, 2014.
18. ŠADEK, Vladimir. *Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću (1941. – 1948.)*, Koprivnica, 2017.
19. ŠKILJAN, Filip. »Prisilno iseljavanja Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine«, *Cris*, god. XIV, br. 1, 2012.
20. ŠKILJANJ, Filip; BABIĆ Dragutin. »Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije«, *Podravina*, vol. VIII, br. 25, lipanj 2014.

21. VOJAK, Danijel; PAPO Bibijana; TAHIRI Alen. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb, 2015.
22. VOJAK, Danijel. »Inicijativa Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva za reguliranje »ciganskoga pitanja« u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. st.«, *Društvena istraživanja*, god. 20, br. 6, 2009.
23. VOJAK, Danijel. »O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija?«, *Historijski zbornik*, vol. 63, br. 1, svibanj 2010.
24. VOJAK, Danijel. »Romi u Podravini (1880. – 1941.)«, *Podravina*, vol. IV, br. 7, lipanj 2005.
25. VOJAK, Danijel. »Stradanje Roma u Ludbregu za vrijeme Drugoga svjetskog rata«, *Podravina*, vol. XVI, br. 32, prosinac 2017.
26. VOJAK, Danijel. »Stradanje romskog stanovništva na širem bjelovarsko-bilogorskom području za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941. – 1945.)«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, sv. 12, 2018.
27. VOJAK, Danijel i Neven KOVAČEV. »Romi u hrvatskim zemljama u 14. i 15. stoljeću«, *Cris*, god. XIX, br. 1, 2017.

SUMMARY

Roma (Gypsies) Koritari began to immigrate in large numbers to Podravina in the middle of the 19th century from Hungary. They were engaged in making wooden objects, especially troughs, and were prone to begging, vagrancy and petty theft. They lived in miserable earthen huts in the settlements near woods, major roads and watercourses, especially where there was soft wood suitable for processing. Koritari is a semi-nomadic Roma group, so those huts served only as temporary residences. Due to their specific way of life they were hated among the people, and the Austrian and Croatian authorities tried to colonize them with numerous laws and prevent them from wandering, but without success. The paper covers all Roma (Gypsies) Koritari recorded in the registers of the Parish of St. Vid in Pitomača, covering a period of approximately one century, more precisely from 1828 to 1912. All data on baptisms, deaths and marriages were analysed, and their clothing, vocation, diet and lifestyle were described, as well as names and migratory movements that far exceed the area of the parish, and the locations of their habitats. In addition, the degree of coexistence with the domicile population is shown by outlining some examples. Since there are few historical sources about the Podravina Roma, the church registers served well for the basic historical overview of the group of Roma (Gypsies) Koritari group in the parish in Pitomača, along with the use of additional sources: literature, newspaper articles and cartographic materials of the respective period.

PRAVAŠTVO U ĐURĐEVCU I NJEGOVOJ OKOLICI POČETKOM 20. STOLJEĆA[1]

PARTY-OF-RIGHT ACTIVITIES IN ĐURĐEVAC AND ITS SURROUNDINGS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Mislav GABELICA
Institut društvenih znanosti
Ivo Pilar
Marulićev trg 19, Zagreb

Primljeno / Received: 2. 2. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 329(497.525.1Đurđevac)ČSP"1895/1914"(091)
329.7(497.525.1Đurđevac)"18/19"(091)

SAŽETAK

U ovom članku autor na temelju dostupne literature, arhivske građe i onodobnog tiska analizira preduvjete, koji su početkom 20. stoljeća Čistoj stranci prava (Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava/Stranci prava) omogućili prodor u Đurđevac i njegovu okolicu, kao i njezinu organizacijsku strukturu te politički utjecaj, koji je ova stranka početkom 20. stoljeća, posredstvom saborskih izbora ostvarila na tom području. Pritom se autor usredotočio na materijalne čimbenike kao temelj političkom opredjeljenju, te je izdvojio dvije pojave, koje su omogućile snažan prodor ove stranke u Đurđevac i njegovu okolicu, gdje je ona ubrzo postala jedan od najsnažnijih političkih čimbenika. Jedna od tih pojava su poslovni interesi đurđevačkog poduzetnika Martina Starčevića, a druga snažan pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica, koji se početkom 20. stoljeća razvio u đurđevačkom upravnom kotaru.

Ključne riječi: Đurđevac, Martin Starčević, zemljišne zajednice, »frankovci«, »milinovci«
Keywords: Đurđevac, Martin Starčević, land communities, »frankovci« (members of the True Right Party), »milinovci« (members of the Pure Party of Rights)

UVOD

Prostor uže, u kulturološkom smislu određene hrvatske Podravine, obuhvaća područje, koje su koncem 19. i početkom 20. stoljeća činili grad Koprivnica te koprivnički, ludbreški i đurđevački upravni kotari.[2] Danas se taj prostor, obzirom i na političku situaciju kakva je tamo vladala početkom 20. stoljeća, identitetski dominantno veže uz Hrvatsku pučku seljačku stranku, čemu je između ostaloga

[1] Ovaj je članak nastao u sklopu projekta: IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost

[2] Dragutin FELETAR, *Podravina – Općine Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, knjiga 1., 2. izdanje, Koprivnica, 1989.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, Podravsko višegraničje – pristupi, ciljevi i metode istraživanja, *Podravina*, god. 4 (2005.), br. 8., 13.-15. Prema stanju iz 1888., ludbreškom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Bukovec Mali, Đelekovec, Ludbreg, Martijanec i Rasinja. Koprivnica je imala status grada i bila je samostalna, samoupravna jedinica izvan kotarskog sustava. U isto vrijeme bila je sjedište koprivničkog upravnog kotara, kojemu su pripadale upravne općine: Novigrad, Peteranec i Sokolovac. Đurđevačkom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Ferdinandovac, Đurđevac, Kloštar, Pitomača i Virje. *Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., 10., 12. U narednom razdoblju neke upravne općine su se dijelile, te su nastajale nove. Tako su prema stanju iz 1914. ludbreškom upravnom kotaru pripadale upravne općine: Bukovec Mali, Đelekovec, Koprivnički Ivanec, Ludbreg, Martijanec i Rasinja. Koprivničkom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Drnje, Gola, Hlebine, Peteranec, Novigrad i Sokolovac. Đurđevačkom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Ferdinandovac, Đurđevac, Kalinovac, Kloštar, Molve, Pitomača, Podravske Sesvete, te Virje. *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914.

pridonio velik broj historiografskih radova, koji su u fokusu svog istraživanja imali tu stranku početkom 20. stoljeća na tom području.[3] Iako se u tim radovima ne bježi od činjenice, da je u to vrijeme pravaštvo u Podravini, u svojim mnogobrojnim stranačkim inačicama bilo ravnopravan sudionik političke igre s Hrvatskom pučkom seljačkom strankom, odnosno da je u nekim dijelovima jedno vrijeme, a u drugima i trajno dominiralo, samim fokusom na Hrvatsku pučku seljačku stranku pravaštvu je u tim radovima dana uloga statiste. Osim toga u dijelu tih radova, uglavnom utemeljenima na izvorima vezanima uz Hrvatsku pučku seljačku stranku, neki prijeporni događaji ili osobe nekritički su vrednovani u korist Hrvatske pučke seljačke stranke, a na štetu pravaških stranaka. S druge strane historiografskih radova o pravaštvu u Podravini početkom 20. stoljeća nedostaje, te je ovaj rad doprinos toj temi.

U njemu je fokus na đurđevačkom upravnom kotaru, čije su granice, kako će se vidjeti, bitno odredile ulogu pravaštva u tom dijelu Podravine. No, u ovo je vrijeme taj upravni kotar za potrebe saborskih izbora bio razbijen na dva izborna kotara, novigradski (bivši virovski) i kloštranski, od kojih je prvi uz dio upravnih općina đurđevačkog upravnog kotara obuhvaćao i dio upravnih općina koprivničkog upravnog kotara.[4] Kako je analiza saborskih izbora drugi bitan čimbenik ovoga rada, iz obzira prema oba čimbenika naslov rada sadrži neutralnu zemljopisnu odrednicu »Đurđevca i njegove okolice«.

Što se tiče pravaštva, ovaj se članak prvenstveno bavi »frankovcima«, kako se nazivalo pristaše Čiste stranke prava (kasnije Starčevićeve hrvatske stranke prava/Stranke prava), koja je jedno vrijeme bila stožerna pravaška stranka u Đurđevcu i njegovoj okolici. Ova je stranka nastala 1895. godine, odvajanjem od dotad jedinstvene Stranke prava,[5] te je do konca svoga postojanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji zadržala i nacionalnu sastavnicu pravaškog nauka, koja se između ostaloga ogledala i u nepriznavanju postojanja srpskog naroda u hrvatskim zemljama, i njegovu državnopravnu sastavnicu,

---

[3] Vidi primjerice: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini. (Od početaka do 1945. godine)*, Koprivnica, 2015.; Vladimir ŠADEK, M*olvarska Podravina i druge teme: izbor studija i radova*, Molve, 2008.; Željko KARAULA, Molve i virovska Podravina u listu »Hrvatske novine« (1905.-1908.), *Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, Molve, 2010., 93.-101.; Ivančica JEŽ, Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini, *Podravina*, god. 6 (2007.), br. 11., 107.-137.; Vladimir MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radić, *Podravina*, god. 12 (2013.), br. 23., 109.-132.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Stjepan Radić i Kunovečka buna 1903. godine, *Podravina*, god. 2 (2003.), br. 4., 57.-74.; Hrvoje PETRIĆ, Prilog poznavanju političke djelatnosti Petra (Peroslava) Ljubića (1903.-1910.), *Podravski zbornik*, br. 44., Koprivnica, 2018., 51.-62.

[4] Prema stanju iz 1888., novigradski izborni kotar je uz upravne općine Novigrad i Peteranec, koje su pripadale koprivničkom upravnom kotaru, obuhvaćao i općinu Virje, koja je pripadala đurđevačkom upravnom kotaru. Izborni kotar u Kloštru obuhvaćao je sve ostale upravne općine đurđevačkog upravnog kotara: Ferdinandovac, Đurđevac, Kloštar i Pitomača. Osnova zakona o preinaci nekih ustanovah zakona ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Narodne novine* (Zagreb), 13. lipnja 1888., 2.-5. Prema navedenoj osnovi zakona, upravna općina Peteranec je trebala pripasti koprivničkom izbornom kotaru, a upravna općina Sokolovac novigradskom. Međutim, tijekom saborske rasprave o toj osnovi, na prijedlog zastupnika novigradskog izbornog kotara, narodnjaka Martina Matuncija, Sokolovac je pripao koprivničkom, a Peteranec novigradskom izbornom kotaru. Hrvatsko-slavonski sabor, *Narodne novine*, 23. 6. 1888., 6. Prema Rudolfu Horvatu, ključan razlog tomu bio je što su većinu žitelja sokolovačke općine činili pravoslavci, koji su Narodnoj stranci trebali donijeti prevagu u pravaškom koprivničkom izbornom kotaru. Rudolf HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, pretisak, Koprivnica, 2003., 261.-262.
Promjenama u sastavu upravnih općina vremenom se mijenjao i sastav izbornih kotara. Tako je prema stanju iz 1910. novigradski izborni kotar obuhvaćao upravne općine koprivničkog upravnog kotara: Peteranec, Novigrad, Gola, Hlebine i Drnje (bez poreznih općina Botovo i Torčec, koje su pripadale ludbreškom izbornom kotaru), te upravne općine đurđevačkog upravnog kotara: Molve i Virje. Izborni kotar u Kloštru je osim svojih starih upravnih općina: Ferdinandovac, Gjurgjevac, Kloštar i Pitomača, sada obuhvaćao i novu upravnu općinu Sesvete Podravske (nastalu odvajanjem od općine Kloštar). Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PrZV), kut. 773., sv. 6-1a, br. 3526/1910. Ako se usporedi gore navedeno stanje upravnih kotara iz 1914. s ovim stanjem izbornih kotara iz 1910., vidljivo je da u stanju izbornih kotara iz 1910. nedostaje upravna općina Kalinovac, koja je prije nego što se osamostalila bila porezna općina u sastavu đurđevačke upravne općine. Očito je da se Kalinovac od upravne općine Gjurgjevac odvojio nakon 1910. a prije 1914.

[5] O pravaškom raskolu iz 1895. vidi: Stjepan MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895.-1903., Zagreb, 2001., 57.-69.

koja se ogledala i u nepriznavanju zakonitosti Hrvatsko-Ugarske nagodbe, makar je stranka u jednom trenutku pokazala spremnost suspendirati ovaj, državnopravni dio svoga nauka.[6]

S druge strane matična Stranka prava, čije su se pristaše nakon ovog raskola nazivale »domovinašima«, tijekom vremena stupala je u niz koalicija s Neodvisnom narodnom strankom, s kojom se 1903. godine potpuno fuzionirala u Hrvatsku stranku prava (dalje HSP).[7] Pritom je postupno napuštala obje sastavnice pravaškog nauka, te je HSP 1905. godine, prihvaćanjem Riječke rezolucije prihvatila i zakonitost Nagodbe,[8] a stupanjem u Hrvatsko-srpsku koaliciju prihvatila je ne samo postojanje nego i nacionalnu ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim u hrvatskim zemljama.[9] Napuštanje pravaških načela uzrokovalo je osipanje dijela njezinih pristaša, koji su iz tog razloga pristupali Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava (dalje SHSP),[10] te stranački neorganiziranoj kršćansko-socijalnoj grupi okupljenoj oko lista *Hrvatstvo*.[11] Dio pristaša HSP-a pristupio je i Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (dalje HPSS), koju su bivše pristaše HSP-a 1904. godine i utemeljile,[12] privučeni prvenstveno njezinim socijalnim programom.[13] Tako su i jezgru HPSS-ovih pristaša u Đurđevcu i njegovoj okolici činili nekadašnji »domovinaši«.

Omasovljenjem članstva, uzrokovanom pristupom nekadašnjih pristaša HSP-a, SHSP je oko 1906. godine iz svog organizacijskog središta, Zagreba, snažno prodrla u ostatak banske Hrvatske, gdje je u narednom razdoblju stvorila brojna uporišta.[14] Takva je uporišta stvorila i u Đurđevcu i njegovoj okolici. U njezinom širenju zaustavio ju je stranački raskol iz travnja 1908. godine, kada je iz stranke istupio dio njezinih saborskih zastupnika pod vodstvom Mile Starčevića (»milinovci«), koji su potom s grupom disidenata HSP-a pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca stvorili Starčevićevu stranku prava (dalje SSP).[15] Ova je stranka zadržala državnopravni, protunagodbeni dio pravaških načela, ali je počela napuštati njihov nacionalni dio, prihvativši postojanje Srba, a tijekom Prvog svjetskog rata i njihovu nacionalnu ravnopravnost s Hrvatima u hrvatskim zemljama.[16] Nakon raskola »milinovci« su zauzeli velik dio dotad »frankovačkih« uporišta u Đurđevcu i đurđevačkoj okolici.

---

6 O tomu vidi: Mislav GABELICA, Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata (1908.-1914.), *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 2013., 283.-293.

7 S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 160.-163.

8 Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, (prir.), *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.,* Zagreb, 2006., 494.-496.

9 Jaroslav ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb, 1968., 221.-223.; T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti,* 505.-507.

10 Mislav GABELICA, Frankovci u Požeškoj županiji uoči Prvoga svjetskog rata, *Scrinia Slavonica*, god 16 (2016), 231.-232.

11 Mislav GABELICA, Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša, *Pilar*, god 7. (2012.), br. 14 (2), 47.-49.

12 Bogdan KRIZMAN, Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke 1904.-1905., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god 2 (1972.), br. 1, 121.-122.

13 U državnopravnom dijelu svoga programa, prihvaćenom u prosincu 1904., HPSS priznaje zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe, iako ne kao »temelj« nego kao »sredstvo« svoje politike. U istom programu HPSS polazi od načela hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva. T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti,* 485.-493. Dakle, HPSS prije HSP-a prihvaća i Nagodbu i srpsku nacionalnu ravnopravnost u Hrvatskoj, pa njezina državnopravna i nacionalna načela nisu mogla biti razlogom pristupanja HSP-ovaca u HPSS. Ipak, ono što je u daljnjem političkom djelovanju HPSS-a moglo nekoga u tom smislu privući toj stranci je to, što je ona političko rješenje tražila isključivo unutar Monarhije, te je njezin krajnji cilj bio stvaranje jugoslavenske države utemeljene na hrvatskom državnom pravu unutar federalno uređene Monarhije. S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 127. Za razliku od nje, krajnji (»daleki«) cilj Koalicije, čiji je HSP bio dio, bilo je stvaranje samostalne jugoslavenske države izvan Monarhije, oko Srbije. Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907.*, Beograd, 1960., 5.-6.

14 Mislav GABELICA, »Frankovci« u Srijemskoj županiji uoči Prvoga svjetskog rata, *Scrinia Slavonica*, god. 20 (2020), 225.-258.; M. GABELICA, Frankovci u Požeškoj županiji, 227.-259.

15 Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 352.-353., 365.

16 M. GABELICA, Ideološke razlike, 294.-295.

PRAVAŠTVO U ĐURĐEVCU I NJEGOVOJ OKOLICI DO POČETKA 20. STOLJEĆA

U dio Podravine, koji se od 1886. godine nalazio u sastavu Bjelovarsko-križevačke županije,[17] pravaštvo je počelo prodirati početkom 1880-ih, kada se u gradu Koprivnici i njegovim predgrađima, koji su činili jedan izborni kotar, počelo stvarati prvo pravaško uporište u tom kraju. Već na saborskim izborima održanima 1884. godine u ovom je izbornom kotaru po prvi puta izabran jedan pravaš, David Starčević.[18] Pravaši su ovaj izborni kotar zadržali i na izborima održanima 1887. godine,[19] da bi im ga na sljedećim izborima, provedenima 1892. godine (nakon izborne reforme iz 1888., kojom je koprivničkom izbornom kotaru pripojena upravna općina Sokolovac), nakratko otela Narodna stranka. No, već na naknadnim izborima za ovaj izborni kotar, održanima 1894. godine, pobjedom njezina kandidata, odvjetnika Ivana Ružića, Stranka prava je ovaj izborni kotar vratila u svoj posjed.[20]

U ovo vrijeme pravaštvo je manje uspjeha imalo u ostatku ovoga dijela Podravine. Na izborima održanima 1881. godine pravaši su u izbornom kotaru sa sjedištem u Kloštru, koji je u to vrijeme uz tu općinu obuhvaćao i općine Đurđevac, Kalinovac, Ferdinandovac, Budrovac i Pitomača,[21] neuspješno kandidirali tadašnjeg općinskog načelnika u Novigradu Podravskom, Frana Pevaleka.[22] koji je u istom izbornom kotaru doživio poraz i na izborima održanima 1884. godine. Na izborima iz 1884. godine Stranka prava je svoga kandidata istaknula i u izbornom kotaru sa sjedištem u Rasinji, koji je obuhvaćao općine Bukovec, Rasinja i Sokolovac,[23] a koje će se nakon izborne reforme iz 1888. godine i ukidanja rasinjskog izbornog kotara razdijeliti između ludbreškog i koprivničkog izbornog kotara. Tom je prilikom njezin kandidat, koprivnički Židov, posjednik Samuel Steiner poražen.[24]

Iako je Fran Pevalek bio iz Novigrada, te je početkom 1880-ih bio relativno visoko rangiran u strukturi Stranke prava,[25] pravaši sve do izbora održanih 1887. godine nisu isticali svoje kandidate u virovskom (novigradskom) izbornom kotaru, kojem su pripadale upravne općine Novigrad i Virje.[26] Tek na ovim izborima Pevalek je kandidiran u Virju, gdje ga je tijesno porazio kandidat Narodne stranke. U njegovom starom izbornom kotaru, Kloštru, na izborima iz 1887. godine jednako je tijesno poražen novi kandidat pravaša, koprivnički odvjetnik I. Šćerbak, kao što je i još jedan pravaški kandidat vezan uz Koprivnicu, Marko Došen, na ovim izborima tijesno poražen u rasinjskom izbornom kotaru.[27] Jedini izborni kotar u ovom dijelu Podravine, u kojem pravaši tijekom 1880-ih nisu isticali svoje kandidate bio je izborni kotar u Peterancu, kojem je uz tu općinu pripadala i općina Gjelekovec. Nakon izborne reforme iz 1888. godine ukinut je i ovaj izborni kotar, te će se njegove upravne općine razdijeliti između ludbreškog i virovskog, odnosno novigradskog izbornog kotara. U novigradskom izbornom kotaru

---

17 Prema posljednjoj administrativnoj podjeli banske Hrvatske unutar Monarhije, izvršenoj 1886., ludbreški upravni kotar pripao je Varaždinskoj županiji, a grad Koprivnica te koprivnički i đurđevački upravni kotari Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Božena VRANJEŠ ŠOLJAN, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.), *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 108.

18 Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009., 335.-336.

19 *Isto*, 426.

20 R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 261.-263.

21 »Zakon ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, *Narodne novine*, 28. 6. 1881., 3.

22 J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 146.

23 Zakon ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Narodne novine*, 28. 6. 1881., 3. Jasna Turkalj navodi, da su izbornom kotaru u Rasinji pripadale općine Rasinja, Sokolovac i Kuzminec. J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 331. Prema stanju iz 1875., sjedište upravne općine bio je Kuzminec, a Bukovec je bila porezna općina unutar te upravne općine. Mirko VALENTIĆ i dr. (prir.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća. Križevačka županija,* Zagreb, 2004., 72. Očito je da je do 1881. sjedište ove općine iz Kuzminca premješteno u Bukovec.

24 J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 331., 335.

25 J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 117.

26 Nakon izborne reforme iz 1888., sjedište ovog izbornog kotare iz Virja je premješteno u Novigrad. Rudolf HORVAT, *Hrvatska Podravina*, pretisak, Koprivnica, 1997., 59.

27 J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 426.-427.

pravaški kandidat Fran Pevalek na izborima održanima 1892. godine izgubio je izbore,[28] kao što ih je tom prilikom izgubio i pravaš, župnik u Dubovcu Vjekoslav Hegedić u izbornom kotaru Kloštar.[29]

Dakle, do pravaškog raskola iz 1895. godine najjače pravaško uporište u ovom dijelu Podravine bili su Koprivnica i njezin izborni kotar, kojeg su pravaši držali od 1884. do 1892. godine, te od 1894. godine nadalje. Slabije uporište pravaši su imali u Đurđevcu i kloštranskom izbornom kotaru, u kojem su se na redovnim saborskim izborima kandidirali neprekidno od 1881. do 1892. godine, no nisu ni jednom pobijedili. Najslabije uporište imali su virovskom (novigradskom) izbornom kotaru, gdje su se prvi puta kandidirali tek na saborskim izborima održanima 1887. godine, i u sklopu kojega se od 1888. godine našla upravna općina Peteranec, dotad u sastavu peteranečkog izbornog kotara, u kojem se pravaši nikada nisu kandidirali.

Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine pravaška uporišta u Bjelovarsko-križevačkoj županiji zadržala je matična Stranka prava (»domovinaši«), a izuzetak je činio izborni kotar u Križu; staro uporište čelnika ČSP-a Josipa Franka, kojeg je Frank držao sve do svoje smrti, 1911. godine, da bi ga potom naslijedio njegov sin Ivica.[30] Na saborskim izborima održanima 1897. godine, na koje je matična Stranka prava izašla u izbornoj koaliciji s Neodvisnom narodnom strankom, ova Udružena opozicija (buduća HSP) u prvi je mah osvojila sva tri podravska izborna kotara, koja su se nalazila u Bjelovarsko-križevačkoj županiji (Kloštar, Novigrad i Koprivnica), da bi nakon ponovljenih izbora u Koprivnici i Novigradu zadržala Novigrad ali izgubila Koprivnicu.[31]

Kandidat Udružene opozicije u Koprivnici na ovim izborima, stari zastupnik ovog izbornog kotara Ivan Ružić, od 1895. godine bio je glavni urednik pučkog lista matične Stranke prava, *Hrvatski narod*, koji je tijekom Ružićevog zastupanja koprivničkog izbornog kotara osobito velik broj pretplatnika stekao u ovom dijelu Podravine. Prema službenom izvješću, još 1902. godine ovaj je list u samom Đurđevcu imao 480 »seljačkih predbrojnika«.[32] Kasnije je, posredstvom novog urednika ovoga lista Svetimira Korporića, suosnivača HPSS-a, u posjed lista došla ova stranka,[33] koja je pritom naslijedila njegove stare (»domovinaške«) pretplatnike, te čemu se prema nekim tvrdnjama imalo zahvaliti širenje HPSS-a po tom kraju.[34]

U vrijeme ovih izbora Udružena opozicija je u ovom dijelu Podravine stekla i novi list, koji će kao i *Hrvatski narod* osnutkom HPSS-a prijeći u ruke ove stranke. Riječ je o listu *Podravac* (kasnije *Hrvatske novine*), vlasnika i urednika Peroslava Ljubića, koje su od 1893. do 1912. godine izlazile u Virju (kratko vrijeme u Đurđevcu). Do ovih izbora *Podravac* je formalno bio nepolitičan list, no »frankovci« su ga opisivali kao mađaronski,[35] te je još u travnju 1897. godine, pred izbore, *Podravac* s otvorenim simpatijama najavljivao kandidaturu mađarona Andrije Peršića u novigradskom izbornom kotaru.[36] No, od 22. svibnja te godine, dva dana po svršetku izbora u Novigradu, list se počeo »nuzgredice baviti i političkim pitanjima«,[37] te zastupati stajališta Udružene opozicije. Ovu fazu Ljubićevog djelovanja

[28] R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 60.

[29] U Gjurgjevcu, 25. svibnja, *Narodne novine* (Zagreb), 25. 5. 1892., 4.; U Kloštru, 31. svibnja, *Narodne novine*, 31. 5. 1892., 2.

[30] S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 261.-271.

[31] U Koprivnici je izabran »domovinaš« Ivan Ružić, u Kloštru »domovinaš« Vjekoslav Hegedić, a u Novigradu »obzoraš« Fran Vrbanić. Nakon ponovljenih izbora u Koprivnici je izabran »mađaron« Ljudevit Schwarz, a u Novigradu je Vrbanić potvrdio svoj mandat. Stjepan MATKOVIĆ, Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije, Časopis za suvremenu povijest, god. 29 (1997.), br. 3., 481.-487.; R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 60.-61.; R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 264.

[32] HDA, PrZV, kutija 619., dok. 221/1902.

[33] Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., 65.-66.

[34] Mislav GABELICA, Čista stranka prava (Starčevićeva hrvatska stranka prava/Stranka prava) u Virovitici 1895.-1914., *Podravina*, god 18 (2019), br. 36, 58.

[35] Nezvani sudije, *Podravac* (Virje), 1. 8. 1897., 2.

[36] Naš saborski kandidat, *Podravac*, 10. 4. 1897., 2.

[37] Domaće viesti, *Podravac*, 6. 6. 1897., 2.

karakterizirao je religiozni patos[38] i antisemitizam, zbog kojega su lokalni Židovi protiv njega dizali tužbe.[39]

U ovo se vrijeme antisemitizam u banskoj Hrvatskoj općenito vezao uz matičnu Stranku prava, unutar koje je djelovala radnička organizacija, koja je bila pod ključnim utjecajem hrvatskih kršćansko-socijalnih čimbenika.[40] Inicijator kršćansko-socijalnog radničkog pokreta u Hrvatskoj bio je budući koprivnički župnik, »domovinaš« Stjepan Zagorac, koji je 1898. godine u Sisku uređivao *Hrvatski radnički glas*, list s izrazitom antisemitskom retorikom.[41] Osnovni ton antisemitizmu matične Stranke prava davao je njezin čelnik, sisački odvjetnik Grga Tuškan, koji se antisemitskom retorikom služio ne samo u obračunu s čelnikom suparničke Čiste stranke prava (dalje ČSP), pokrštenim Židovom Josipom Frankom, nego i u obračunu sa židovskom poslovnom konkurencijom, te čiji je antisemitizam, prema mišljenju hrvatske historiografije išao »do rasnih temelja.«[42] Antisemitizam čelništva matične Stranke prava prelijevao se i na njezine niže razine, te su u siječnju 1902. godine, nakon naknadnih izbora za kloštranski izborni kotar, na kojima je mađaronski kandidat, Židov Ljudevit Schwarz pobijedio »domovinaša«, velikogrđevačkog župnika Josipa Šafrana, u tom kotaru izbili protužidovski neredi, tijekom kojih je uništavana židovska imovina. Prema mišljenju županijske oblasti, kolovođe ovih nereda, koji su bili prvenstveno vjerske a ne političke naravi, bile su tadašnje »domovinaške« perjanice u Đurđevcu, trgovac Ignac Gjumbir i seljak Tomo Jalžabetić.[43]

Kroz to vrijeme ČSP je u ovom dijelu Podravine imala mali broj pristaša, te su na izborima održanima 1897. godine dvojica njezinih kandidata, Eugen Kumičić, koji se kandidirao u koprivničkom i Ivan Zatluka, koji se kandidirao u novigradskom izbornom kotaru, prije samih izbora povukli svoje kandidature.[44] Prema pisanju *Podravca*, još 1897. godine ČSP, koja je u tom listu predstavljana prvenstveno kao židovska stranka, »počam od Koprivnice pa do Virovitice« nije imala nijednoga privrženika, i to zato što su svi tamošnji Židovi bili mađaroni.[45] Tek u đurđevačkom upravnom kotaru pronađen je neki Židov, koji je inače na posljednjim izborima glasovao za vladina kandidata, a koji je bio pretplatnik »frankovačkog« *Hrvatskog prava*.[46] U prvoj polovici 1898. godine *Podravac* je zabilježio pokušaj širenja »frankovačkog« pučkog lista, Živila Hrvatska, po selima koprivničkog i đurđevačkog upravnog kotara,[47] da bi godinu dana potom prenio nikad ostvarene glasine, da bi se u skoro vrijeme u Đurđevcu trebao pokrenuti »frankovački« list.[48] U prvoj polovici 1899. godine *Podravac* je spomenuo dvojicu

---

38 Tako je pišući o pobjedi Vrbanića u novigradskom kotaru naveo, da »sliedeć primjer naših pobožnih matera, koje prekjučer sa čislom u ruci na biralištu vidjesmo, moleć se za uspjeh svoga Vrbanića – i mi to učinismo.« Saborski izbori u Kloštru i Novomgradu, *Podravac*, 22. 5. 1897., 1. Nakon pobjede, Vrbanić se Ljubiću, okićen cvijećem učinio kao Sv. Juraj. Sa birališta u Novomgradu, *Podravac*, 22. 5. 1897., 1-2. Obraćajući se Podravcima Ljubić je pisao: »Jedini iskreni tvoj prijatelj jest svećenik, uz ono malo tvojih iskrenih prijatelja svjetovnjaka, pa budeš li gazio ugled svoga pastira i namjestnika božjega, onda znaj, da će na brzo biti pogažen i ugled hrvatskog naroda«. Hrvatsko svećenstvo i narod, *Podravac*, 1. 6. 1898., 1-2. Ljubić će kasnije prići HPSS-u, pa potom i Hrvatskoj naprednoj stranci, te će zastupati bitno drugačije stajalište o katoličkom svećenstvu.

39 Među brojnim člancima protužidovskog sadržaja primjerice vidi: Nova židovska štedionica, *Podravac*, 15. 7. 1897., 3.; Dopisi, *Podravac*, 15. 10. 1897., 2.; Tužba proti Podravcu, *Podravac*, 2. 10. 1897., 3.; Tužbe proti uredniku našega lista, *Podravac*, 18. 12. 1897., 4. Vidi i: Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća, *Podravina*, god. 3 (2004.), br. 6., 38.

40 S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 233.-234.

41 Mislav GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)*, Zagreb, 2020., 68.-70.

42 S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 73.-78.

43 HDA, PrZV, kutija 619., dok. 221/1902.

44 Stjepan MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 30 (1997.), 158.-159.

45 Nezvani sudije, *Podravac*, 1. 8. 1897., 2.

46 Tko drži Hrvatsko pravo?, *Podravac*, 1. 8. 1897., 3.

47 Otvoreno pismo Ivana Zatluke na urednika našega lista, *Podravac*, 1. 3. 1898., 3.; Još malo o frankovštini, *Podravac*, 14. 5. 1898., 4.

48 »Čisti« u Gjurgjevcu, *Podravac*, 1. 2. 1899., 4.

katoličkih svećenika u đurđevačkom kotaru, koji su pristajali uz »frankovce«. Prvi od njih bio je župnik u Ferdinandovcu, Deziderije (Željko) Radovanić, a drugi kapelan u Pitomači, Juraj Tomac,[49] rodom iz Molva, koji je u Pitomači službovao od studenoga 1897. do studenoga 1899. godine.[50] Tomčevo oporbeno, »frankovačko« političko djelovanje zabilježeno je i ranije, u vrijeme dok je bio kapelan u Pakracu (1895.-1897.),[51] te je nastavljeno i u Pitomači, gdje je 1899. godine đurđevački kotarski predstojnik izvijestio, da kapelan Tomac u društvu sa šumarom Đurđevačke imovne općine, Bunjetom,[52] pripremajući se za nove izbore svaki dan zalazi u Kladare, gdje sklapaju »veliko prijateljstvo sa boljima gospodari« ove porezne općine.[53]

U ovo se vrijeme zbio događaj, koji će još jednoga, ali bivšega šumara Đurđevačke imovne općine, dovesti u vezu s »frankovcima«. Naime, koncem 1898. godine zastupnik matične Stranke prava za delnički izborni kotar, »sinovac«[54] Ante Starčevića, David, napustio je svoju stranku i priključio se »frankovcima«, gdje se od pravaškoga raskola već nalazio njegov mlađi brat, Mile. Prema dosadašnjim istraživanjima, David Starčević se priklonio »frankovcima« nezadovoljan popuštanjem svoje stranke u borbi za hrvatsku državnu samostalnost.[55] Prema tvrdnji lista matične Stranke prava, Davida je na ovakav potez sklonio njegov i Milin brat, civilni mjernik u Đurđevcu Martin Starčević, kada ga je David netom prije svoga prelaska među frankovce posjetio u Đurđevcu. Pritom je Martin Starčević opisan kao »pristaša vladine stranke« te istovremeno »biesni agitator »čistih«» u Đurđevcu.[56] O Martinu Starčeviću kao o đurđevačkom »magjaronu« pisao je i Stjepan Radić, te ga je oštro razlikovao od đurđevačkih »frankovaca«.[57] Kako nema podataka da je Martin Starčević ikada bio član »frankovačke« stranke, nije točna tvrdnja, da je Martin Starčević nakon pravaškog raskola (1895.) »stao uz Čistu stranku prava«, te da je postao »vodeći frankovac u Đurđevcu,«[58] iako stoji tvrdnja da je kao pristaša »vladine stranke« u jednom trenutku počeo pogodovati prodoru »frankovaca« u đurđevački kotar. No isto tako stoji, da je Martin Starčević kao mađaron prethodno bio bliži matičnoj Stranci prava, te da je njegov kasniji sukob s organizacijom HPSS-a u đurđevačkom kotaru, koja je održavala bliske odnose s drugom, Martinu suprotstavljenom strujom đurđevačkih mađarona, prvenstveno bio poslovne a manje ideološko-stranačke naravi.

MARTIN STARČEVIĆ

Martin Starčević (1854.-1908.) završio je školovanje na Gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima 1879. godine. Iste je godine imenovan šumarom Otočke imovne općine, da bi već sljedeće godine bio imenovan šumarom Đurđevačke imovne općine.[59] U prvo vrijeme bio je pristaša Stranke prava, te ga je općinski načelnik u Virju, Gjuro Avirović, 1887. godine prijavio zemaljskoj vladi, da je na saborskim izborima održanima te godine agitirao za pravaškog kandidata Frana Pevaleka u virovskom izbornom kotaru.[60] Dvije godine potom, protiv Martina Starčevića proveden je kazneni postupak »radi kru-

[49] Politika Dra. Franka, *Podravac*, 15, 5. 1899., 3.

[50] M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 84.

[51] S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 319.-320.

[52] Riječ je vjerojatno o Antunu Buneti, koji je 1906. bio nadšumarem đurđevačke imovne općine. XXX. redovita glavna skupština hrvatsko-slavonskoga šumarskoga družtva, Šumarski list, 1. 11. 1906., 423.

[53] HDA, PrZV, kutija 527., dok. 6-1a, 5638/1899.

[54] Ustvari, Mile i David nisu bili pravi sinovci Ante Starčevića, jer su tek Milin i Davidov pradjed i Antin djed bili braća. Dr. Mile Starčević nije sinovac Ante Starčevića, *Hrvatska zastava*, 4. 6. 1908., 6. Mile i David imali su trojicu braće: Martina, Jurja i Matu. Matija udova Starčević, *Podravac*, 18. 12. 1897., 3.

[55] S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895.-1903., 115.

[56] Podravina o Davidu Starčeviću, *Hrvatska domovina* (Zagreb), 21. 1. 1899., 2.

[57] Stjepan RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1912., 8.-10.

[58] V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

[59] Zvonimir IŠTVAN, 145 godina šumarstva Podravine, Šumarski list, god. 143 (2019.), br. 11-12, 70.-71.

[60] HDA, PrZV, kutija 307., dok. 6-3/1887 (1956/1887)

pnog zanemarivanja službenih dužnostih, počinjene samovolje i nekorektnog postupka u službi«, pri čemu se pozivalo na povredu par. 300 kaznenog zakona, no optužnica protiv njega odbačena je navodno »zbog nastavše zagode« (zastare). Ipak je disciplinski kažnjen, te je na temelju naredbe odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade otpušten iz službe.[61] Prema Starčeviću nesklonom mišljenju, on je bio izrazito amoralna osoba, koja je otpuštena iz šumarske službe zbog gospodarskog kriminala,[62] dok je prema njemu sklonom mišljenju stradao »radi svojega otačbeništva«, odnosno Khuenovog političkog progona.[63]

Nakon napuštanja šumarske službe Starčević je ostao u Đurđevcu, gdje je radio kao civilni mjernik, te se istovremeno bavio poduzetništvom, pri čemu se poslovno povezao s lokalnim mađaronima. Osobito čvrste poslovne veze uspostavio je s bogatim đurđevačkim trgovcem i poduzetnikom, (vjerojatno pokrštenim) Židovom Ferdom Brennerom, te je 1893. godine bio suutemeljitelj Brennerovog novčanog zavoda, *Prve podravske štedionice* u Đurđevcu,[64] kojoj je jedno vrijeme bio i predsjednikom uprave.[65] Isto tako 1898. godine našao se među osnivačima i Brennerovog paromlina *Podravina d. d.*, te je i u tom društvu neko vrijeme bio predsjednikom uprave.[66] Istovremeno se pridružio Narodnoj stranci, te je koncem 1898. godine izabran u skupštinu Bjelovarsko-križevačke županije na listi »vladinovaca«.[67]

Dok je Brenner u županijsku skupštinu ulazio na temelju plaćanja visokog iznosa poreza,[68] Starčević je u nju morao biti biran, što govori o njegovu inferiornom položaju u partnerstvu s Brennerom. Međutim, Starčević se počeo osamostaljivati te je početkom 1897. godine na čuđenje mnogih izašao iz uprave *Prve podravske štedionice*,[69] te je iste godine pokrenuo novi novčani zavod u Đurđevcu, *Banku za Podravinu d. d.* Ova je banka bila podružnica *Hrvatske pučke banke d. d.* iz Zagreba,[70] na čijem se čelu nalazio belski vlastelin Ljudevit barun Ožegović,[71] koji je jedno vrijeme bio pristaša Neodvisne narodne stranke, da bi potom, sredinom 1880-ih postao blizak pravašima.[72] Uz njega, u upravi ove banke nalazile su se i perjanice matične Stranke prava, Fran Folnegović i karlovački odvjetnik Ivan Banjavčić.[73] Sličnu upravljačku strukturu u prvo je vrijeme imala i Starčevićeva *Banka za Podravinu*. U njoj su se uz Martina Starčevića nalazili Fran Folnegović, Ivan Banjavčić i zastupnik matične Stranke

---

61 HDA, PrZV, kutija 619, dok. 667/1902. Sadržaj paragrafa 300. kaznenog zakona je glasio drugačije, nego što je ovdje opisano Starčevićevo djelo. Prema tom paragrafu kažnjavalo se onoga, »koji javno ili pred više ljudih ili u tiskotvorih, u razširenih predstavah, u slici ili u pismih uznastoji grdjenjem, porugivanjem, neistinitim kazivanjem ili izopačivanjem stvarih poniziti naredbe ili odluke vlastih, ili na takav način razdražiti druge na mržnju, na preziranje ili na beztemeljno prituživanje proti vlastim budi državnim, budi obćinskim ili proti pojedinim organom vlade... » Ukratko, ovaj paragraf je kažnjavao verbalni delikt. *Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih od 27. svibnja 1852.*, Zagreb, 1890., 114.-115.

62 V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

63 Martin Starčević, *Starčevićanac* (Zagreb), 7. 10. 1908., 4.

64 Prva podravska štedionica, *Neues Agramer Journal* (Zagreb), 5. 9. 1893., 1. O ovoj štedionici vidi i: Vladimir MIHOLEK, Trgovina obitelji Brenner u Đurđevcu, *Podravski zbornik*, br. 32, Koprivnica, 2006., 156.

65 Predsjednik gjurgjevačke štedionice, *Podravac*, 27. 3. 1897., 3.

66 Vladimir MIHOLEK, Đurđevečki mlinovi na parni i ostale vrste pogona s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, *Podravina*, god. 13 (2014.), br. 25, 92.-93.

67 Izbor županijskih skupštinara, *Podravac*, 22. 12. 1898., 4.

68 V. MIHOLEK, Trgovina obitelji Brenner, 155.

69 Predsjednik gjurgjevačke štedionice, *Podravac*, 27. 3. 1897., 3. Tom priliko *Podravac* je pisao da ga Starčevićev odlazak iz ove štedionice čudi »jer se je gosp. Starčević živo i najviše zanimao za taj zavod, koji je u ovo kratko vrieme svoga obstanka vrlo napredovao.«

70 Banka za Podravinu, *Podravac*, 20. 3. 1897., 2.; Banka za Podravinu, *Podravac*, 15. 7. 1897., 3.

71 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.,* Zagreb, 359.-360.

72 Ozren BLAGEC, Gordana ĐURIČIĆ, Ljudevit barun Ožegović, *Cris*, god. 14 (2012.), br. 1., 145.-146.

73 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.,* Zagreb, 359

prava za kloštranski izborni kotar, dubovački župnik Vjekoslav Hegedić, dok se Ljudevit barun Ožegović nalazio u njezinom nadzornom odboru.[74]

Iako je Martin Starčević i nakon osnivanja ovog novčanog zavoda nastavio surađivati s Ferdom Brennerom (pa se, kako smo vidjeli, 1898. našao i među osnivačima njegova paromlina), interesna skupina koja je stajala iza Brennerove *Prve podravske štedionice*, a koju su uglavnom činili bogati đurđevački Židovi, osnutak Starčevićeve banke doživjela je kao neželjenu konkurenciju svom novčanom zavodu. Zbog toga je iste, 1897. godine, ova interesna skupina pokrenula nov novčani zavod, *Zadrugu za uzajamnu pomoć u Đurđevcu*, koja je na štetu Starčevićeve banke nastojala privući niže i siromašnije slojeve Đurđevčana.[75] Ravnatelj *Zadruge za uzajamnu pomoć* bio je đurđevački odvjetnik Izidor (Iso) Lichtenberg, a jedan od članova ravnateljstva i trgovac Josip Kohn,[76] obojica članovi ravnateljstva *Prve podravske štedionice*. Oni su se početkom 20. stoljeća, zajedno s Brennerom, nalazili i u upravi *Prve virovske dioničke štedione*,[77] te *Zadruge za uzajamnu pripomoć u Virju*,[78] a prema tvrdnji pristaša Martina Starčevića, i u upravi još nekoliko novčanih zavoda u Podravini, te u novčanim zavodima u Severinu i Kloštar Ivaniću. Prema istim tvrdnjama, svi su ovi novčani zavodi ovoj »kliki« služili kao paravan, a svoje stvarne poslovne interese ona je ostvarivala preko »tajnog trgovačkog društva«, novčanog zavoda *Bankovni posao Kohn i drug* sa sjedištem u Lichtenbergovoj odvjetničkoj pisarnici u Đurđevcu.[79]

Vrhunac sukoba između ove »klike« i Starčevića dogodio se početkom 1905. godine, kada je Starčević uspio uvjeriti članove *Zadruge za uzajamnu pomoć*, »same seljake i obrtnike«, da je uprava ove zadruge, koja je u to vrijeme izgubila samostalnost i bila pripojena *Prvoj podravskoj štedionici,* krivotvorila poslovne knjige i pronevjerila njezin dobitak. Izabran je odbor zadružnih članova na čelu sa Starčevićem, koji je od zadružne uprave, odnosno uprave *Prve podravske štedionice* zatražio na uvid

---

74 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.,* Zagreb, 360.-361. Vladimir Miholek griješi kada piše, da je otac Starčevićeve supruge Emilije, Ivan pl. Ožegović, u ovo vrijeme bio kotarski pristav u Đurđevcu, te član nadzornog odbora *Banke za Podravinu*. V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 125. Kao prvo, kako je navedeno, član nadzornog odbora ove banke bio je Ljudevit a ne Ivan pl. Ožegović. Kao drugo, kotarski pristav u Đurđevcu, Ivan pl. Ožegović, i Emilijin otac Ivan pl. Ožegović nisu bile iste osobe. Kotarski pristav Ivan Ožegović bio je sin Ljudevita baruna Ožegovića. Ovaj Ivan Ožegović rođen je 1872., te je 1892. imenovan kotarskim pristavom u Novom Marofu. Ana ŠKRILJEVEČKI, Obitelj Ožegović u Beli, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 29, 2018., 292. Banskom naredbom od 5. 1. 1894. premješten je »kr. kotarski pristav Ivan pl. Ožegović iz Novogmarofa u Gjurgjevac«, gdje se na položaju kotarskog pristava nalazio najmanje do 1900. godine. *Izvještaj kr. velikog župana Dra Milutina Kukuljevića Sakcinskog o stanju javne uprave i kr. podžupana o djelovanju kr. županijske oblasti i područnih kr. kotarskih oblasti u godini 1894.*, Bjelovar 1895., 3., 4. Rodoslovlje ovog, belskog odvjetka obitelji Ožegović, koja je imala pravo na barunatski naslov, vidi u: Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg, 1899., 137.
Emilija Starčević (rođ. pl. Ožegović), umrla je 23. 11. 1910., a rođena je u Zagrebu 1852., dakle 20 godina prije ovog Ivana pl. Ožegovića (kotarskog pristava). HDA, *Matična knjiga umrlih župe u Đurđevcu 1891.-1915.* U matičnim knjigama katoličkih župa u Zagrebu nisam uspio naći podatke o njezinom rođenju, no u matičnoj knjizi vjenčanih župe Sv. Marka u Zagrebu nalazimo podatak, da su se 17. 1. 1880. oženili Martin Starčević i Emilija Ožegović, čiji su se roditelji zvali »Ivan Nep« (valjda Nepomuk) i »Vlh« (valjda Vilhelmina). HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe Sv. Marka u Zagrebu 1875.-1889.* Riječ je o Ivanu pl. Ožegoviću, rođenom 14. 5. 1824., čiji je otac bio Mirko pl. Ožegović. Prema literaturi, ovaj Ivan Ožegović je koncem 1850. bio premješten na službu u Požegi, gdje je upoznao neku Požežanku, te je u lipnju 1851. najavio vjenčanje s njom i skori premještaj na županijsku službu u Zagreb. Đurđica TINODI, Correspodence Ivan Ožegović-Matija Mrazović, *Cris*, god. 14 (2012.), br. 1., 102., 104. Prema matičnoj knjizi vjenčanih župe u Požegi, 21. 9. 1851. u Požegi su vjenčani Ivan Ožegović i Vilhelmina, kći požeškog ljekarnika Franje Šimonskog. HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe u Požegi 1848.-1857.* Već tada za ovog Ivana pl. Ožegovića je navedeno, da je po zanimanju »podžupanski tajnik u Zagrebu«, pa je sigurno da se 1852., kada je rođena Emilija, obitelj ovoga Ivana pl. Ožegovića već nalazila u Zagrebu. Ovaj Ivan pl. Ožegović (Emilijin otac) preminuo je 1881.

75 V. MIHOLEK, Trgovina obitelji Brenner«, 156.

76 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.,* 351.

77 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.,* 344.

78 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.,* 294.

79 Naši dopisi, *Hrvatsko pravo*, 11. 10. 1906., 2.

zadružne poslovne knjige. Ova je to odbila, javno optužujući Starčevića za nepoštenje, zbog čega je Starčević protiv njezinih članova podnio tužbu. Članovi uprave su se za zaštitu obratili velikom županu Bjelovarsko-križevačke županije, Teodoru Georgijeviću, komu su između ostaloga naveli, da je prava Starčevićeva namjera, »da uništi prvu podravsku dioničku štedionicu i bankovnu tvrdku Kohn i dr. utemeljenu sporazumno s mjerodavnim faktorima iste štedionice.« Georgijević se obratio banu Pejačeviću te mu savjetovao, da bi iz političkih razloga bilo preporučljivo da se ova đurđevačka afera što prije završi, tim više što su obje sukobljene strane »pristaše narodne stranke«. Ipak, simpatije velikog župana pretezale su na stranu uprave *Prve podravske štedionice*, pa je za Martina Starčevića napisao da »više iz sebičnih razloga i samo dotle uz vlast stoji, dok ju treba«, dok je Isi Lichtenbergu i »njegovom drugu, trgovcu Ferdi Brenneru« odao priznanje, »da su iskreno odani vladajućem sistemu, da su vazda najpripravnije provadjali intencije moga predšasnika, te da jednako sliede intencije moje.«[80] Afera je završena 1906. godine odbacivanjem tužbe protiv uprave *Prve podravske štedionice* i porazom Martina Starčevića.[81]

Ovdje treba zapaziti, da su Starčević i njegove pristaše sukob s ovom »klikom«, u kojoj je glavnu riječ, čini se, vodio odvjetnik Iso Lichtenberg, vodili sa stranica frankovačkog tiska. S druge strane, ovoj je interesnoj skupini u sukobu sa Starčevićem sekundirao prije domovinaški, a sada list HPSS-a, *Podravac* (*Hrvatske novine*). Još koncem 19. stoljeća *Podravac* je u svojoj domovinaškoj i izrazito antisemitskoj fazi oštro napadao oba »židovska« novčana zavoda u Đurđevcu, *Zadrugu za uzajamnu pomoć*[82] i *Prvu podravsku štedionicu*.[83] No, početkom 20. stoljeća, ovaj je list u svojoj »seljačkoj« fazi i pod nazivom *Hrvatske novine*, branio poslovanje *Prve podravske štedionice* i njoj pripojene *Zadruge za uzajamnu pomoć u Đurđevcu*, zahvaljujući primjerice Bogu i »seljačkoj« svijesti zastupnika đurđevačkog općinskog odbora, koji su 1906. godine odbacili prijedlog đurđevačkog općinskog načelnika, da općina povuče svoj novac iz *Prve podravske štedionice* i uloži ga u *Banku za Podravinu*.[84]

Koncem 19. i početkom 20. stoljeća, istaknuti pristaša matične Stranke prava (»domovinaš«) u Đurđevcu bio je seljak Tomo Jalžabetić. Prema pisanju hrvatske historiografije, tada je njegovom krugu u Đurđevcu, »pravoj đurđevačkoj oporbi«, između ostalih pripadao i trgovac Ferdo Brenner.[85] Suradnja Jalžabetića i Brennera započela je najkasnije 1898. godine, kada se Jalžabetić uz Martina Starčevića našao među osnivačima Brennerovog *Paromlina d. d.*.[86] Ova se suradnja nastavila i kasnije, te je uz pokušaj proširenja na političko područje proširena i na Brenner-Lichtenbergovu interesnu skupinu. Tako je tijekom skupštinskog pokreta u banskoj Hrvatskoj kotarski predstojnik u Đurđevcu izvijestio, da se u svibnju 1903. godine u Đurđevcu trebao održati »pouzdani sastanak«, koga su sazvali Tomo Jalžabetić i činovnik *Prve podravske štedionice*,[87] Josip Boroš, a na kojem se imalo raspravljati o hrvatskoj financijskoj samostalnosti. Prema prijavi sazivača ovog sastanka, na njega su između ostalih bili pozvani Ferdo Brenner, dr. Iso Lichtenber i Josip Kohn.[88]

Kako je Brenner bio istaknuti mađaron a ne oporbenjak, bliske veze između njega i Jalžabetića očito su bile interesne a ne stranačko-ideološke prirode, pri čemu su prema postojećim izvorima zajednički interes prvenstveno nalazili u obračunu s Martinom Starčevićem. Dok je za Brenner-Lichtenbergovu interesnu skupinu, kako je navedeno, razlog sukobu sa Starčevićem bila konkurencija na financijskom tržištu, za Jalžabetića i njegove pristaše razlog ovom sukobu počivao je na borbi oko utjecaja u dvjema zemaljskim (državnim) institucijama, Đurđevačkoj imovnoj općini i zemljišnim zajednicama đurđevačkog upravnog kotara.

---

80 HDA, PrZV, kutija 701., dok. 1896/1905.

81 Zanimljiva parnica, *Hrvatske novine*, 2. 8. 1906., 3.

82 Nova židovska štedionica, *Podravac*, 15. 7. 1897., 3.; Nova židovska štedionica, *Podravac*, 1. 8. 1897., 3.

83 Još nješto o našoj pripomoćnoj zadrugi, *Podravac*, 20. 11. 1897., 3.

84 Dopisi, *Hrvatske novine*, 8. 11. 1906., 3.

85 V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

86 V. MIHOLEK, Đurđevečki mlinovi na parni i ostale vrste pogona, 92.

87 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.,* 330.

88 HDA, PrZV, kutija 680, dok. 2438/1903.

Imovne općine na krajiškom području nastale su tijekom procesa razvojačenja Vojne krajine. Segregacijom krajiških šuma vlasništvo nad jednom polovicom šuma dobila je država, a nad drugom polovicom krajiške mjesne općine. Ove su općine, koje su obuhvaćale pojedina krajiška mjesta ili sela, 1870-ih vlasništvo nad krajiškom šumskom imovinom prenijele na krajiške političke općine,[89] koje su se pripajanjem Vojne krajine banskoj Hrvatskoj izjednačile s njezinim upravnim općinama.[90] U gospodarenju šumskim blagom, ove su se političke, kasnije upravne općine udruživale u imovne općine u granicama bivših krajiških pukovnija (Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, Banska prva, Banska druga, Križevačka, Đurđevačka, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska), tako da je svaka politička, kasnije upravna općina s područja nekadašnje krajiške pukovnije iz redova općinskih odbornika birala određen broj zastupnika u skupštinu imovne općine. Skupština se sastajala nekoliko puta godišnje, donosila je godišnji proračun i odlučivala o najvažnijim pitanjima imovne općine. Zastupnici imovne općine su između sebe birali gospodarstveni (upravni) odbor, na čelu s predsjednikom, koji se sastajao svaki mjesec i rješavao tekuća pitanja. Gospodarstveni odbor, na čelu s predsjednikom imovne općine, predstavljao je imovnu općinu prema vlastima i prema vani, te je imenovao šumare i činovnike imovne općine.[91]

Dok su imovne općine bile institucija koja je nastala i djelovala isključivo na (bivšem) krajiškom prostoru, zemljišne zajednice nastale su i djelovale i na (bivšem) krajiškom području i na (bivšem) području civilne Hrvatske. Na oba područja zemljišne su se zajednice počele razvijati približno u isto vrijeme, 1850-ih godina, a razlozi njihova razvitka na oba područja bili su isti: prelazak prava zajedničkog korištenja pašnjacima i šumskim blagom na pravo zajedničkog vlasništva nad tom imovinom, uzrokovano ukidanjem feudalnih odnosa. Konačno su pravno uređene 1894. godine *Zakonom o uređenju zemljišnih zajednica*, kojim su zemljišne zajednice na oba područja obuhvaćene istim pravnim okvirom. No, dok su se zemljišne zajednice na prostoru civilne Hrvatske razvijale na temelju prava paše i prava šumskih užitaka nekadašnjih kmetova na vlastelinskim pašnjacima i u vlastelinskim šumama; na krajiškom području, gdje su zemlja i šuma bili državni, krajiške zemljišne zajednice razvijale su se na temelju uživanja istih prava osobno slobodnih krajišnika, na državnim pašnjacima i u državnim šumama. Osim toga, zemljišne zajednice na prostoru civilne Hrvatske kroz svo su vrijeme svoga postojanja kao zajedničkom imovinom upravljale i pašnjacima i šumama, dok su na krajiškom prostoru mjesne općine, koje su prethodile zemljišnim zajednicama, od 1870-ih upravljale samo zajedničkim pašnjacima, budući da su od tada krajiškom šumskom imovinom upravljale krajiške političke općine,

[89] Milivoj Ređep navodi, da su krajiške političke općine nastale 1871., te da su obuhvaćale više krajiških mjesnih općina. Milivoj REĐEP, »Zajednička zemljišta« u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu 19. u 20. stoljeće s posebnim osvrtom na Varaždinsku županiju, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 6-7, Varaždin, 1994., 191. Prema *Redu za obćine u c. kr. hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini* od 8. 6. 1871., u Krajini su ustrojene »političke mjestne obćine«, koje su obuhvaćale onakva »mjesta i sela« koja su bilo sama bilo u zajednici s drugim mjestima i selima bila u stanju snositi obaveze, koje su se očekivale od jedne »političke mjestne obćine«. Ove su političke mjesne općine birale svoja općinska vijeća. Ivan pl. ŽIGROVIĆ PRETOČKI (ur.), *Zakoni i uredbe tičuće se uprave seoskih obćina u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji,* Zagreb, 1887., 242. Prema *Zakonu ob imovnih obćina u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini*, od lipnja 1873., zastupstvo imovne općine imalo se sastaviti iz poslanika »izabranih po redu za obćine od 8. lipnja 1871. od obćinskih zastupnika svake mjestne obćine«, pri čemu se očito mislilo na zastupnike krajiških »političkih mjesnih općina.« Andrija BOROŠIĆ, Antun GOGLIA, *Zakoni i naredbe tičući se šumske uprave i šumskog gospodarenja*, Zagreb, 1900., 331.-332. Da je tomu tako dokaz je popis zastupnika Brodske imovne općine iz studenog 1873., koje su delegirale političke a ne mjesne općine Brodske pukovnije. Zlatko VIRC, Stjepan PRUTKI, *Brodska imovna općina*, Vinkovci-Slavonski Brod, 2014., 39.

[90] U *Zakonu o izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, od 15. 7. 1881., u paragrafima 10., 13., 22. i 41., došlo je do pravnog izjednačavanja upravnih općina s područja civilne Hrvatske i političkih općina s područja Vojne krajine. Tako se primjerice u par. 10. ovoga zakona propisuje, da općinska poglavarstva imaju sastaviti popis birača u općinama, kako onima koje su uređene prema zak. čl. XVI./1870. (zakonu koji je uređivao upravne općine s područja civilne Hrvatske), tako i onima koje su uređene prema »redu za obćine razvojačene krajine od 8. lipnja 1871. I. pl. ŽIGROVIĆ PRETOČKI, *Zakoni i uredbe,* 327., 328., 330., 340.

[91] Zlatko VIRC, Brodska imovna općina u Vinkovcima, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, god. 7 (2003.), 271.-300.; Z. VIRC, S. PRUTKI, *Brodska imovna općina*, 15.-35.

odnosno krajiške imovne općine.[92] Za razliku od krajiške šumske imovine, čije su vlasništvo krajiške mjesne općine, kako smo naveli, 1870-ih prenijele na krajiške političke općine, zajednički krajiški pašnjaci ostali su u vlasništvu krajiških mjesnih općina, dakle sela i mjesta, te su i krajiške zemljišne zajednice osnivane u tim okvirima, a ne u okvirima političke (upravne) općine, odnosno bivše krajiške pukovnije.[93]

Martin Starčević je najkasnije do 1891. godine bio šumar Đurđevačke imovne općine.[94] Prema tvrdnji Vladimira Miholeka, Starčević je u tom razdoblju protuzakonito na sebe prepisao na desetke rali naplavljenog zemljišta uz rijeku Dravu, zbog čega je i otpušten iz službe. Nakon otpuštanja iz službe izabran je u đurđevački općinski odbor, koji ga je delegirao u skupštinu Đurđevačke imovne općine, čime je došao do položaja s kojega je mogao »štititi i kontrolirati prisvojenu zemlju«.[95] Smisao Miholekove tvrdnje je da je Starčevićev cilj bio »štititi i kontrolirati« dravske naplavine, koje je u vrijeme dok je bio šumar prisvojio od imovne općine, zbog čega se poslije dao izabrati u skupštinu imovne općine, kako bi to mogao postići. Ovaj smisao nalazimo i u drugoj Miholekovoj tvrdnji, da je Starčević kasnije, 1900. godine, Đurđevačkoj imovnoj općini ponudio prodaju komada dravske naplavine, »zemljišta koje je Starčević prije prisvojio«.[96]

Prva Miholekova tvrdnja osniva se na brošuri Stjepana Radića, u kojoj je ovaj sažeo sukus Jalžabetićevih sukoba sa Starčevićem. U brošuri Radić spominje, da je Starčevićeva namjera »čim se nastanio u Gjurgjevcu, u Podravini«, bila obogatiti se, što je mislio postići »dospije li u skupštinu imovne općine Gjurgjevačke. U tu svrhu prisvojio si je na desetke rali dravskih naplavina, koje je dao jednostavno na se prenieti, a kao ravnatelj jednog dioničkog društva, dao se izabrati u obćinski odbor, da ga onda taj odbor izašalje u imovinsku općinu.«[97] Dakle Radić ne spominje kada je Starčević navodno prisvojio ove dravske naplavine, odnosno ne spominje da je zbog toga otpušten iz službe. Osim toga, smisao Radićeve tvrdnje nešto je drugačiji od smisla Miholekove tvrdnje, što je, kako će se kasnije vidjeti, od presudne važnosti za pitanje kada je i s kojom svrhom Starčević došao do spornog zemljišta, a na koncu i za pitanje Starčevićevog poštenja. Naime dok Miholek smatra da je Starčević htio ući u Imovnu općinu kako bi »štitio i kontrolirao« prethodno navodno otuđene dravske naplavine, Radić piše da je prvenstveni Starčevićev cilj bio ući u Imovnu općinu, te da je zato na se prenio dravske naplavine i dao se izabrati u općinski odbor.

Druga Miholekova tvrdnja počiva na člancima Tome Jalžabetića, objavljenima 1900. godine u domovinaškom tisku. Međutim u tim se člancima, u kojima se kritizira namjera Đurđevačke imovne općine da kupi komade beskorisnih dravskih naplavina, spominje samo da je to zemljište vlasništvo Martina Starčevića, a ne spominje se kada je i kako on došao u posjed toga zemljišta.[98] Štoviše dvije godine potom, u vrijeme dok je Starčević pokušavao prodati još jedan komad naplavine Đurđevačkoj imovnoj općini, Jalžabetić se prisjetio da je Starčević svojedobno bio šumar Imovne općine, te da je iz te službe otpušten, ali se nije izjasnio zašto je otpušten nego je pitijski, neodređeno naveo: »Valjda ne za nagradu.«[99]

---

92 Ivan KOPRIĆ, Otvorena pitanja rješavanja problema povrata imovine ili naknade za imovinu bivših zemljišnih zajednica, *Hrvatska i komparativna javna uprava*, god. 15 (2015.), br. 2., 545.-552.; M. REĐEP, »Zajednička zemljišta«, 191.-198.

93 M. REĐEP, »Zajednička zemljišta«, 191. M. Ređep piše: »Vlasništvo pašnjaka što su ga dobile 1850. godine mjesne općine su zadržale i dalje (tj, nisu ga prenijele na političke općine) te su iz njih stvorene krajiške zemljišne zajednice.«

94 Prema Zvonimiru Ištvanu, Starčević je šumarsku službu napustio početkom 1891. godine. Z. IŠTVAN, 145 godina šumarstva Podravine, 71.

95 V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

96 Isto, 120.

97 S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika,* 8.

98 Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 23. 7. 1900., 2.; Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 23. 8. 1900., 2.

99 Naši dopisi, *Hrvatska* (Zagreb), 3. 7. 1902., 2. Ni u narednim Jalžabetićevim člancima, koji se bave Starčevićem ne navodi se kada je i kako Starčević došao u posjed dravskih naplavina. Naši dopisi, *Hrvatska*, 12. 9. 1902., 2.; Naši dopisi, *Hrvatska*, 30. 12. 1902., 2.

Čudno je da Jalžabetić u članku koji se bavi preprodajom Starčevićevih dravskih naplavina, kada je već spomenuo njegov navodno nečastan otpust iz šumarske službe, nije spomenuo i razlog njegova otpuštanja. Kako se ne bi pomislilo da je Jalžabetić imao bilo kakve obzire prema Starčeviću, zbog kojih ne bi spomenuo činjenicu da Starčević prodaje zemljište koje je stekao na sumnjiv način, ili da se bojao Starčevićeve tužbe, potrebno je napomenuti da Jalžabetić Starčevića u svojim člancima otvoreno vrijeđa, nazivajući ga »laskavcem i prilizavcem« velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije, Milutina pl. Kukuljevića. Na koncu vrijedi spomenuti, da je nakon Martinove smrti (1908.) i HPSS-ov tisak pisao, da je Martin Starčević kao šumar bio »radi politike suspendiran«.[100]

Dakle, ne postoji ni jedan izvor, koji spominje da je Martin Starčević otpušten iz šumarske službe zbog sumnjivog stjecanja zemljišta, a donekle sumnjivo stjecanje zemljišta (»koje je dao jednostavno na se prenieti«), ali ne i kada, spominje samo Stjepan Radić, s time da Radić to stjecanje zemljišta spominje kao prvi od preduvjeta Starčevićevu ulasku u Imovnu općinu. Drugi od preduvjeta, koje spominje Radić, bio je Starčevićev izbor u općinski odbor.

Kako smo naveli, u skupštinu imovnih općina ulazili su zastupnici općinskih odbora, te se nigdje ne spominje da je uvjet ulasku u te skupštine posjedovanje imovine. Međutim, posjedovanje imovine bio je uvjet ulasku u općinski odbor. Naime, prema *Zakonu o uređenju općina i trgovišta koja nemaju uređenoga magistrata* iz 1870. godine (zak. čl. XVI/1870.), »obćinari« su se dijelili na pripadnike (rođeni u toj općini ili primljeni u njezinu svezu, koji u toj općini na vlastitom zemljištu stalno obitavaju), stanovnike (rođeni ili primljeni u svezu općine, koji u općini »stalno stanuju«), posjednike (koji u općini posjeduju nekretninu, ali u njoj ne žive), te nestalne (koji po službi ili zanimanju privremeno žive u općini a da nisu primljeni u općinsku svezu). Od ovih kategorija, općinari pripadnici, stanovnici i posjednici imali su izborno pravo, s time da su općinari stanovnici imali samo aktivno, a općinari pripadnici i posjednici i aktivno i pasivno izborno pravo. Ovo pasivno izborno pravo za općinare posjednike pri izborima za općinske odbore bilo je ograničeno imovinskim cenzusom, te je za općinskog odbornika mogao biti izabran samo onaj općinar posjednik, koji »najmanje 20 katastralnih ralih zemlje kao svoje vlasničtvo u dotičnoj obćini posjeduje«.[101]

U Đurđevcu su 1901. godine održani općinski izbori, na kojima su Jalžabetićevi »opozicionalci« poraženi, te je u općinski odbor između ostalih ušao i Martin Starčević, koga je ovaj odbor ubrzo potom izabrao i u skupštinu Đurđevačke imovne općine. Kako je bio svjestan da u općinski odbor neće biti izabran u izborništvu maloporeza, gdje su prevladavale Jalžabetićeve pristaše, Starčević se na ovim izborima za općinski odbor kandidirao u izborništvu veleporeza. Budući da sam nije plaćao dovoljan iznos poreza, na temelju kojeg bi mogao biti uvršten u listinu veleporeznika, on se tamo kandidirao na temelju punomoći *Banke za Podravinu*, kojoj je bio predsjednik. Međutim, nakon njegova izbora u općinski odbor, a potom i u skupštinu Imovne općine, Jalžabetićeve pristaše su uspjele osporiti njegov mandat u općinskom odboru na temelju činjenice, da *Banka za Podravinu* nije imala status »obćinara posjednika«, budući da nije posjedovala »najmanje 20 rali zemljišta« u đurđevačkoj općini. Nakon što je istisnut iz đurđevačkog općinskog odbora, Jalžabetićevi pristaše su pokrenule inicijativu da se Starčevića istisne i iz skupštine Imovne općine, koji je mandat, kako smo naveli, ovisio o mandatu u općinskom odboru. No, tom je prilikom Starčević, poglavito uz podršku velikog župana Milutina pl. Kukuljevića, ne samo ostao u skupštini Imovne općine, nego je bio izabran i u njezin gospodarstveni odbor, a kako bi se osigurao za naredno razdoblje, pobrinuo se da svojoj banci dade status »obćinara posjednika«, te joj je za simboličnu cijenu od 10 kruna prodao 26 rali dravskih naplavina (u Kurtaku i u Bakovcima), koje je prethodno kupio za veću cijenu.[102]

Dakle, to su one dravske naplavine o kojima je pisao Radić, s tom razlikom da ih Starčević nije dao »jednostavno na se prenieti«, nego ih je jednostavno, za 10 kruna, prenio na *Banku za Podravinu*, kako bi osigurao svoj izbor u općinski odbor, što je bio preduvjet njegovu izboru u skupštinu Imovne općine. Do ovih naplavina Starčević je došao poštenim načinom, kupnjom.

---

[100] Martin Starčević, *Hrvatske novine*, 24. 9. 1908., 3.

[101] I. pl. ŽIGROVIĆ PRETOČKI, *Zakoni i uredbe,* 113., 119.

[102] Dopisi, *Hrvatski narod*, 3. 8. 1904., 2.

Neosporno je da je Starčević svoje poslove obavljao pod zaštitom velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije, Milutina pl. Kukuljevića (vel. župan 1893.-1904.), na isti način na koji je, kako smo vidjeli, nešto kasnije zaštitu novog velikog župana, Teodora Georgijevića (vel. župan 1904.-1910.) uživala Brenner-Lichtenbergova skupina u Đurđevcu, kojoj je blizak bio Jalžabetić. Tako je Martin Starčević u prosincu 1901. godine kao zastupnik u skupštini Đurđevačke imovne općine bio izabran u njezin gospodarstveni odbor, no zemaljska vlada nije potvrdila njegov izbor, pri čemu je uz činjenicu da je bio otpušten iz šumarske službe presudno bilo izvješće vladinog povjerenika za Đurđevačku imovnu općinu, gdje je za Starčevića navedeno da je »poznat radi svojega prevrtljivog i nedosljednog značaja i radi sebičnosti i da nastoji svaki svoj položaj u svoju korist bezobzirno izraditi.« U Starčevićevu obranu javio se veliki župan Kukuljević, koji se založio za njegovo imenovanje pišući banu, da se Starčević tijekom minulih izbora u novigradskom i kloštranskom izbornom kotaru »u interesu narodne stranke i njezinih kandidata djelotvorno isticao, te gdje su njegovim korektnim držanjem, djelotvornim radom i kriepkom njegovom potporom oba ta kotara za našu stranku predobijena.« Starčević ovu pomoć nije pružio iz nesebične ljubavi prema Narodnoj stranci, pa Kukuljević piše, da je Starčeviću za pruženu pomoć na izborima obećao »na njegovu naročitu molbu, da ću ga u gospodarstveni odbor imovne općine gjurgjevačke kandidirati.«[103] Iz Kukuljevićeve molbe banu za naknadno odobrenje Starčevićeva izbora u gospodarstveni odbor Đurđevačke imovne općine vidi se da je Starčević pristajao uz Narodnu stranku iz čistog interesa, te da je u tom trenutku taj interes mislio ostvariti imenovanjem u gospodarstveni odbor Đurđevačke imovne općine, što je bila protuusluga za pomoć pruženu na izborima, koju je osobno zatražio.

Dok je Starčević svoj gospodarski interes u Đurđevcu promicao putem *Banke za Podravinu* i Đurđevačke imovne općine, Jalžabetić i njegove pristaše svoj su gospodarski interes u Đurđevcu i đurđevačkom kotaru promicali putem Hrvatskih seljačkih zadruga i zemljišnih zajednica. Hrvatske seljačke zadruge bili su novčani zavodi namijenjeni kreditiranju siromašnog, seljačkog pučanstva. Počele su se osnivati početkom 20. stoljeća, te je u tu svrhu 1901. godine kapitalom hrvatskog katoličkog crkvenog vrha u Zagrebu osnovana *Hrvatska poljodjelska banka* kao središnja novčarska institucija za financiranje ovih zadruga.[104] U upravi ove banke prevladavala je politička krema Udružene opozicije (matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke).[105] Hrvatsku seljačku zadrugu u Đurđevcu 1901. godine osnovao je Tomo Jalžabetić s grupom pristaša, koji su kasnije činili jezgru HPSS-a u Đurđevcu. Ubrzo potom ove su zadruge po uzoru na đurđevačku osnivane po čitavom đurđevačkom kotaru.[106]

Kako je navedeno zemljišne zajednice konačno su pravno uređene 1894. godine, te su od tada isti pravni propisi važili za područja, u kojima se institucija zemljišnih zajednica razvijala u bitno drugačijim povijesnim okolnostima. Prema riječima jednog suvremenika, zakonom iz 1894. godine htjelo se upravljanje zajedničkom imovinom unificirati, »no ne ide svaka čizma na svaku nogu«, pa ono što je bilo dobro za jedan dio Hrvatske u drugom dijelu smatrano je za loše. Zbog toga se narod u mnogim dijelovima banske Hrvatske, kako u njezinom bivšem civilnom tako i u bivšem krajiškom području (npr. Biškupcu, Vojniću, Barilović u), godinama »ljuto opirao« provedbi ovoga zakona, te je pritom dolazio u sukob s vlašću.[107] Zemljišna zajednica u Đurđevcu osnovana je brzo po donošenju ovoga zakona, te je već 1898. godine za njezinog predsjednika izabran Tomo Jalžabetić.[108] Međutim, tom prilikom ovaj zakon nije bio potpuno proveden, jer je tek u ožujku 1903. godine na Zemljišnu zajednicu u Đurđevcu[109] prenijeta imovina, koja se do tada nalazila u vlasništvu mjesne općine Đurđevac. U

[103] HDA, PrZV, kutija 619., dok. 667/1902.

[104] Više o *Hrvatskoj poljodjelskoj banci* vidi u: Mira KOLAR, Hrvatska poljodjelska banka i hrvatsko selo (1901.-1946.), *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 195.-209.

[105] S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 117.

[106] V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 111.-112.

[107] *Stenografički zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., Zagreb, 1907., 467.

[108] V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 117.

[109] Uz Zemljišnu zajednicu mjesne općine Đurđevac, u tadašnjoj upravnoj a današnjoj katastarskoj općini Đur-

odboru Zemljišne zajednice, koji je pripremio prijenos ovog vlasništva, nalazili su se Jalžabetić i njegove pristaše,[110] te se Jalžabetić i nakon toga spominje kao njezin predsjednik.[111]

Ubrzo po prijenosu vlasništva s mjesne općine na Zemljišnu zajednicu u Đurđevcu, čime je ova Zemljišna zajednica osnovana potpuno u skladu sa zakonom iz 1894. godine, ne samo u Đurđevcu nego u velikom dijelu đurđevačkog kotara (Kalinovcu, Ferdinandovcu, Kloštru, Molvama, Virju, Šemovcima, Miholjancu, Sv. Ani, Pitomači), gdje se u isto vrijeme proveo isti prijenos vlasništva,[112] pojavio se otpor dijela naroda prema takvom uređenju zemljišnih zajednica, kojega su u pojedinim mjestima pratili i neredi.[113] Prema Jalžabetićevim riječima, neredi u Đurđevcu nisu bili spontani nego su izbili kada su on i njegove pristaše iz uprave đurđevačke Zemljišne zajednice »izključili sve trgovce i doseljenike, pa i Martina Starčevića,« zbog čega su Starčević i »njegova klika« počeli buniti narod protiv zemljišnih zajednica.[114] Budući da su ovi neredi izbili neposredno nakon potpune provedbe zakona iz 1894. godine, da su neredi zbog istog razloga izbijali i ranije, u raznim dijelovima banske Hrvatske, te da su oni ovaj put izbili u velikom dijelu đurđevačkog kotara, na širem području od mogućeg prostora Starčevićevog utjecaja, vjerojatnije je da su oni bili spontani, a da im se Starčević priključio osjetivši da će tako oslabiti svoje protivnike, interesno vezane uz ove zajednice.

Tijekom ovih događaja Martin Starčević se čvršće povezao s »frankovcima«, nakon čega je uslijedio prodor »frankovačke« stranke u Đurđevac i đurđevački kotar. Otprilike u ovo vrijeme mijenja se upravljačka struktura *Banke za Podravinu*, iz čijeg je ravnateljstva nestalo istaknutih pristaša matične Stranke prava, a u nj je ušao istaknuti »frankovac«, Martinov brat Mile Starčević.[115] Ubrzo potom zabilježeno je da potpredsjednik ove banke, bivši »domovinaš« Ignac Gjumbir, u svojoj »sitničarskoj trgovini« narodu protura »frankovački« pučki list, *Hrvatsku zastavu*, odvraćajući ga od čitanja »domovinaškog« *Hrvatskog naroda*.[116] Nešto kasnije, kako smo naveli, Martin Starčević je svoju borbu protiv Brenner-Lichtenbergove skupine u Đurđevcu poveo sa stranica »frankovačkog« tiska. U to vrijeme s položaja velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije otišao je Milutin pl. Kukuljević, čime je Martin Starčević ostao bez zaštitnika. Odškrinuvši vrata đurđevačkog kotara »frankovcima«, Starčević se pobrinuo za nove političke zaštitnike svojih poslovnih interesa, no pritom nije kidao veze ni s mađaronskim čimbenicima u đurđevačkom kotaru.

Po svom prodoru u Đurđevac i njegovu okolicu »frankovci« su se priključili borbi protiv uređenja zemljišnih zajednica, te su osobito jako uporište stekli u Virju, gdje je otpor naroda protiv zemljišnih zajednica bio najžilaviji. U tom kontekstu »frankovački« saborski zastupnici su u veljači 1907. godine primili deputaciju nezadovoljnih Virovaca i iznijeli razloge njihova nezadovoljstva u hrvatskom Saboru,[117] a potom su u ožujku iste godine u Saboru podnijeli interpelaciju o »ogorčenju koje vlada u Podra-

đevac nalazile su se još i Zemljišna zajednica mjesne općine Čepelovac, Zemljišna zajednica mjesne općine Kalinovac i Zemljišna zajednica mjesne općine Mićetinac. Alen GOLUB, Zemljišne zajednice na području Đurđevca, *Podravski zbornik*, br. 42., Koprivnica, 2016., 79

110 A. GOLUB, Zemljišne zajednice, 79.-80. Uz Jalžabetića tu su bili Ivan Ređep i Štefo Štefanov, koje nalazimo kao članove uprave Hrvatske seljačke zadruge u Đurđevcu, te Mijo Svetec, Jozo Sokač i Antun Delač, koji se u drugom kontekstu spominju kao Jalžabetićeve pristaše. O tomu vidi: V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 113., 118., 121.

111 Još jedna o nemirima u Gjurgjevcu, *Hrvatski narod*, 25. 8. 1904., 2.

112 Mira Kolar navodi, da su neredi u Virju počeli kada je Peroslav Ljubić kao predsjednik Zemljišne zajednice u Virju počeo provoditi Zakon o zemljišnim zajednicama iz 1894., te je prebacio vlasništvo zemlje s mjesne općine na Zemljišnu zajednicu u Virju. Mira KOLAR, Ban Pavle Rauch i Podravina, *Podravski zbornik*, br. 24-25., Koprivnica 1998.-1999, 120.

113 Zemljišne zajednice i narod, *Podravac*, 13. 2. 1904., 3.; Nemiri u našem kotaru, *Podravac*, 19. 2. 1904., 2-3.; Nemiri u gjurgjevačkom kotaru, *Podravac*, 27. 2. 1904., 3.; Krvoproliće u Pitomači, *Podravac*, 5. 3. 1904., 3.; Zemljišne zajednice, *Podravac*, 9. 4. 1904., 2.

114 Dopisi, *Hrvatski narod*, 3. 8. 1904., 2.

115 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.,* 324.

116 Još jedna o nemirima u Gjurgjevcu, *Hrvatski narod*, 25. 8. 1904., 2.

117 *Stenografički zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio I., Zagreb, 1907., 919.-925.

vini, naročito u općini Virje glede uredjenja zemljišnih zajednica«, te su inicirali osnutak saborskog istražnog povjerenstva, kojem je bila svrha istražiti »zašto se narod u općini Virje, Gjurgjevcu, Kloštru, Pitomači tako opire tom zakonu o zemljišnim zajednicama«.[118] Kroz to vrijeme borili su se i za ukidanje komesarijata u Virju, uvedenog početkom 1907. godine sa svrhom nasilne provedbe zakona iz 1894. godine.[119]

»Frankovci« pritom nisu nastupali kao načelni protivnici zemljišnih zajednica, dopuštajući da je nakana zakona iz 1894. godine bila dobra, no upozoravali su na neke njegove nedostatke, osobito u provedbi gdje se primjerice moralo voditi računa o konzervativizmu hrvatskog seljaka, koji »čuva običaje i svakoj se novotariji protivi, a osobito što se tiče njegova posjeda, zemljišta i imetka.«[120] S druge strane »domovinaški«, a potom HPSS-ov *Podravac* (*Hrvatske novine*) u početku ovih sukoba bezrezervno je podupirao zemljišne zajednice kao institucije korisne po narod,[121] te je još početkom 1907. godine urednik ovih novina, Peroslav Ljubić, inače predsjednik Zemljišne zajednice u Virju,[122] predvodio deputaciju onih Virovaca, koji su zbog otpora uređenju Zemljišne zajednice tražili da se u Virju postavi vladin povjerenik (komesar), »koji će moćju zakona uvesti red, pa makar se upotriebi sila.«[123] No već iduće godine Ljubić je pisao, da za zemljišne zajednice »nitko nije zanesen, samo pametniji ljudi ne će, da se ta borba vodi nezakonito i nerazborito.«[124] U istom je tonu o zemljišnim zajednicama 1912. godine pisao Stjepan Radić u tekstu o Tomi Jalžabetiću, u kojem nije spomenuo da je Jalžabetić svojedobno bio predsjednik Zemljišne zajednice u Đurđevcu: »Većina Gjurgjevčana stade s punim pravom prigovarati novom zakonu o zemljišnim zajednicama, ali su se ti prigovori doskora pretvorili u silovit odpor, u malu bunu, kojoj se Jalžabetić naravski protivio.«[125]

OSNUTAK »FRANKOVAČKIH« ORGANIZACIJA U ĐURĐEVCU I NJEGOVOJ OKOLICI

Na saborskim izborima održanima u svibnju 1906. godine, Starčevićeva hrvatska stranka prava (dalje SHSP) se u novigradskom izbornom kotaru kandidirala po drugi, a u kloštranskom izbornom kotaru po prvi put. Tom prilikom »frankovci« su u novigradskom izbornom kotaru, koji je uz upravne općine Novigrad, Peteranec, Gola, Hlebine i Drnje (bez poreznih općina Botovo i Torčec), koje su pripadale koprivničkom upravnom kotaru, obuhvaćao i upravne općine Virje i Molve đurđevačkog upravnog kotara, kandidirali seljaka iz Nove Gradiške, Josu Ivanovića.[126] Kandidaturom politički anonimnog seljaka »frankovci« su u ovom izbornom kotaru, koji je već u ovo vrijeme važio za uporište HPSS-a i gdje se na ovim izborima kandidirao njezin čelnik, »pogospodjeni seljak« Stjepan Radić, htjeli pokazati kako oni dosljednije nego HPSS provode seljačku politiku.[127] No, kako Ivanović tijekom predizborne agitacije nije imao nikakvog uspjeha, SHSP je kao i 1897. godine povukla njegovu kandidaturu. Kandidat Narodne stranke bio je Gejza pl. Josipović, za koga je agitirao Martin Starčević. Kandidat Hrvatsko-srpske koalicije bio je novigradski župnik Ivan Kristić, koji je navodno bio blizak grupi oko *Hrvat-*

---

118 *Stenografički zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., 467.-470., 754.-757.

119 Dakle u istinu: Ivica Frank, *Hrvatske novine*, 9. 1. 1908., 1.-2.

120 *Stenografički zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., 467.

121 Vidi primjerice: Zemljišne zajednice, *Podravac*, 9. 4. 1904., 2.; Skupština zemljišne zajednice mjesne općine u Virju, *Podravac*, 26. 11. 1904., 2.

122 M. KOLAR, Ban Pavle Rauch, 120.

123 *Stenografički zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., 470.

124 Dakle u istinu: Ivica Frank, *Hrvatske novine*, 9. 1. 1908., 1.-2.

125 S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*, 10.

126 Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava, *Hrvatsko pravo*, 1. 5. 1906., 1.

127 Kotar Novigrad, *Hrvatska zastava*, 25. 4. 1906., 7.

stva, te je za njega agitirao i novigradski kapelan Ivica Mitrečić,[128] inače »gorljivi« »frankovac«.[129] Pobijedio je Josipović, osvojivši 185 glasova, prema 66 koja je osvojio Radić i 44, koja je osvojio Kristić.[130] Od svojih glasova Radić je samo u Virju osvojio njih 48.[131]

U kloštranskom izbornom kotaru, koji je obuhvaćao upravne općine đurđevačkog upravnog kotara: Ferdinandovac, Đurđevac, Kloštar, Pitomača i Sesvete Podravske. frankovci su kandidirali župnika u Bisagu, Ivana Fućeka, HPSS je kandidirala Tomu Jalžabetića, a Narodna stranka istaknutog đurđevačkog mađarona, pravnika i poduzetnika Andriju Peršića. Među istaknutim Peršićevim izbornicima, koji su formalno istaknuli njegovu kandidaturu pred izbornim povjerenstvom, nalazio se i Martin Starčević. Među istaknutim Fućekovim izbornicima nalazio se navedeni župnik u Ferdinandovcu, Deziderije Radovanić. Pobijedio je Peršić, koji je osvojio 153 glasa prema 79 Fućekovih i 68 Jalžabetićevih.[132] Prema pisanju tiska HPSS-a, Jalžabetić i Fućek podijelili su glasove neovisnih izbornika kloštranskog izbornog kotara, s time da su Fućekovi izbornici navodno bili »stariji ljudi pomiešani sa popovima i dobrim dielom gospode«, dok su Jalžabetićevi bili »sve sami seljaci, mladji i bistriji ljudi«, a od »gospode« samo pristaša HPSS-a, posjednik Ivan Nöthig,[133] koji je svojevremeno bio član nadzornog odbora Brenner-Lichtenbergove *Zadruge za uzajamnu pripomoć u Đurđevcu*.[134] Uz župnika Radovanića, od »popova« kloštranskog izbornog kotara za župnika Fućeka su glasovali đurđevački kapelan Ferdinand Kubović,[135] te župnik u Sesvetama Podravskim, Antun Gerber.[136]

Nakon ovih izbora »frankovci« su u ovom dijelu Podravine počeli osnivati svoje stranačke organizacije. Prva od njih bila je organizacija u Peterancu (koprivnički upravni i novigradski izborni kotar), koja je osnovana u listopadu 1906. godine uz pomoć koprivničkih »frankovaca«.[137] Na njezinom čelu našao se seljak Šimun Betlehem, tajnik je bio Ante Pavlović a blagajnik Tomo Barčanec.[138] Iste osobe istupale su kao frankovci još od 1904. godine,[139] te je protivnički tisak u narednom razdoblju peteranečke pristaše SHSP-a spominjao kao »uvjerene«, odnosno načelne »frankovce«, razlikujući ih od »frankovaca« u drugim dijelovima novigradskog izbornog kotara, koji su to postali kasnije, navodno iz prizemnijih interesa.[140] Već u veljači 1907. godine na izborima izbornika[141] u Peterancu, od mogućih osam

[128] Izborno gibanje, *Hrvatske novine*, 3. 5. 1906., 2.

[129] Novigrad Podravski, *Hrvatska zastava*, 8. 3. 1906., 3.

[130] R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 62.

[131] Domaći viestnik, *Hrvatske novine*, 10. 5. 1906., 3.

[132] HDA, PrZV, kutija 774., dok. 6-1a, b. b./1910., izborni zapisnici 1906.-1910.

[133] Zašto nije opozicija pobiedila u Novigradu i Kloštru, *Hrvatske novine*, 10. 5. 1906., 2.-3.

[134] *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.,* 351.

[135] Saborski izbori, *Hrvatsko pravo*, 11. 5. 1906., 1.

[136] Gjurgjevac, 26. svibnja, *Hrvatske novine*, 31. 5. 1906., 4.

[137] Riječ je o koprivničkom kapelanu Ivici Mitrečiću, koji je u međuvremenu premješten iz Novigrada u Koprivnicu, te o Stjepanu Zlataru. Obojica su bili čelnici frankovačke organizacije u Koprivnici, Stjepan Zlatar njezin predsjednik, a kapelan Mitretić njezin tajnik. Organizacija Starčevićeve stranke prava u Koprivnici, *Hrvatska zastava*, 25. 10. 1906., 6.

[138] Organizacija Starčevićeve hrvatske stranke prava, *Hrvatska zastava*, 5. 10. 1906., 6.-7.; Sud hrvatskog naroda, *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., 9.-12.

[139] Peteranec (Podravina), 13. prosinca, *Hrvatska zastava*, 22. 12. 1904., 5.

[140] Koliko je Frank dobio glasova, *Hrvatske novine*, 5. 3. 1908., 3.

[141] Prema tada važećem izbornom sustavu, glasačko tijelo u banskoj Hrvatskoj dijelilo se na »izbornike«, koji su na temelju imovinskog i obrazovnog cenzusa imali neposredno biračko pravo, te na »birače«, koji su na temelju imovinskog cenzusa u seoskim općinama imali posredno biračko pravo. Ovo posredno biračko pravo ostvarivalo se tako, što je 50 »birača« između sebe biralo jednog delegata, »izbornika«, koji je u njihovo ime ostvarivao neposredno biračko pravo. Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881- 1892*, Zagreb, 2003., 163.

izbornika izabrano je sedam »frankovačkih«,[142] da bi mjesec dana potom »frankovački« kandidati osvojili većinu i na izborima za općinski odbor u Peterancu.[143]

Među »frankovačkim« općinskim odbornicima u Peterancu nalazili su se čelnici dvaju peteranečkih novčanih zavoda. Peteranečki župnik Ivan Horvatić i Ignac Kolarek bili su predsjednik, odnosno knjigovođa i blagajnik *Hrvatske seljačke zadruge* u Peterancu, a Bolto Blažek bio je predsjednik *Vjeresijske udruge* u Peterancu.[144] Kako smo naveli, *Hrvatske seljačke zadruge* bile su podružnice *Hrvatske poljodjelske banke*, novčanog zavoda osnovanog 1901. godine kapitalom hrvatskog katoličkog crkvenog vrha, koji se nalazio pod ključnim utjecajem Udružene opozicije (matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, kasnije HSP-a). Ove su se štedno-kreditne zadruge na hrvatskom financijskom tržištu pojavile kao konkurencija ranije pokrenutih *Vjeresijskih udruga*, štedno-kreditnih zadruga koje su bile podružnice *Ugarske središnje vjeresijske udruge u Budimpešti*, te koje su u banskoj Hrvatskoj osnivane pod zaštitom hrvatskog nagodbenog režima. Sve do 1903. godine »frankovci« su nasuprot *Hrvatskih seljačkih zadruga* podupirali osnutak *Vjeresijskih udruga*, u čemu se svakako ogledala i činjenica, da su svog glavnog političkog suparnika vidjeli u strankama Udružene opozicije. Od 1903. godine, vjerojatno uslijed priliva većeg broja katoličkih svećenika u ČSP (SHSP), »frankovci« su počeli napuštati potporu *Vjeresijskim udrugama* i počeli podupirati osnutak *Hrvatskih seljačkih zadruga*.[145] Sudjelovanje »frankovaca«, odnosno njihovih simpatizera u upravi oba, suprotstavljena novčana zavoda svjedoči, da su »frankovci« u Peterancu imali široku biračku bazu.

Sljedeća »frankovačka« organizacija osnovana je u svibnju 1907. godine u Goli, sjedištu još jedne upravne općine koprivničkog upravnog i novigradskog izbornog kotara. Predsjednik ove organizacije bio je Josip Horvat, blagajnik Andro Kičinbaći, a tajnik golski kapelan Dragutin (Karlo) Gruičić, na čiju je inicijativu ova organizacija i osnovana.[146] Uz nedavni dolazak kapelana Gruičića u Golu vezivao se i porast »frankovačkih« pristaša u ovoj, do tada pretežno mađaronskoj općini, kao i činjenica da su na posljednjim izborima izbornika u toj općini »izabrani većinom Starčevićanci, osim jednoga.«[147] Nekoliko tjedana potom posebna »frankovačka« organizacija osnovana je i u Gotalovu, selu unutar upravne općine Gola, gdje je za predsjednika ove organizacije izabran Tomo Petrović, za blagajnika Josip Večenaj a za tajnika Ivan Premec.[148]

U lipnju 1907. godine »frankovačka« organizacija osnovana je u Novigradu Podravskom, upravnoj općini koprivničkog upravnog kotara i sjedištu novigradskog izbornog kotara. Ova je organizacija osnovana uz pomoć peteranečkih »frankovaca«, te je zamišljena kao središnja »frankovačka« organizacija novigradskog izbornog kotara, odnosno kao »jedan od najjačih starčevićanskih pokrajinskih klubova.« Za takvo nešto imala je potencijala, jer je za njezinog predsjednika izabran ravnatelj Štedionice d. d. u Novomgradu podravskom,[149] »oduševljeni mladi Starčevićanac«, Juraj Ettinger.[150] Međutim, kako će se

[142] Izabrani su frankovci: Tomo Lončar, Martin Lovković, Franjo Jakupić, Jakob Barčanec, Tomo Barčanec, Tomo Požgaj i Josip Češnjak. Peteranec, *Hrvatska zastava*, 21. 2. 1907., 7. Dakle, za njih je glasovalo ukupno 350 »birača«.

[143] Tom prilikom u peteranečki općinski odbor izabrano je 11 frankovačkih kandidata, od čega 4 u izborništvu veleporeza (peteranečki župnik Ivan Horvatić, Josip Pavša, Martin Požgaj i Filip Eisenšteter), te 7 u izborništvu maloporeza (Šimun Betlehem, Stjepan Benotić, Bolto Blažek, Bolto Godek, Gjuro Pavša, Josip Hotić, Ignac Kolarek i Martin Žganec). Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 21. 3. 1907., 6.

[144] *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 290.

[145] M. GABELICA, Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj, 40., 51.-52.

[146] Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 16. 5. 1907., 3.

[147] Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 9. 5. 1907., 4.

[148] Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 6. 6. 1907., 3.

[149] *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 269.-270.

[150] Starčevićanska skupština u Novigradu Podravskom, *Hrvatska zastava*, 13. 6. 1907., 4.-5. O kasnijoj razgranatoj gospodarskoj aktivnosti obitelji Ettinger, vidi: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Podravske ciglane do 1945. godine s posebnim osvrtom na novigradsku ciglanu, *Podravski zbornik*, br. 35., Koprivnica, 2009., 261.-271.

pokazati, novigradska »frankovačka« organizacija nije uspjela ispuniti takva očekivanja, a »oduševljeni« Juraj Ettinger je u srpnju 1909. godine javno raskrstio sa SHSP-om.[151]

U srpnju 1907. godine »frankovačka« organizacija osnovana je u Sigetecu (upravna općina Drnje),[152] još jednom mjestu koprivničkog upravnog i novigradskog izbornog kotara. Tek potom osnovana je prva »frankovačka« organizacija u đurđevačkom upravnom i kloštranskom izbornom kotaru. Riječ je o organizaciji u Đurđevcu, koja se u tisku prvi puta spominje u kolovozu 1907. godine.[153] U njezinom odboru nije bilo Martina Starčevića, koji se, kako smo vidjeli, još tijekom saborskih izbora održanih u svibnju 1906. godine nalazio među agitatorima mađaronskih kandidata u novigradskom i kloštranskom izbornom kotaru. No, tamo se nalazilo niz osoba usko povezanih sa Starčevićevom *Bankom za Podravinu*. Predsjednik ove organizacije bio je đurđevački odvjetnik Gjuro Balaško,[154] koji se od 1908. godine nalazio u nadzornom odboru Starčevićeve banke.[155] Potpredsjednik organizacije bio je navedeni trgovac Ignac Gjumbir, koji je ujedno bio podravnatelj Starčevićeve banke, a odbornici ove organizacije između ostalih su bili i bankovni činovnici, Josip Kendjelić i Josip Mihaljev.[156] Blagajnik »frankovačke« organizacije u Đurđevcu bio je navedeni đurđevački kapelan, Ferdinand Kubović.[157]

Sljedeća frankovačka organizacija osnovana je u Virju, sjedištu upravne općine u đurđevačkom upravnom, no novigradskom izbornom kotaru. Kako smo spomenuli, Stjepan Radić je još na saborskim izborima održanima u svibnju 1906. godine veliku većinu glasova u tom izbornom kotaru osvojio u Virju, gdje je, spomenuli smo, još od 1904. godine trajao žilav otpor dijela Virovaca protiv uređenja zemljišne zajednice. Spomenuli smo i da su Radićeve pristaše u Virju, na čelu s Peroslavom Ljubićem, u to vrijeme bezrezervno podupirale uređenje virovske zemljišne zajednice do te mjere, da su početkom 1907. godine zatražile uvođenje komesarijata u Virju, koji bi silom proveo to uređenje. Prva pukotina u Radićevoj virovskoj utvrdi nastala je u kolovozu 1906. godine prilikom izbora za virovski općinski odbor, kada su većinu osvojili protivnici uređenja zemljišne zajednice. Ovu skupinu predvodili su seljaci Martin Lauš i Petar Sabolić,[158] koji se kao »frankovci« prvi puta spominju tek u veljači 1907. godine (dakle u vrijeme kada su frankovački zastupnici u hrvatskom Saboru primili deputaciju nezadovoljnih Virovaca i u Saboru iznijeli razloge njihovu nezadovoljstvu), kada su na izborima izbornika u Virju izabrani kao dvojica od 24-orice »frankovačkih« izbornika. Tom prilikom za izbornike su izabrana samo dvojica pristaša HPSS-a.[159]

Na ovim je izborima Radićeva virovska utvrda srušena, pa će do konca ovdje istraživanog razdoblja u Virju dominirati »frankovci«. Tamo je »frankovačka« organizacija osnovana u rujnu 1907. godine, te je u početku brojala 116 članova, od čega 40 odbornika. Za njezinog predsjednika izabran je Martin Lauš, za potpredsjednika Petar Matonićkin, a za tajnika Petar Gaščić.[160] »Frankovačka« dominacija u Virju potvrđena je na novim općinskim izborima, održanima u veljači 1908. godine, kada je u virovski

---

151 Jedan kojemu je dosta frankovačke magjaronštine, *Starčevićanac*, 16. 7. 1909., 2.

152 Pučke skupštine u novigradskom kotaru, *Hrvatska zastava*, 11. 7. 1907., 3.-4.

153 Skupština u Gjurgjevcu, *Hrvatska zastava*, 8. 8. 1907., 5.

154 Gjuro Balaško, rođen 1870. u Brckovljanima, bio je kao svršeni pravnik sudionikom spaljivanja mađarske zastave na Jelačićevom trgu, 16. 10. 1895., zbog čega je kao trećeoptuženi osuđen na pet mjeseci zatvora. O tomu vidi: *Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravi proti hrvatskim sveučilišnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11-16. studenoga 1895.*, Zagreb, 1895., 5., 284. Premda to ni u istrazi ni na suđenju nije otkriveno, prema riječima Ivana Peršića upravo je Balaško nabavio zastavu, koja je spaljena. Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, Zagreb, 2002., 81.

155 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1908.*, 146.

156 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 259.

157 Spisak svih članova frankovačke organizacije u Đurđevcu vidi u: Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda* (Zagreb), 5. 5. 1908.; Gjurgjevac, *Starčevićanac* (Zagreb), 20. 5. 1908., 4.

158 I mi u Virju dobismo novu vladu, *Hrvatske novine*, 9. 8. 1906., 2.

159 Izbor izbornika u Virju, *Hrvatska zastava*, 21. 2. 1907., 11. Dakle, ovu 24-oricu frankovačkih »izbornika« izabralo je 1200 virovskih »birača«.

160 Starčevićanska organizacija u Virju, *Hrvatska zastava*, 12. 9. 1907., 6.

općinski odbor izabrano 12 »frankovaca«.[161] Dva mjeseca potom »frankovačka« većina u općinskom odboru za načelnika virovske općine izabrala je Andriju Ljubića.[162]

Slijedio je osnutak »frankovačke« organizacije u Pitomači, sjedištu upravne općine u sastavu đurđevačkog upravnog i kloštranskog izbornog kotara. Pitomača je bila još jedna od općina, u kojoj su na izborima izbornika, održanima u veljači 1907. godine mahom izabrani »frankovci«.[163] Njihova organizacija u Pitomači osnovana je u listopadu 1907. godine, te je bila najveća i najkompleksnija takva organizacija u ovom dijelu Podravine. Bila je registrirana kao *Starčevićansko bratstvo u Pitomači*, te je po osnutku imala 430 članova. Uz upravni odbor imala je odbor za pregled računa, 12 odjela te posebno imenovane pratioce zastavnika i nositelje poruka. Predsjednik je bio Grgur Tometić, potpredsjednici su bili Stjepan Lovrin i Andro Ivanec, a tajnik je bio pitomački kapelan, Dragutin (Karlo) Blažeković.[164]

Na koncu je osnovana i »frankovačka« organizacija u Kloštru, sjedištu upravne općine đurđevačkog upravnog kotara i sjedištu kloštranskog izbornog kotara, gdje su, kao i u Peterancu, Virju i Pitomači na izborima izbornika, održanima u veljači 1907. godine trijumfirali »frankovci«. Na tim izborima, na kojima su izabrana 12-orica »frankovačkih« izbornika, posebno su se istaknuli seljaci iz Budančevice, koji su pod vodstvom Tome Maturanca organizirano i u velikom broju pristupili izborima, te seljaci iz Dinjevca i Prugovca, dok se seljaci iz Kozarevca i Suhe Katalene nisu odazvali pozivu »frankovaca« da izađu na izbore.[165] »Frankovačka« organizacija u Kloštru osnovana je u prosincu 1907. godine, te joj se na čelu našao građevinski obrtnik Mirko Barac. Za potpredsjednika je izabran Tomo Maturanac a za blagajnika Đuro Kralj. Odbornici ove organizacije izabrani su po selima kloštranske upravne općine: Kloštru, Budančevici, Prugovcu, Dinjevcu, Kozarevcu i Kataleni.[166] U narednom razdoblju selo Prugovac se osamostalilo i osnovalo vlastitu »frankovačku« organizaciju na čelu s Franjom Šćerbakom i Josipom Furdićem.[167]

Uz ove »frankovačke« organizacije u kloštranskom izbornom kotaru, u izvorima se spominje i postojanje organizacije u Ferdinandovcu,[168] no o njoj nema detaljnijih podataka, tako od svih upravnih općina kloštranskog izbornog kotara »frankovačka« organizacija nedvojbeno nije osnovana samo na području Sesveta Podravskih, gdje »frankovci« očito nisu imali dovoljan broj pristaša. Što se tiče novigradskog izbornog kotara, »frankovačka« organizacija nije osnovana na području općine Hlebine, mada je inicijativa za to postojala,[169] dok je u Molvama, prema »frankovačkim« izvorima takva organizacija u inat tamošnjim Radićevcima osnovana,[170] no o njoj nemamo nikakvih podataka.

Kako se iz navedenog vidi, »frankovačke« organizacije u podjednakom su omjeru osnivane na području novigradskog izbornog kotara, koji je većim dijelom pripadao koprivničkom upravnom kotaru, kao i na području kloštranskog izbornog kotara, koji je sav pripadao đurđevačkom upravnom kotaru, što bi upućivalo na to, da su »frankovci« u ovim izbornim kotarima imali i podjednak broj pristaša. Međutim, daljnji tijek događaja će pokazati, da su veći broj pristaša stekli u kloštranskom nego u novigradskom izbornom kotaru. U potonjem je veći broj pristaša zadržala HPSS, što ne treba čuditi, jer

---

161 Prvi čin naše nove vlade, *Hrvatske novine*, 27. 2. 1908., 2. To su bili: Dragutin Hrženjak, Mijo Vrabčević, Mato Hrženjak, Ivan Hegedušić, Damjan Hrženjak, Anton Kolenc, Petar Sabolić, Martin Lauš, Bolto Krčmar, Petar Matonićkin, Petar Pav i Franjo Krčmar.

162 Izbor načelnika i zaprisegnuće obć. Vieća u Virju, *Hrvatske novine*, 16. 4. 1908., 2. Andrija Ljubić bio je rođak Peroslava Ljubića. M. KOLAR, Ban Pavle Rauch, 124.

163 Izabrana su 12-orica frankovaca, trojica Radićevca, dok trojica izbornika nisu izabrani. Starčevićanske pobjede, *Hrvatska zastava,* 7. 2. 1907., 2.-3. Dakle, 12 frankovačkih »izbornika« izabralo je 600 »birača«.

164 Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 21. 11. 1907., 3.

165 Kloštar, *Hrvatska zastava*, 21. 2. 1907., 8.

166 Organizacija Starčevićeve stranke u Kloštru Podravskom, *Hrvatska zastava*, 12. 12. 1907., 6.

167 Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda*, 2. 5. 1908., 4.

168 Svi klubovi za njih!, *Hrvatska sloboda*, 12. 5. 1908., 3.

169 Hlebine, *Hrvatska zastava*, 18. 7. 1907., 6.

170 Izborni sastanak u Molvama i divljačtvo Radićevaca, *Hrvatska zastava*, 13. 2. 1908., 13.; V. ŠADEK, *Molvarska Podravina*, 50.

su se i njezine prve »organizacijske jezgre«, odakle je ova stranka 1904. godine počela širiti svoj nauk i organizacije po Podravini, nalazile na području ovog izbornog kotara (Drnje, Novigrad, Molve, Virje).[171] Najočitiji izuzetak od navedenog stanja u novigradskom izbornom kotaru predstavljala je upravna općina Virje, koja je do konca ovdje istraživanog razdoblja predstavljala čvrsto »frankovačko« uporište. No, Virje je bilo općina i u sastavu đurđevačkog upravnog kotara, po kojem se od 1904. godine raširio pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica, pa je ono dijelilo političku sudbinu ovog kotara, koji je u svom protivljenju zemljišnim zajednicama političku zaštitu našao u »frankovcima«. Zato bi, zapravo, veći izuzetak predstavljale Molve, koje su se kao i Virje nalazile u novigradskom izbornom i đurđevačkom upravnom kotaru, ali koje su do konca ovdje istraživanog razdoblja predstavljale čvrsto uporište HPSS-a.[172]

Ako bismo tražili uzroke nepristajanja Molvi uz »frankovce«, trebali bismo poći od toga, da na području ove općine nije zabilježen snažniji pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica,[173] te prvenstveno istražiti uzrok tomu. Snažniji pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica u đurđevačkom je kotaru zabilježen u upravnim općinama Virje, Đurđevac, Kloštar i Pitomača.[174] To su sve općine, koje su se nalazile u južnom dijelu đurđevačkog kotara, te su se nizale jedna iza druge u pravcu od sjeverozapada (gdje je đurđevački kotar graničio s koprivničkim) do jugoistoka (gdje je đurđevački kotar graničio s Virovitičkom županijom). U istim općinama stvorene su snažne »frankovačke« organizacije. U sjevernom dijelu đurđevačkog kotara, gdje nije zabilježen snažniji pokret protiv zemljišnih zajednica, od sjeverozapada prema jugoistoku nizale su se općine Molve (gdje je bilo snažno uporište HPSS-a), Ferdinandovac (gdje je postojala frankovačka organizacija, ali o njoj nemamo nikakvih podataka pa možemo pretpostaviti da je bila slaba), te Sesvete Podravske (gdje frankovačka organizacija nije ni osnovana). Ovim sjevernim dijelom đurđevačkog kotara dominiralo je pješčano tlo (Đurđevački pijesci),[175] te je moguće da je ovakvo, neplodno tlo bilo razlogom, zašto se u općinama koje su ležale na takvom tlu nije razvio snažniji pokret protiv zemljišnih zajednica, a posljedično i zašto se tamo nisu stvorile (snažne) »frankovačke« organizacije.

SABORSKI IZBORI U NOVIGRADSKOM I KLOŠTRANSKOM IZBORNOM KOTARU

Saborski izbori održani u veljači 1908. godine bili su prvi ispit snage »frankovačkih« organizacija u Đurđevcu i njegovoj okolici. U novigradskom izbornom kotaru SHSP je kandidirala sina svoga čelnika Josipa Franka, Ivicu; HPSS je kandidirala svoga čelnika, Stjepana Radića, a Hrvatsko-srpska koalicija svoga istaknutog pristašu, koprivničkog župnika Stjepana Zagorca. U prvom krugu izbora Ivica Frank je osvojio najveći broj glasova, 113, Radić je osvojio 96, a Zagorac 66. Kako nitko nije osvojio natpolovičan broj glasova, između Franka i Radića raspisani su uži izbori, za koje je Zagorac pozvao svoje pristaše da glasuju za Radića.[176] Od ukupnog broja glasova osvojenih u prvom krugu, Frank je najveći broj glasova, 51, osvojio u Virju. U golskoj općini osvojio ih je 38, u Peterancu i Drnju

[171] M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, H. PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini,* 42.-45.

[172] O tomu vidi: Ž. KARAULA, Molve i virovska Podravina, 93.-101.; V. ŠADEK, *Molvarska Podravina,* 38.-56.

[173] U literaturi se spominje, da se u veljači 1904. zbog otpora većine stanovnika nije uspio obaviti izbor odbora Zemljišne zajednice u Molvama, te da su izbori obavljeni u studenom 1907., kada su na njima pristaše HPSS-a nadjačali združene mađarone i frankovce. V. ŠADEK, *Molvarska Podravina,* 47.

[174] Uz navedeni zahtjev frankovaca, iznesen u ožujku 1907. u hrvatskom Saboru, da se ispita zašto se narod u općinama »Virje, Gjurgjevcu, Kloštru, Pitomači tako opire tom zakonu o zemljišnim zajednicama«, vidi i aktualan članak u *Podravcu*, iz travnja 1904., gdje se navodi, da je u đurđevačkom kotaru bilo nemira »i to nješto u većoj mjeri u Gjurgjevcu, Kloštru i Pitomači.« Zemljišne zajednice, *Podravac*, 9. 4. 1904., 2. U Pitomači su tijekom sukoba s vojskom ubijena dvojica seljaka a više njih je ranjeno. Krvoproliće u Pitomači, *Podravac*, 5. 3. 1904., 3. Osim u Pitomači vojska je uredovala i u Đurđevcu i Virju. M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, H. PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini*, 96. Kako je navedeno, u Virju je zbog otpora uređenju zemljišne zajednice 1907. uvedeno vladino povjerenstvo (komesarijat).

[175] O tomu vidi: Hrvoje PETRIĆ, Molve i okolica. Prilozi poznavanju povijesti okoliša do sredine 19. stoljeća, *Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, 242.-246.

[176] Izbor u Novigradu. Frank se utekao za pomoć Rauchu, *Hrvatske novine*, 27. 2. 1908., 3.

22, u Molvama 4, a u Novigradu i Hlebinama ni jedan.[177] Za Franka je pritom, očekivano, glasovao dio Židova novigradskog izbornog kotara, no interesantno je da su petorica Židova (S. Špicer, M. Špicer, Gotlieb, Hiršler i Hajnrih) glasovali za Radića, unatoč njegovim poznatim antisemitskim stajalištima.[178] Na užim izborima pobijedio je Radić, osvojivši 160 glasova prema 111 Frankovih.[179]

U kloštranskom izbornom kotaru »frankovački« kandidat, David Starčević, već u prvom je krugu izabran u Sabor, osvojivši 193 glasa. Pritom je pobijedio dvojicu protukandidata, mađarona i dotadašnjeg zastupnika ovog izbornog kotara, Andriju Peršića, koji je osvojio 25 glasova, te kandidata HPSS-a, jednog od utemeljitelja ove stranke, Milana Krištofa, koji je osvojio 77 glasova.[180] Uvjerljivom pobjedom Davida Starčevića činilo se, da je kloštranski izborni kotar postao neosvojivo »frankovačko« uporište. No, vrlo brzo ovo je uporište osvojeno, pri čemu »frankovačka« »vojska« nije bila poražena, nego je kolektivno promijenila stranu.

U travnju 1908. godine grupa zastupnika SHSP-a pod vodstvom Mile Starčevića (»milinovci«) odvojila se od svoje stranke, te je u ožujku 1909. godine s »popovskim krilom« HSP-a pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca, koje se prethodno odvojilo od svoje stranke,[181] ustrojila novu stranku, Starčevićevu stranku prava (SSP). Prilikom ovog raskola uz »milinovce« je pristao i Milin brat, kloštranski zastupnik David Starčević, te su uz »milinovce« pristale i sve dotad »frankovačke« organizacije kloštranskog izbornog kotara.[182] Prema tvrdnji »frankovaca«, »suutemeljitelj nove raskolničke stranke braće Starčevića« bio je Martin Starčević, koji je ujedno bio i »glavni glavničar njihovog lista Hrvatske Slobode«,[183] pokrenutog po raskolu. Nasuprot tomu sve su »frankovačke« organizacije novigradskog izbornog kotara ostale uz matičnu SHSP,[184] te je »frankovački« tisak pozivao svoje vjerne Virovce, »neka oni djeluju i narod kloštarskog kotara poučavaju, da mu je spas samo u Čistoj Starčevićevoj stranci prava, a ne uz Milu Starčevića i njegovog Balašku, koji sada pripomažu nagodbenjačku slavosrbsku koaliciju.«[185] Međutim, od ovog trenutka kloštranski izborni kotar postat će čvrsto »milinovačko« uporište sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije.

U rujnu 1908. godine umro je Martin Starčević. Dva mjeseca potom umro je i David Starčević, te su se trebali obaviti naknadni izbori za kloštranski izborni kotar. Kako je ban Pavao Rauch tijekom čitave svoje vladavine (1908.-1910.) odgađao sazivanje hrvatskog Sabora, ovi su izbori održani tek nakon njegova odlaska s vlasti, u travnju 1910. godine. »Milinovački« kandidat na ovim izborima bio je đurđevački odvjetnik Gjuro Balaško, koji je osvojivši 147 glasova u prvom krugu pobijedio kandidata Koalicije, profesora Edu Lovrića, koji je osvojio 62 glasa, te kandidata HPSS-a, Tomu Jalžabetića, koji je osvojio 56 glasova.[186] Iako je važio za pristašu pokojnog Martina Starčevića, te je kako smo naveli bio član nadzornog odbora njegove *Banke za Podravinu*, prema pisanju protivničkog tiska Balaško nije uživao povjerenje vodstva SSP-a, nego su njega kao kandidata ove stranke nametnuli svećenici kloštranskog izbornog kotara, odnosno »furtimaši«, kako se pogrdno nazivalo pristaše kršćansko-socijalne

[177] Koliko je Frank dobio glasova, *Hrvatske novine*, 5. 3. 1908., 3. Zbroj ovih glasova iznosi 115, a ne 113.

[178] Seljačka stranka židovska stranka, *Hrvatske novine*, 5. 3. 1908., 3. Prema mišljenju zagrebačke Židovske smotre, na takvo ih je glasovanje »prisilio nepodnošljiv teror, kojim se »odlikuju« pristaše seljačke stranke«. Židovi nisu smjeli glasovati za kandidate HPSS već za to, jer oni brane seljačke interese, *Hrvatske novine*, 2. 4. 1908., 2.

[179] HDA, PrZV, kutija 726, dok. 6-1a, 1085/1908.

[180] Jučerašnji izbori, *Hrvatsko pravo*, 29. 2. 1908., 3.

[181] M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 365.

[182] Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda*, 2. 5. 1908., 4.; Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda*, 5. 5. 1908.; Svi klubovi za njih!, *Hrvatska sloboda*, 12. 5. 1908., 3.; Glas naroda, *Hrvatska sloboda*, 9. 6. 1908., 2.

[183] Magjarska škola u Ždali, *Hrvatska zastava*, 18. 6. 1908., 4.

[184] Klubovi i organizacije Starčevićeve hrvatske stranke prava, *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., 4.-5.; Sud hrvatskog naroda, *Hrvatska zastava*, prilog Hrvatske Zastave, 27. 5. 1908., 4.-5.

[185] Grdna naša rana, *Hrvatska zastava*, 24. 6. 1909., 2.-3.

[186] Naknadni izbori, *Hrvatske novine*, 21. 4. 1910., 3.

grupe, koja se okupljala oko lista *Hrvatstvo*.[187] U ovo se vrijeme odvijala zadnja faza približavanja grupe oko *Hrvatstva* i matične SHSP, koja je okončana u rujnu 1910. godine njihovom fuzijom u Stranku prava,[188] nakon čega su se djelovanjem kršćansko-socijalnih čimbenika iz obiju pravaških stranaka, SSP (Stjepan Zagorac) i Stranke prava (Fran Milobar) ove stranke početkom studenoga 1911. godine nakratko ponovo fuzionirale u jedinstvenu Stranku prava. Prema pisanju milinovca Ivana Peršića, unutar njegove stranke ovoj se akciji kršćansko-socijalnih čimbenika i fuziji sa Strankom prava dugo opirala grupa oko Mile Starčevića.[189] Navedeno nepovjerenje, koje je vodstvo SSP-a gajilo prema Balašku, te povjerenje, koje su prema njemu gajili đurđevački »furtimaši«, svjedoči da je proces izmirenja dviju pravaških stranaka počeo već u ovo vrijeme.[190]

Sljedeći redovni saborski izbori održani su u listopadu 1910. godine na temelju izborne reforme, kojom je velika većina dotadašnjih »birača« u seoskim općinama dobila neposredno biračko pravo, čime je mnogostruko porastao politički utjecaj siromašnijeg dijela seoskog pučanstva.[191] U novigradskom izbornom kotaru Stranka prava (SHSP fuzionirana s grupom oko *Hrvatstva*) kandidirala je odvjetničkog perovođu, Mirka Puka; HPSS je kandidirala Tomu Jalžabetića, a Koalicija dotadašnjeg »radićevca«, Peroslava Ljubića.[192] Glatko je pobijedio Tomo Jalžabetić, osvojivši 1230 glasova. Mirko Puk je osvojio 865 glasova, od čega preko 400 glasova u Virju, a Ljubić samo 249.[193] Prema izvještaju kotarske oblasti, »izborne borbe u ovom kotaru nije bilo osobite, jer je seljačka stranka ovdje vrlo dobro organizirana, pa je njezin uspjeh bio za predvidjeti.« Za Puka su većinom glasovali izbornici iz općine Virje, »kojima je dr. Puk obećao bio, da će poraditi da se kod njih neće urediti zemljišna zajednica,« a za Ljubića »glasali su samo izbornici pravoslavne vjere te neki Ljubićevi osobni prijatelji i rodjaci.«[194]

U kloštranskom izbornom kotaru SSP kandidirala je Gjuru Balaška; HPSS župnika iz Sela kraj Siska, Stjepana Ortnera, a »izvan stranaka« kandidiran je Srećko Pavleković, tajnik Saveza gostioničara i krčmara Hrvatske i Slavonije, za kojega je »milinovački« tisak pisao, da ga podupire »sama pokretaška banda, na čelu joj vodja Ivan Domović, glavar zemljišne zajednice Kloštranske.«[195] Balaško je

[187] Javna pučka skupština u Gjurgjevcu, *Hrvatske novine*, 24. 2. 1910., 3.; Skupština seljačke stranke i milinovaca u Gjurgjevcu, *Hrvatske novine*, 3. 3. 1910., 3.; Naknadni izbori, *Hrvatske novine*, 14. 4. 1910., 3.

[188] Stjepan MATKOVIĆ, Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali, *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 324.-326.

[189] I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 178.-180.

[190] U svibnju iste godine naknadni izbori obavljeni su i u ludbreškom kotaru, »ispražnjenom« optiranjem Stjepana Radića za novigradski izborni kotar. Na ovim su izborima ludbreški frankovci »u sporazumu s vodstvom Starčevićeve stranke prava« kandidirali »pravaša izvan stranaka«, odvjetnika Ivana Ružića. Naknadni izbori, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), 23. 4. 1910., 1.; Hrvati! Izbornici ludbrežkoga kotara!, *Podravska hrvatska straža*, 30. 4. 1910., 1. Prema tvrdnji Koalicije, nije bila riječ o vodstvu Starčevićeve stranke prava nego je to bila samostalna akcija Stjepana Zagorca, koju nije odobravao Mile Starčević. Naknadni izbori u Brodu i Ludbregu, *Hrvatske novine*, 12. 5. 1910., 1-2.

[191] Do ove izborne reforme imovinski cenzus za neposredno biračko pravo (»izbornici«) bilo je plaćanje barem 60 kruna poreza godišnje, osim za Ličko-senjsku i Modruško-riječku županiju, gdje je iznosio 30 kruna. U seoskim općinama i trgovištima, posredno biračko pravo (»birači«) imali su oni punoljetni muškarci, koji plaćaju manje od 60 (30) kruna poreza i barem 10 kruna, osim u Ličko-senjskoj i Modruško-riječkoj, gdje je minimum iznosio 6 kruna poreza. Nakon ove reforme, kojom je ukinuta kategorija »birača«, imovinski cenzus u gradovima i nekim trgovištima je smanjen na 10 kruna, a u drugom dijelu trgovišta i seoskim općinama na 15 kruna poreza, osim u Ličko-senjskoj i Modruško-riječkoj, gdje je smanjen na barem 6 kruna poreza. Rudolf HORVAT, *Izborna reforma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1917., 20.-21., 25.-26. Dakle, nekadašnji »birači« po seoskim općinama (izvan Ličko-senjske i Modruško-riječke županije), koji su plaćali između 10 i 15 kruna poreza posve su izgubili biračko pravo.

[192] Između mnogih političkih i svjetonazorskih nedosljednosti Peroslava Ljubića, koje su u ovo vrijeme nabrajali njegovi politički protivnici, podravski milinovci su spomenuli i to, da »kada se je u Virju razmahao pokret protiv zakona o zemljišnim zajednicama, pisao je g. Ljubić ponajprije za zakon a onda protiv zakona i tim stvorio još veći kaos koji i danas traje.« Peroslav Ljubić-saborski kandidat, *Podravska hrvatska straža*, 1. 10. 1910., 2.

[193] Izbor u Novigradu-Podravskom, *Hrvatske novine*, 1. 11. 1910., 2.

[194] HDA, PrZV, kutija 774, dok. 6-1a, b. b./1910., izborni zapisnici 1908.-1910.

[195] Iz kloštranskog kotara, *Podravska hrvatska straža*, 22. 10. 1910., 3.

uvjerljivo pobijedio, osvojivši 1069 glasova,[196] dok su njegovi protukandidati zajedno osvojili 625 glasova.[197] Prema izvješću kotarske oblasti, za Balaška su agitirali svi katolički svećenici kloštranskog kotara, u čemu su se osobito isticali Deziderije Radovanić, sada župnik u Đurđevcu;[198] Ferdo Kubović, sada župnik u Ferdinandovcu; župnik u Kalinovcu Nikola Medvedec, župnik u Pitomači Petar Mihinić,[199] župnik u Kloštru Baltazar Bažulić, te upravitelj župe u Kozarevcu, Rikardo Makovec.[200]

Ovo su bili posljednji saborski izbori tijekom postojanja Austro-Ugarske Monarhije, na kojima se Koalicija kandidirala bilo u novigradskom bilo u kloštranskom izbornom kotaru. Ovaj dio Podravine postao je prostor gotovo isključivog utjecaja dviju ideologija, pravaške i seljačke, te su se na preostalim izborima u ovim kotarima sukobljavale samo pravaške stranke i Hrvatska pučka seljačka stranka. Na sljedeće redovne saborske izbore, održane u prosincu 1911. godine, dvije pravaške stranke izašle su fuzionirane u jedinstvenu Stranku prava. Ova stranka je u novigradskom izbornom kotaru ponovo kandidirala Mirka Puka, kojega je ovaj put pri agitaciji po novigradskom kotaru pratio koprivnički župnik Stjepan Zagorac. Pukov jedini protukandidat bio je Tomo Jalžabetić. Iako su pravaši više nego ikad bili uvjereni, da će ovoga puta osvojiti novigradski kotar,[201] ponovo je pobijedio Jalžabetić, osvojivši 1299 glasova, prema 711, koje je osvojio Puk.[202] U kloštranskom izbornom kotaru jedinstvena Stranka prava ponovo je kandidirala Gjuru Balaška, kojemu je ovaj put jedini protukandidat bio »radićevac«, Gjuro Predragović. Balaško je i ovaj put pobijedio, osvojivši 948 glasova, prema 900, koje je osvojio Predragović.[203]

U svibnju 1913. godine, novim raskolom jedinstvena Stranka prava se raspala na svoje konstitutivne elemente, SSP i Stranku prava (nekadašnje »frankovce« ujedinjene s grupom oko *Hrvatstva*).[204] Na saborskim izborima održanima u prosincu iste godine, Stranka prava je u novigradskom izbornom kotaru kandidirala načelnika općine Virje, Andriju Ljubića. Iako je bilo najavljeno, da će Koalicija u ovom kotaru kandidirati veleposjednika iz Virja Eduarda Tottara,[205] Ljubićev jedini protukandidat bio je stari zastupnik ovoga kotara, »radićevac« Tomo Jalžabetić. On je pobijedio i na ovim izborima, osvojivši 1068 glasova, prema 661, koje je osvojio Ljubić.[206] Budući da je Gjuro Balaško u rujnu 1912. godine umro,[207] Starčevićeva stranka prava je u kloštranskom izbornom kotaru kandidirala tadašnjeg općinskog načelnika u Đurđevcu,[208] odvjetnika i javnog bilježnika Petra Majera. Njegov jedini protukandidat ponovo je bio »radićevac« Gjuro Predragović, koji je na proteklim izborima u ovom kotaru polučio vrlo

[196] Jučerašnji izbori, *Hrvatska sloboda*, 29. 10. 1910., 3.

[197] Izbori u ponedjeljak, *Hrvatski pokret* (Zagreb), 16. 12. 1911., 3. Polovicom glasovanja, kod prozivanja izbornika s prezimenom na slovo K, Pavleković je imao 289, a Ortner 232 glasa. Tečaj izborne borbe u pokrajini, *Hrvatska sloboda*, 28. 10. 1910., 2.

[198] Dolaskom u Đurđevac, 1909., Radovanić je pristupio bivšoj frankovačkoj, a tada milinovačkoj organizaciji u Đurđevcu. Dvie starčevićanske skupštine, *Starčevićanac*, 14. 5. 1909., 1.-2.

[199] Petrov brat, Stjepan Mihinić mlađi bio je župnik u Petrijancu (varaždinski upravni kotar), te je bio frankovac. Njihov stric, Stjepan Mihinić stariji bio je župnik u Zlataru, te je bio isprva domovinaš, a potom frankovac.

[200] HDA, PrZV, kutija 774, dok. 6-1a, b. b./1910., izborni zapisnici 1908.-1910.

[201] Izborno gibanje u novigradskom kotaru, *Podravska hrvatska straža*, 2. 12. 1911., 1.

[202] R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 64.

[203] Jučerašnji izborni rezultati, *Hrvatski pokret*, 19. 12. 1911., 3.

[204] Mislav GABELICA, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.), Časopis za suvremenu povijest, god 44 (2012.), br. 3., 736.-739.

[205] Kandidati hrvatsko-srbske koalicije, *Hrvat* (Zagreb), 10. 12. 1913., 2.

[206] R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 64.

[207] Dr. Gjuro Balaško, *Karlovac* (Karlovac), 28. 9. 1912., 2.

[208] Petar Majer bio je općinski načelnik Đurđevca od 1911. do 1916. Vladimir MIHOLEK, Gradnja župne crkve Sv. Jurja u Đurđevcu, *Podravski zbornik*, br. 35., Koprivnica, 2009., 240. Za načelnika je izabran nakon što su milinovci u rujnu 1911. pobijedili na općinskim izborima u Đurđevcu. Naši dopisi, *Podravska hrvatska straža*, 23. 9. 1911., 2.

dobar rezultat. Ovoga puta poražen je s većom razlikom, te je Majer osvojio 1255, a Predragović 828 glasova.[209]

ZAKLJUČAK

Pravaštvo u Đurđevac i njegovu okolicu počinje prodirati 80-ih godina 19. stoljeća, te ubrzo počinje važan politički čimbenik u tom kraju. Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine, pravaške pozicije u tom kraju preuzela je matična Stranka prava, odnosno »domovinaši«. Početkom 20. stoljeća dio njezinih pristaša prilazi novoosnovanom HPSS-u, a dio konkurentskoj pravaškoj stranci, SHSP-u, odnosno »frankovcima«. Prodoru »frankovaca« u ovaj kraj pripomogao je nekadašnji pravaš pa mađaron, Martin Starčević, koji se početkom 20. stoljeća, prvenstveno zbog poslovnih interesa, u Đurđevcu i njegovoj okolici nalazio u sukobu s Brenner-Lichtenbergovom mađaronskom skupinom, kao i s njom saveznom HPSS-ovom organizacijom. Ovom prodoru pripomogao je i snažan pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica, koji se početkom 20. stoljeća razvio u đurđevačkom upravnom kotaru, pri kojem su »frankovci«, za razliku od pristaša HPSS-a, stali na stranu protivnika ovih zajednica. Do 1908. godine »frankovci« su osobito jak prodor izvršili na području kloštranskog izbornog kotara, koji se sav nalazio unutar đurđevačkog upravnog kotara, a slabiji na području novigradskog izbornog kotara, koji se većim dijelom nalazio na području koprivničkog upravnog kotara, gdje nije zabilježen pokret protiv zemljišnih zajednica i dokle nije dopirao utjecaj Martina Starčevića. Te godine SHSP se raskolila, te su njezine organizacije na području kloštranskog izbornog kotara mahom prešle stranačkim disidentima, »milinovcima«, dok su one na području novigradskog izbornog kotara ostale uz »frankovce«. Do izbijanja Prvoga svjetskoga rata »milinovci« su bili najjači politički čimbenik u kloštranskom izbornom kotaru, a u novigradskom izbornom kotaru »frankovci« nisu uspjeli srušiti političku dominaciju HPSS-a. S ovih političkih pozicija Đurđevac i njegova okolica dočekali su stvaranje jugoslavenske države.

SUMMARY

In this article, based on the available literature, archives and the press of the time, the author analyses the preconditions that enabled the Pure Party of Rights (Starčević's Croatian Party of Rights / Party of Rights) to penetrate Đurđevac and its surroundings, as well as its organizational structure and political influence that this party had in the area at the beginning of the 20th century, and which was established through parliamentary elections. The author focused on material factors as the basis for political affiliation and singled out two phenomena that enabled the strong penetration of this party in Đurđevac and its surroundings, where it soon became one of the strongest political factors. One of these phenomena is the business interest of the Đurđevac entrepreneur Martin Starčević, and the other a strong movement against the organization of land communities, which developed in the Đurđevac administrative district at the beginning of the 20th century.

[209] HDA, PrZV, kut. 914., *Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*

OSMANSKI NAPADI NA MEĐIMURJE TIJEKOM 17. STOLJEĆA U OSMANSKIM NARATIVNIM IZVORIMA

OTTOMAN ATTACKS ON MEĐIMURJE DURING THE 17TH CENTURY IN OTTOMAN NARRATIVE SOURCES

Anđelko VLAŠIĆ
Filozofski fakultet
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek
e-mail: avlasic@ffos.hr

Primljeno / Received: 25. 2. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 355.48(497.5:560)"16"(091)
94(497.524Međimurje)"16"

SAŽETAK

U članku se analizira opise vojnih ofenziva Osmanskoga Carstva na području Međimurja tijekom 17. stoljeća u osmanskim narativnim izvorima, odnosno u šest kronika, u jednoj zbirci korespondencije i u jednom putopisu iz istog stoljeća. U njima se opisuju osmanski napadi na Međimurje na prijelazu iz 1602. u 1603., 1663. i 1664. godine, kao i nekoliko planiranih, ali neostvarenih napada 1601., 1605., 1606., 1664. i 1683. godine. U analiziranim izvorima se pri gotovo svakom spomenu Međimurja spominju i Zrinski, ali kao kolektivni fenomen, budući da se ne navode imena pojedinih poglavara te obitelji. Međimurje je za osmanske autore bilo toliko vezano za Zrinske da pojedini autori navode da je ono bilo »pokrajina Zrinskih«, a međimurski vojnici »ljudi Zrinskoga«. Opisi osmanskih autora daju sliku Međimurja kao bogate, razvijene i mnogoljudne pokrajine koju vrijedi napasti radi stjecanja plijena, ali koju osmanske snage nisu često napadale – dapače, dva izvora navode da osmanske vojske do trenutka opisanih pohoda nisu napadale Međimurje. Izvori upućuju na zaključak da je u mnogo navrata Međimurje imalo sreću i izbjeglo planirane osmanske napade koji su se izjalovili iz različitih razloga.

Ključne riječi: Međimurje, Osmansko Carstvo, 17. stoljeće, osmanski napadi, habsburško-osmanski ratovi

Keywords: Međimurje, Ottoman Empire, 17th century, Ottoman attacks, Ottoman-Habsburg wars

UVOD

Nakon što je habsburška vlast u hrvatskim zemljama krajem 1570-ih osnivanjem Hrvatske i Slavonske vojne krajine uspostavila učinkovitu obranu od osmanskih prodora, Međimurje i susjedne pokrajine bile su zaštićene od osmanskih napada. Stanje se posve promijenilo s početkom Dugoga turskog (ili Trinaestogodišnjeg) rata (1593. – 1606.) između Habsburškog i Osmanskog Carstva, a posebice 1600. nakon osmanskog osvajanja habsburške utvrde Velike Kaniže (mađarski: Nagykanizsa) i okolnog područja. Tada se habsburško-osmanska granica pomaknula na rijeku Muru, odnosno protezala se sjevernom granicom Međimurja. Time je Međimurje došlo u neposrednu opasnost od napada osmanskih pograničnih odreda, ali i velikih osmanskih ofenziva u sklopu Dugoga turskog rata, kao i kasnijih ratnih sukoba dvaju carstava sve do osmanskog poraza u Velikom Bečkom (ili Turskom) ratu (1683. – 1699.). Napisano je mnogo radova o obrani Međimurja od osmanskih napada, ponajviše o aktivnostima veli-

kaške obitelji Zrinski na izgradnji Legrada, Novog Zrina i čardaka uz obalu Mure.[1] U tim radovima se, međutim, vrlo rijetko koristilo osmanske izvore, budući da ih zbog nepoznavanja osmanskog turskog jezika vrlo malen broj povjesničara može koristiti.

Imajući to u vidu, cilj ovoga članka je obraditi temu osmanskih napada većeg i manjeg opsega (vojnih ofenziva, manjih pograničnih provala i dr.) na Međimurje tijekom 17. stoljeća na temelju dosad nekorištenih osmanskih izvora iz tog perioda. Osmanski izvori tek posredno i rijetko spominju Međimurje, posebice zato što ga Osmansko Carstvo nikad nije osvojilo. Pregledom osmanskih izvora ustanovio sam da se najviše podataka o Međimurju može pronaći u osmanskim narativnim izvorima, odnosno kronikama i drugim historiografskim radovima, biografijama, putopisima itd. Osmanski narativni izvori dugo su bili zanemarivani u korist arhivskih izvora, ponajprije poreznih popisa (deftera) i sudskih spisa. Pretpostavlja se da postoji nekoliko stotina osmanskih kronika, odnosno historiografskih djela u kojima su povijesni događaji poredani kronološkim slijedom. Njihova pretpostavljena brojnost čini ih jednima od najopsežnijih izvora za povijest Osmanskoga Carstva i susjednih zemalja. Međutim, još uvijek su slabo istražene i većina ih nije objavljena, odnosno nalaze se jedino u rukopisnom obliku.[2]

U posljednjih nekoliko desetljeća, međutim, osmanisti sve veću pažnju posvećuju upravo narativnim izvorima, pa je u Turskoj, ali i u drugim državama s razvijenom osmanističkom aktivnošću nastao velik broj monografija i doktorskih te magistarskih radova koji su uključivali znanstvene analize i transkripcije narativnih izvora s izvornoga arabičkog pisma na latinicu.[3] Na taj su način ti izvori postali dostupniji široj znanstvenoj javnosti, pa i meni osobno. Za potrebe ovog rada pronašao sam i pregledao 35 priređenih izdanja latiničkih transkripcija osmanskih kronika, jednu zbirku korespondencije i jedan faksimil putopisa – svi izvori nastali su u 17. stoljeću i opisuju isto stoljeće. U kronikama se vrlo rijetko spominje Međimurje, odnosno većinom se iznose šturi podaci prilikom opisa neprijateljskih pokrajina izloženih osmanskim napadima. Naime, osmanski autori najčešće su se fokusirali na opisivanje velikih osmanskih vojnih podviga i nisu ulazili u detalje pojedinih manjih provala u neprijateljske zemlje. Osim toga, autori su zbog nepoznavanja preciznijih geografskih obilježja Međimurja i okolnih pokrajina najčešće imenovali veće geografske cjeline, npr. Hrvatsku (*Hırvad ili*, *Hırvad vilayeti*), Ugarsku (*Ungurus*/*Üngürüs*) i Austriju (*Nemse*/*Nemçe*, *Alman*/*Alaman*), odnosno »carske zemlje« (*Çasar diyarı*).[4]

Spisak šest edicija kronika, zbirke korespondencije i jednoga putopisa u kojima se spominje Međimurje i koje sam analizirao u ovom radu nalazi se u popisu izvora i literature. Koliko mi je poznato, dosad nitko nije koristio te izvore za opis povijesti Međimurja. Njihov je broj ograničen istraživanim razdobljem, budući da sam se usredotočio na 17. stoljeće, te činjenicom da sam pregledao jedino one edicije izvora koje sam uspio prikupiti.[5] Izvori korišteni u ovom članku sigurno ne predstavljaju sve osmanske narativne izvore u kojima se spominju osmanski napadi na Međimurje, odnosno posve je

---

1 Za više o ulozi Međimurja u habsburško-osmanskim ratovima 16. i 17. stoljeća vidjeti: Nataša ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu* (Zagreb: Barbat, 2001), 25, 26, 28–29, 38, 39–40, 51, 78, 91, 95–99 *et passim*; Hrvoje PETRIĆ, Dragutin FELETAR i Petar FELETAR, *Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661-1664)* (Donja Dubrava; Zagreb: Hrvatski zemljopis; Naklada dr. Feletar, 2001), 18, 23, 26; James D. TRACY, *Balkan Wars. Habsburg Croatia, Ottoman Bosnia, and Venetian Dalmatia, 1499–1617* (London: Rowman & Littlefield, 2016), 169, 175–176, 221–224, 374; James TRACY, »The Road to Szigetvár: Ferdinand I's Defense of His Hungarian Border, 1548–1566«, *Austrian History Yearbook* 44 (2013): 26–30.

2 Mehmet Mehdi ILHAN, »An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles«, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27 (2008), br. 44: 31–32.

3 Marinos SARIYANNIS, »Introduction: Political Thought and Practice in the Ottoman Empire«, u *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX – A symposium held in Rethymno, 9–11 January 2015*, ur. Marinos Sariyannis (Rethymno: Crete University Press, 2019), xv–xvi.

4 Dušanka BOJANIĆ, »Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu«, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15 (1964): 47; Erhan AFYONCU, »Court chronicles«, u *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, ur. Gábor Ágoston i Bruce Masters (New York: Facts on File, 2009), 154.

5 Za svesrdnu pomoć prilikom pribavljanja osmanskih kronika i prigodom prevođenja problematičnih ulomaka veliku zahvalnost dugujem kolegi Okanu Büyüktapuu.

moguće da će buduća istraživanja rezultirati pronalaženjem novih osmanskih izvora koji opisuju takve događaje.

Ovaj članak je druga u nizu od dvije predviđene studije. Prva studija, koja je trenutačno u procesu objave u drugoj publikaciji, sadržava analizu osmanskih narativnih izvora o napadima na Međimurje od posljednje četvrtine 15. stoljeća do kraja Dugoga turskog rata. Radi tematske zaokruženosti u ovoj se studiji također obrađuje izvore za razdoblje Dugoga turskog rata od 1600. do 1606. godine, ali u skraćenom i izmijenjenom obliku.

OSMANSKI NAPADI NA MEĐIMURJE NAKON OSVAJANJA VELIKE KANIŽE (1600.)

Osmanski povjesničar Abdülkadir Efendi (u. 1644. ili kasnije) u kronici *Târih* (»Povijest«) opisuje osmanski vojni pohod na Veliku Kanižu (1599. – 1600.).[6] Ustvrdio je da je Međimurje bilo »pokrajina Zrinskih« (*Zrinski-oğlu vilâyeti*)[7] i da su se u njemu okupljali neprijateljski odredi koji su napadali osmanska naselja i postrojbe u Podunavlju. Ti napadi bili su povod za osmanski pohod na Veliku Kanižu kojim su se Osmanlije namjeravali osvetiti »pokrajinama Zrinskih« (*Zrinski-oğlu vilâyetleri*) i »hrvatskim i mađarskim nevjernicima« za napade na osmansko područje (*Macar, Hırvat keferelerinden intikam lâzım olduğu mukarrer*). Za osvajanje Međimurja i područja oko Balatona (*Nehr-i Meymorya'[y]ı ve Balaton nehirleri*), navodi kroničar, »ključ« je bila utvrda Velika Kaniža (*Kal'a-i Kanije kiliddir*).[8] Ta se tvrdnja može povezati s navodom osmanskoga povjesničara Kâtiba Çelebija (1609. – 1657.), koji je u djelu *Fezleke* (»Sažetak«) zapisao da je tijekom opsade Kaniže veliki vezir Yemişci Hasan-paša (1601. – 1603.) ustvrdio da je Kaniža bila »ključ utvrdâ Međimurja i jezera Balatona i čvrsti zid zemlje nevjernikâ« (*Mekomorya ve Balaton gölü kılâ'ının kilîdi ve diyâr-ı küffârın sedd-i sedîdi*).[9]

Osmanski napadi isprva su bili neuspješni jer su u pomoć Međimurju i kraju oko Balatona pristigli »nevjernici« iz Hrvatske (*Hırvat*) i nepreciziranih europskih zemalja (*Firengistân*) pod vodstvom osoba koje Abdülkadir Efendi zove *Zrinski-oğlu* i *Nataşlı*. Vjerojatno se radilo o tadašnjim poglavarima obitelji Zrinski i Nádasdy, Jurju IV. Zrinskom (1549. – 1603.) i Ferencu II. Nádasdyju (1555. – 1604.).[10] Zapisao je da su neprijatelji u »dolini Međimurje« (*Vâdî-yi Meymorya*) izgradili utvrde sa zemljanim

---

6 Autor Međimurje naziva »rijekom Međimurje« (*Nehr-i Meymorya*). Balaton također naziva rijekom (*Balaton nehri*). Ziya YILMAZER, ur., *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, sv. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 100, 232, 278, 283, 290, 293, 295, 318, 347, 435. Dva su povjesničara u različitim navratima transkribirala dijelove Abdülkadirove kronike. Markus Köhbach je izvorno arabički zapis imena Međimurja transkribirao kao *Mimuriyye* (u hrvatskom izgovoru: *Mimurijje*), a Ziya Yılmazer kao *Meymorya* (u hrvatskom izgovoru: *Mejmorja*) i naveo je da se u izvorniku koriste dva oblika: ميمورية i ميمورية, pri čemu je prvi oblik u izvorniku prekrižen i zamijenjen drugim. Budući da je za arabičko pismo svojstveno izostavljanje samoglasnika i mogućnost njihova ambivalentnog čitanja (*a* kao *a*/*e*; *u* kao *o*/*u*), navedeni toponimi mogu se pročitati i kao *Memurye* (*Memurje*) i *Meyemurye* (*Mejemurje*). Markus KÖHBACH, »Die Feldzüge nach Neuhäusel und Kanizsa in den Jahren 1599 und 1600 nach der Osmanischen Chronik des 'abdu'l-Qādir Efendi« (doktorska disertacija, Sveučilište u Beču, Beč, 1976), 129. Köhbachova disertacija nije mi bila dostupna i prenosim je kako je navedena u: Burcu ÖZGÜVEN, »The palanka: a characteristic building type of the Ottoman fortification network in Hungary«, u *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht, The Netherlands, August 23–28, 1999*, ur. Machiel Kiel, Nico Landman i Hans Theunissen (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2001), 3; Z. YILMAZER, *Topçular Katibi*, sv. I, 278, 290. Za više o osmanskom načinu bilježenja domaćih toponima vidjeti: Anđelko VLAŠIĆ, »Mađarski antroponimi i toponimi u osmanskim poreznim popisima Slavonije i Srijema u 16. stoljeću«, u *Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja*, ur. Ferenc Vörös i Ana Lehocki-Samardžić (Szombathely; Osijek: Savaria University Press; Institut za jezik Glotta, 2018), 171–179.

7 Zrinske se u tekstu naziva »nevjernicima Zrinskima« (*Zrinskili kefereleri*). Z. YILMAZER, *Topçular Katibi*, sv. I, 278.

8 Z. YILMAZER, *Topçular Katibi*, sv. I, 278; B. ÖZGÜVEN, »The palanka«, 3.

9 Zeynep AYCIBIN, »Kâtib Çelebi: Fezleke. Tahlil ve Metin« (doktorska disertacija, Sveučilište likovnih umjetnosti Mimar Sinan, Istanbul, 2007), 110, 124, 367.

10 Z. YILMAZER, *Topçular Katibi*, sv. I, 290–295.

nasipima (*tabur*)[11] i odande prešli Muru u smjeru Kaniže.[12] Može se zaključiti da je Međimurje kao prva linija obrane od Osmanlija štitilo jednostavnim zemljanim, a vjerojatno i drvenim utvrdama, te da su u njemu tijekom ratnih operacija 1599. i 1600. taborovali domaći i strani habsburški odredi.

Osmanski pohod na Veliku Kanižu završio je s uspjehom jer su osmanske snage nakon opsade koja je trajala od početka rujna do 22. listopada 1600. uspjele prisiliti kanišku posadu na predaju. Međimurje i okolne pokrajine nakon pada Kaniže bile su izložene stalnim osmanskim pograničnim napadima. Habsburgovci su naredne godine pokušali preoteti Kanižu. U neuspjeloj dvomjesečnoj opsadi sudjelovao je i Juraj IV. Zrinski, kojega Kâtib Çelebi zove *Zirin-oğlu* (»sin Zrina« ili »Zrinski«) i opisuje kao jednog od najvažnijih habsburških vojskovođa, a njegove postrojbe naziva »ljudima Zrinskoga iz Međimurja« (*Mekomorya'dan Zirin-oğlu âdemleri*). Zapisao je da je habsburška vojska koja se okupljala s ciljem napada na Kanižu bila stacionirana u vojnom logoru kod Varaždina (*Varajdin*). Naveo je i da je Yemişci Hasan-paša na čelu osmanske vojske namjeravao napasti Međimurje nakon što bi, kako je pogrešno pretpostavljao, habsburška vojska iz smjera Varaždina krenula u osvajanje osmanskog Budima. Međutim, habsburške su snage opsjele Kanižu i time omele vezirov plan.[13]

Tijekom posljednjih godina Dugoga turskog rata Međimurje je ponovo bilo u fokusu osmanskih ratnih planova. Gazi Giray II., kan Krimskoga Kanata (1588. – 1596. i 1597. – 1607.), tatarske države koja se prostirala na sjevernoj obali Crnoga mora od 15. do 18. stoljeća. Krimski je Kanat bio vazalna država Osmanskoga Carstva i slao je svoju konjicu kao pomoćne snage u brojnim osmanskim pohodima. Gazi Giray II. predvodio je tatarsku konjicu u ratnim operacijama na području Ugarske tijekom Dugoga turskog rata.[14] Tatarski kan i njegova konjica su hladne mjesece od listopada nadalje tijekom 1602. proveli u Pečuhu, lokaciji koju je osmansko vodstvo odredilo kao zimovalište za tatarsku vojsku. Iz Pečuha je tatarska konjica napala brojna naselja diljem Ugarske. U nedatiranom pismu koje je poslao osmanskom sultanu Mehmedu III. (1595. – 1603.) Gazi Giray II. je napisao da su se te zime rijeke zaledile pa su Tatari, jašući preko leda, dvaput provalili (*iki def'a akın etdirilüp*) u Međimurje (*Medyemorya* u transkripciji Cengiza Orhonlua; *Megemorya* u transkripciji Elvine Abduvaliyeve; *Medyemorya* i *Medyemorye* u transkripciji Ahmeta Türka).[15] Napali su i »mjesto Karka« (*Karka nâm mahal urulur*), za koje nema drugih podataka u izvoru. Ahmet Türk pretpostavlja da se radi o rijeci Krki, odnosno da su Tatari prodrli sve do Dalmacije. Moja je pretpostavka da se radi o rijeci Velikoj Krki (slovenski: Kerka ili Krka; mađarski: Kerka) koja teče kroz današnju sjevernu Sloveniju i jugozapadnu Mađarsku sjeverno od Mure i zatim u nju utječe. Gazi Giray II. zapisao je da su njegovi tatarski odredi provalili i u zemlje uz rijeku Rabu (u izvoru: *Rabe*; mađarski: Rába, njemački: Raab) u zapadnoj Ugarskoj, pa je moguće da se »Karka« nalazila negdje u blizini, a ne toliko južno koliko je dalmatinska rijeka Krka.[16] U kasnijem, također nedatiranom pismu Gazi Giray II. nazvao je opisane napade u jugozapadnoj i zapadnoj Ugarskoj »provalom u Međimurje« (*Medyemorya'ya akın*),[17] čime je pridao određenu važnost Međimurju navevši ga kao najbitniju geografsku odrednicu spomenutih napada.

---

[11] Robert DANKOFF, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (Istanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2004), 254.

[12] Z. YILMAZER, *Topçular Katibi*, sv. I, 290.

[13] AYCIBIN, »Kâtib Çelebi«, 380–381; 401.

[14] Elvina ABDUVALIYEVA ER, »Bora Gazi Giray Han: Hayatı ve Eserleri« (doktorska disertacija, Sveučilište u Ankari, Ankara, 2011), 7, 36.

[15] *Megemorya* je u hrvatskom izgovoru *Međemorja*, a *Medyemorye*/*Medyemorye* je *Medjemorje*/*Medjemorje*. Na temelju priređivačke transkripcije može se pretpostaviti da ih se u arabičkom izvoru može pročitati i kao *Megemurye* i *Medyemurye*, odnosno u hrvatskom izgovoru *Međemurje*. Cengiz ORHONLU, ur., *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler. Telhîsler (1597-1607)* (Istanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970), 53; E. ABDUVALIYEVA ER, *Bora Gazi Giray*, 281; Ahmet TÜRK, »The Crimean Khanate under the Reign of Gazi Giray II« (magistarski rad, Sveučilište Bilkent, Ankara, 2000), 85–87.

[16] C. ORHONLU, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler*, 53; ABDUVALIYEVA ER, *Bora Gazi Giray*, 281; A. TÜRK, *The Crimean Khanate*, 85–87.

[17] C. ORHONLU, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler*, 55.

Osmanski povjesničar İbrahim Peçevî (1574. – 1650.). u djelu *Tarih-i Peçevi* (»Pecevijeva povijest«) također spominje tatarski pohod s kraja 1602. Međutim, šturo ga opisuje navodeći da je tatarski kan »provalio u hrvatsku zemlju. Ali nije bio uspješan kako je želio i nije osvojio plijen« (*Hırvât memleketine akına gitmiş idi. Ve ol murâd üzere iş göremedi ve ganîmet alamadı*)[18] i time implicirajući da je sâm tatarski kan pohod smatrao neuspješnim.[19] Suprotno uobičajenom opisu osmanskih provala Peçevî je izostavio preciziranje tatarskih pothvata i zapisao je da tatarski ratnici nisu osvojili plijen, zbog čega se može nagađati da su u Međimurju naišli na otpor domaćih snaga ili da su čak bili poraženi.

Gazi Giray II. spominje tatarske provale u Međimurje i u nedatiranom pismu upućenom sultanu Ahmedu I. (1603. – 1617.). U pismu ustvrđuje da su njegovi odredi »provaljivali, te razarali i uništavali Međimurje i druge neprijateljske zemlje« (*akınlar edüp Medyemorya ve sâir memâlik-i a'dayı harâb ve hasârât eyleyüp*), ali ne kaže kada.[20] Vremenski okvir može se donekle precizirati na temelju podatka da je tatarska vojska zimovala u Ugarskoj na prijelazu iz 1602. u 1603. i na prijelazu iz 1604. u 1605.[21]

Sokolluzade Lala Mehmed-paša (u. 1606.), u to vrijeme vrhovni zapovjednik osmanske vojske u Ugarskoj, u nedatiranom pismu upućenome velikom veziru Yemişciju Hasan-paši (1601. – 1603.) spominje tatarsku provalu u Međimurje u zimskim mjesecima 1602./1603. te ustvrđuje da su provalili zajedno s drugim osmanskim odredima. U pismu stoji da su »tatarski vojnici i vojnici Pečuškog, Sigetskog i Požeškog sandžaka s podložnicima bosanskoga beglerbega Mehmed-paše[22] i vojnicima pješacima koji su došli iz Bosne« (*asâkir-i tatar ve Peçuy ve Sigetvar ve Pojega sancakları asker[leri] ve Bosna beğlerbeyisi Mehemmed Paşa kulları ile ve Bosna'dan gelen piyâde asker ile*) provalili na područje srednjovjekovne Slavonije[23] i Međimurja[24] (*Idlovin ve Medyumurye câniblerine akın edüp*) i »zapalili bezbrojne palanke, kasabe i sela, zarobili mnogo muškaraca i žena, te postigli brojne uspjehe« (*bî-hadd ü şumâr palanḳa ve kâsabât kariyyeleri ihrâk olunup zükûr ve inâsdan hayli esîr çıkarup küllî yüz aklıkları eylemişlerdür*). Zanimljiva je pašina tvrdnja da do toga napada »nitko od islamskih vojnika nije uspio stići do mjesta do kojega su stigli podložnici spomenutoga tatarskoga kana« (*müşârunileyh han kulları bu def'a vardığı yere şimdiye değin asker-i islâmdan bir ferd varmak müyesser olmamışdur*).[25] Možda je u pismu – koje je uputio nadređenoj osobi, i to drugoj osobi u Carstvu – namjerno preuveličavao pothvate vojske pod svojim zapovjedništvom.

---

18 Emine ÖZCAN, »İbrahim Peçevî Efendi'nin Hayatı ve Peçevî Tarihi'nde Yer Alan Bazı Sosyo-Kültürel Kavramlar« (magistarski rad, Sveučilište Gazi, Ankara, 2007), 20; usp. TÜRK, *The Crimean Khanate*, 87, f250; usp. PEÇEVÎ İBRAHIM EFENDI, *Peçevî Tarihi*, prir. Bekir Sıtkı Baykal, sv. II (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 236: »Han hazretleri o sırada Hırvat ülkesine akına gitmiş idi. Ancak, istenildiği gibi iş göremedi ve ganimet alamadı.«

19 A. TÜRK, *The Crimean Khanate*, 87.

20 C. ORHONLU, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler*, 92; E. ABDUVALIYEVA ER, *Bora Gazi Giray*, 283–284.

21 A. TÜRK, *The Crimean Khanate*, 99.

22 Moguće je da se radilo o Tataru Mehmed-paši (u. 1608. ili 1609.), bosanskom beglerbegu tijekom 1010. prema islamskom kalendaru, odnosno između 2. srpnja 1601. i 19. lipnja 1602. prema gregorijanskom kalendaru. Iz toga bi se moglo zaključiti da se opisana tatarska provala možda dogodila u zimskim mjesecima na prijelazu iz 1601. u 1602. Mehmed SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, sv. 4 (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1075; Safvet-beg BAŠAGIĆ-REDŽEPAŠIĆ, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.–1850.)* (Sarajevo: vlastita naklada, 1900), 53; Alija BEJTIĆ, »Iz Drnišlijina zbornika bosanskih memorijala 1672–1719.«, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 4 (1976): 182. Osmanske pokrajine nabrojane u gornjem citatu prostirale su se na području današnje južne Mađarske, Slavonije i Bosne.

23 Priređivač je taj toponim transkribirao kao *Idlovin* i naveo kako glasi u izvoru: اضلووين. To je vjerojatno alternativni oblik riječi *İslovin*, što je osmanski oblik naziva za srednjovjekovnu Slavoniju, tada poznatu pod imenom Slovinje. C. ORHONLU, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler*, 72; BOJANIĆ, »Dve godine istorije«, 36; Alemko GLUHAK, »Ime Slavonije«, *Migracijske i etničke teme* 19 (2003), br. 1: 114.

24 Priređivač je u ovom primjeru taj toponim transkribirao kao *Medyumurye*, a u imenskom kazalu i kao *Medyumorye* (u hrvatskom izgovoru *Međumurje* i *Međumorje*). C. ORHONLU, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler*, 72, 143.

25 C. ORHONLU, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler*, 71–72.

Osmanski povjesničar Sâfî Mustafa Efendi (u. 1616.) u djelu *Zübdetü't-tevârîh* (»Sažetak povijesti«) opisuje pozne godine Dugoga turskog rata i ratne operacije osmanske vojske u zapadnoj Ugarskoj.[26] Teško je pratiti vremenske odrednice u Sâfîjevu djelu zbog čestog izostavljanja istih. Zapisao je da je između lipnja i kolovoza 1605. dio osmanskih zapovjednika predložio Sokolluzadeu Lali Mehmed-paši, koji je tada bio osmanski veliki vezir (1604. – 1606.), da napadnu područje »na strani utvrde Kaniže« (*ḳal'a-i Ḳanije cânibinde*). Sâfî je naveo da je to »pokrajina Međimurje« (*iyâlet-i Megumorya*)[27] i ustvrdio je da je »poznata po bogatstvu i brojnosti stanovnika« (*kesret-i mâl ü menâl ve vefret-i ehl ü 'ayâl ile meşhûr*). Kao razlog za napad zapovjednici su naveli bogatstvo te pokrajine i ustvrdili da je materijalno stanje osmanskih vojnika na pohodu bilo loše, pa bi se ono moglo popraviti pljačkom neprijateljske pokrajine. Veliki vezir je pod pritiskom tih zapovjednika pristao da se napadne Međimurje. Da bi o tome obavijestio sultana, zapovjedio je vojnom sucu po imenu Vildânzâde Mevlânâ Ahmed da pošalje izvještaj u prijestolnicu. Vojni sudac se tome suprotstavio i ustvrdio je da bi u slučaju pohoda na Međimurje osmanski teritoriji u Ugarskoj ostali nezaštićeni pred habsburškim napadima, a osmanski sultan bi velikog vezira smatrao odgovornim. Zato je predložio sljedeći plan: ako osmanska vojska uspije osvojiti habsburške utvrde u sjevernoj Ugarskoj – koje su bile prvotni cilj pohoda – unutar 80 od planiranih 100 dana predviđenih za pohod, u preostalih 20 dana moglo bi se napasti Međimurje. Takav razvoj događaja ne bi razljutio sultana, a to je bio glavni izvor strahovanja velikog vezira, navodi kroničar. Mehmed-paša je prihvatio Vildânzâdeov plan, odustao od pohoda na Međimurje i zapovjedio vojsci da krene u smjeru habsburških utvrda u sjevernoj Ugarskoj. Kasniji razvoj događaja, pokazalo se, nije ostavio vremena za napad na Međimurje, pa je ono izbjeglo razaranja.[28]

Osmanski povjesničar Mehmed bin Mehmed Edirnevî (u. nakon 1640.) u djelu *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr* (»Izbor iz povijesti i vijesti«) također opisuje ratne događaje iz ljeta 1605. koje je opisao Sâfî Mustafa Efendi. Edirnevî dodaje neke nove podatke, pa tako navodi da je tijekom spomenutog pohoda osmanska vojska neko vrijeme bila smještena u Osijeku. Ondje je zasjedalo vojno vijeće i raspravljalo o daljnjem smjeru pohoda – dakle, tu se radi o onom razgovoru velikog vezira i osmanskih zapovjednika koji opisuje Sâfî. Edirnevî, međutim, iznosi drugačiju verziju događaja: janjičarski odredi imali su namjeru ići u pljačku Međimurja (*Mekemorya*)[29] i zato su pohitali za jedan dan putovanja ispred glavnine osmanske vojske. Međutim, bili su opozvani i krenulo se u smjeru habsburške utvrde Ostrogon (mađarski: Esztergom) u sjevernoj Ugarskoj.[30] Dakle, Edirnevî iznosi nešto drugačiji prikaz događaja, ali s istim pozitivnim ishodom za Međimurje.

Kâtib Çelebi i İbrahim Peçevî također su opisali osmanski pohod u ljeto 1605. Pritom su koristili navedenu Sâfîjevu kroniku kao predložak, što se jasno vidi u sljedećim odlomcima. Kâtib Çelebi je u svojem spomenutom djelu napisao da je sredinom lipnja 1605. na vojnom vijećanju u Osijeku dio osmanskih zapovjednika nagovarao Sokolluzadea Lalu Mehmed-pašu da pohod ne usmjeri prema Budimu, nego prema »pokrajini Međimurje koja se nalazi na strani Kaniže« (*Kanije cânibinde vâki' eyâlet-i Mekomorya*).[31] Ta je pokrajina »vrlo razvijena i poznata po bogatstvu, te do sada onamo neprijateljska noga nije kročila pa je stanovništvo mirno« (*gāyet ma'mûr ve kesret-i mâl ü menâl ile meşhûr olup ile'l-ân yâd ayak basmamağla halkı âsûdedir*). Ovdje vidimo kako još jedan autor naglašava posebnost Međimurja po tome što nije iskusilo osmanske napade. Iz gornjeg citata je razvidno da je dio osmanskih

---

26 İbrahim Hakkı ÇUHADAR, ur., *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), sv. I, LXXXVII.

27 U hrvatskom izgovoru bilo bi *Međumorya*. Na temelju transkripcije može se pretpostaviti da se u arabičkim izvoru može pročitati i kao *Megumurye* (*Međumurje*). I. H. ÇUHADAR, *Mustafa Sâfî*, sv. II, 10–12.

28 I. H. ÇUHADAR, *Mustafa Sâfî*, sv. II, 10–12.

29 U hrvatskom izgovoru bilo bi *Međemorja*, a može se pretpostaviti da se u arabičkom izvoru taj toponim može čitati i kao *Mekemurye*, odnosno *Međemurje*. Abdurrahman SAĞIRLI, »Mehmed b. Mehmed Er-Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih ve'l-Ahbar'i ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)« (doktorska disertacija, Sveučilište u Istanbulu, Istanbul, 2000), 7–8, 52–54, 633.

30 A. SAĞIRLI, »Mehmed b. Mehmed«, 52–54, 633.

31 *Mekomorya* se u arabičkom izvoru vjerojatno može čitati i kao *Mekumurye*, odnosno u hrvatskom izgovoru *Međumurje*.

zapovjednika želio napasti Međimurje radi ratnog plijena. Spomenuti vojni sudac Vildânzâde Mevlânâ usprotivio se toj ideji, navodi Kâtib Çelebi, te je uspio uvjeriti velikog vezira da odustane od toga pohoda i vojsku usmjeri prema Ostrogonu.[32]

Kâtib Çelebi u svojem navedenom djelu opisuje još jedan događaj tijekom kojega je Međimurje izbjeglo osmanski napad. Naime, niti godinu dana nakon zbivanja opisanih u gornjim odlomcima Sokolluzade Lala Mehmed-paša je 10. svibnja 1606. u Istanbulu obznanio svoj plan da povede vojsku na pohod preko Osijeka, zatim uz obalu Drave prema Legradu, te da sjeverno od Legrada preko Mure prijeđe u Međimurje. Odande bi išao na sjever u zapadnu Ugarsku, gdje se namjeravao susresti sa savezničkom vojskom erdeljskoga vojvode Istvána Bocskaya (1557. – 1606.) koji bi napredovao preko Požuna, a zatim bi zajedno krenuli na Beč. Veliki vezir je, međutim, odustao od toga plana, uslijed čega je Međimurje opet izbjeglo ratna razaranja.[33]

Dugi turski rat završio je 11. studenoga 1606. potpisivanjem Mira na ušću rijeke Žitve, čime je prestala opasnost za Međimurje od osmanskih ofenziva. Rat je pokazao da Osmansko Carstvo više nije bilo sposobno poduzimati daljnja osvajanja, uslijed čega je došlo do stabilizacije habsburško-osmanske granice za narednih 80 godina. Granica se i dalje protezala tokom Mure na potezu od Velike Kaniže do Legrada, pa je Međimurje ostalo na prvoj crti obrane i podložno mogućnosti osmanskih pograničnih napada.

OSMANSKI NAPADI NA MEĐIMURJE U PUTOPISU EVLIJE ČELEBIJA

U osmanskim narativnim izvorima korištenima u ovom radu ne spominju se osmanski napadi na Međimurje u razdoblju od 1606. do 1660. Prvi sljedeći spomen Međimurja nalazi se u djelu *Seyâhatnâme* (»Putopis«) osmanskog putopisca Evlije Čelebija[34] (1611. – 1685. ili kasnije). Evlija, među ostalim, opisuje svoja putovanja kroz hrvatske zemlje tijekom prve polovice 1660-ih[35] i nekoliko osmanskih napada na područje današnje Slovenije i središnje te sjeverne Hrvatske. Pri opisu Čakovca ustvrđuje da osmanske snage nikad nisu opsjedale tamošnju utvrdu, ali kaže da su osmanski džebedžije[36] opljačkali »varoš sela« (*cebeciler varoş kurâlar gâret etmişdir*),[37] pri čemu vjerojatno misli na čakovečka naselja pored utvrde. O tom napadu nisam našao drugih podataka. Nadalje, Evlija opisuje kako su Osmanlije harali Međimurjem i odnijeli »bezbroj roblja i mnogo ratnog plijena« u listopadu i studenome 1660. kada su u skladu sa sultanskim naredbama (*fermânlar üzre*) provaljivali sve do zemalja Unutrašnje Austrije[38] (*Dodoşka*) i otimali velik plijen. Evlija ustvrđuje da je 5000 kninskih (*Kininlü*), sinjskih (u objavljenoj transkripciji pogrešno transkribirano kao *Kininli*, dok u izvorniku najvjerojatnije stoji: *Sinlü*), pakračkih (*Pakriçse*) i nadinskih (*Nadinlü*) gazija[39] (*gâzîler*) provalilo u Slavoniju

[32] Z. AYCIBIN, »Kâtib Çelebi«, 495–496.

[33] Z. AYCIBIN, »Kâtib Çelebi«, 514.

[34] Evlija je putopiščevo osobno ime, dok je »čelebi« (osmanski turski: *çelebi*) osmanska titula u značenju »gospodin«. Stoga ću putopisca u članku nazivati osobnim imenom.

[35] Za više podataka o Evlijinim putovanjima kroz hrvatske zemlje vidjeti: EVLIJA ČELEBI, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, prev. i ur. Hazim Šabanović (Sarajevo: Svjetlost, 1967).

[36] Džebedžije su pripadnici posebne postrojbe osmanske vojske, vojnici oklopnici koji su se brinuli o oružju i vojnoj logistici janjičarskih odreda. Abdulah ŠKALJIĆ, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Sarajevo: Svjetlost, 1966), 234.

[37] EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt). İndeksli tıpkıbasım*, prir. Seyit Ali Kahraman (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), sv. V, 161a34; EVLIYÂ ÇELEBI B. DERVIŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, prir. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman i İbrahim Sezgin, sv. V (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 274; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 243–244.

[38] Unutrašnja Austrija je naziv koji se od 14. do 17. stoljeća koristio za habsburške nasljedne zemlje Korušku, Štajersku, Kranjsku i austrijsko primorje (Istra, Gorica, Gradiška i Trst).

[39] Gazija (osmanski turski: *gazi*) islamski vojnik koji se bori protiv nemuslimana.

(*İslovin*), Hrvatsku (*Hırvadistân*) i Međimurje (*Mekemorya*)[40] i ondje su uništavali, pljačkali i porobljavali domaće stanovništvo.[41]

Putopiščevo nabrajanje sandžaka iz kojih su potjecali pojedini osmanski napadači može se povezati s Evlijinim opisom razgovora s hrvatskim banom Nikolom VII. Zrinskim (1620. – 1664.) u čakovečkom dvorcu. Evlija ne precizira kada se taj razgovor odvio, ali za pretpostaviti je da je to bilo u studenome 1660. Tada se Nikola VII. putopiscu »mnogo žalio« na osmanske vojnike iz Kaniškog ejaleta i Hercegovačkog i Požeškog sandžaka (*Zirinoğlu Kanijalı ve Hersekli ve Pojegalıdan pek şikâyet ederlerdi*) zbog napada na posjede Zrinskih.[42] Evlija je branio kaniškoga beglerbega Sühraba Mehmed-pašu kada su se pred banom na osmanskoga zapovjednika požalili banovi podanici ustvrdivši da su »kaniške čete« (*Kanijalı çeteleri*) »neprestano« (*dâ'imâ*) pljačkale »uz obalu rijeke Mure« (*nehr-i Morava* [sic!] *kenârında*) te pobile 300, a zarobile 200 stanovnika iz utvrde *Yeleşke*.[43] Moguće je da se radilo o nekom međimurskom naselju s utvrdom na obali Mure koje su poharali osmanski pogranični odredi iz Velike Kaniže. Šabanović navodi da je spomenuta utvrda »grad Peška na Muri«, ali ne pojašnjava svoju tvrdnju.[44] Nisam pronašao naselje na Muri s takvim imenom. Iako je mala vjerojatnost za to, može biti da se radi o toponimu Kolatseg (Kollátszeg), odnosno lokaciji koja se danas katastarski nalazi u sastavu južnomađarskoga naselja Murakeresztúr. Naime, između toga toponima i rijeke Mure nalazi se predio koji tamošnji stanovnici zovu Vár ili Grád. Druga, još manje vjerojatna mogućnost jest da se radi o toponimu Lapšina na krajnjem sjeveru Međimurja.[45]

Moja je pretpostavka da se radi o današnjemu mađarskom naselju Pölöske, koje se nalazi 40-ak kilometara sjeverno od Nagykanizse. U prilog tom tumačenju ide činjenica da se u Evlijinu putopisu toponim *Yeleşke* (يلشكه) zbog ambivalentnog arabičkog pisanja prvoga grafema može pročitati i kao *Peleşke* (پلشكه).[46] Pölöske se od 1335. u izvorima spominje kao *Peleske* i to ime se koristi sve do modernog razdoblja. U naselju je od 14. stoljeća postojala snažna utvrda čiji je vlasnik prvo bila obitelj Hahót, zatim obitelj Ördög od Peleskea, a od 1660. obitelj Nádasdy. Utvrdu su zauzele osmanske snage u srpnju 1664. za vrijeme Austrijsko-turskog rata, a preotela ju je habsburška vojska tijekom početnih godina Velikog bečkog rata.[47]

Ako je Peleske doista ona utvrda, odnosno naselje za koje Evlija kaže da su ga Osmanlije poharali 1660. godine, onda se u opisanom slučaju ipak nije radilo o osmanskoj provali u Međimurje. Osim toga, trebalo bi uzeti u obzir da Evlija u gore citiranom odlomku iz petog sveska *Putopisa* implicira da je Peleske bio posjed Zrinskih: Nikola VII. se, kako Evlija piše, žalio na napade osmanskih odreda iz

---

40 U latiničkoj transkripciji *Putopisa* Međimurje se navodi u obliku *Mekemorya* (u hrvatskom izgovoru *Međemorja*), a na temelju arabičkog rukopisa može se pročitati kao *Mekemurye* (*Međemurje*). EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. V, 240, 265, 279, 346; EVLIYÂ ÇELEBI B. DERVIŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, prir. Seyit Ali Kahraman i Yücel Dağlı, sv. VI (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 87, 105, 106, 108, 118, 128, 234, 309, 310, 314, 315, 317, 322, 323, 348; EVLIYÂ ÇELEBI B. DERVIŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, prir. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman i Robert Dankoff, sv. VII (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 1, 33; EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 164b3.

41 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 164a33–164b3; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. V, 279; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 255.

42 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 162b2–3; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. V, 276; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 249.

43 U hrvatskom izgovoru se može pročitati kao *Jeleške*. EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 162a25–27; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. V, 275–276; usp. EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 248.

44 EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 248.

45 Na ovom komentaru i informacijama zahvaljujem prof. dr. sc. Hrvoju Petriću.

46 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 162a26.

47 Dezső CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, sv. III (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897), 23–24, 93, 174; Hans H. A. HÖTTE, *Atlas of Southeast Europe. Geopolitics and History. Volume One: 1521–1699* (Leiden; Boston: Brill, 2015), 142.

Kaniškog ejaleta, a banovi podanici su istaknuli Peleske kao nedavnu metu osmanskog napada. U sedmom svesku *Putopisa*, međutim, Evlija izravno kaže da je Peleske bio posjed Zrinskih (*hâlâ Zirinoğlu hâssı imiş*)[48] i tom tvrdnjom kontrira gore spomenutim neosmanskim izvorima.[49]

Evlijin opis osmanskih napada na Međimurje pokazuje da je u spomenutim godinama ta pokrajina proživljavala teške trenutke. I neosmanski izvori svjedoče o tome da je bilo teško zaustaviti česte osmanske napade, posebice uokolo Novog Zrina između 1660. i 1664.[50] Neprestani pogranični upadi u vrijeme mira pretvorili su se u otvoreni ratni sukob za vrijeme Austrijsko-turskog rata (1663. – 1664.). Nikola VII. trudio se ojačati straže na Muri i s tristo je konjanika vodio ophodnje uzduž rijeke. U studenome 1663. porazio je tatarsku vojsku od dvije tisuće vojnika koji su zajedno s lokalnim osmanskim odredima iz Kaniže namjeravali napasti Međimurje.[51] Moguće je da i Evlija spominje taj događaj, budući da je u *Putopisu* ustvrdio da je osmanski zapovjednik Kaplan Mustafa-paša u studenome 1663. i tijekom zimskih mjeseci na prijelazu iz 1663. u 1664. s 50 000 vojnika napao Slavoniju (*İslovin*), Međimurje i posjede obitelji Zrinski, Batthyány i Nádasdy (*Zirinoğlu ve Beganoğlu ve Nadajoğlu*) te stigao »sve do rijeke Mure, rijeke Drave i rijeke Rabe« (*tâ nehr-i Morava* [sic!] *ve nehr-i Dırava ve nehr-i Raba'ya*).[52] Moguće je da se Nikola VII. u studenome 1663. prilikom odbijanja osmanskoga pokušaja prelaska Mure sukobio upravo s odredima Kaplana Mustafa-paše. Povod za navedene osmanske napade bila je činjenica da je Nikola VII. iz Novog Zrina opetovano napadao osmanski teritorij. Kaplan Mustafa-paša je zato poslan sa svojim odredima na zimovanje u Veliku Kanižu i odande je provaljivao u Međimurje i druge spomenute pokrajine. Zato je moguće da su osmanske snage bile odbijene u studenome 1663., ali da su uspjele napasti Međimurje u narednim mjesecima.

Na svojoj je sjevernoj i istočnoj granici uz Muru Međimurje bilo zaštićeno nizom čardaka, odnosno stražarnica koje su služile za obavještavanje o osmanskim napadima. Naselja Legrad, Kotoriba, Hodošan i Goričan, koja se nalaze uz desnu obalu Mure (osim Legrada koji se danas nalazi na desnoj obali Drave) u spomenutim su godinama činila južni dio pogranične obrambene linije nasuprot koje se nalazila Velika Kaniža kao najbliže osmansko uporište. Na karti Giovannija Giuseppea Spalle iz 1670. uz Muru je ucrtano devetnaest čardaka, a na karti Giacoma Cantellija iz 1690. nalazi se jedanaest manjih utvrda ili stražarnica, dok se u drugim izvorima spominje četrnaest vojnih objekata uz Muru.[53] »Iako postoje stražarnice uz Muru, zbog velike udaljenosti među njima kontrola terena je nemoguća,« ustvrdio je Nikola VII. u pismu koje je 1642. poslao hrvatsko-ugarskom kralju Ferdinandu II (1618.-1637.).[54]

Koliko je ta tvrdnja bila istinita, pokazuje Evlijin opis osmanske provale preko Mure upravo pored spomenutih stražarnica. Putopisac navodi da su Zrinski uzduž hrvatske granice s Osmanskim Carstvom, uključujući i desnu obalu Mure, izgradili »čvrste kule međusobno udaljene za jedan doseg topovskoga

---

48 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (VII–VIII. cilt)*, sv. VII, 2b22; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VII, 3.

49 Evlija na više mjesta u *Putopisu* povezuje sa Zrinskima posjede koji nisu bili pod njihovom vlašću: za Zagreb, Krapinu, Čazmu, Koprivnicu i druga naselja tvrdi da su bili posjedi Zrinskih. EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 164a28; sv. VI, 185a31, 186a6, 186b6; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. V, 279; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VI, 318, 319, 320; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 255, 489, 492, 493. Za više o tome vidjeti: Anđelko VLAŠIĆ, »Obitelj Zrinski u Putopisu Evlije Čelebija i usporedba s neosmanskim izvorima«, *Povijesni prilozi* 52 (2017): 33–35.

50 PETRIĆ, FELETAR i FELETAR, *Novi Zrin*, 66–69.

51 Vladimir KALŠAN, *Nikola Zrinski Čakovečki (1620.-1664.)* (Čakovec: Muzej Međimurja Čakovec, 2014), 19–20.

52 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. VI, 137a4–6; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VI, 234; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 371–372.

53 Ljerka PERČI, »Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16. i 17. stoljeća«, *Muzejski vjesnik. Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske* 9 (1986): 15; PETRIĆ, FELETAR i FELETAR, *Novi Zrin*, 18–26; Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest* (Zagreb: Vladimir Kalšan, 2006), 62–63, 84–85, 99; V. KALŠAN, *Nikola Zrinski*, 14.

54 V. KALŠAN, *Nikola Zrinski*, 6–7, 9.

hica« (*birbirinden birer top menzili ba'îd metîn kulleler*).[55] Opisao je prelazak tatarskih odreda preko Mure u Međimurje u lipnju 1664. i ustvrdio da je i sâm sudjelovao u tom pohodu. Zapisao je da je 36 000 Tatara »na blagom [riječnom] prijelazu s lakoćom prešlo Muru« (*nehr-i Morava'yı* [sic!] *suhûletle bir latîf geçitden geçüp*). Posade najbližih stražarnica primijetile su prolazak neprijateljske konjice i počele su pucati iz topova. Svaka je stražarnica po jednom zapucala »tako da je grmljavina topova uzdrmala svu dušmansku pokrajinu, te se na sve strane saznalo o nama« (*her kal'a birer top atmağa başlayup bir ânda cemî'i kâfiristânı top sadâsı tutup cihâna haberimiz şâyi' oldu*). Tatarski se vojnici nisu obazirali na pucnjavu, nego su zamijenili umorne konje odmornima i nastavili jahati dan i noć prema zapadu (*ol gün ol gece yine cânib-i garba göz açdırmayup çapdık*), zapisao je Evlija. Zatekli su »nevjernike« u selima i kućama, te su »u plodnoj dolini« (*bir fezâ-yı mahsûldâr içre*) napali »70–80 naprednih i razvijenih naselja« (*yetmiş seksen pâre ma'mûr u âbâdân belîdeleri*), opljačkali imovinu i životinje te zapalili kuće. Zatim su se zaputili dalje prema zapadu do »velike utvrde Saboč« (*kal'a-i azîm Saboç*) i ondje porobili »oko 3000 slavonskih (*İslovin*) mladića i djevojaka« (*üç bin kadar İslovin mahbûbu ve mahbû[be]leri*) koji su radili »po njivama, vinogradima i vrtovima« (*zirâ'atde ve bâğ u bâğçelerinde*). Nakon što su nakupili mnogo plijena, nastavili su u smjeru sjevera prema naselju po imenu *Islançe*.[56] Iako je u spomenutim toponimima teško prepoznati imena današnjih naselja, geografske naznake upućuju na to da se nije radilo o međimurskim naseljima, nego o naseljima u Štajerskoj, te stoga neću dalje analizirati opis toga područja. Pretpostavljam da se radilo o Štajerskoj budući da su, kako putopisac navodi, tatarski odredi nakon prelaska Mure dan i noć jahali prema zapadu, a nakon toga još prema zapadu i zatim prema sjeveru. Spomen »slavonskih« mladića i djevojaka nije posve jasan, ali može biti da se radilo o slavenskom, odnosno slovenskom stanovništvu južne Štajerske.[57]

Evlija na još jednome mjestu u *Putopisu* spominje osmanski napad na Međimurje: opisuje kako je nakon osmanskog razaranja Novoga Zrina nakon opsade u srpnju 1664. veliki vezir Köprülüzade Fazıl Ahmed-paša (1661. – 1676.) u Velikoj Kaniži zapovjedio Ahmedu Girayu, zapovjedniku tatarske konjice, da sa svojih 37 000 konjanika napadne i opljačka »zemlje Zrinskih i Batthyányja, Slavoniju, Međimurje, Austriju, Galiju, pokrajinu Brandenburg, pokrajinu Nádasdyja i pokrajinu Austriju i Hrvatsku« (*Zirinoğlu ve Beganoğlu ve İslovin ve Mekemorya ve Nemse ve Galya ve vilâyet-i Prandaporosk ve vilâyet-i Nadajoğlu ve vilâyet-i Nemse ve Hırvadistân*).[58] U nastavku opisa, odnosno u naslovu narednog poglavlja, Evlija kaže da je s osmanskom vojskom išao u »pljačkanje zemlje Austrije, zemlje Hrvatske, pokrajine Slavonije, pokrajine Ugarske i pokrajine Međimurja« (*diyâr-ı Alman'ı ve memleket-i Hırvadistân'ı ve vilâyet-i İslovin'i ve vilâyet-i Ungurus'ü ve Mekemorya vilâyetlerin nehb ü gâret etmeğe gitdiğimiz*).[59] Namjerno sam naveo Evlijine geografske odrednice kako bi se vidjelo da ih se zbog njihove nekoherentnosti treba uzimati s oprezom. U narednim odlomcima, naime, pri opisu osmanskih poduhvata putopisac ne spominje Međimurje ili međimurske toponime, nego naselja na prostoru današnje jugozapadne Mađarske i istočne Austrije.[60] Stoga se može zaključiti da je Međimurje tada izbjeglo osmanski napad.

---

55 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. V, 164a30–31; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. V, 279; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 255.

56 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. VI, 184b20–185a10; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VI, 317; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 486–487.

57 Za više o pokušajima ubiciranja spomenutih toponima vidjeti: EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 486–487.

58 Iako *Nemse* znači »Njemačka«, vjerojatnije je da se misli na unutrašnjoaustrijske pokrajine. EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (V–VI. cilt)*, sv. VI, 188b24–32; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VI, 323; EVLIJA ČELEBI, *Putopis*, 499–500.

59 *Alman* znači »Njemačka«, ali je vjerojatnije da se također misli na unutrašnjoaustrijske pokrajine. EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (VII–VIII. cilt)*, sv. VII, 1b4–7; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VII, 1.

60 EVLIYA ÇELEBI, *Seyâhatnâme (VII–VIII. cilt)*, sv. VII, 1b31–8b33; EVLIYÂ ÇELEBI, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, sv. VII, 1–13.

OSMANSKA NAMJERA NAPADA NA MEĐIMURJE 1683.

Od 1664. pa sve do 1683. u osmanskim se narativnim izvorima korištenima u ovom članku ne spominju osmanski napadi na Međimurje. To se, međutim, mijenja već na samom početku Velikoga bečkog rata, koji započinje osmanski veliki vezir Merzifonlu Kara Mustafa-paša (1676. – 1683.) vojnim pohodom na Beč 1683. Pohod opisuje osmanski povjesničar Silahdar Fındıklılı Mehmed-aga (1658. – o. 1726.) u djelu *Zeyl-i Fezleke* (»Dodatak Sažetku«). Osmanska je vojska 1. travnja 1683. krenula iz grada Edirnea, a veliki vezir je s glavninom vojske 25. lipnja stigao do grada Székesfehérvára (osmanski: Üstolni Belgrad; hrvatski: Stolni Biograd). U spomenutoj kronici stoji da je 27. lipnja tijekom vijećanja s drugim zapovjednicima u vojnom logoru na polju ispred Székesfehérvára veliki vezir izjavio da želi da se pohod usmjeri na Beč. S njime se, međutim, nisu složili drugi osmanski paše, koji su predlagali da se radije osvoji sjevernougarske gradove Yanık i Komaran (današnji mađarski grad Györ i slovački grad Komárno), a na Beč i okolicu jedino pošalje tatarsku konjicu u pljačku i uništavanje. Jedan od prisutnih zapovjednika, budimski beglerbeg Koca Arnavud İbrahim-paša, koji se nije slagao s namjerom pohoda na Beč, izjavio je da bi osmanska vojska pogriješila ako bi »od [osmanske] prijestolnice išla kroz Krčevinu« (*Âs[i]tâne'den berü Karantlık? tarafından gidilüp*) i ušla u »zemlju Međimurje« (*Mekemorya memleketi*) te »u njoj pljačkajući i uništavajući stigla u zemlje mađarskih plemića Zrinskih, Batthyányja i Nádasdyja« (*içerüsünden taht u suht iderek Zirinoğlı ve Bakanoğlı ve Nadaşoğlı nâm Macar boy beğlerinin memleketlerine varılup*). Beglerbeg je ustvrdio da su putovi u Krčevini »zastrašujući« (*muhavvif*), da je ondje močvarno područje (*bataklı yerler*) i da bi osmanska vojska »proživljavala velike teškoće« (*azîm meşakkatler çekilüp*). Uslijed svega toga propala bi im vojna oprema, vojnici i teretne životinje (*mühimmâtımız hebâ ve bî-hadd asâkir-i İslâm ve devâbb telef olması*), a sve to ne bi imalo koristi ako nakon toga ne bi osvojili Beč.[61]

Vrlo je moguće je da se u slučaju toponima *Karantlık* radi o pogrešno transkribiranom toponimu *Kırıntılık*, odnosno o Krčevini. Naime, Evlija je u svojem putopisu ustvrdio da je *Kırıntı* ili *Kırıntılık* šumsko područje koje se prostiralo na habsburško-osmanskom pograničju na području današnje zapadne Slavonije. Iz drugih izvora se može zaključiti da se Krčevina prostirala u Poilovlju od 1550-ih sve do 1680-ih godina. Navedeno se područje iz prvotno vrlo naseljenog teritorija Križevačke županije (u kasnome srednjem vijeku i do osmanskih osvajanja Slavonije) nakon uspostave prilično stabilne habsburško-osmanske granice u 1550-ima pretvorilo u pograničnu »ničiju zemlju«. Iz nje se pred ratnom opasnošću raselilo stanovništvo, a obradiva zemlja se zbog neobrađivanja pretvorila u zapušteno i gustom šumom obraslo područje. Evlija je zapisao da se sredinom 17. stoljeća na tome području, koje se protezalo od Save do Drave, intenzivno krčilo šumu. Za pretpostaviti je da je zbog velike šumske gustoće bilo vrlo teško prolaziti kroz to područje. Evlija je zapisao da su podanici obitelji Zrinski u Krčevini izgradili palisade ili zasjeke, odnosno prepreke načinjene od posječenih stabala, čime su napadačima otežavali prolazak.[62]

Dakle, moguće je da je osmanska vojska prilikom prolaska kroz Krčevinu mogla doživjeti onakve poteškoće kakve je opisao budimski beglerbeg, i to zbog otpora domaćih vojnih snaga u kombinaciji s umjetnim (palisade i zasjeke) i prirodnim preprekama (guste šume i prostrane močvare uokolo rijeka koje su se često izlijevale). Beglerbegovi su argumenti bili vrlo uvjerljivi, budući da je Silahdar Fındıklılı Mehmed-aga zapisao da je osmansko vojno vijeće, ponukano izjavama budimskog beglerbega i

[61] Nazire KARAÇAY TÜRKAL, »Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065 – 22 Ca. 1106 / 1654 – 7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)« (doktorska disertacija, Sveučilište Marmara, Istanbul, 2012), 816–819.

[62] Stanko ANDRIĆ, »Šuma Garavica i 'ničija zemlja' na slavonsko-turskom pograničju u 16. i 17. stoljeću«, u *Slavonske šume kroz povijest. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonskom Brodu 1.-2. listopada 2015.*, ur. Dinko Župan i Robert Skenderović (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, 2018), 68–72; Hrvoje PETRIĆ, »O 'ničijoj zemlji' između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (primjer međurječja Save i Drave)«, *Zbornik Janković* 3 (2018): 31–52; Anđelko VLAŠIĆ, »Stanje šuma u Slavoniji za osmanske vladavine (1526. – 1691.)«, u *Prema povijesti slavonskih šuma. Prilozi za sintezu*, ur. Robert Skenderović i Dinko Župan (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019), 84.

drugih zapovjednika, odlučilo da se vojni pohod usmjeri prema Györu i Komárnu, odnosno da se ne prolazi kroz Krčevinu i Međimurje.[63]

ZAKLJUČAK

U članku se analizira opise vojnih ofenziva Osmanskoga Carstva na području Međimurja tijekom 17. stoljeća u osmanskim narativnim izvorima iz istog stoljeća. Od ukupno 35 priređenih izdanja latiničkih transkripcija narativnih izvora pregledanih za potrebe ovoga članka, osmanski napadi na Međimurje spominju se u kronikama *Târih* Abdülkadira Efendija, *Fezleke* Kâtiba Çelebija, *Tarih-i Peçevi* İbrahima Peçevîja, *Zübdetü't-tevârîh* Sâfîja Mustafe Efendija, *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr* Mehmeda bin Mehmeda Edirnevîja i *Zeyl-i Fezleke* Silahdara Fındıklılıja Mehmed-age, u pismima Gazija Giraya II. i Sokolluzadea Lale Mehmed-paše, te u *Putopisu* Evlije Čelebija. U njima se opisuju osmanski napadi na Međimurje na prijelazu iz 1602. u 1603., 1663. i 1664. godine, kao i nekoliko planiranih, ali neostvarenih napada 1601., 1605., 1606., 1664. i 1683. godine. Svi navedeni izvori su u svojim dijelovima relevantnima za ovu temu usredotočeni na opis ratnih zbivanja, tako da opisuju napade na Međimurje koji su se dogodili za vrijeme habsburško-osmanskih ratova: za vrijeme Dugoga turskog rata (1593. – 1606.), Austrijsko-turskog rata (1663. – 1664.) i Velikog bečkog rata (1683. – 1699.).

Toponim Međimurje prilično se vjerno odrazio u osmanskom turskom jeziku narativnih izvora. U analiziranim transkripcijama navodi se u oblicima *Mimuriyye*, *Meymorya*, *Medyemorye*, *Megemorya*, *Medyemorye*, *Medyumurye*, *Medyumorye*, *Megumorya*, *Mekemorya* i *Mekomorya*. Na temelju transkripcija se može pretpostaviti da se u arabičkim izvornicima sve oblike osim prva dva može pročitati kao *Međemurje* ili *Međumurje*, što bi značilo da su osmanski autori prilično vjerno bilježili domaći naziv. U izvorima je, pored samog Međimurja, rijeka Mura najspominjaniji međimurski toponim i spominje se mnogo češće nego rijeka Drava ili bilo koje naselje, npr. Čakovec ili Legrad, a drugi toponimi se uopće ne spominju. Važnost Mure i razlog za njezin česti spomen proizlazi iz činjenice da je od 1600. do 1690. jednim dijelom svojega toka bila granična rijeka između dvaju zaraćenih carstava i prepreka koju su osmanske vojske morale prijeći pri svakom napadu na Međimurje.

U analiziranim izvorima se pri gotovo svakom spomenu Međimurja spominju i Zrinski, ali kao kolektivni fenomen, budući da se ne navode imena pojedinih poglavara te obitelji. Međimurje je za osmanske autore bilo toliko vezano za Zrinske da pojedini autori navode da je ono bilo »pokrajina Zrinskih«, a međimurski vojnici »ljudi Zrinskoga«. Iako ih se ne imenuje, iz izvora je razvidno da govore o Jurju IV. i Nikoli VII. i o obrani Međimurja koju organiziraju spomenuta dvojica i drugi poglavari Zrinskih. Moguće je da su osmanski napadi 1602./1603. i 1663. bili uspješno odbijeni zbog učinkovite obrane organizirane od strane Zrinskih, u čemu je važnu ulogu imao i sustav čardaka uz desnu obalu Mure, o kojemu vrlo informativno piše Evlija Čelebi.

Opisi osmanskih autora daju sliku Međimurja kao bogate, razvijene i mnogoljudne pokrajine koju vrijedi napasti radi stjecanja plijena, ali koju osmanske snage nisu često napadale – dapače, dva izvora navode da osmanske vojske do trenutka opisanih pohoda nisu napadale Međimurje, iako ne kažu zašto. Moguće je da je Međimurje bilo napredno upravo zato što su ga zaobilazile osmanske provale. Možda se u opisima analiziranih autora odrazilo blagotvorno upravljanje Zrinskih Međimurjem, odnosno opetovani napori oko naseljavanja Međimurja stanovništvom iz južnijih pokrajina koje je bježalo pred osmanskom opasnošću.[64] Izvori upućuju na zaključak da je u mnogo navrata Međimurje imalo sreću i izbjeglo planirane osmanske napade koji su se izjalovili iz različitih razloga.

---

63 N. KARAÇAY TÜRKAL, »Silahdar Fındıklılı Mehmed«, 819–820.

64 Hrvoje PETRIĆ, »Prilozi poznavanju povijesti stanovništva Međimurja u vrijeme Zrinskih«, u *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj*, ur. Juraj Kolarić (Čakovec: Zrinska garda Čakovec, 2011), 27.

IZVORI I LITERATURA

1. Abduvaliyeva Er, Elvina. »Bora Gazi Giray Han: Hayatı ve Eserleri«. Doktorska disertacija, Sveučilište u Ankari, Ankara, 2011.
2. Afyoncu, Erhan. »Court chronicles«. U *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, uredili Gábor Ágoston i Bruce Masters, 154–156. New York: Facts on File, 2009.
3. Andrić, Stanko. »Šuma Garavica i 'ničija zemlja' na slavonsko-turskom pograničju u 16. i 17. stoljeću«. U *Slavonske šume kroz povijest. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonskom Brodu 1.-2. listopada 2015.*, uredili Dinko Župan i Robert Skenderović, 61–117. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, 2018.
4. Aycibin, Zeynep. Kâtib Çelebi: Fezleke. Tahlil ve Metin. Doktorska disertacija, Sveučilište likovnih umjetnosti Mimar Sinan, Istanbul, 2007.
5. Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.–1850.)*. Sarajevo: vlastita naklada, 1900.
6. Bejtić, Alija. »Iz Drnišlijina zbornika bosanskih memorijala 1672–1719.« *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 4 (1976): 177–185.
7. 10. Bojanić, Dušanka. »Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu«. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15 (1964): 33–50.
8. Csánki, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, sv. I–V. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897.
9. Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Istanbul, 2004.
10. Çuhadar, İbrahim Hakkı, ur. *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*, sv. I–II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
11. Erdoğru, M. Akif. »Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 tarihli Alman Seferi ruznâmesi«. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29 (2014), br. 1: 167–187.
12. Evlija Čelebi. *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, preveo i komentirao Hazim Šabanović. Sarajevo: Svjetlost, 1967.
13. Evliya Çelebi. *Seyâhatnâme (V–VI. cilt). İndeksli tıpkıbasım*, priredio Seyit Ali Kahraman, sv. V i VI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
14. Evliya Çelebi. *Seyâhatnâme (VII–VIII. cilt). İndeksli tıpkıbasım*, priredio Seyit Ali Kahraman, sv. VII i VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
15. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, priredili Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman i İbrahim Sezgin, sv. V. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
16. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, priredili Seyit Ali Kahraman i Yücel Dağlı, sv. VI. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
17. Gluhak, Alemko. »Ime Slavonije«. *Migracijske i etničke teme* 19 (2003), br. 1: 111–117.
18. Hötte, Hans H. A. *Atlas of Southeast Europe. Geopolitics and History. Volume One: 1521–1699*. Leiden; Boston: Brill, 2015.
19. Ilhan, Mehmet Mehdi. »An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles«. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27 (2008), br. 44: 21–40.
20. Kalšan, Vladimir. *Međimurska povijest*. Zagreb: Vladimir Kalšan, 2006.
21. Kalšan, Vladimir. *Nikola Zrinski Čakovečki (1620.-1664.)*. Čakovec: Muzej Međimurja Čakovec, 2014.
22. Karaçay Türkal, Nazire. »Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065 – 22 Ca. 1106 / 1654 – 7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)«. Doktorska disertacija, Sveučilište Marmara, Istanbul, 2012.
23. Köhbach, Markus. »Die Feldzüge nach Neuhäusel und Kanizsa in den Jahren 1599 und 1600 nach der Osmanischen Chronik des 'abdu'l-Qādir Efendi«. Doktorska disertacija, Sveučilište u Beču, Beč, 1976.
24. Orhonlu, Cengiz, ur. *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler. Telhîsler (1597-1607)*. Istanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.
25. Özcan, Emine. »İbrahim Peçevî Efendi'nin Hayatı ve Peçevî Tarihi'nde Yer Alan Bazı Sosyo-Kültürel Kavramlar«. Magistarski rad, Sveučilište Gazi, Ankara, 2007.
26. Özgüven, Burcu. »The palanka: a characteristic building type of the Ottoman fortification network in Hungary«. U *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht, The Netherlands, August 23–28, 1999*, uredili Machiel Kiel, Nico Landman i Hans Theunissen, 1–12. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2001.

27. Peçevî İbrahim Efendi. *Peçevî Tarihi*, sv. I–II, priredio Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
28. Perči, Ljerka. »Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16. i 17. stoljeća«. *Muzejski vjesnik. Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske* 9 (1986): 15–17.
29. Petrić, Hrvoje; Feletar, Dragutin; Feletar, Petar. *Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661-1664)*. Donja Dubrava; Zagreb: Hrvatski zemljopis; Naklada dr. Feletar, 2001.
30. Petrić, Hrvoje. »O 'ničijoj zemlji' između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (primjer međurječja Save i Drave)«. *Zbornik Janković* 3 (2018): 31–52.
31. Petrić, Hrvoje. »Prilozi poznavanju povijesti stanovništva Međimurja u vrijeme Zrinskih«. U *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj*, uredio Juraj Kolarić. Čakovec: Zrinska garda Čakovec, 2011., 27–50.
32. Sağırlı, Abdurrahman. »Mehmed b. Mehmed Er-Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih ve'l-Ahbar'i ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)«. Doktorska disertacija, Sveučilište u Istanbulu, Istanbul, 2000.
33. Sariyannis, Marinos. »Introduction: Political Thought and Practice in the Ottoman Empire«. U *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX – A symposium held in Rethymno, 9–11 January 2015*, uredio Marinos Sariyannis, xv–xxix. Rethymno: Crete University Press, 2019.
34. Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*, sv. 1–6. Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
35. Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku.* Sarajevo: Svjetlost, 1966.
36. Štefanec, Nataša. *Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu.* Zagreb: Barbat, 2001.
37. Tracy, James D. *Balkan Wars. Habsburg Croatia, Ottoman Bosnia, and Venetian Dalmatia, 1499–1617.* London: Rowman & Littlefield, 2016.
38. Tracy, James. »The Road to Szigetvár: Ferdinand I's Defense of His Hungarian Border, 1548–1566«. *Austrian History Yearbook* 44 (2013): 17–36.
39. Türk, Ahmet. »The Crimean Khanate under the Reign of Gazi Giray II«. Magistarski rad, Sveučilište Bilkent, Ankara, 2000.
40. Vlašić, Anđelko. »Mađarski antroponimi i toponimi u osmanskim poreznim popisima Slavonije i Srijema u 16. stoljeću«. U *Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja*, uredili Ferenc Vörös i Ana Lehocki-Samardžić, 171–179. Szombathely; Osijek: Savaria University Press; Institut za jezik Glotta, 2018.
41. Vlašić, Anđelko. »Obitelj Zrinski u Putopisu Evlije Čelebija i usporedba s neosmanskim izvorima«. *Povijesni prilozi* 52 (2017): 29–52.
42. Vlašić, Anđelko. »Stanje šuma u Slavoniji za osmanske vladavine (1526. – 1691.)«. U *Prema povijesti slavonskih šuma. Prilozi za sintezu*, uredili Robert Skenderović i Dinko Župan, 70–90. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019.
43. Yılmazer, Ziya, ur. *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, sv. I–II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

SUMMARY

The article analyses the descriptions of the military offensives of the Ottoman Empire in the area of Međimurje during the 17th century in Ottoman narrative sources, i.e. in six chronicles, in one collection of correspondence and in one travelogue from the same century. They describe the Ottoman attacks on Međimurje at the turn of 1602 to 1603, during 1663 and 1664, as well as several planned but unrealized attacks in 1601, 1605, 1606, 1664 and 1683. In the analysed sources, Zrinski is also mentioned in almost every account of Međimurje, but merely as a collective phenomenon, since the names of individual heads of that family are not mentioned. For Ottoman authors, Međimurje was so connected to the Zrinskis that some authors state that it was the »province of the Zrinskis«, and Međimurje soldiers were »the people of Zrinski«. The descriptions of Ottoman authors give the image of Međimurje as a rich, developed and populous province worth attacking for war booty, but which was not often attacked by Ottoman forces - in fact, two sources state that Ottoman armies did not attack Međimurje until the described military campaigns. Sources point to the conclusion that on many occasions Međimurje was lucky and avoided planned Ottoman attacks that failed for various reasons.

SPREMEMBE RABE TAL NA OBMOČJU RADGONSKO-KAPELSKIH GORIC S POSEBNIM OZIROM NA VINOGRADNIŠTVO

PROMJENA UPORABE TALA NA PODRUČJU RADGONSKO-KAPELSKIH GORICA, S POSEBNIM OSVRTOM NA VINOGRADARSTVO

Igor ŽIBERNA
Dr., prof. geo. in zgod., izredni profesor
Oddelek za geografijo
Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160,
SI - 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: igor.ziberna@um.si

Primljeno / Received: 2. 3. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 634.8(497.4)
[332.122:631.111] (497.4)

IZVLEČEK

Radgonsko-Kapelske gorice so že v srednjem veku slovele kot vinogradniška pokrajina. Vinogradi so pomenili pomembno tržno blago, gričevju pa so dajali značilno veduto. Delež vinogradniških površin je bil med najvišjimi v severovzhodni Sloveniji, le v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah je bil višji. Na velik delež vinogradniških površin so vplivale tudi ugodne naravno-geografske razmere, predvsem primerno lokalno podnebje, ugodne lege in kakovostne prsti. Delež vinogradov se je do danes sicer znižal, vendar za razliko od ostalih vinogradniških pokrajin v severovzhodni Sloveniji (Haloze, Svečinske gorice, Mariborske gorice) bistveno manj.

Ključne besede: raba tal, vinogradništvo, Radgonsko-Kapelske gorice
Keywords: land use, viticulture, Radgonsko-Kapelske gorice

1. GEOGRAFSKI ORIS RADGONSKO-KAPELSKIH GORIC

Radgonsko-Kapelske gorice po geografski regionalizaciji[1] [2] [3] sodijo med mikroregije Srednjih Slovenskih goric, kamor uvrščamo še Ptujske gorice in Osrednje Slovenske gorice. Radgonsko-Kapelske gorice na vzhodu omejuje Zgornje Mursko polje, na severozahodu Apaško polje, na zahodu Ščavniška dolina, medtem ko na jugu in jugovzhodu gričevje zvezno prehaja v Spodnje Mursko polje. V naši analizi smo zaradi primerljivosti s starejšimi podatki mejo Radgonsko-Kapelskih goric naslonili na meje katastrskih občin, pri čemer smo zajeli le tiste k.o., ki vsaj deloma pokrivajo gričevje. Podobno omejitev je uporabil tudi Bračič[4] v svoji socialnogeografski študiji Radgonsko-Kapelskih goric. V našo obravnavo smo zajeli območja katastrskih občin Gornja Radgona, Mele, Črešnjevci, Police, Hercegovščak, Lomanoše, Plitvički Vrh, Lastomerci, Zbigovci, Orehovski Vrh, Orehovci, Boračeva, Šra-

[1] Belec, B. 1994: Subpanonska Severovzhodna Slovenija. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

[2] Kert, B. 1973: Družbena geografija osredja Zahodnih Slovenskih goric (območje občine Lenart). Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

[3] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice-socialnogeografska študija. Raziskovalni inštitut Pedagoške akademije Maribor. Maribor.

[4] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice-socialnogeografska študija.

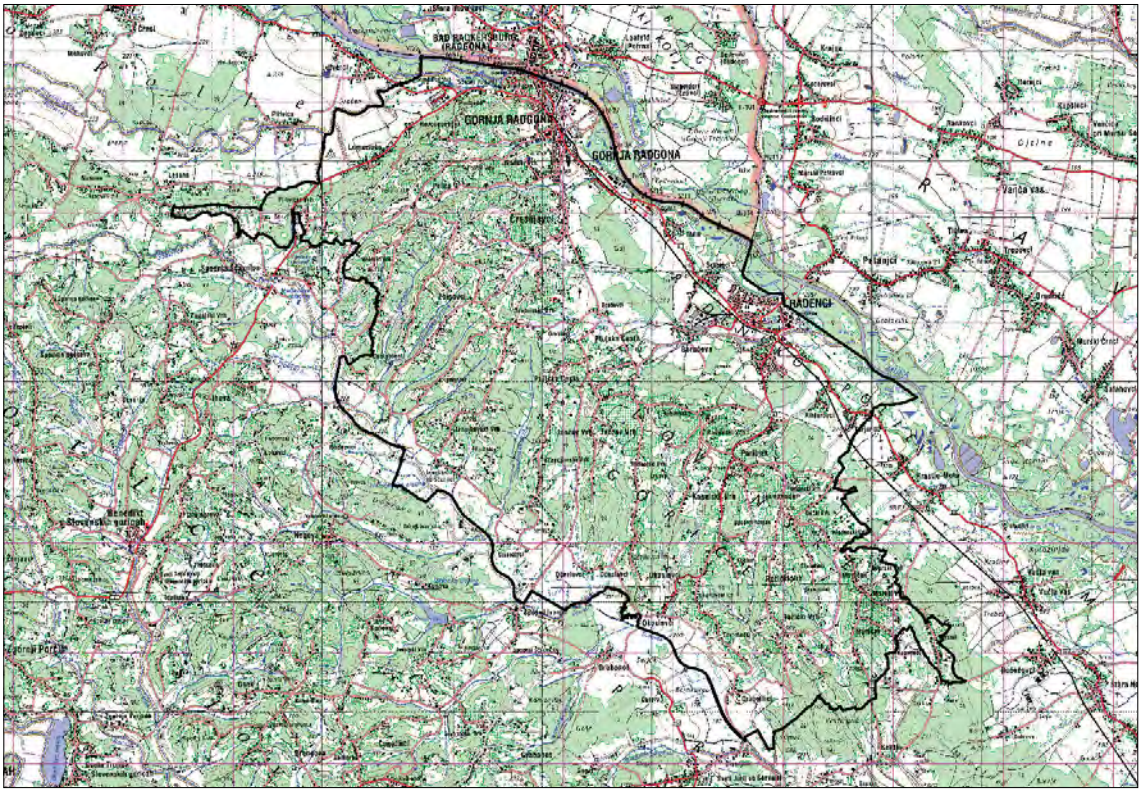

Slika 1: Pregledna karta Radgonsko-Kapelskih goric z vrisano meja.
Vir: DTK50, GURS, 2015.

tovci, Radenci, Rihtarovci, Kapelski Vrh, Očeslavci, Janžev Vrh, Stavešinci, Ivanjševci, Okoslavci, Dragotinci, Rožički Vrh, Stanetinci, Hrašenski - Rački Vrh, Murščak, Murski Vrh in Zasadi. Območje naše obravnave pokriva površino 7888,4 ha in je nekoliko manjše od površja, ki mu pripadajo Radgonsko-Kapelske gorice po Kertovi regionalizaciji (11826,5 ha), saj so tam zajete še katastrske občine, ki v resnici ne segajo v gričevje.

Poimenovanje obravnavanega območja se je v geografski literaturi spreminjalo. Melik[5] je uporabljal ime Radgonske gorice, podobno kot Šlebinger[6] in Belec[7]. Izraz Radgonsko-Kapelske gorice je med prvimi uporabil Ilešič pri regionalizaciji Severovzhodne Slovenije[8]. Smiselnost poimenovanja je utemeljeval Bračič[9], ki je mejo med obema enotama potegnil po dolini Očeslavskega potoka. Severozahodno od tod se nahajajo nekoliko starejše in odpornejše sarmatske miocenske kamnine, jugovzhodno od tod pa mlajše sarmatske miocenske kamnine. Omenjena meja predstavlja tudi mejo nekdanjih kmetijskih gospodarstev Gornja Radgona in Kapela. Mejo je možno začutiti tudi v morfologiji površja: v kapelskem delu goric vlada izrazita asimetrija rečnega omrežja, saj prevladujejo predvsem pritoki Ščavnice, medtem ko pritokov Mure skoraj ni. Doline so izrazito usmerjene v poldnevniški smeri. V radgonskem delu goric so enakomerneje prisotni pritoki Ščavnice in Mure, pri čemer so doline pritokov Ščavnice v

5 Melik, A., 1957: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska matica. Ljubljana.

6 Šlebinger, C., 1968: Geološka podoba pokrajine med Muro in Dravo. Svet med Muro in Dravo. Založba Obzorja. Maribor.

7 Belec, B., 1971: Razširjenost in nekatere značilnosti družbenega vinogradništva v Severovzhodni Sloveniji. Geografski obzornik. Št. 3-4. Ljubljana.

8 Ilešič, S., 1967: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. Časopis za zgodovino in narodopisje-Nova vrsta. Št. 3. Založba Obzorja. Maribor.

9 Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice.

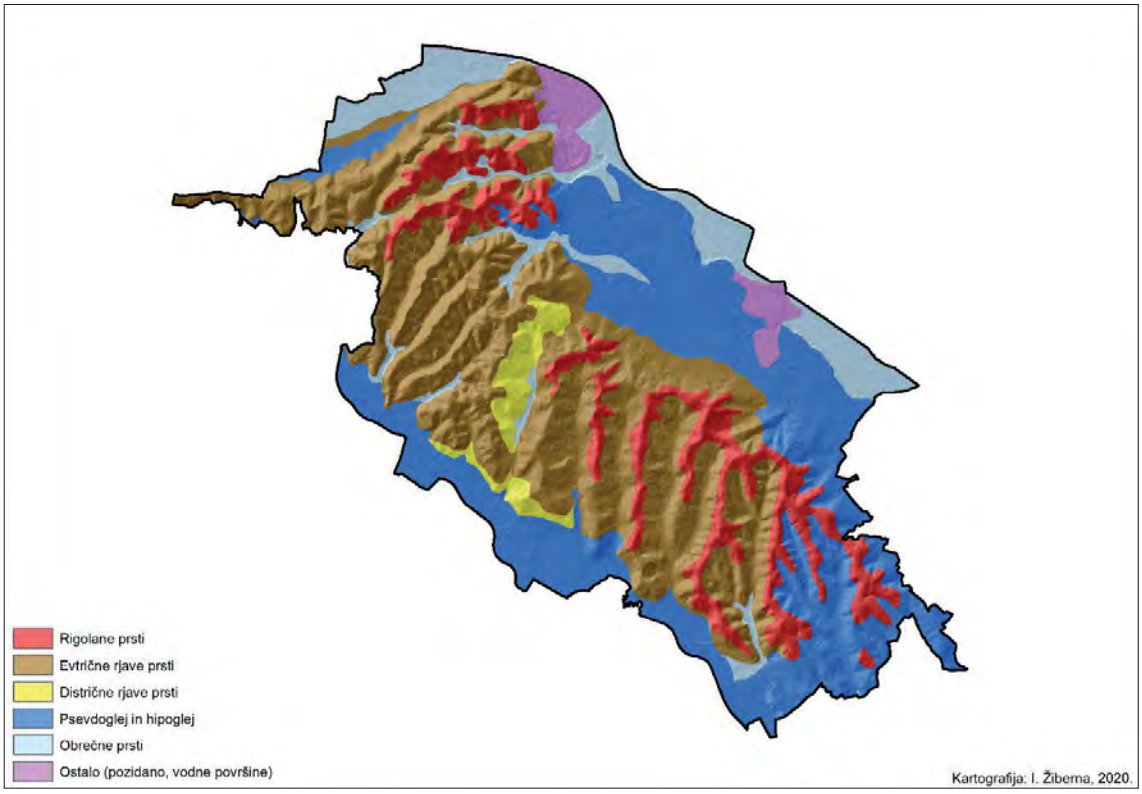

Slika 2: Tipi prsti na območju Radgonsko-Kapelskih goric.
Vir: MKGP, 2012.

smeri SV-JZ, pritoki Mure pa v vzporedniški smeri. Po meji obeh enot poteka tudi cesta, ki povezuje Osrednje Slovenske gorice z Gornjo Radgono in poteka po najnižji razvodnici med Muro in Ščavnico, čez Janžev Vrh in Ptujsko cesto. Tudi relativne višine so v splošnem nekaj višje v radgonskem delu goric.

Večino severozahodnega dela Radgonsko-Kapelskih goric pokrivajo sarmatski peščen lapor, pesek in prod, ki proti jugovzhodu prehaja v naslednjo obsežnejšo litološko enoto-pesek in peščen lapor iz panona. Na skrajnih jugovzhodnih in vzhodnih obronkih Radgonsko-Kapelske gorice preko peščene puhličaste gline prehajajo v Zgornje in Spodnje Mursko polje. V dolinah potokov najdemo aluvialne sedimente[10] [11]. Taka litološka podlaga je dala osnovo za evtrične rjave prsti, ki pokrivajo večino gričevnatega dela območja. Na slemenih je prisotna še antropogena rigolana prst (13,0 %). Distrična rjava prst (2,8 %) se nahaja predvsem v dolini Očeslavskega potoka in na območju Ptujske ceste, deloma pa na jugozahodnih obronkih gričevja med Ivanjševskim Vrhom in Očeslavci. V ravninskem delu prevladuje psevdoglej in hipoglej (31,4 %), ki proti Muri in ravnici Apaškega polja prehaja v obrečne prsti (9,8 %).

Podnebne značilnosti Radgonsko-Kapelskih goric kažejo na prisotne obpanonske značilnosti. Kljub legi na prehodu nižinskega v termalni pas je meteorološka postaja Gornja Radgona beležila v obdobju 1961-1990 povprečno letno temperaturo 9,5°C, povprečno temperaturo v vegetacijski dobi (med aprilom in oktobrom) pa 15,9°C. Letno je padlo 925,8 mm padavin, pri čemer je primarni maksimum padavin nastopil v poletnih mesecih kot posledica konvektivnih padavin, sekundarni maksimum pa novembra kot posledica pogostejših prehodov front. Padavine so v gričevju zaradi površinskega odtoka

[10] Mioć, P. Žnidarčič, M. 1989: Tolmač za lista Maribor in Leibnitz. Osnovna geološka karta 1:100000, Geološki zavod RS. Ljubljana.

[11] Mioć, P. Markovič, S. 1998: Tolmač za list Čakovec. Osnovna geološka karta 1:100000, Geološki zavod RS. Ljubljana.

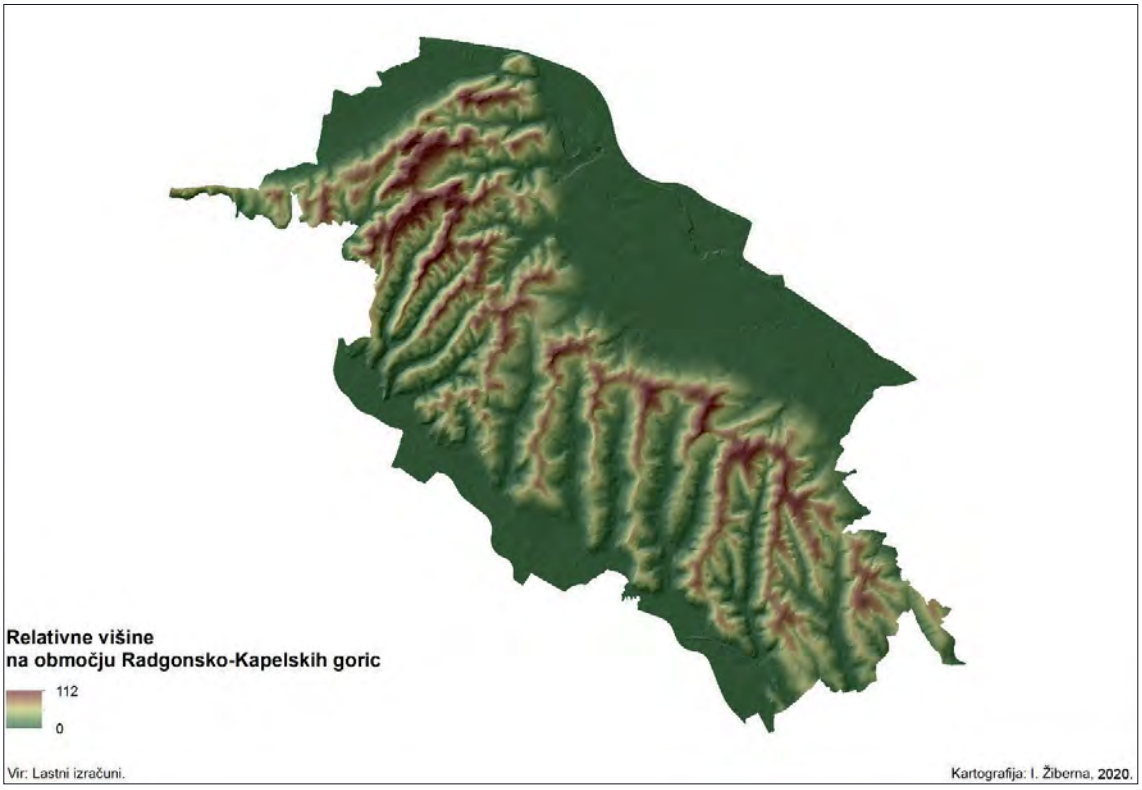

Slika 3: Relativne višine na območju Radgonsko-Kapelskih goric (v m).
Vir: Lastni izračuni, 2020.

manj učinkovite, svoje pa v poletnih mesecih prispeva tudi evapotranspiracija, ki zmanjšuje vodno bilanco[12]. Vinski trti nasploh prija nekoliko sušnejše podnebje[13].

Radgonsko-Kapelske gorice v severnem delu prečka radgonska antiklinala[14]. Nadmorske višine so v tem delu najvišje in segajo na območju med Policami in Aženskim vrhom višino 343 m. V okviru obravnavanega območja le 16,4 ha (0,2 %) sega nad 325 m. med 300 in 325 m se nahaja 175,8 ha (2,2 %), v pasu med 275 in 300 m pa naraste na 889,3 ha (11,3 %). Z nižanjem nadmorske višine delež površja narašča in doseže največji obseg v pasu med 200 in 225 m (2701,0 ha ali 34,2 %), vendar predvsem na račun katastrskih občin, ki segajo na Zgornje Mursko polje ali do dna Ščavniške doline. Relativne višine v Radgonsko-Kapelskih goricah segajo do 125 m, kar z vidika topoklimatskih razmer (pojav termalnega pasa) lahko ocenimo kot zelo ugodno. V pasu z relativnimi višinami pod 25 m se iz prej omenjenega razloga sicer nahaja 5139,8 ha (65,2 %). V prehodnem pasu med nižinskim in termalnim pasom (25-50 m) se nahaja 1834,8 ha (23,3 %), v pasu nad 50 m relativne višine pa 913,9 ha ali 11,6 % obravnavanega območja. V primeru, da mejo Radgonsko-Kapelskih goric ne bi naslonili na meje katastrskih občin pač pa na morfološko mejo (stik ravnine in vznožja), bi bil ta delež neprimerno višji.

Nakloni v Radgonsko-Kapelskih goricah ne sodijo med največje v obpanonski Severovzhodni Sloveniji. Višji so v Halozah in Svečinskih goricah, pa tudi v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah. V Radgonsko-Kapelskih goricah nakloni nad 20°, ki že predstavljajo težavo pri strojni obdelavi pokrivajo

[12] Žiberna, I. 1992: Vpliv klime na lego in razširjenost vinogradov na primeru Srednjih Slovenskih goric. Geografski zbornik. 32. SAZU. Ljubljana. str. 51-139.

[13] Bračič, V. 1967: Vinorodne Haloze. Socialnogeografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Založba Obzorja. Maribor.

[14] Mioć, P. Žnidarčič, M. 1989: Tolmač za lista Maribor in Leibnitz.

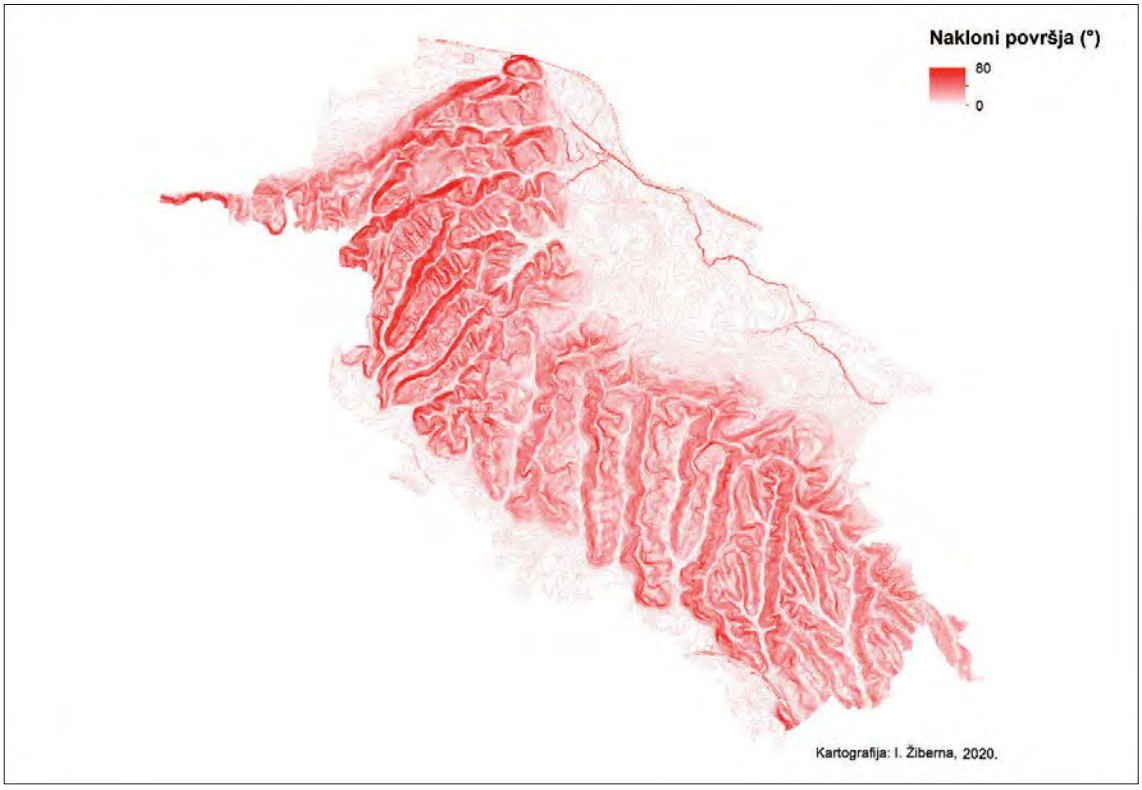

Slika 4: Nakloni površja na območju Radgonsko-Kapelskih goric (v °).
Vir: DMV5; Lastni izračuni, 2020.

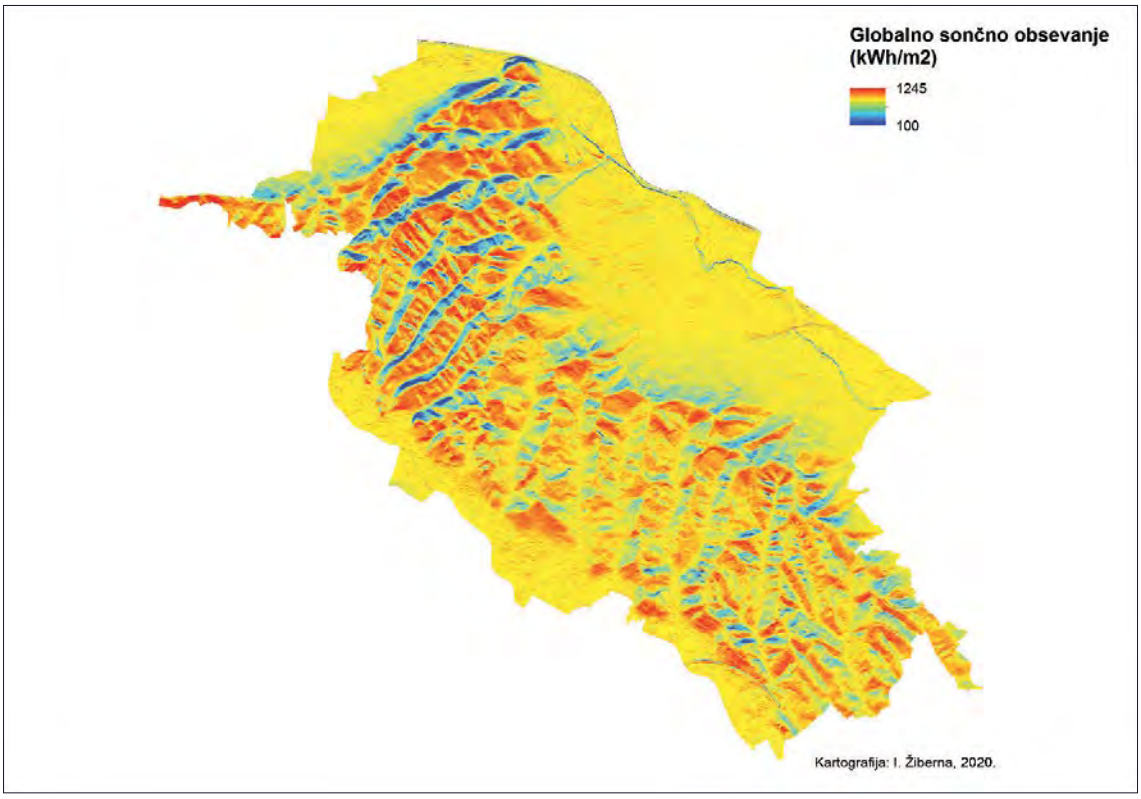

Slika 5: Globalno sončno obsevanje na območju Radgonsko-Kapelskih goric (v kWh/m2).
Vir: Lastni izračuni, 2020.

206,9 ha ali 2,5 % celotnega površja. Delež površja se povečuje z zmanjševanjem naklonov: v razredu med 15° in 20° se nahaja 793,0 ha (10,1 %), v razredu med 10° in 15° 1444,7 ha (18,3 %), v razredu med 5° in 10° pa 1514,3 ha (19,2 %). Na strminah pod 5° se nahaja 6974,6 ha (49,8 %).

33,5 % (2643,5 ha) površja je ravninskega, sicer pa v Radgonsko-Kapelskih goricah prevladujejo vzhodne (913,4 ha ali 11,6 %), jugovzhodne (841,3 ha ali 10,7 %) in zahodne ekspozicije (652,4 ha ali 8,3 %). Najbolj obsevane lege (južne, jugovzhodne in jugozahodne) se nahajajo na skupaj 1958,9 ha ali na 24,9 % površja, kar ob upoštevanju, da smo v tradicionalno pojmovano regijo Radgonsko-Kapelskih goric vključili tudi katastrske občine, ki segajo na dno dolin in na ravnino predstavlja visok delež. Zaradi ugodnih leg je tudi globalno sončno obsevanje sorazmerno visoko. 1973,8 ha ali 25,1 % površja sodi v območja, ki letno prejmejo nad 1100 kWh/m2 globalnega sončnega obsevanja.

Radgonsko-Kapelske gorice bi po naravnogeografskih kazalcih lahko ocenili kot ugodne za kmetijstvo, predvsem za gojenje vinske trte.

2. SPREMINJANJE RABE TAL NA OBMOČJU RADGONSKO-KAPELSKIH GORIC V OBDOBJU 2000-2015

Leta 2000 so na območju Radgonsko-Kapelskih goric prevladovale njive in vrtovi, ki so z 2599,7 ha pokrivali kar 33,0 % površja. Na drugem mestu so sledili gozdovi (2185,9 ha ali 27,7 %), nato pa travniki (976,9 ha ali 12,4 %), vinogradi (907,4 ha ali 11,5 %) in pozidane in sorodne površine (905,0 ha ali 11,5 %). Sadovnjaki so pokrivali le 167,8 ha ali 2,1 % površja, vse ostale oblike rabe tal pa so pokrivale manj kot 1 % površja. Leta 2015 se struktura rabe tal spremenila, saj se kot najpogostejša oblika pojavljajo gozdovi (2441,2 ha ali 30,9 %), sledijo pa njive in vrtovi (2142,7 ha ali 27,2 %), travniki (1185,2 ha ali 15,0 %) in vinogradi (884,4 ha ali 11,2 %).

Primerjava med obema letoma pokaže, da so se med obdelovalnimi površinami najbolj zmanjšale površine z njivami in vrtovi (za 457,0 ha ali za 5,8 %). Vinogradniške površine so se zmanjšale za 22,9 ha ali za 0,3 %, sadjarske pa povečale za 56,9 ha ali za 0,7 %. Gozdne površine so se v omenjenem obdobju povečale za 255,4 ha (3,2 %), travniki za 208,3 ha (2,6 %), zemljišča v zaraščanju pa za 135,9 ha (1,7 %). Zmanjšanje pozidanih in sorodnih površin za 131,4 ha (1,7 %) se zdi nelogično, izvira pa iz metodologije zajemanja in prikazovanja podatkov na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. V to kategorijo po njihovi metodologiji namreč ne zajemajo le pozidanih površin (stavbe, ceste, parkirišča ipd.), pač pa tudi funkcionalna zemljišča ob stavbah, parkiriščih, cestah, rekreacijskih površinah ipd., zato ta kazalec po tej metodologiji ni vedno kakovosten pokazatelj sprememb dejanskih pozidanih površin.

Na skupaj 7888,4 ha površja Radgonsko-Kapelskih goric je do sprememb oblik rabe tal prišlo na 1942,2 ha ali 24,7 % površja. Med najpogostejšimi spremembami oblike rabe tal se pojavljajo: njiva in vrt v travnik (397,6 ha), travnik v njivo in vrt (177,0 ha), travnik v gozd (110,1 ha), vinograd v travnik (80,9 ha), njiva in vrt v pozidano (79,8 ha), travnik v zemljišče v zaraščanju (77,8 ha), njiva in vrt v gozd (61,4 ha), njiva in vrt v zemljišče v zaraščanju (47,6 ha), sadovnjak v travnik (47,2 ha) ter travnik v sadovnjak (41,0 ha), če naštejemo le deset najpogostejših smeri sprememb rabe tal. Če smeri sprememb obdelovalnih površin v obdobju 2000-2015 obravnavamo po posameznih kategorijah rabe tal, je slika naslednja: njive in vrtovi so najpogosteje prehajali v travnike (397,6 ha), vinograde (90,4 ha), pozidane površine (79,8 ha), gozd (61,4 ha) in zemljišča v zaraščanju (47,6 ha). Vinogradi so prehajali v travnike (80,9 ha), sadovnjake (21,6 ha) in gozd (18,2 ha). Na območjih sadovnjakov leta 2000 se je leta 2015 nahajalo 47,2 ha travnikov, 32,2 ha gozdnih površin, 9,2 ha njiv in vrtov ter 9,0 ha pozidanih površin.

Njivske površine so se enakomerno umikale na celotnem območju. V večjih kosih je viden umik predvsem na območju Zgornjega Murskega polja med Gornjo Radgono in Radenci, ter na območju Hrastja-Mote. Nekaj večjih njivskih kompleksov je izginilo tudi v Ščavniški dolini, deloma na račun nove avtocestne povezave Maribor-Murska Sobota. Njive so se sicer najbolj umaknile na nadmorskih višinah do 225 m, in relativnih višinah do 50 m (na relativnih višinah do 25 m, torej v nižinskem pasu, se je umaknilo 247,2 ha od skupno 457,0 ha izgubljenih njivskih površin, kar predstavlja 54,1 % vseh izgubljenih njivskih površin). Zanimivo je, da so se njivske površine najbolj umikale na najbolj obse-

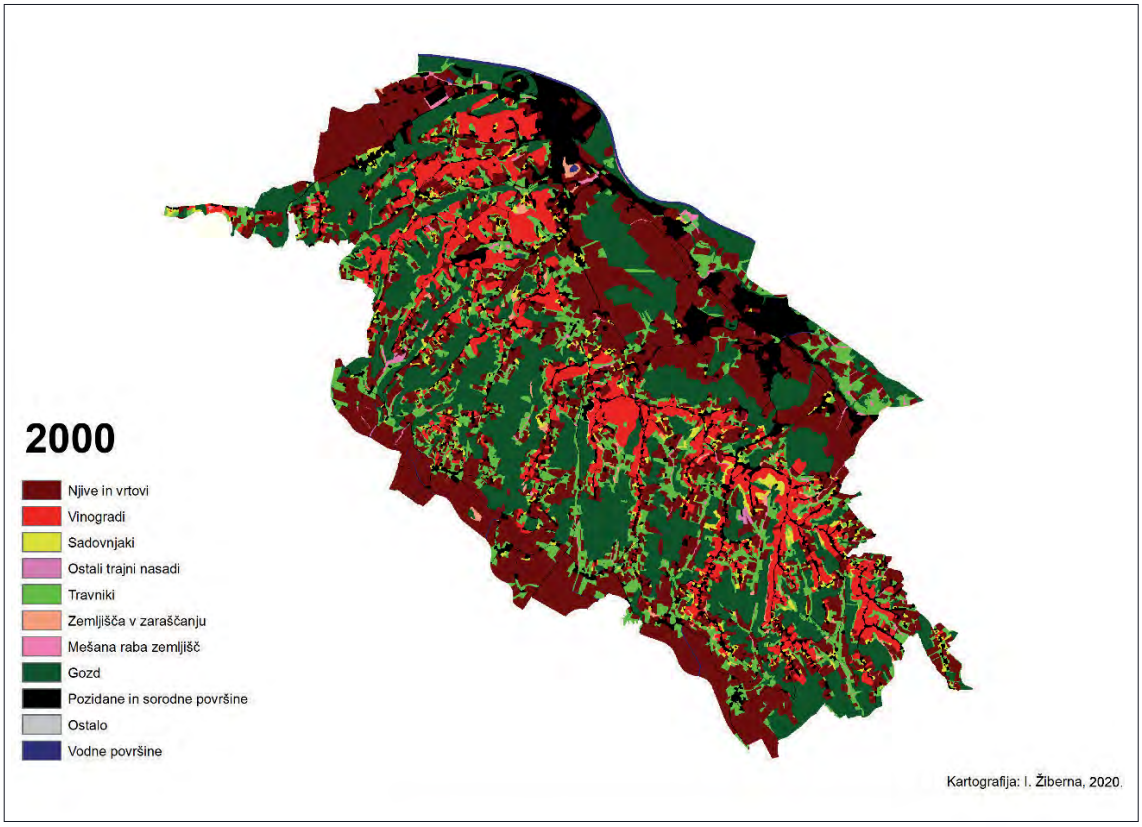

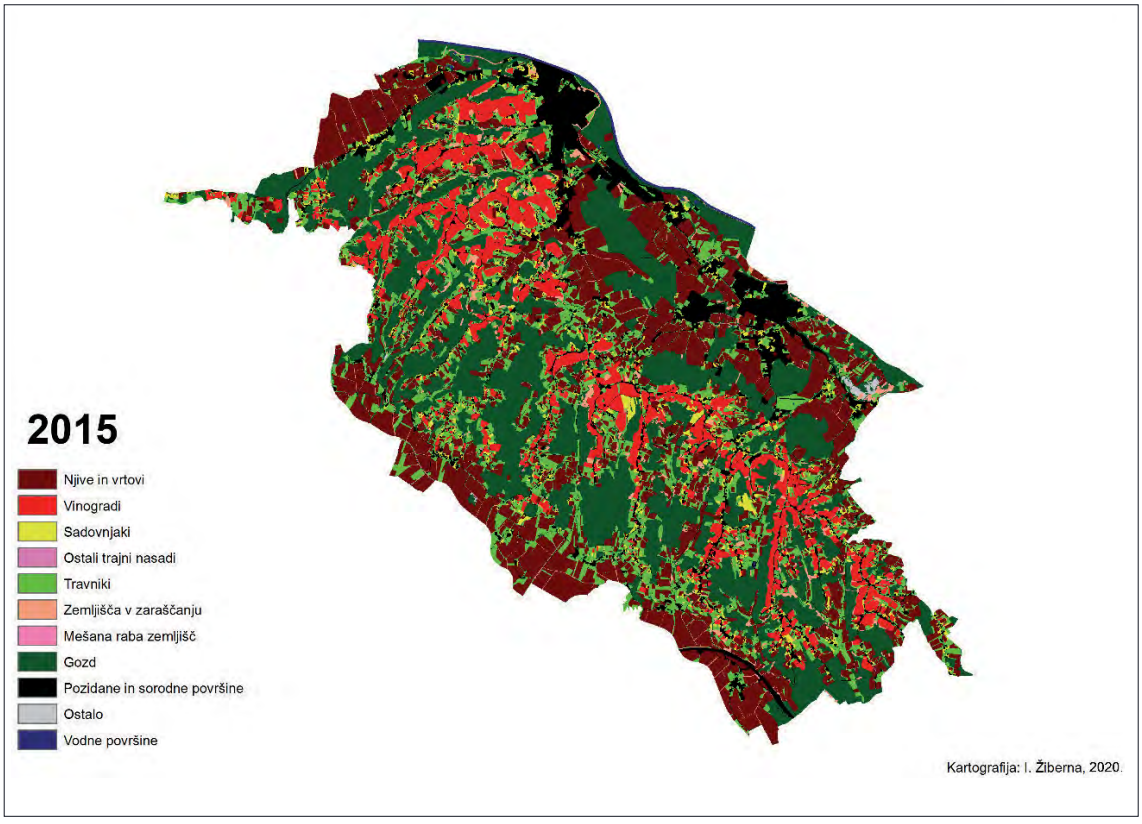

Slika 6: Raba tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric leta 2000. in 2015.

Vir: MKGP, 2020.

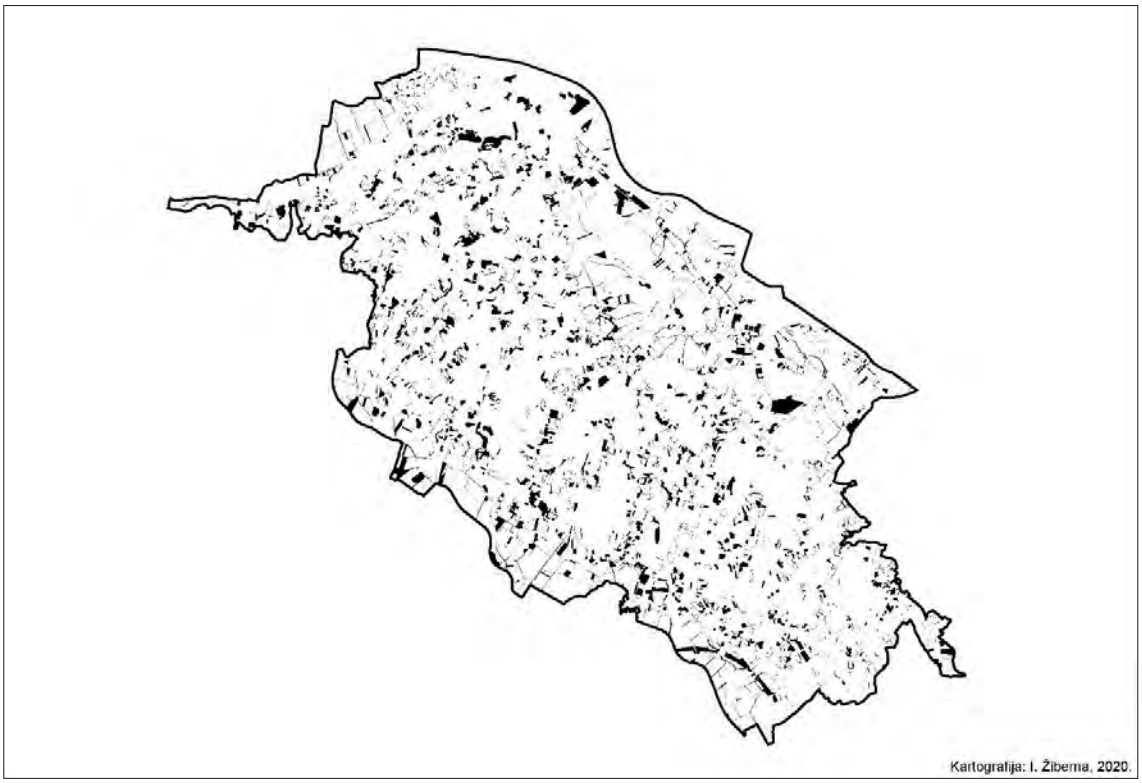

Slika 7: Območja umika njivskih površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000-2015.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

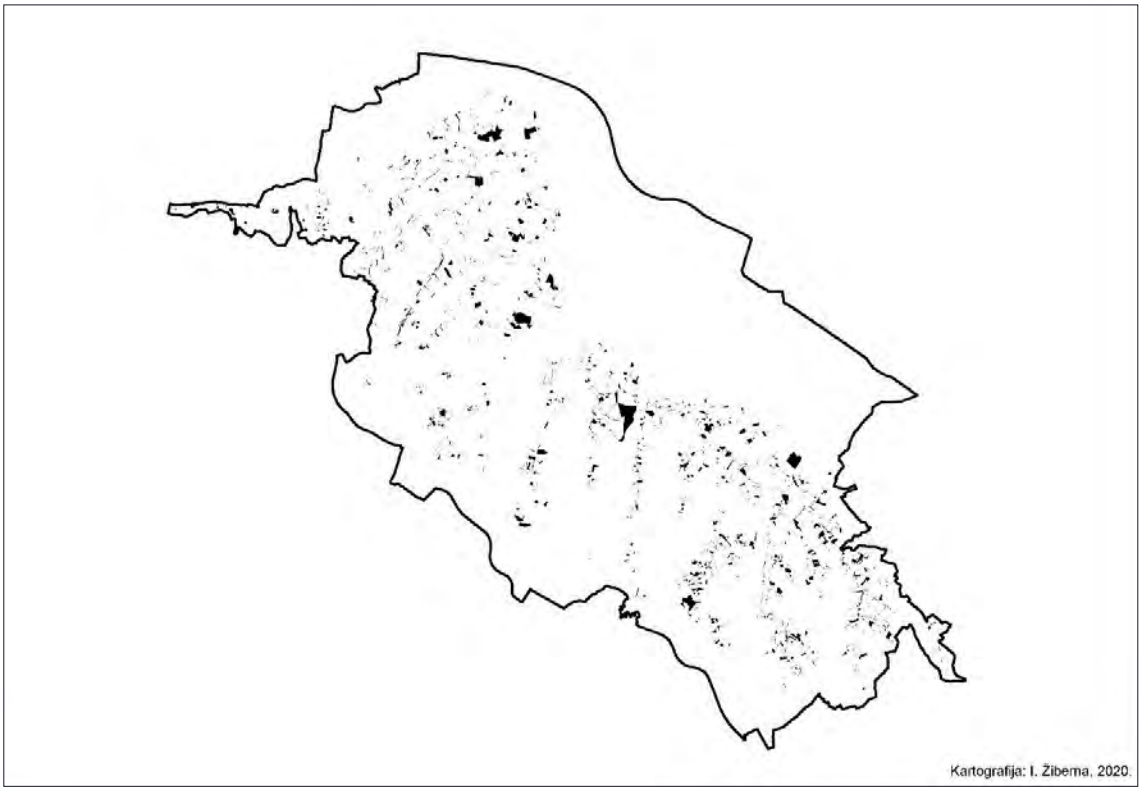

Slika 8: Območja umika vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000-2015.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

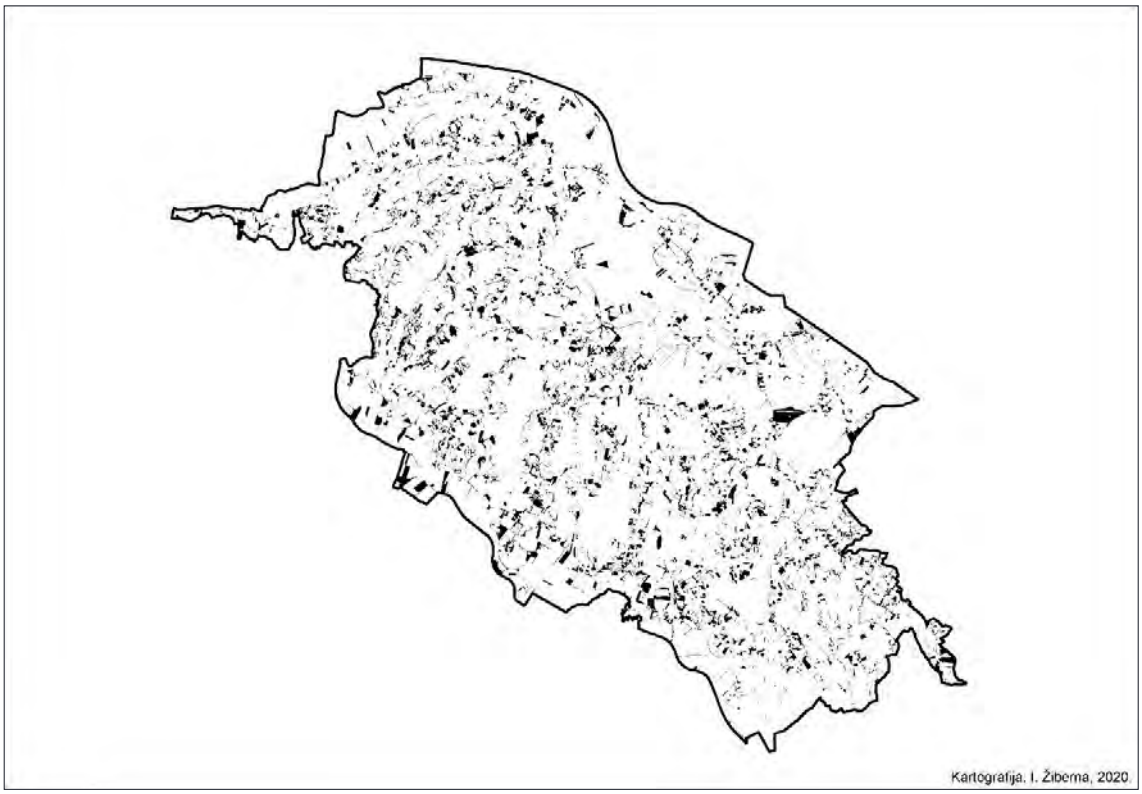

Slika 9: Območja novonastalih travniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000-2015.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

vanih legah (na območjih z nad 1000 kWh/m2 se je umaknilo 406,6 ha njivskih površin ali 88,9 % vseh izgubljenih njivskih površin).

Vinogradi so se umikali predvsem v termalnem pasu (na relativnih višinah nad 50 m se je od 22,9 ha izgubljenih vinogradov umaknilo kar 21,5 ha ali 93,9 %). V večjih kompleksih so se vinogradi umikali na območju Hercegovščaka, Poličkega vrha, na jugozahodnih pobočjih nad Črešnjevci, na Orehovskem Vrhu, Janževem Vrhu, Turjanskem Vrhu in Okoslavskem Vrhu. Analizo umika vinogradniških površin glede na ostale naravnogeografske dejavnike bomo sicer obravnavali v posebnem poglavju.

Novonastale travniške površine (208,3 ha) so enakomerno razporejene na celotnem območju, z izjemo območja najvišje terase na Zgornjem Murskem polju med Gornjo Radgono in Radenci, kjer se nahajajo obsežnejši gozdni kompleksi. Med večje nove zaplate travniških površin lahko omenimo območje med Rihtarovci in Paričjakom.

Novonastale površine v zaraščanju (135,9 ha) so se pojavile predvsem na območju dna dolin in nižjih delov pobočij Radgonsko-Kapelskih goric, v največjem kompleksu pa severovzhodno od Turjancev, na nižji terasi. Tako ne preseneča, da se kar 90,0 ha (66,2 %) vseh površin v zaraščanju nahaja na relativnih višinah pod 25 m, 48,5 ha (35,7 %) pa na ravnini.

Novonastale gozdne površine se na ravnini med gričevjem in Muro pojavljajo južno od Gornje Radgone, v Gaju zahodno od Šratovcev in ob Muri med Gornjo Radgono in Turjanci. V gričevju so se nove gozdne površine pojavljale pretežno na osojnih pobočjih Poličkega Vrha, Črešnjevcev, Orehovskega Vrha in na širšem območju Kapleskega Vrha, kjer pa so se le-te razraščale tudi na ugodnejših legah, na območjih nekdanjih njiv, sadovnjakov, vinogradov in travnikov.

Gledano v celoti smo na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obravnavanem obdobju zabeležili spremembe oblik rabe tal vendar v okviru obdelovalnih površin na 196,1 ha (2,5 % celotnega površja), spremembe oblik rabe tal v okviru neobdelovalnih površin na 560,7 ha (7,1 % površja), spremembe neobdelovalnih v obdelovalne površine (intenzifikacija) na 377,9 ha (4,8 % celotnega površja) in spre-

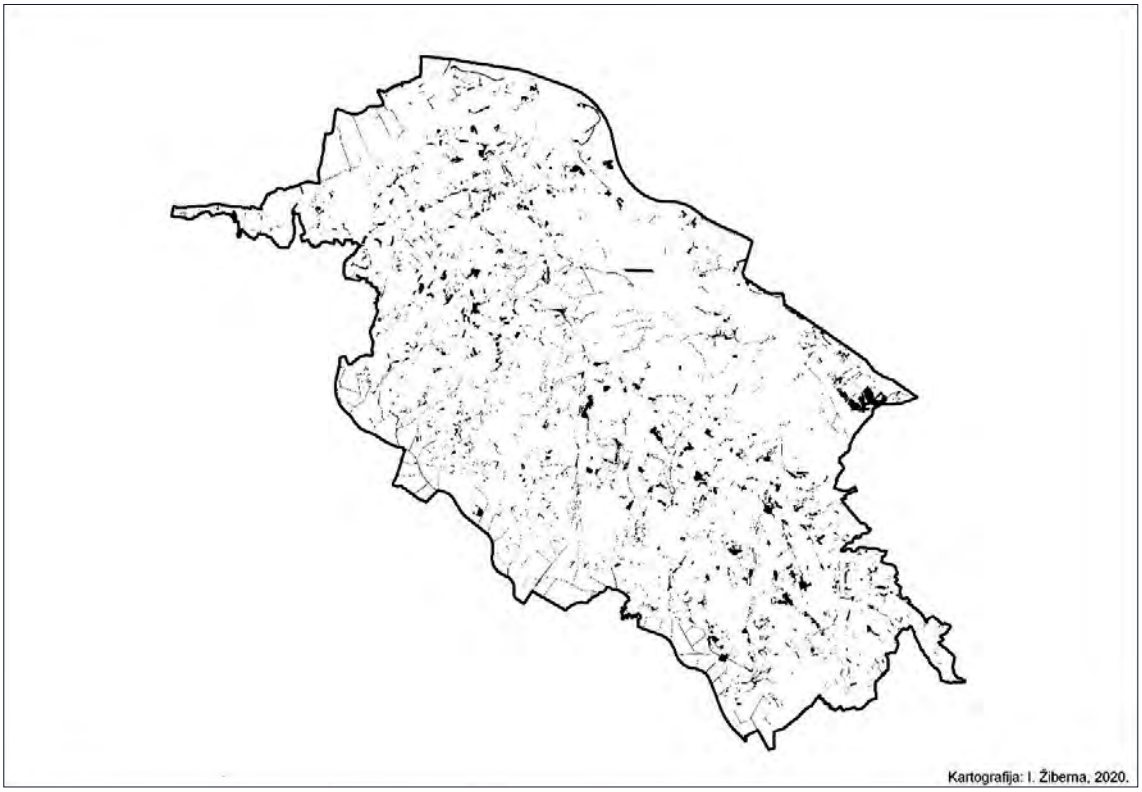

Slika 10: Območja novonastalih površin v zaraščanju na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000-2015.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

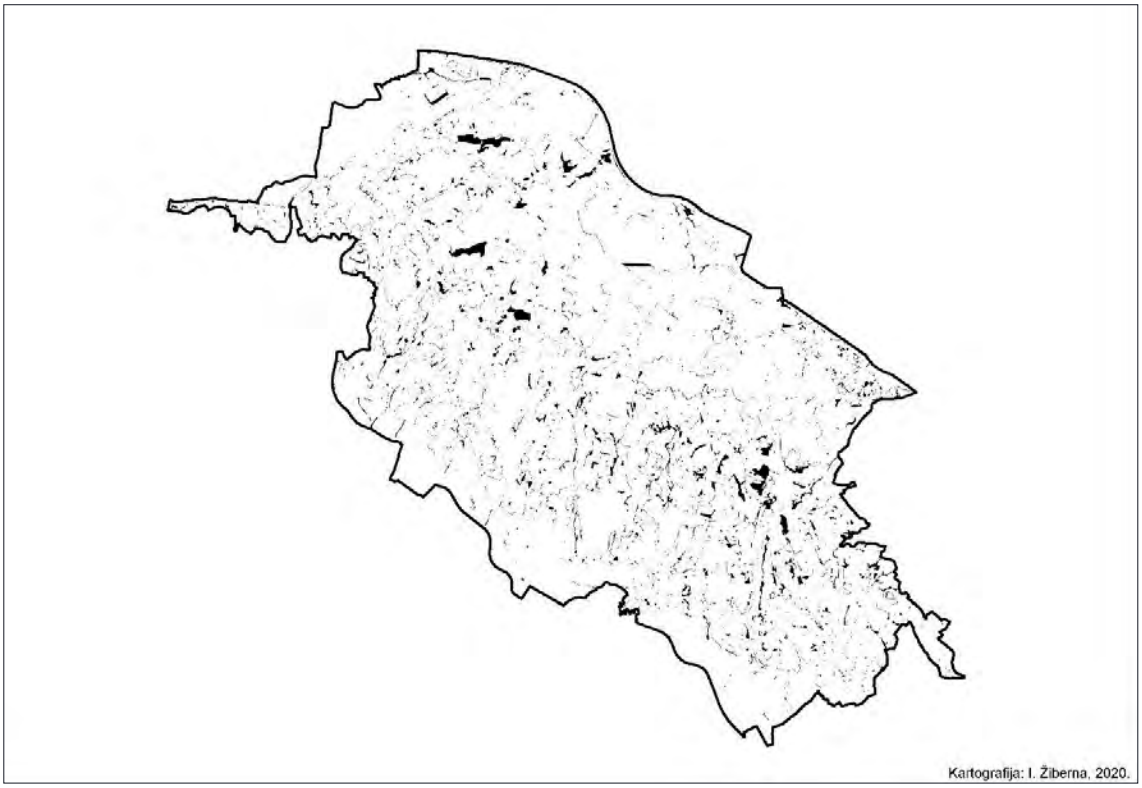

Slika 11: Območja novonastalih gozdnih površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000-2015.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

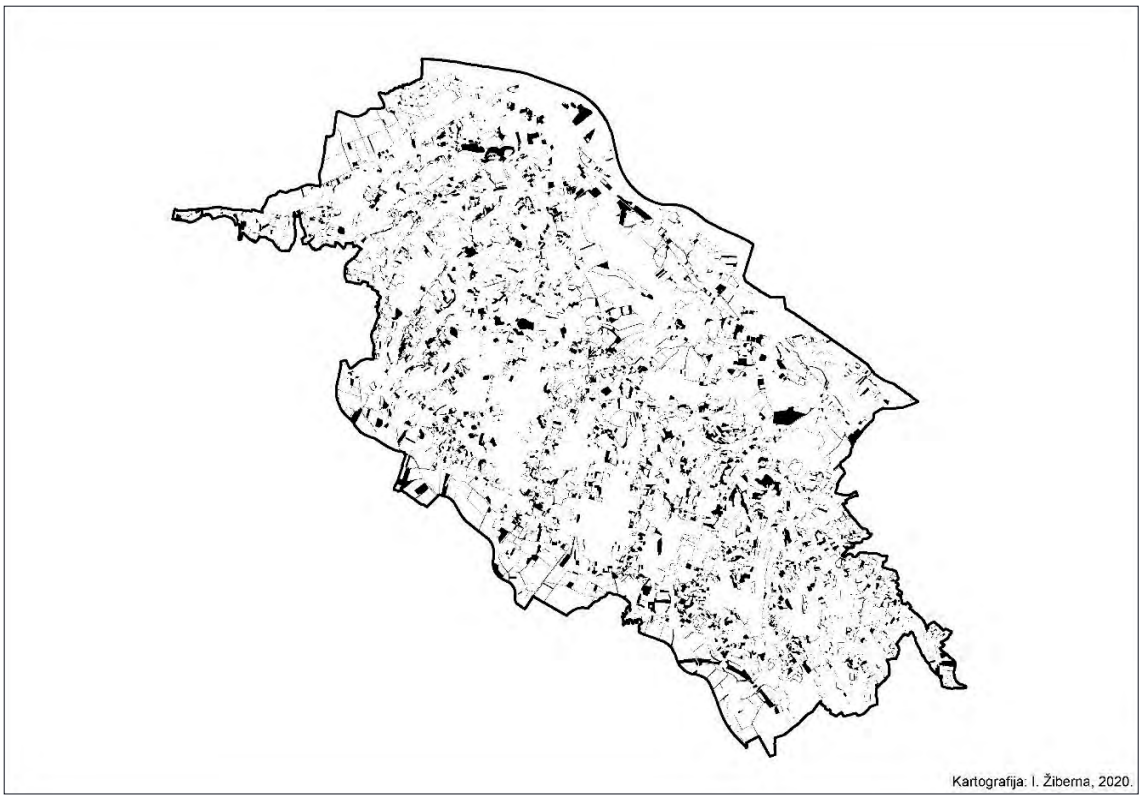

Slika 12: Območja umika obdelovalnih površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000-2015.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

membe obdelovalnih v neobdelovalne površine (ekstenzifikacija) na 811,5 ha (10,3 % celotnega površja). Razmerje med procesoma intenzifikacije in ekstenzifikacije je 1 : 2,15. Na en hektar površin s procesom intenzifikacije smo imeli torej 2,15 ha površja s procesom ekstenzifikacije. V enakem obdobju je bilo to razmerje na območju Slovenije 1 : 1,7.

3. SPREMINJANJE VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN NA OBMOČJU RADGONSKO-KAPELSKIH GORIC V OBDOBJU 1824-2015

Analizo sprememb vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric smo časovno razširili do prve polovice 19. stoletja, kar nam omogočajo karte franciscejskega katastra, ki v merilu 1:2880 predstavljajo soliden vir podatkov o rabi tal[15]. Na združenih in georeferenciranih listih kart Franciscejskega katastra smo digitalizirali vinogradniške površine in njihove lege primerjali s tistimi v letu 2000 in 2015. Pri tem v našo analizo nismo vključili liste za k.o. Lomanoše, saj teh v Arhivu RS žal ni. Izpad ni problematičen, saj se večina manjkajoče k.o. nahaja na ravnini Apaškega polja, v Radgonsko-Kapelske gorice pa sega le na severnih pobočjih, kjer vinogradniških površin ni bilo.

Bračič[16] je na osnovi analiz Franciscejskega katastra ugotovil, da se je leta 1824 na območju Radgonsko-Kapelskih goric nahajalo 2094 ha (27,0 %) njiv in vrtov, 1576 ha (20,0 %) travnikov, 42 ha (0,5 %) sadovnjakov, 1194 ha (15,0 %) vinogradov in 2071 ha (26,5 %) gozdov. Pravih sadovnjakov je bilo leta 1824 še malo, večinoma je šlo za travnike ali pašnike s sadnim drevjem, pri čemer je bil gospodarski pomen sadjarstva majhen, saj nenegovano sadno drevje ni nujno rodilo vsako leto. Sadje so doma-

[15] Arhiv RS, 2020. Fond kart Franciscejskega katastra
[16] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice, str. 54.

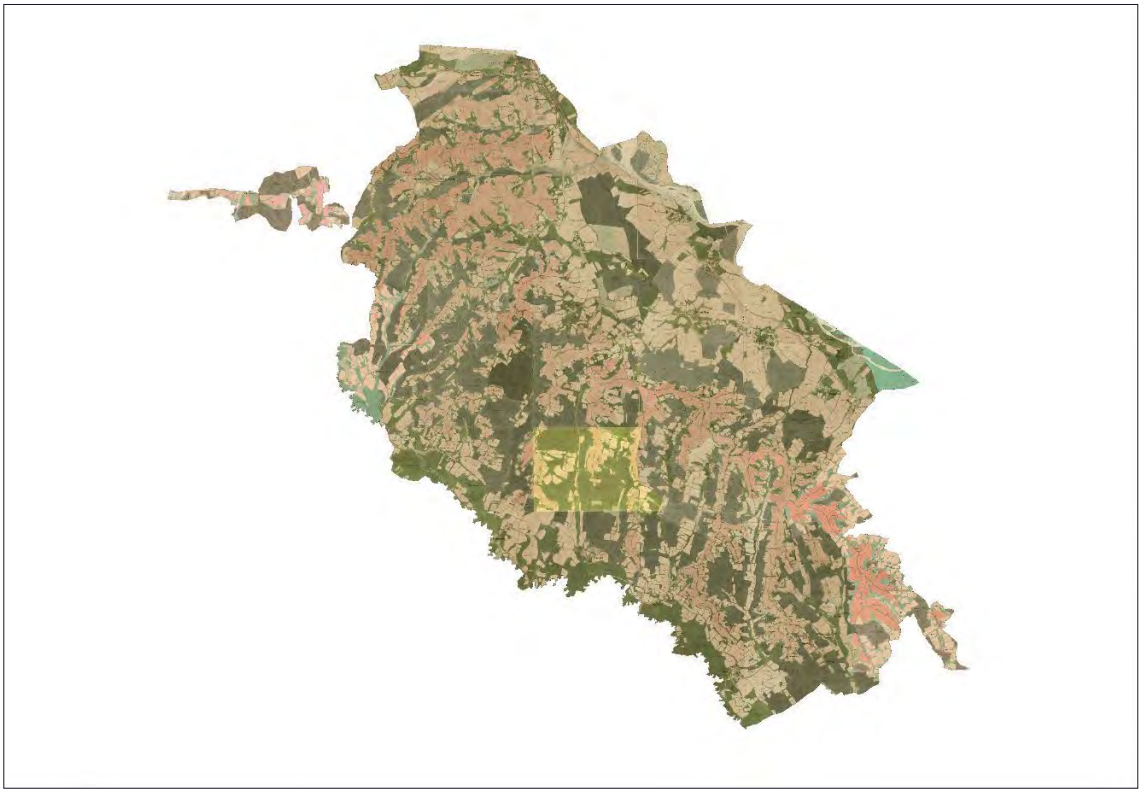

Slika 13: Radgonsko-Kapelske gorice na kartah Franciscejskega katastra iz leta 1824.
Vir: Arhiv RS, 2020.

čini uporabljali predvsem za sadjevec in krhlje[17]. Zanimivo je, da so leta 2000 gozdne površine pokrivale 27,7 % površja Radgonsko-Kapelskih goric (1,2 % več kot leta 1824), leta 2015 pa že 30,9 % (4,4 % več kot leta 1824).

Na območju Radgonsko-Kapelskih goric se je leta 1824 po digitaliziranih podatkih Franciscejskega katastra nahajalo 1186,6 ha vinogradniških površin, ki so pokrivale 15,0 % celotnega površja (danes 884,4 ha vinogradniških površin pokriva 11,2 % površja). Podatek se sicer zelo dobro ujema z Bračičevim, do razlike pa je prišlo zaradi že omenjenega neupoštevanja k.o. Lomanoše, kjer se je na južnem robu, na slemenu in prisojnih legah nahajalo nekaj vinogradov. Kljub dejstvu, da so se med obdelovalnimi površinami vinogradi po površini nahajali na drugem mestu, za njivami in vrtovi, pa je bil njihov splošen in gospodarski pomen bistveno pomembnejši[18]. Vinogradi so pomenili pomembno tržno blago, gričevju pa so dajali značilno veduto. Delež vinogradniških površin je bil med najvišjimi v severovzhodni Sloveniji, le v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah je bil z 24 % višji[19].

Na osnovi digitaliziranih podatkov vinogradniških površin lahko ugotovimo, da je bilo absolutno vzeto največ vinogradniških površin v k.o. Police (202,1 ha), Črešnjevci (133,7 ha), Janžev Vrh (88,3 ha), Murski Vrh (76,8 ha), Kapelski Vrh (68,9 ha), Zbikovci (65,8 ha) in Hercegovščak (65,7 ha). Glede na delež vinogradniških površin od celotne površine katastrske občine pa je razporeditev nekoliko drugačna. Najvišji delež vinogradniških površin je bil leta 1824 v k.o. Rožički Vrh (38,6 %), v k.o. Police so ti pokrivali 37,6 %, Janževe Vrhu 32,4 %, Hrašenskem-Račkem Vrhu 30,3 %, Orehovskem Vrhu 28,5 % in Črešnjevcih 25,3 %. Gre za katastrske občine, ki se nahajajo na slemenih in prisojnih legah. Last-

[17] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice, str. 56.

[18] Zupanič, I. 1969: Vinogradništvo Slovenskih goric. Založba Obzorja, Maribor.

[19] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice, str. 56.

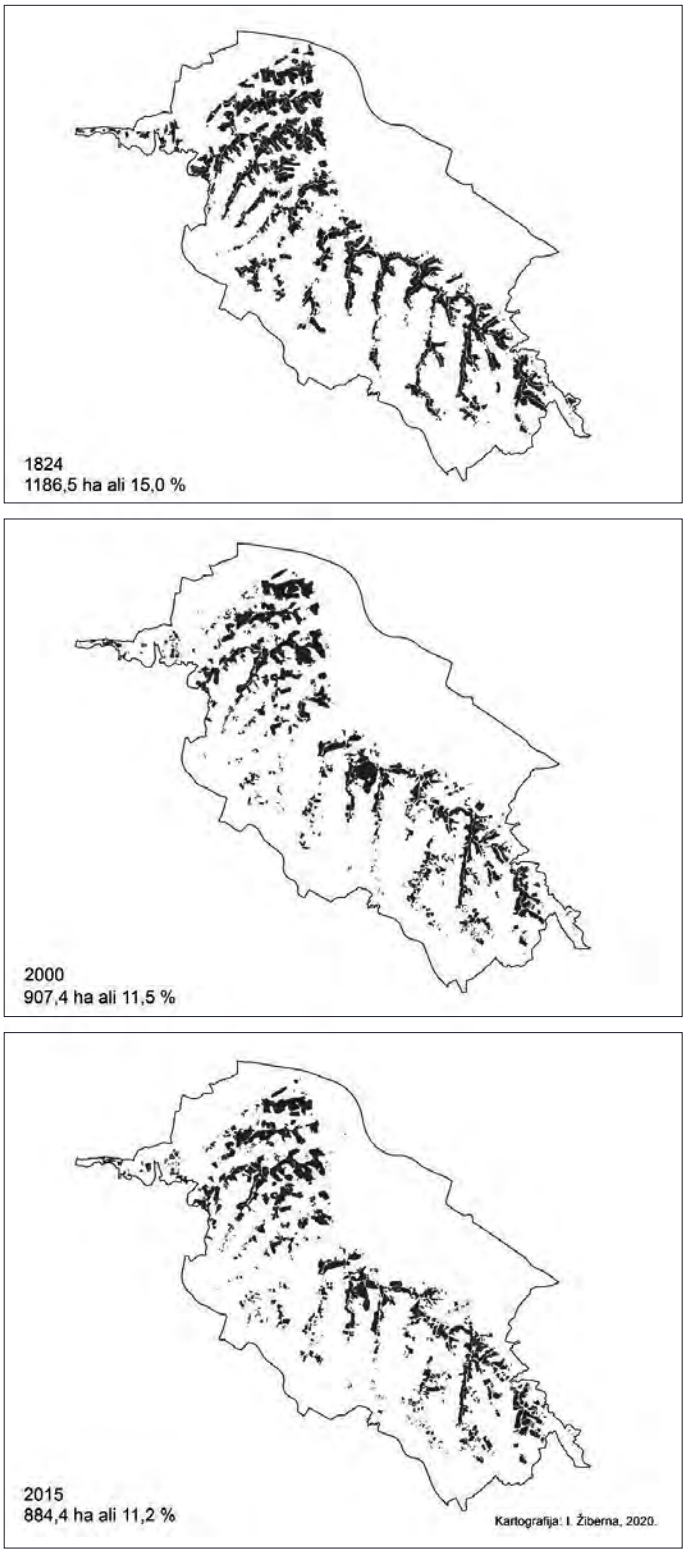

Slika 14: Vinogradniške površine v Radgonsko-Kapelskih goricah v letih 1824, 2000 in 2015.

Vir: Arhiv RS, 2015. Lastni izračuni, 2020.

niki vinogradov so bili pretežno zemljiški gospodje, samostani, cerkev in bogati meščani predvsem iz Radgone[20].

Razporeditev vinogradov je bila leta 1824 glede na absolutne in relativne višine podobna današnji. Vinogradov na relativnih višinah pod 25 m je bilo 0,1 ha, kar je v skladu s pričakovanji: vinska trta pred trtno ušjo, ki je severovzhodno Slovenijo prizadela ob koncu 19. stoletja je bila ekološko manj zahtevna od trte na ameriški podlagi, ki se je pri nas razširila po trtni uši. Posledica tega je bila, da je trta v preteklosti uspevala tudi na meji z nižinskim pasom, saj jo nizke temperature niso tako prizadele[21 22]. Večina vinogradniških površin se je nahajala v termalnem pasu: na relativnih višinah med 50 do 75 m 44,6 % vseh vinogradov (danes je v tem pasu 43,3 % vseh vinogradov), medtem ko je bilo v pasu relativnih višin med 75 in 100 m 41,9 % vseh vinogradov (danes 40,7 %).

Zanimive spremembe pa so se zgodile pri razporeditvi vinogradniških leg glede na naklone površja. V 19. stoletju so vinograde obdelovali ročno, kar je pomenilo tudi obdelavo na velikih strminah. Delež vinogradov na strminah do 5° je bil leta 1824 0 %, danes pa je ta delež 15,2 %. Na pobočjih z naklonom nad 15° je bilo leta 1824 255,6 ha vinogradov (ali 21,5 % vseh vinogradov v Radgonsko-Kapelskih goricah). Leta 2015 je bilo na teh strminah vinogradov le še 167,5 ha ali 18,8 % vseh vinogradov.

[20] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice, str. 57.

[21] Valenčič, V. 1970: Vinogradništvo. V: Blaznik, P. et. al. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Založba Obzorja. Maribor.

[22] Zupanič, I. 1969: Vinogradništvo Slovenskih goric. Založba Obzorja, Maribor.

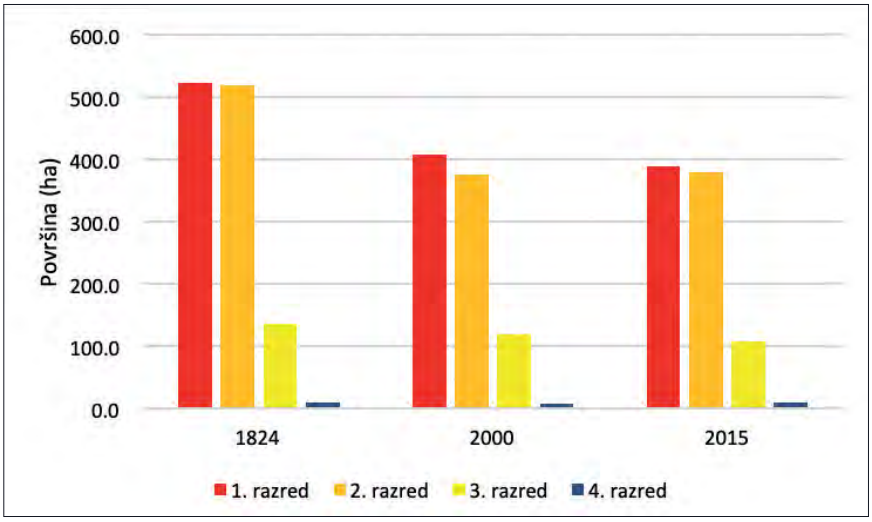

Slika 15: Vinogradniške površine v Radgonsko-Kapelskih goricah glede na vinogradniške bonitete v letih 1824, 2000 in 2015

Vir: Lastni izračuni, 2020.

Strojna obdelava na pobočjih s strmino večjo od 15° namreč podraži proizvodnjo, zato so topoklimatsko ugodne strme južne lege v vinogradništvu opuščali. Za razliko od nekaterih drugih tradicionalnih vinogradniških območij v severovzhodni Sloveniji, pa Radgonsko-Kapelske gorice v času od prve polovice 19. stoletja do danes niso beležile tako drastičnega zmanjšanja vinogradniških površin.

Strukture vinogradniških leg glede na ekspozicije, globalno sončno obsevanje in vinogradniške bonitete ne kažejo bistvenih razlik med letom 1824 in današnjim stanjem. To dokazuje, da so na osnovi izkušenj in brez sofisticiranih pripomočkov že v 19. stoletju uspeli zaznati, katere lege so za gojenje vinske trte ugodnejše. Na prvorazrednih legah se je leta 1824 nahajalo 44,1 % vseh vinogradov (danes 44,0 %), na drugorazrednih pa 43,8 % (danes 42,8 %). Na pobočjih, ki prejmejo nad 1100 kWh/m2 globalnega sončnega obsevanja je bilo leta 1824 50,9 % vseh vinogradov (danes 51,3 %).

Vinogradništvo se je leta 1824 nahajalo na prehodu iz gospodarske krize, ki je ceno vina močno znižalo v čas, ko je Štajerska kmetijska družba v Gradcu začela uvajati kakovostnejše vinske sorte in nasploh pospeševati vinogradništvo[23]. V času gospodarskega vzpona so tudi mnogi meščani naložili svoj kapital v vinogradništvo. Vino so od tod prevažali po Muri, po državni cesti Špilje-Radgona (do Radgone pa preko lesenega mostu). Na prometno povezanost Radgonsko-Kapelskih goric je ugodno vplivala tudi leta 1885 zgrajena železniška proga Špilje-Radgona, ki so jo leta 1890 podaljšali do Ljutomera[24]. Zemljiška odveza je leta 1848 sicer prinesla osebno svobodo in odpravo naturalnih dajatev, vendar so slednje zamenjali davki in mnogi kmetje tega niso bili sposobni plačevati. Stanje so dodatno poslabšale slabe letine, ki so vinu znižale ceno. Tako stanje so izkoristili bogati meščani in kmetje, ki so zadolževanje vinogradnikov izkoristili in marsikateri vinogradnik je postal viničar na nekdaj svojem posestvu. Tej fazi je sledil kratek vzpon v 80. letih 19. stoletja, v katerem so vinogradniki kakovostno vino brez težav prodajali na zahodnoevropski trg, kjer je vinograde že prizadela trtna uš. V sredini 90. let se je trtna uš (poleg peronospore) pojavila tudi v Radgonsko-Kapelskih goricah, kjer je bila po trtni uši uničena slaba polovica vinogradov[25].

Podatki Leksikona občin kraljestev in dežel[26] za leto 1900 za Štajersko predstavljajo dober vir podatkov o rabi tal. Podatki o vinogradniških površinah pa prikazujejo stanje na začetku obnove vinogradov, zato lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da je bilo vinogradniških površin ob koncu 19. stoletja – pred pojavom trtne uši – več. Po podatkih Leksikona občin kraljestev in dežel za leto 1900 je

[23] Zupanič, I. 1969: Vinogradništvo Slovenskih goric. Založba Obzorja, Maribor.

[24] Enciklopedija Slovenije, 2001: 15. zvezek. Wi-Ž, Geslo Železnica, Mladinska knjiga, Ljubljana.

[25] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice, str. 57.

[26] Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru. IV. Štajersko. C.kr. statistična komisija. Dunaj. 1904.

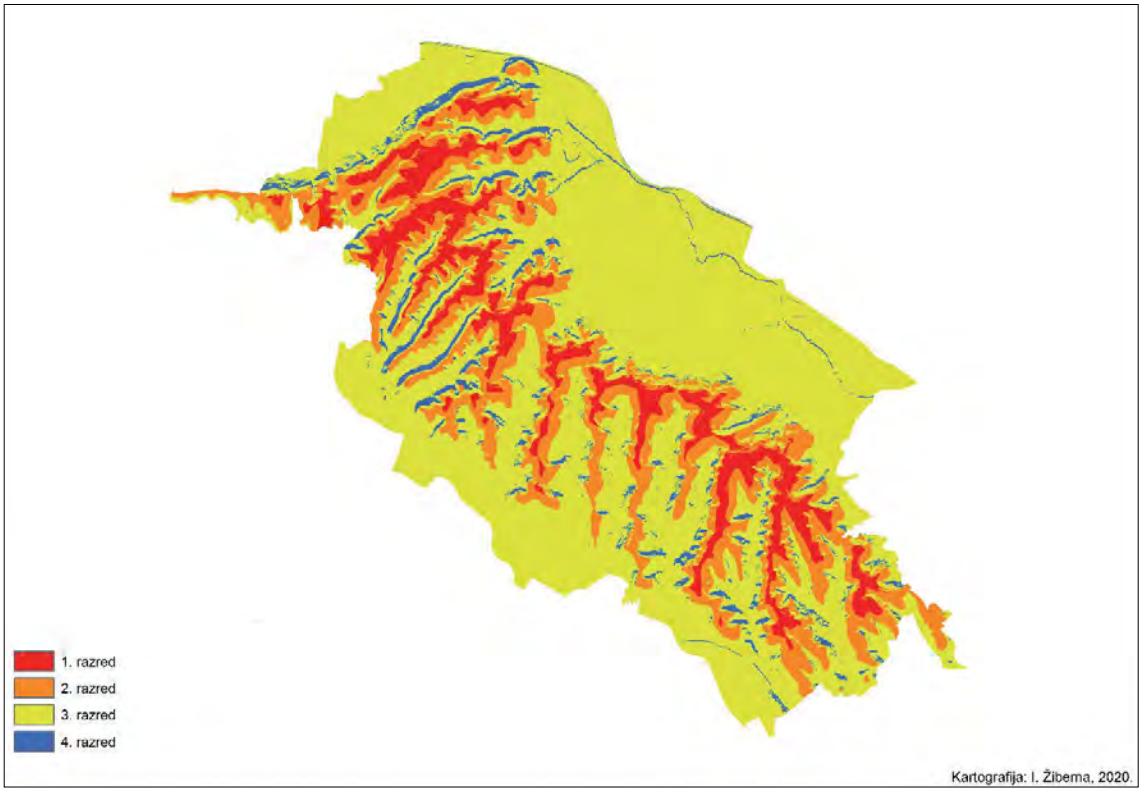

Slika 16: Bonitete vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric.
Vir: Lastni izračuni, 2020.

bilo na obravnavanem območju 1160,0 ha (14,6 %) vinogradov. Pri tem se je največ vinogradniških površin (194,0 ha) še vedno nahajalo v k.o. Police, sicer pa so največje vinogradniške površine bile še v k.o. Črešnjevci (131 ha), Janžev Vrh (91 ha), Murski Vrh (82 ha), Zbigovci (73 ha), Radenci (69 ha), in Hercegovščak (67 ha). Veliko katastrskih občin, ki so bile usmerjene v vinogradništvo je leta 1900 kljub trtni uši še vedno izkazovalo več vinogradniških površin kot leta 1824.

S prehodom na občutljivejšo ameriško podlago v času obnove so se vinogradniške površine umaknile iz nekakovostnih leg, žal pa za to obdobje ne obstajajo natančnejši kartografski viri, ki bi omogočali analizi leg vinogradov v prvi polovici in v sredini 20. stoletja. Vsekakor je nova meja po 1. svetovni vojni odrezala vinogradništvo severovzhodne Slovenije od tradicionalnega trga. Po drugi strani je neugodno delovala tudi konkurenca cenenih dalmatinskih in banatskih vin. Dodaten udarec je leta 1929 vinogradništvu povzročila gospodarska kriza[27]. Po Snojevih[28] podatkih je bilo leta 1939 na območju Radgonsko-Kapelskih goric 893 ha vinogradov. Pri tem je bilo 48 % njihovih površin v rokah nemških lastnikov. Slednji so imeli praviloma večje vinogradniške površine, saj je bilo med lastniki z vinogradi nad 3 ha površine kar 84 % nemških.

Konec druge svetovne vojne je prinesel nove družbene odnose in ustanovitev državnih kmetijskih posestev. Kolektivizacija je povzročila odpor pri kmetih. Obnova vinogradov se je na družbenih posestvih začela predvsem v 60. letih 20. stoletja[29]. Z rastjo Gornje Radgone, Radencev in industrijskih obratov ter zdraviliškega turizma, se je v Radgonsko-Kapelskih goricah začel proces deagrarizacije, v okviru katerega sodi tudi proces zmanjševanja vinogradniških površin. Na območju celotnih Radgonsko-Kapelskih goric so se vinogradniške površine v obdobju 2000-2016 zmanjšale za 22,9 ha, od tega

[27] Valenčič, V. 1970: Vinogradništvo.

[28] Snoj, F. 1940: Vinogradi v gornjeradgonskem sodnem okraju. Tehnika in gospodarstvo. 6. Ljubljana.

[29] Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice, str. 84.

najbolj v k.o. Janžev Vrh (za 9,8 ha), Hercegovščak (za 9,0 ha), Rihtarovci (za 5,9 ha), Kapelski Vrh (za 5,3 ha) in Okoslavci (za 4,6 ha). Povečanje je v omenjenem obdobju bilo zaznati v k.o. Police (za 9,6 ha,), Ivanjševci (za 6,2 %), Plitvički Vrh (za 4,0 ha) in Črešnjevci (za 3,5 ha).

Kljub splošnem zmanjševanju vinogradniških površin v Radgonsko-Kapelskih goricah pa je potrebno priznati, da trendi tu le niso tako neugodni kot v Halozah, Mariborskih goricah ali Svečinskih goricah. Radgonsko-Kapelske gorice so zaradi ugodnih naravnogeografskih dejavnikov vedno veljale kot območje, ki je primerno za gojenje vinske trte. Prvorazredne vinogradniške lege s 765,7 ha pokrivajo kar 9,7 % vseh Radgonsko-Kapelskih goric. Če k temu dodamo še 1635 ha (20,7 %) drugorazrednih leg, ki so še vedno kakovostne, se ta površina dvigne na 2401,0 ha ali kar 30,4 % površja, kar pomeni, da bi lahko z razširitvijo današnjih vinogradov na najbolj kakovostne a še neizkoriščene lege skupno vinogradniško površino skoraj potrojili.

Prevladujoča oblika rabe tal na prvorazrednih vinogradniških legah je še vedno vinograd. Ta pokriva 50,8 vseh prvorazrednih leg. Na drugem mestu sledijo travniki, ki se nahajajo na 14,5 % prvorazrednih vinogradniških leg, pozidane in sorodne površine (13,0 %), njive in vrtovi (9,1 %) in gozd (6,7 %). Vinogradniški potencial je v Radgonsko-Kapelskih goricah bolje izkoriščen kot v ostalih vinogradniških pokrajinah severovzhodne Slovenije. S spremembo travniških in gozdnih površin na prvorazrednih legah v vinograde, bi v Radgonsko-Kapelskih goricah pridobili novih 162,4 ha vinogradov, pri čemer bi delež vinogradov dvignili s sedanjih 11,2 % na 13,3 %.

4. ZAKLJUČEK

Radgonsko Kapelske gorice predstavljajo del Srednjih Slovenskih goric. Naravno geografske značilnosti dajejo ugodne pogoje za gojenje vinske trte. Prevladujejo mehke karbonatne kamnine, ki vplivajo na rahlo bazično reakcijo v prsti. Potek antiklinale čez severni in osrednji del mikroregije viša relativne višine in tako veča delež površja v termalnem pasu. Potek slemen ugodno vpliva na večanje prosojnih površin, kar viša globalno sončno obsevanje. Vse našteto je povzročilo, da je vinogradništvo kot gospodarska dejavnost že v srednjem veku dajalo pomemben identitetni pečat tej pokrajini. Kljub temu pa smo na območju Radgonsko-Kapelskih goric priča nekaterim neugodnim trendom spremembe rabe tal. Spremembe neobdelovalnih v obdelovalne površine (intenzifikacija) so se odvile na na 377,9 ha (4,8 % celotnega površja), spremembe obdelovalnih v neobdelovalne površine (ekstenzifikacija) pa na 811,5 ha (10,3 % celotnega površja). Razmerje med procesoma intenzifikacije in ekstenzifikacije je 1 : 2,15. Na en hektar površin s procesom intenzifikacije smo imeli torej 2,15 ha površja s procesom ekstenzifikacije. V enakem obdobju je bilo to razmerje na območju Slovenije 1 : 1,7.

Kljub ugodnemu naravnemu potencialu so se zmanjšale tudi vinogradniške površine. Te so leta 1824 pokrivale 15,0 % površja, leta 2015 pa le še 11,2 % površja. Skrbi tudi dejstvo, da vinogradi pokrivajo le polovico prvorazrednih vinogradniških površin, medtem ko travniki 14,5 %, pozidane površine pa 13,0 %. Vinogradniški potencial je v Radgonsko-Kapelskih goricah sicer bolje izkoriščen kot v ostalih vinogradniških pokrajinah severovzhodne Slovenije, vendar pa bi s spremembo travniških in gozdnih površin na prvorazrednih legah v vinograde v Radgonsko-Kapelskih goricah pridobili novih 162,4 ha vinogradov, pri čemer bi delež vinogradov dvignili s sedanjih 11,2 % na 13,3 %. Če v analizi upoštevamo še 1635 ha (20,7 %) drugorazrednih leg, ki so še vedno kakovostne, se potencialne vinogradniške površine povečajo na 2401,0 ha ali na kar 30,4 % površja, kar pomeni, da bi lahko z razširitvijo današnjih vinogradov na najbolj kakovostne, a še neizkoriščene lege skupno vinogradniško površino skoraj potrojili.

Spremembe rabe tal so med drugim tudi posledica splošnih vrednot in odnosa celotne družbe do kmetijske dejavnosti. V tem smislu bi bil za spremembe trendov obdelovalnih površin (v ta okvir sodijo tudi vinogradniške površine) potreben nov družbeni konsenz in bolj celovit pogled na to problematiko. Kmetijstvo namreč ni le gospodarska dejavnost, pač pa prispeva tudi k ohranjanju kulturne pokrajine in skrbi za kolikor toliko enakomeren poselitveni vzorec.

LITERATURA

1. Arhiv RS, 2020. Fond kart Franciscejskega katastra
2. Belec, B., 1971: Razširjenost in nekatere značilnosti družbenega vinogradništva v Severovzhodni Sloveniji. Geografski obzornik. Št. 3-4. Ljubljana.
3. Belec, B. 1994: Subpanonska Severovzhodna Slovenija. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
4. Bračič, V. 1967: Vinorodne Haloze. Socialnogeografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Založba Obzorja. Maribor.
5. Bračič, V. 1984: Radgonsko-Kapelske gorice-socialnogeografska študija. Raziskovalni inštitut Pedagoške akademije Maribor. Maribor.
6. DTK 1:250000. Arhiv GURS, 2005.
7. Enciklopedija Slovenije, 2001: 15. zvezek. Wi-Ž, Geslo Železnica, Mladinska knjiga, Ljubljana.
8. Ilešič, S., 1967: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. Časopis za zgodovino in narodopisje-Nova vrsta. Št. 3. Založba Obzorja. Maribor.
9. Kert, B. 1973: Družbena geografija osredja Zahodnih Slovenskih goric (območje občine Lenart). Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
10. Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru. IV. Štajersko. C.kr. statistična komisija. Dunaj. 1904.
11. Melik, A., 1957: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska matica. Ljubljana.
12. Podatki o rabi tal za območje Slovenije za leti 2000 in 2015. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Javno dostopni podatki. URL: http://rkg.gov.si/GERK/ (Citirano 30.2.2015).
13. Mioć, P. Markovič, S. 1998: Tolmač za list Čakovec. Osnovna geološka karta 1:100000, Geološki zavod RS. Ljubljana.
14. Mioć, P. Žnidarčič, M. 1989: Tolmač za lista Maribor in Leibnitz. Osnovna geološka karta 1:100000, Geološki zavod RS. Ljubljana.
15. Pedološka karta Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Javno dostopni podatki. URL: http://rkg.gov.si/GERK/ (Citirano 30.2.2015)
16. Snoj, F. 1940: Vinogradi v gornjeradgonskem sodnem okraju. Tehnika in gospodarstvo. 6. Ljubljana.
17. Šlebinger, C., 1968: Geološka podoba pokrajine med Muro in Dravo. Svet med Muro in Dravo. Založba Obzorja. Maribor.
18. Valenčič, V. 1970: Vinogradništvo. V: Blaznik, P. et. al. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Založba Obzorja. Maribor.
19. Zupanič, I. 1969: Vinogradništvo Slovenskih goric. Založba Obzorja, Maribor.
20. Žiberna, I. 1992: Vpliv klime na lego in razširjenost vinogradov na primeru Srednjih Slovenskih goric. Geografski zbornik. 32. SAZU. Ljubljana. str. 51-139.

SUMMARY

Radgonsko-Kapelske gorice was already known as a wine-growing region in the Middle Ages. Vineyards were an important market commodity, and the hills were given a characteristic veduta. The share of vineyards was among the highest in northeastern Slovenia, only in Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice it was higher. A large share of vineyards was also influenced by favorable natural and geographical conditions, especially the suitable local climate, favorable locations and quality soils. The share of vineyards has decreased to date, but unlike other wine-growing regions in northeastern Slovenia (Haloze, Svečinske gorice, Mariborske gorice) significantly less.

PRIMJENA KONTINUIRANOG POBOLJŠANJA U POSLOVANJU PODUZEĆA SA ISO 9001 CERTIFIKATOM NA PODRUČJU SJEVEROZAPADNE I SREDIŠNJE REGIJE REPUBLIKE HRVATSKE S OSVRTOM NA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKU ŽUPANIJU

APPLICATION OF CONTINUOUS IMPROVEMENT IN THE BUSINESS ACTIVITY OF COMPANIES WITH ISO 9001 CERTIFICATION IN THE AREA OF NORTHWEST AND CENTRAL REGION OF THE REPUBLIC OF CROATIA WITH REFERENCE TO KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY

Vesna SESAR
Docent dr. sc.
Sveučilište Sjever
Koprivnica, Trg Žarka Dolinara 1
vesna.sesar@unin.hr

Primljeno / Received: 12. 1. 2020.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Pregledni rad / Review
UDK / UDC: 658(497.5)
005.962.13(497.525.1Koprivnica)

SAŽETAK

Na globalnoj razini, konkurentnost je nužna kako bi organizacije osigurale dugoročan rast. Sam rast nije moguć bez inovacija koje predstavljaju osnovu za razvoj, stoga poduzeća da bi poslovala efikasno i efektivno moraju stalno poboljšavati. Kontinuirano poboljšanje (CI, kaizen) prepoznato je u praksi kao koncept koji utječe na učinkovitost organizacije i povećava agilnost organizacije poboljšanjem procesa. Uključuje ponašanje svih zaposlenika da razmišljaju o malim, ali kontinuiranim poboljšanjima na svom radnom mjestu kako bi se postigla poboljšanja u svim dijelovima organizacije. Naglasak istraživanja stavljen je na primjenu sustava kontinuiranog poboljšanja u poslovanju poduzeća koja posjeduju ISO 9001 certifikat, te utjecaj CI sustava na poslovnu uspješnost kompanija. Također u ovom modelu analiziran je menadžment inovacija kao moderatorska varijabla koja značajno utječe na odnos između primjene sustava kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti. Da bi se ispitao postavljeni odnos, razvijen je istraživački model, te je provedeno istraživanje anketnom metodom na 114 hrvatskih poduzeća (mikro, mala, srednja i velika) koja posjeduju ISO 9001 certifikat na području sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Spomenuto područje uključuje sljedeće županije: Krapinsko-Zagorska, Varaždinska, Bjelovarsko-Bilogorska, Međimurska županija s posebnim osvrtom na poduzeća s ISO 9001 certifikatom na području Koprivničko-križevačke županije. Za analizu ovog odnosa napravljena je regresijska analiza i korelacija kako bi se ispitale postavljene hipoteze. Rezultati studije pokazali su da je veza između kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti značajna. Također, rezultati potvrđuju da praksa menadžmenta inovacija ima značajnu ulogu moderatora između primjene sustava kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti poduzeća.

Ključne riječi: kontinuirano poboljšanje, kaizen, menadžment inovacija, kvaliteta, poslovni uspjeh

Keywords: continuous improvement, Kaizen, innovation management, quality, business success

1. UVOD

U doba 4.0 industrije, organizacije više nego ikada promišljaju na koji način podići razinu kompetentnosti s ciljem ostvarivanja tržišnog udjela i posljedično, opstanka na tržištu. Današnje vrijeme pruža poduzetnicima i menadžerima brojne mogućnosti, ali isto tako organizacije se suočavaju s oštrom konkurencijom. Ključ uspjeha moguće je vidjeti u primjeni sustava kontinuiranog poboljšanja koji doprinosi efikasnosti i efektivnosti organizacije.

Kontinuirano poboljšanje ima brojne definicije. »Uvezen« je u zapadnjačku kulturu iz Japana gdje ga u praksi implementiraju pod terminom kaizen pri čemu »kai« znači promjenu, a »zen« znači poboljšati. U literature Zapada se najčešće koristi termin kontinuirano poboljšanje. Postoje brojne definicije kontinuiranog poboljšanja od kojih su pojedine prikazane u tablici 1.

Unatoč brojnim preprekama s kojima se organizacije suočavaju u implementaciji te održivosti sustava kontinuiranog poboljšanja, brojna istraživanja prikazuju značajnu korist koju CI sustav ima za organizaciju u cjelini.

Rijanders i Boer (2004) ističu kako se kontinuirano poboljšanje razlikuje od ostalih koncepata upravljanja jer zahtjeva male troškove, nije rizičan za ulaganje i uključuje sve zaposlenike. Suarez-Barraza i sur. (2011) objašnjavaju kako se kontinuirano poboljšanje može objasniti iz tri različite perspektive: filozofska perspektiva, kao dio TQM-a i načela, te kroz vrijednosti i tehnike poboljšanja. Holtskog (2013) smatra kako je kontinuirano poboljšanje kamen temeljac lean sustava te bi ga trebalo izgrađivati pod okriljem vodstva i menadžmenta. Naime, rezultati istraživanja u jednoj norveškoj kompaniji pokazali kako se način razmišljanja temeljen na kontinuiranom poboljšanju počeo primjenjivati u toj organizaciji puno prije implementacije lean sustava. Nadalje tvrdi kako je za uspjeh poboljšanja krucijalno zajedništvo radnika što ima opet temelje u njihovoj kulturi življenja i rada (Holtskog, 2013).

Tablica 1. Pregled definicija kontinuiranog poboljšanja pojedinih autora

Broj	Autori	Definicija kontinuiranog poboljšanja
1	Deming (1982)	Poboljšavati zauvijek i neprekidno sustav proizvodnje i usluga.
2	Imai (1989)	Progresivno poboljšanje koje uključuje sve u organizaciji (uključujući i radnike i menadžere).
3	Bessant, Caffyn, Gilbert, Harding, and Webb (1994) in Carpinetti, Buosi, and Gerolamo (2003)	Proces koji je usredotočen na kontinuirane inkrementalne inovacije na svim razinama u kompaniji.
4	Juergensen (2000) in Bhuiyan and Baghel (2005)	Inicijative za poboljšanje koje povećavaju uspjeh i smanjuju neuspjehe.
5	Bessant, Caffyn, and Gallagher (2001)	Poseban skup rutina koji može pomoći organizaciji u poboljšanju onoga što trenutno radi.
6	Dahlgaard, Kristensen, and Kanji (2002)	Male neprekidne promjene na bolje.
7	Brunet and New (2003)	Prožimajuće i kontinuirane aktivnosti, izvan definiranih uloga nadređenih, s ciljem prepoznavanja i postizanja rezultata za koje se vjeruje da doprinose organizacijskim ciljevima.
8	Boer and Gertsen (2003) in Middel, op de Weegh, and Gieskes (2007)	Planiran, organiziran i sistematičan proces kontinuirane, inkrementalne promjene postojećih praksi u cijeloj organizaciji usmjerenih na poboljšanje uspješnosti organizacije.
9	Chang (2005)	Ciklus kontinuiranog poboljšanja sastoji se od utvrđivanja zahtjeva kupaca, ispunjavanja tih zahtjeva, mjerenja uspjeha, te daljnje provjere zahtjeva kupaca kako bi se pronašla područja gdje se mogu poboljšanja provoditi.
10	Bhuiyan et al. (2006)	Kultura održivog poboljšanja usmjerena je na uklanjanje otpada u svim organizacijskim sustavima i procesima te uključivanju svih sudionika u organizaciji.
11	Manos (2007)	Suptilna i postupna poboljšanja koja se postižu tijekom vremena.

Izvor: Sanchez and Blanco, 2014, str. 988

Iako su učinci primjene kontinuiranog poboljšanja očiti u operativnom poslovanju organizacija, ipak postoje određeni problemi kada se nastoji analizirati primjena kontinuiranog poboljšanja na strateškoj razini. Kroz analizu znanstvene literature iz područja kontinuiranog poboljšanja, proizašla su neka problemska pitanja poput: Da li zaposlenici (uključujući radnike, menadžere i vlasnike) razumiju svrhu i način primjene kontinuiranog poboljšanja? Da li primjena kontinuiranog poboljšanja vodi malim i/ili velikim poboljšanjima u organizacija? Da li kontinuirano poboljšanje utječe na poslovnu uspješnost? Kako održati sustav kontinuiranog poboljšanja i spriječiti njegovo propadanje?

Brojni autori navode različite čimbenike koji predstavljaju ključ ka uspješnoj implementaciji i održivosti kontinuiranog poboljšanja. Ali, isto tako neki od tih čimbenika predstavljaju veliku barijeru za uspjeh kontinuiranog poboljšanja u organizacijama na strateškoj razini. Tako, McLean i sur. (2017) navode temeljem analize 73 znanstvena članka osam grupa CI barijera koje su grupirane prema zajedničkim karakteristikama. Grupe CI barijera su slijedeće: 1. Motivi i očekivanja, 2. Organizacijska kultura i okolina, 3. Vodstvo menadžmenta, 4. Pristup implementaciji, 5. Usavršavanje, 6. Razina uključenosti zaposlenika, 7. Povratna informacija i rezultati (Sesar i Hunjet, 2020).

Najčešće istican čimbenik je ljudski faktor koji je vrlo značajan za uspjeh kontinuiranog poboljšanja (Singh i Singh, 2012, Bessant 2001), ali da bi sustav kontinuiranog poboljšanja zaživio »punim plućima« u organizaciji, poticanje menadžmenta je ključno za njegov razvoj (Jurburg, 2015). Osim podrške menadžmenta, Kohlbacher (2013) ističe veliku važnost primjene procesnog pristupa i metoda kontinuiranog poboljšanja u povećanju inovativnosti u proizvodnim poduzećima u Austriji.

Ovaj rad istražuje primjenu kontinuiranog poboljšanja *(kaizena)* u poduzećima na području sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske koja posjeduju ISO 9001 certifikate s osvrtom na poduzeća Koprivničko-križevačke županije. Cilj istraživanja je bio potvrditi da li primjena sustava kontinuniranog poboljšanja u poduzećima utječe na poslovni uspjeh te ima li moderatorska varijabla »menadžment inovacija« značajan utjecaj na analizirani odnos.

2. RAZVOJ MODELA I HIPOTEZE

U nastavku rada opisani su konstrukti i hipoteza istraživanja (slika 1).

Konstrukt »Sustav kontinuiranog poboljšanja« predstavlja nezavisnu varijablu u modelu i sastoji se od ukupno dvadeset i četiri varijable koje sadrže karakteristična ponašanja vezana za kontinuirano poboljšanje. Karakterisitčna ponašanja grupirana su u sedam grupa (UNDERST_CI, GETHABIT_CI, LINK_CI, SUSTAIN_CI, MOVE_CI, STRAT_CI I LEARN_CI). Pitanja o primjeni sustava kontinuiranog poboljšanja temelje se na generičkom modelu razvijenom prema Besannt et al. (2001). Iz tablice 2 vidljivo je koja pitanja su postavljena ispitanicima prema grupama ponašanja veaznim uz kontinuirano poboljšanje. U dokazivanju hipoteza korištena je srednja vrijednost varijabli prema definiranim grupama.

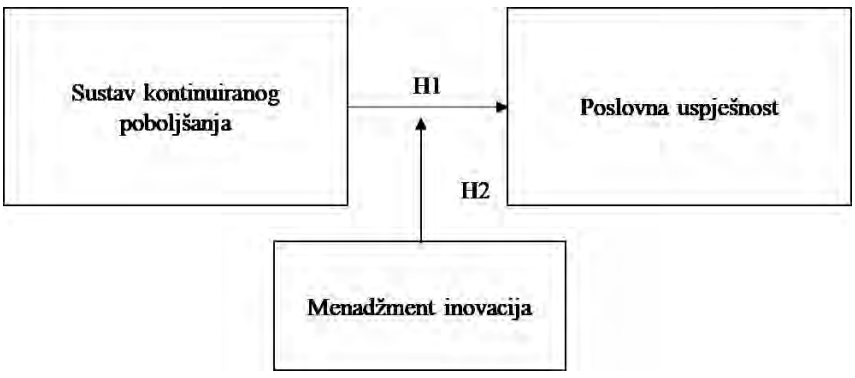

Slika 1. Istraživački model
Izvor: Autor

Tablica 2. Mjerenje razvijenosti sustava kontinuiranog poboljšanja

Šifra	Varijabla	Modalitet
UNDERST_CI	1. Ljudi na svim razinama pokazuju zajedničko uvjerenje kako malim koracima svi mogu doprinijeti boljem poslovanju.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Kada nešto krene u krivom smjeru prirodna reakcija ljudi na svim razinama je tražiti razloge zašto se to dogodilo umjesto da optužuju jedni druge.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
GETHAB_CI	1. Zaposlenici koriste mjerenje kako bi oblikovali proces unaprjeđenja.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Zaposlenici (kao individue i/ili kao grupa) potiču i izvršavaju aktivnosti poboljšanja.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Ideje poboljšanja su izložene na način da su razumljive i vremenski ostvarive.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
LINK_CI	1. Pojedinci i grupe koncentriraju se na poboljšanja koja su u skladu sa strateškim ciljevima poduzeća	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Pojedinci i grupe mjere rezultate poboljšanja poslovanja i utjecaj koji ima na strateški cilj ili cilj odjela.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Aktivnosti neprekidnog poboljšanja poslovanja integrativni su dio rada pojedinca ili grupe, a ne paralelna aktivnost	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
SUSTAIN_CI	1. Menadžeri podupiru proces neprekidnog poboljšanja alokacijom vremena, novca, prostora i ostalih resursa.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem
	2. Menadžeri prepoznaju u formalnom obliku (ne nužno financijskom) načine doprinosa zaposlenika neprekidnom poboljšanju	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem
	3. Menadžeru su aktivno uključeni u dizajn i implementaciju neprekidnog poboljšanja	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	4. Menadžeri podupiru eksperimente tako što ne kažnjavaju pogreške već potiču učenje iz pogrešaka	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem
MOVE_CI	1. Ljudi surađuju kroz interne odjele vezano uz neprekidno poboljšanje	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Ljudi razumiju i dijele zajednički pogled (razumijevanje procesa neprekidnog unaprjeđenja)	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Specifični projekti poboljšanja poslovanja održavaju se zajedno s dobavljačima, kupcima itd.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	4. Značajne aktivnosti poboljšanja poslovanja uključuju predstavnike iz različitih organizacijskih razina	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
STRAT_CI	1. Poboljšanje poslovanja se kontinuirano nadzire i razvija (npr. mjeri se učestalost poboljšanja poslovanja i rezultat poboljšanja)	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Postoji proces planiranja poboljšanja, koji se redovito kontrolira i nadopunjuje ako je potrebno.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Postoji periodički nadzor poboljšanja poslovanja na razini cijelog poduzeća, koji može voditi velikom poboljšanju.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	4. Vrhovni menadžment osigurava potrebne resurse (vrijeme, novac, djelatnike) za razvoj poboljšanja poslovanja.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
LEARN_CI	1. Zaposlenici uče iz svojih iskustava (pozitivnih i negativnih).	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Pojedinci traže prilike za učenje i osobni razvoj.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Pojedinci i grupe na svim razinama dijele znanja iz svojeg radnog iskustva.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	4. Poduzeće spaja i dijeli znanje pojedinaca i grupa.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Izvor: Obrada autora prema Bessant i sur (2001)

Konstrukt »Poslovna uspješnost«predstavlja zavisnu varijablu u modelu i sastoji se od četiri poslovne perspektive: financijska perspektiva (FINANC), perspektiva kupca (CUSTOM), perspektiva inovacija i učenja (INNO-LEARN), perspektiva internih procesa (INT-PROC). Ispitanici su morali odgovoriti na skali od 1 do 5 u kojoj se mjeri slažetu s navedenim tvrdnjama, pri čemu su morali uzeti u obzir cjelokupnu ekonomsku sliku u posljednje 3 godine! U dokazivanju hipoteza korištenja je srednja vrijednost konstrukta »Poslovna uspješnost »(BUSINESS_PER).

Tablica 3. Mjerenje poslovne uspješnosti

Šifra	Varijabla	Modalitet
FINANC	1. Uzimajući u obzir cjelokupnu ekonomsku sliku, naš povrat na imovinu (aktivu) se povećao (ROA)	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Uzimajući u obzir cjelokupnu ekonomsku sliku, naš povrat na investiciju se povećao (ROI)	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Uzimajući u obzir cjelokupnu ekonomsku sliku, naš ukupan prihod se povećao.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	4. Uzimajući u obzir cjelokupnu ekonomsku sliku, naš profit se povećao.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	5. Uzimajući u obzir cjelokupnu ekonomsku sliku, operativna dobit se povećala.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
CUSTOM	1. Uzimajući u obzir konkurenciju, kupci su zadovoljni našim proizvodima/ uslugama.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Uzimajući u obzir konkurenciju, raste nam udio na tržištu.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Uzimajući u obzir konkurenciju, kvaliteta proizvoda/usluga je porasla.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
INNO-LEARN	1. Uzimajući u obzir konkurenciju, kompetentnost Vaših zaposlenika raste	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Uzimajući u obzir konkurenciju, primjena novih tehnologija raste u vašem poduzeću	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Uzimajući u obzir konkurenciju, organizacijska klima je poticajna u vašem poduzeću	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
INT-PROC	1. Uzimajući u obzir konkurenciju, vaši interni procesi su efikasni	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	2. Uzimajući u obzir konkurenciju, inoviranje proizvoda/ usluga je efikasnije	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
	3. Uzimajući u obzir konkurenciju, vrijeme potrebno za razvoj novog proizvoda se smanjilo	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Izvor: Obrada autora prema Kim i Rhee (2012), Santos i sur (2014), Maltz i sur (2003).

Konstrukt »Menadžment inovacija »predstavlja moderatorsku varijablu i sastoji se od 8 varijabli prikazanih u tablici 4. Ispitanici su morali ocijeniti na skali od 1 do 5, koji oblik strategije poboljšanja koriste kako bi osigurali stalno poboljšanje u svojem poduzeću (*poboljšanja se smatraju od malih do velikih poboljšanja odnosno inovacija).

Kako bi bile sposobne odgovoriti na svakodnevne izazove, organizacije moraju promijeniti način i kulturu razmišljanja i djelovanja. Najbolji način da to učine je primjena sustava kontinuiranog poboljšanja koja uključuje ljudski faktor u tom procesu. Brojna istraživanja pokazala su kako uspješna primjena kontinuiranog poboljšanja doprinosi poboljšanju operativnih rezultata, ali sve više istraživanja pokazuje i poboljšanje na svim razinama poduzeća. Ovo istraživanje usmjereno je na utvrđivanje veze između kontinuiranog poboljšanja i poslovnog uspjeha poduzeća. Poslovni uspjeh prema Kaplanu i Nortonu (2001) uključuje osim financijskih pokazatelja i nefinancijske pokazatelje koji uključuju perspektivu internih procesa, učenja i razvoja, te perspektivu kupca. Brojna istraživanja o primjeni sustava kontinuiranog poboljšanja pokazuju poboljšanje izvedbe poduzeća (Erez, 2016), posebno u pogledu

Tablica 4. Mjerenje prakse menadžmenta inovacija

Šifra	Varijabla	Modalitet
IM_1	IM1: Poboljšanja koja se primjenjuju u postojećem proizvodu/ usluge.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_2	IM2: Poboljšanja koja se realiziraju kao vrijednost za našeg kupca.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_3	IM3: Poboljšanja koja se temelje na novom znanju o tržištu.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_4	IM4: Poboljšanja u našem tehnološkom znanju	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_5	IM 5: Nova procesna tehnologija u našoj industriji.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_6	IM6: Nova tehnologija proizvoda u našoj industriji.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_7	IM7: Poboljšanje kroz uvođenje proizvoda/usluge prvi puta na postojeće tržište.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)
IM_8	IM8: Poboljšanje kroz plasman proizvod/usluge na novo tržište.	Likertova skala (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Izvor: Obrada autora prema Prester, 2010.

kvalitete (Brkić i sur, 2020). Osim toga primjena kontinuiranog poboljšanja utječe na financijski rezultat poslovanja poduzeća (Backlund i sur, 2015), inovativnost poduzeća (Lizarelli i sur, 2019), te poboljšanje poslovnih procesa poduzeća (Kohlbacher, 2013, Azizi, 2015, Butler i sur, 2018). Slijedom navedenog postavljena je prva hipoteza, H1:

H1: Postoji značajna veza između primjene sustav kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti poduzeća koja posjeduju ISO 9001 certifikat na području sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.

Kahn (2018) definira inovaciju kao rezultat kontinuiranog procesa upravljanja koja se, potom, pojavljuje u obliku inovacije: proizvoda, procesa, marketinga, organizacije, poslovnih modela i lanca dobave. Menadžment inovacija svodi se na prepoznavanje prilika u okolini, upravljanje lancem vrijednosti poduzeća kako bi se kreiralo interno okruženje za poboljšanja i inovacije, te tako ostvarila dodana vrijednost za poduzeće (Sesar, 2020). Imai (1986) tvrdi kako se inovacije mogu postići ukoliko poduzeće kontinuirano poboljšava praksu odnosno standarde izvedbe. Brojna istraživanja do sada potvrđuju kako inovacije poboljšavaju poslovni rezultat poduzeća (Jajja et al. 2017, Prajogo, 2016) na kvalitetu I brzinu inovativnosti proizvoda (Ahmed I sur., 2020). Rajapathirana i Hui (2018) uvrdili su u svojem istraživanju kako postoji značajna povezanost između inovacijskih sposobnosti, tipa inovacija i poslovne uspješnosti. Lee I sur. (2019) izučavali su sinergiju utjecaja inovacija na uspješnost poslovanja poduzeća. Utvrdili su kako postoji sinergijski efekt inovacija, te on zavisi o razini inovativnosti i industriji u kojoj se poduzeće nalazi. Upravljanje inovacijama treba razmatrati u kontekstu implementacije odnosno integracije u postojeći sustava upravljanja poduzeća (Maier I sur., 2015) kako bi dao optimalne rezulatate. Na taj način stvoreno je okruženje koje potiče inovacije te uz poboljšanje procesa koji uključuje osobno sudjelovanje zaposlenika kroz primjenu kontinuiranog poboljšanja s posebnim naglaskom na poboljšanje organizacijske kompetentnosti Prado-Prado i sur. (2020) moguće je ostvariti konkurentsku prednost na tržištu. De Sousa i sur. (2020) napravili su kvalitativno istraživanje na kompanijama u Brazilu u kojem su utvrdili da poduzeća koja imaju razvijenu praksu kontinuirano poboljšanja u pravilu ta praksa potiče inovativnost poduzeća. Stoga je cilj istraživanja utvrditi vezu između prakse upravljanja inovacijama kao moderatora između sustava kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti poduzeća. Konstrukt »Menadžment inovacija« u istraživačkom modelu predstavlja moderatorsku varijablu. Iz opisanog problema proizlazi druga hipoteza H2, koja glasi:

H2: Praksa menadžmenta inovacija ima moderatorski učinak na vezu između sustava kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti *poduzeća koja posjeduju ISO 9001 certifikat na području sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske*.

3. METODOLOGIJA I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U svrhu dokazivanja postavljenih hipoteza, provedeno je empirijsko istraživanje u Republici Hrvatskoj na organizacijama koje posjeduju ISO 9001 certifikat, različitih veličina i industrija. U svrhu istraživanja izrađen je upitnik temeljen na dosadašnjim istraživanjima iz područja kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti. Istraživanje je provedeno 2020. godine elektronskim putem, slanjem upitnika na 900 nasumično odabranih adresa (ukupno je pristiglo 294 upitnika) od kojih 114 čine poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske. Treba istaknuti kako je istraživanje provedeno u vrijeme globalne pandemije uzrokovane korona virusom i u vrijeme kada je Hrvatska proglasila karantenu pa je odaziv slabiji. U istraživanju je korištena Likertova skala od 1 do 5, pri čemu 1 znači - uopće se ne slažem i 5 znači - u potpunosti se slažem s navedenom tvrdnjom. Te su ljestvice izvedene iz prethodnih studija. Kako bi se dokazale postavljene hipoteze korištena je metoda višestruke regresije.

3.1. Karakteristike poduzeća

Kako bi se prezentirali rezultati istraživanja nužno je definirati i objasniti karakteristike poduzeća koje su dio uzorka istraživanja. Tablica 5 prikazuje veličinu poduzeća uključenih u istraživanje.

U uzorak su uzeta samo poduzeća sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske čije sjedište se nalazi u sljedećim županijama: Krapinsko – Zagorska županija, Varaždinska županija, Koprivničko – Križevačka županija, Bjelovarsko – Bilogorska županija i Međimurska županija (Tablica 6). U istraživanju će posebno biti analizirana poduzeća čije sjedište se nalazi u Koprivničko – Križevačkoj županiji u što ulazi ukupno 17 kompanija.

Tablica 6. Broj ISO 9001 certificiranih poduzeća u uzorku prema županiji

Županija	Broj poduzeća	Struktura u %	Kumulativ %
Krapinsko – Zagorska županija	4	3,5	3,5
Varaždinska županija	74	64,9	68,4
Koprivničko – Križevačka županija	17	14,9	83,3
Bjelovarsko – Bilogorska županija	7	6,1	89,5
Međimurska županije	12	10,5	100,00
UKUPNO	114	100,00	

Izvor: Autor

Tablica 5. Veličina poduzeća

	Broj poduzeća	Struktura u %	Kumulativ %
Mikro poduzeće (manje od 10 zaposlenih, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti do 2.000.000,00 eura)	21	18,4	18,4
Malo poduzeće (manje od 50 zaposlenika, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti do 10.000.000,00 eura)	31	27,2	45,6
Srednje poduzeće (manje od 250 zaposlenika, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti do 50.000.000,00 eura)	33	28,9	74,6
Veliko poduzeće (više od 250 zaposlenih, godišnji promet u iznosu protuvrijednosti veći od 50.000.000,00 eura)	29	25,4	100
UKUPNO	114	100	

Izvor: Autor

3.2. Rezultati istraživanja

U svrhu potvrđivanja postavljenih hipoteza provedena je regresijska analiza. Analiza rezultata pokazala je kako postoji značajna veza između kontinuiranog poboljšanja i poslovnog uspjeha poduzeća. Također rezultati potvrđuju značajnu ulogu prakse menadžmenta inovacija u ispitivanom modelu.

4. REGRESIJSKA ANALIZA

Tablica 7. prikazuje uzorak (n=114), srednju vrijednost i standardnu devijaciju ispitanika. Vidljivo je kako najveću srednju vrijednost ima varijabla LEARN_CI kojom je mjerena komponenta učenja i razvoja zaposlenika kroz četiri pitanja: »Zaposlenici uče iz svojih iskustava (pozitivnih i negativnih), Pojedinci traže prilike za učenje i osobni razvoj, Pojedinci i grupe na svim razinama dijele znanja iz svojeg radnog iskustva, Poduzeće spaja i dijeli znanje pojedinaca i grupa«. Najmanju srednju vrijednost ima varijabla UNDERST_CI kojom je mjereno razumijevanje sustava kontinuiranog poboljšanja kroz dva pitanja: »Ljudi na svim razinama pokazuju zajedničko uvjerenje kako malim koracima svi mogu doprinijeti boljem poslovanju« i »Kada nešto krene u krivom smjeru prirodna reakcija ljudi na svim razinama je tražiti razloge zašto se to dogodilo umjesto da optužuju jedni druge«. Najveću srednju vrijednost konstrukta »Menadžment inovacija« ima varijabla IM2 »Poboljšanja koja se realiziraju kao vrijednost za našeg kupca« dok najmanju srednju vrijednost ima varijabla IM6 »Nova tehnologija proizvoda u našoj industriji«.

Tablica 7. Deskriptivna statistika

	Mean	Standardna devijacija	N
BUSINESS_PER	3,6322	0,67196	114
UNDERST_CI	3,5526	0,93451	114
GETHABIT_CI	3,6199	0,82354	114
LINK_CI	3,7251	0,85445	114
SUSTAIN_CI	3,7939	0,85720	114
MOVE_CI	3.6601	0,85583	114
STRAT_CI	3.7566	0,90809	114
LEARN_CI	3.9123	0,68403	114
IM_1	3.77	1.048	114
IM_2	3.89	1.054	114
IM_3	3.77	1.048	114
IM_4	3.77	1.089	114
IM_5	3.51	1.271	114
IM_6	3.39	1.273	114
IM_7	3.49	1.162	114
IM_8	3.54	1.161	114

Izvor: Autor

Tablica 8. prikazuje reprezentativnost modela koji ispituje zadanu hipotezu H1. Odnosno vezu između zavisne varijable koju čini srednja vrijednost varijable poslovna uspješnost (BUSINESS_PER) i nezavisne varijable, koju čine varijable kontinuiranog poboljšanja (LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, LINK_CI, GETHABIT_CI). Prema modelu, 33,7% varijance zavisne varijable poslovne uspješnosti objašnjeno je varijablama kontinuiranog poboljšanja: LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHAB_CI.

Rezultati Anova testa (Tablica 9.) prikazuju kako je značajnost testa manje od 0,01 (sig=0,000) što znači da se nulta hipoteza odbacuje, a alternativna hipoteza se prihvaća. Odnosno rezultati pokazuju da barem jedna nezavisna varijabla u modelu ima pozitivan utjecaj na zavisnu varijablu Poslovna uspješnost (BUSINESS_PER).

Dokazivanje hipoteze H2:

Tablica 10. prikazuje sažeti prikaz dva modela. Model 1 objašnjava 30% varijance zavisne varijable BUSINESS_PER(korigirani koefici-

Tab. 8 Sažetak modela

Model	R	Koeficijent determinacije	Korigirani koeficijent determinacije	Standardna pogreška	Durbin-Watson
1	0,580a	0,337	0,293	0,56513	2,107
a. Prediktori: (Konstanta), LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHABIT_CI					
b. Zavisna varijabla: BUSINESS_PER					

Izvor: Autor

Tablica 9. ANOVA

Model		Suma kvadrata	df	Sredina kvadrata	F	p-vrijednost
1	Regression	17,170	7	2,453	7,680	0,000b*
	Residual	33,853	106	0,319		
	Total	51,023	113			
a. Zavisna varijabla: BUSINESS_PER						
b. Prediktori: (Konstanta), LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHABIT_CI						

Izvor: Autor
Napomena: *1% značajnosti

jent determinacije=0,293). Dodavanjem konstrukta Menadžment inovacija (varijable IM1 do IM8) u model 2, korigirani koeficijent determinacije iznosi 0,465 čime se objašnjava 47% odstupanja zavisne varijable. Vidljivo je kako praksa menadžmenta inovacija značajno doprinosi objašnjenu varijance poslovne uspješnosti. To je statistički značajno na razini 1%, Sig = 0,000. Također, Durbin-Watson koeficijent iznosi 2,227 što ukazuje da u modelu nije prisutna autokorelacija.

Tablica 10. Sažetak modela

Model	R	Koeficijent determinacije	Korigirani koeficijent determinacije	Stand.pogr.	Durbin-Watson
1	0,580a	0,337	0,293	0,56513	
2	0,732b	0,536	0,465	0,49146	2,227
a. Prediktori: (Konstanta), LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHABIT_CI					
b. Prediktori: (Konstanta), LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHABIT_CI, IM_3, IM_8, IM_6, IM_1, IM_4, IM_7, IM_2, IM_5					
c. Zavisna varijabla: BUSINESS_PER					

Izvor: Autor
Napomena: *1% značajnosti

Rezultati Anova testa (Tablica 11.) prikazuju dva modela. Pri čemu je model 2 je statistički značajan uz 1% vjerojatnosti. Anova pokazuje kako je dodavanjem konstrukta »Menadžment inovacija« značajnost testa manje od 0,01 (sig=0,000) što znači kako barem jedna od tih varijabli značajno pojačavaju vezu između kontinuiranog poboljšanja i poslovnog uspjeha poduzeća.

Tablica 11. ANOVA

Model		Suma kvadrata	df	Sredina kvadrata	F	P – vrijednost
1	Protumačen modelom	17,170	7	2,453	7,680	0,000b*
	Neprotumačen modelom	33,853	106	0,319		
	Ukupno	51,023	113			
2	Protumačen modelom	27,352	15	1,823	7,550	0,000c*
	Protumačen modelom	23,670	98	0,242		
	Ukupno	51,023	113			
a. Zavisna varijabla: BUSINESS_PER						
b. Prediktori: (Konstanta), LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHABIT_CI						
c. Prediktori: (Konstanta), LEARN_CI, UNDERST_CI, STRAT_CI, SUSTAIN_CI, LINK_CI, MOVE_CI, GETHABIT_CI, IM_3, IM_8, IM_6, IM_1, IM_4, IM_7, IM_2, IM_5						

Izvor: Autor
Napomena: *1% značajnosti

Tablica 12. prikazuje procjenu parametara regresijskog modela uz zavisnu varijablu BUSINESS PER. Iz prvog modela je vidljivo kako varijable Konstanta (sig=0.000), **GETHABIT_CI** *(»1. Zaposlenici koriste mjerenje kako bi oblikovali proces unaprjeđenja, 2. Zaposlenici (kao individue i/ili kao grupa) potiču i izvršavaju aktivnosti poboljšanja, 3. Ideje poboljšanja su izložene na način da su razumljive i vremenski ostvarive.«)*, (sig= 0.039) i **STRAT_CI** *(»1. Poboljšanje poslovanja se kontinuirano nadzire i razvija (npr. mjeri se učestalost poboljšanja poslovanja i rezultat poboljšanja, 2. Postoji proces planiranja poboljšanja, koji se redovito kontrolira i nadopunjuje ako je potrebno, 3. Postoji periodički nadzor poboljšanja poslovanja na razini cijelog poduzeća, koji može voditi velikom poboljšanju i 4. Vrhovni menadžment osigurava potrebne resurse (vrijeme, novac, djelatnike) za razvoj poboljšanja poslovanja«)*, (sig=0.030) pozitivno utječu na uspješnost poslovanja ispitivanih poduzeća. Sukladno rezultatima analize prihvaća se hipoteza H1 koja glasi:**«**Postoji značajna veza između primjene sustav kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti poduzeća koja posjeduju ISO 9001 certifikat na području sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.«

Iz modela dva, vidljivo je da su varijable koje pozitivno utječu na vezu između kontinuiranog poboljšanja i uspješnosti poslovanja slijedeće: IM_1 *(»Poboljšanja koja se primjenjuju u postojećem proizvodu/usluzi«),* (sig=0.005) i IM_5 *»Nova procesna tehnologija u našoj industriji«*, (sig=0,028).

Tablica 12. Procjene parametara regresijskog modela- zavisna varijabla BUSINESS_PER

Model B		Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	p-vrijednost
		Stand. pogr.	Beta			
1	(Konstanta)	1,834	0,324		5.658	0,000
	UNDERST_CI	0,001	0,089	0,001	0,008	0,994
	GETHABIT_CI	0,267	0,127	0,327	2,093	0,039**
	LINK_CI	-0,103	0,110	-0,131	-0,935	0,352
	SUSTAIN_CI	0,075	0,108	0,096	0,693	0,490
	MOVE_CI	0,061	0,112	0,078	0,546	0,586
	STRAT_CI	0,237	0,108	0,320	2,199	0,030**
	LEARN_CI	-0,047	0,131	-0,048	-0,361	0,719
2	(Konstanta)	1,332	0,322		4,141	0,000*
	UNDERST_CI	-0,003	0,080	-0,004	-0,040	0,968
	GETHABIT_CI	0,240	0,114	0,295	2,107	0,038**
	LINK_CI	0,029	0,103	0,037	0,286	0,775
	SUSTAIN_CI	-0,008	0,102	-0,010	-0,078	0,938
	MOVE_CI	-0,082	0,107	-0,105	-0,769	0,444
	STRAT_CI	0,239	0,102	0,323	2,355	0,021**
	LEARN_CI	0,002	0,117	0,003	0,021	0,983
	IM_1	0,266	0,093	0,415	2,861	0,005*
	IM_2	0,145	0,099	0,228	1,463	0,147
	IM_3	0,044	0,095	0,068	0,460	0,647
	IM_4	-0,261	0,089	-0,423	-2,916	0,004*
	IM_5	0,266	0,119	0,504	2,234	0,028**
	IM_6	-0,191	0,098	-0,362	-1,950	0,054**
	IM_7	-0,154	0,083	-0,265	-1,846	0,068***
	IM_8	0,073	0,090	0,125	0,804	0,423

a. Zavisna varijabla: BUSINESS_PER

Izvor: Autor
Napomena: ***1% značajnost, **5% značajnost, *10% značajnost

Varijable koje imaju značajan, ali negativan utjecaj jesu slijedeće: IM_4 *(»Poboljšanja u našem tehnološkom znanju«)*, (sig=0,004), IM_6 *(»Nova tehnologija proizvoda u našoj industriji«)* (sig=0,054), IM_7 *(»Poboljšanje kroz uvođenje proizvoda/usluge prvi puta na tržište«)* (sig=0,068).

Stoga se prihvaća postavljena hipoteza H2 koja glasi: »Praksa menadžmenta inovacija ima moderatorski učinak na vezu između sustava kontinuiranog poboljšanja i poslovne uspješnosti poduzeća koja posjeduju ISO 9001 certifikat na području sjeverozapadne i središnje regije Republike Hrvatske.«

Regresijska jednadžba modela 1 je BUSINESS_PER = 1,834 + 0,327* GETHABIT_CI + 0,320* STRAT_CI, a regresijska jednadžba modela 2 je BUSINESS_PER = 1,332+ 0,295* GETHABIT_CI + 0,323*STRAT_CI+ 0,415*IM_1 -0,423 *IM_4+0,504*IM5-1,950*IM_6-1,846*IM7.

Rezultati istraživanja dokazuju kako ispitivana poduzeća sa ISO 9001 certifikatom na području sjeverozapadne i sjeverene regije Republike Hrvatske primjenjuju sustav kontinuiranog poboljšnja u svojem poslovanju, te da sama primjena sustava utječe pozitivno na poslovni uspjeh poduzeća. Također, utjecaj prakse menadžmenta inovacija kao moderatora je značajan, pri čemu pozitivan utjecaj na ispitivani odnos pokazuju strategije poboljšanja koje se primjenjuju u postojećem proizvodu/usluzi, te primjena nove procesne tehnologije u industriji. Negativan utjecaj na ispitivani odnos imaju strategije poboljšanja u tehnološkom znanju, primjena strategije nove tehnologije u poslovanju te strategije uvođenja proizvoda/usluga prvi puta na postojeće tržište. Negativan utjecaj varijabli menadžmenta inovacija temelj je za daljnje istraživanje. Činjenica je da se poduzeća u RH suočavaju s nedostatkom financijskih sredstava koja su im prijeko potrebna za uvođenje nove tehnologije proizvodnje u poslovanje koja je vrlo često skupa. Sukladno toj činjenici, spomenuti negativan utjecaj varijabi može se tumačiti kako poduzeća ne primjenjuju ili rijeđe primjenjuju strategiju poboljšanja kroz razvoj proizvoda/usluga prvi puta na postojeće tržište (IM_7) jer im nedostaje nova tehnologija i financijska sredstava pa je većina sklona primjeni strategije poboljšanja u postojećem proizvodu/usluzi (IM_1). Ovi podaci mogu ukazivati kako u poduzećima nedostaje razvojne komponente u poslovanju što je i temeljni problem nekonkurentnosti poduzeća.

4.2. Kontinuirano poboljšanje i praksa upravljanja inovacijama u poduzećima na području Koprivničko – Križevačke županije

Prema podacima državnog zavoda za statistiku o inovacijama u poduzećima na području Republike Hrvatske za 2016-2018 godinu, proizvodna poduzeća prednjače u inoviranju od uslužnih poduzeća. Što se tiče provođenja inovacija poduzeća najčešće samostalno provode inovacije proizvoda (22,4) i inovacije procesa (31,3%), dok manji broj poduzeća u suradnji s drugima provodi inovacije proizvoda (11,7%) i inovacije procesa (13,8%). U istom izvješću stoji kako su najčešći faktori koji onemogućuju inovativnost poduzećima previsoki troškovi (26,1%), manjak vlastitih sredstava za inovacije (22,2%), drugačiji prioriteti unutar poduzeća (18,2%), manjak kvalificiranih zaposlenika unutar poduzeća (17,4), teškoće u dobivanju državne potpore ili subvencija (16,3), jaka konkurencija na tržištu (14,8), i drugi (DZS, 2020).

Kako bi se postiglo održivo gospodarstvo u Republici Hrvatskoj ključno je povećati ulaganje u istraživanje i razvoj.

Prema regionalnoj karti inovacija za 2019. godinu koja dijeli europske regije u četiri skupine prema ostvarenju inovacija *(predvodnici u inovacijama, sljedbenici u inovacijama, umjereni inovatori i skromni inovatori)* moguće je vidjeti u koju grupu spada Republika Hrvatska. Hrvatska je podijeljena na dvije regije glede inovacija; na kontinentalnu i Jadransku Hrvatsku. Kontinentalna Hrvatska je prema regionalnoj karti inovacija svrstana u umjerene inovatore dok je Jadranska hrvatska svrstana u najnižu kategoriju inovacija tzv. »skromni inovatori«. Također i gospodarstvo Koprivničko- križevačke županije spada u umjerene inovatore. Prema dostupnim podacima iz 2018. godine gospodarstvo te županije čini 1905 trgovačkih društava i 1291 obrta (3196 gospodarski subjekt). Subjekti su ostvarili 12,6 milijardi prihoda i primitaka od čega 25% na inozemnim tržištima, te prema produktivnosti po zaposleniku zauzimaju 5/21 prema rangiranju regija. Gospodarstvo Koprivničko- križevačke županije temelji se na prerađivačkoj i farmaceutskoj industriji.

Poduzeća da bi opstala u spomenutnim industrijama na izazovnom konkuretnom tržištu moraju kontinuirano poboljšavati kvalitetu svojih proizvoda. Stoga primjena sustava kontinuiranog poboljšanja

mogla bi se pokazati kao dobra strategija u tom nastojanju. Kakvo je stanje o primjeni sustav kontinuiranog poboljšanja u poduzećima s ISO 9001 certifikatom na području Koprivničko-križevačke županije vidljivo je iz radar dijagrama (slika 2).

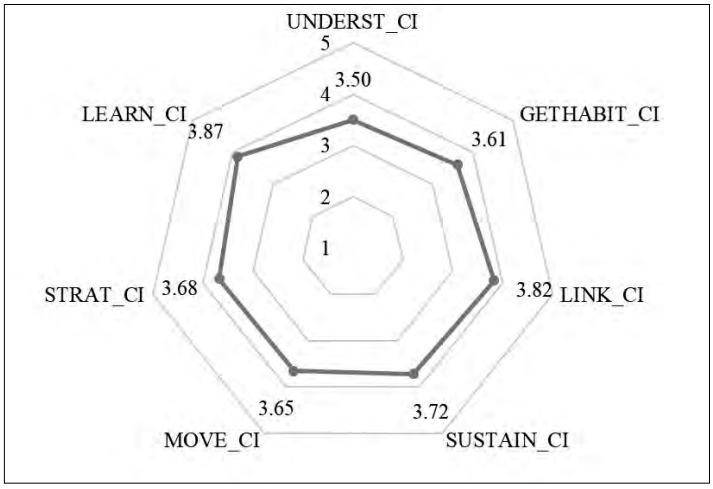

Slika 2. Srednja vrijednost konstrukta »Sustav kontinuiranog poboljšanja« prema odgovorima ispitanika Koprivničko – Križevačke županije glede primjene kontinuiranog poboljšanja u poslovanju poduzeća

Izvor: Autor

Radar dijagram prikazuje srednje vrijednosti varijabli kojima se mjerila primjena sustava kontinuiranog poboljšanja u poduzećima s ISO 9001 certifikatom. Približno jednake srednje vrijednosti svih sedam grupa kontinuiranog poboljšanja upućuje na činjenicu kako u poduzećima u Koprivničko-križevačkoj županiji postoji praksa primjene stalnih poboljšanja u poslovanju, pri čemu se srednje vrijednosti svih grupa kreću između 3,5 do 3,8. Grupa varijabli »UNDERST_CI« ima najnižu srednju vrijednost (3,5). Ovu grupu sačinjavala su 2 pitanja: *»Ljudi na svim razinama pokazuju zajedničko uvjerenje kako malim koracima svi mogu doprinijeti boljem poslovanju«* i *»Kada nešto krene u krivom smjeru prirodna reakcija ljudi na svim razinama je tražiti razloge zašto se to dogodilo umjesto da optužuju jedni druge«*. Ovaj set pitanja upućuje na činjenicu kako u poduzeću postoji svjest menadžmenta da malim svakodnevnim poboljšanjima na radnom mjestu mogu doprinijeti poboljšanju poslovanja, te da bi se to uspjelo nužno je graditi komunikaciju koja isključuje optuživački pristup već je bitna orijentacija na traženje rješenja problema.

Iako se srednje vrijednosti varijabli CI (3,5-3,8) mogu smatrati visoke, da bi poduzeće ostvarila zrelu razinu primjene sustava kontinuiranog poboljšanja (srednje vrijednosti bliže 5) menadžment mora razvijati sustav kontinuiranog poboljšanja na strateškoj razini, a ne samo operativnoj. Zrela odnosno razvijena razina primjene CI podrazumijeva kulturu učenja iz iskustva, osobni razvoj zaposlenika, te spajanje i dijeljenje znanja među grupama i pojedincima na svim razinama u poduzeću. U takvom procesu podrška menadžmenta je neizostavna, gdje i sam menadžment mora biti uključen u cijeli proces implementacije i razvoja prakse CI u poduzeću, pri čemu je edukacija svih zaposlenika vrlo važna.

Nadalje, slika 3. prikazuje srednje vrijednosti odgovora ukupno 17 poduzeća vezano za upotrebu strategije inovacija u poslovanju.

Iz radar dijagrama vidljivo je kako varijabla IM_4 (*Poboljšanja u našem tehnološkom znanju)* ima najveću srednju vrijednost (4,12). Ona ukazuje na činjenicu kako poduzeća u Koprivničko-križevačkoj županiju najviše koriste strategiju upravljanja inovacijama koja se odnosi na poboljšanja u njihovom tehnološkom znanju. Nadalje, rezultati također upućuju kako poduzeća znatno koriste i strategiju poboljšanja koja se realizira kao vrijednost za njihovog kupca (IM2) te poboljšanja koja se temelje na novom znanju o tržištu (IM3). Najmanju srednju vrijednost ima varijabla IM6 *(Nova tehnologija proizvoda u našoj industriji),* 3,36. Ovaj podatak je značajan za gospodarstvo Koprivničko-križevačke županije čiji je temelj razvoja jaka prerađivačka industrija. Stoga je važno da poduzeća u svojoj proizvodnji primjenjuju suvremenu tehnologiju. Rezultati istraživanja upućuju na činjenicu kako se poduzeća u Koprivničko-križevačkoj županiji vjerojatno susreću s problemom visokih troškova vezanih za uvođenje nove tehnologije proizvoda u industriji što odgovara općoj slici stanja vezanoj za stanje inovacija u hrvatskim poduzećima prema istraživanju DZS-a za period 2016-2018 godine. Istraživanje je pokazalo kako osim visokih troškova investicija poduzeća imaju problem s manjkom vlastitih sredstava za inovacije ili postavljenih drugih prioriteta u poduzeću (DZS, 2020).

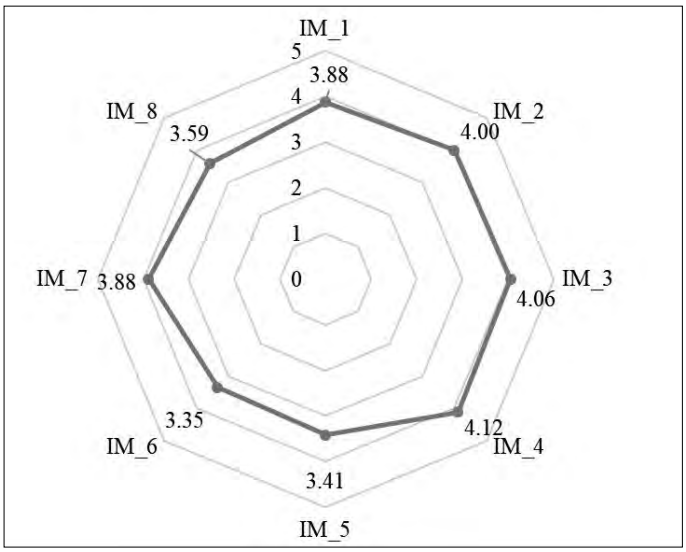

Slika 3. Srednja vrijednost konstrukta »Menadžment inovacija« prema odgovorima ispitanika Koprivničko – Križevačke županije glede prakse menadžmenta inovacija u poslovanju poduzeća

Izvor: Autor

Stoga je od krucijalne važnosti za poduzeća kako u Koprivničko-križevačkoj županiji tako i u ostatku regije prije svega ulagati u novu tehnologiju te iskoristiti potencijal suradnje sa klijentima, kupcima i konkurencijom. Autori Prokop i Stejskal (2017) predlažu kako bi poduzeća u RH trebala uspostaviti partnersku suradnju s institutima i sveučilištima, te koristiti dostupne javne i privatne izvore financiranja i orijentirati se prema tržištu kako bi postigla efekt sinergije, te prelila taj efekt na rast inovativnosti i konkurentnosti na tržištu. Takvim prisutpom upravljanja inovacijama moguće je podići razinu kvalitete poduzeća te ostvariti konkurentnost na tržištu.

5. ZAKLJUČAK

Utjecaj kontinuiranog poboljšanja na uspješnost poslovanja poduzeća koja posjeduju ISO 9001 certifikat do sada nije izučavan na području sjeverne i sjevernozapadne Hrvatske. S obzirom da je koncept kontinuiranog poboljšanja prije svega implementiran u normi ISO 9001 kao jedno od temeljnih načela, ispitivana su upravo poduzeća koja su orijentirana na kvalitetu pod pretpostavkom da prakticiraju kontinuirano poboljšanje u svojem poslovanju. Isto tako do sada nije ispitivana međusobna korelacija između nezavisne varijable (sustav kontinuiranog poboljšanja) i zavisne varijable (poslovna uspješnost) da se utvrdi ostvaruje li se taj odnos zahvaljujući moderatorskoj varijabli (menadžment inovacija). Samo istraživanje uključivalo je poduzeća s područja sjeverozapadne i središnje regije koje obuhvaća Krapinsko - Zagorsku, Varaždinsku, Koprivničko - Križevačku, Bjelovarsko – Bilogorsku i Međimursku županiju, kroz nasumično odabran uzorak koji obuhvaća 114 poduzeća (mikro, mala, srednja i velika) koja posjeduju ISO 9001 certifikate.

Cilj rada bio je dokazati pozitivan utjecaj implementiranog sustava kontinuiranog poboljšanja na poslovnu uspješnost poduzeća sa ISO 9001 certifikatom na području sjeverozapadne i središnje regije. Sustav kontinuiranog poboljšanja često je istican u literaturi kao vrlo značajan, a opet ne tako skup koncept kojim poduzeća utječu na efikasnost i efektivnost. Rezultati istraživanja potvrdili su značajan utjecaj primjene sustava kontinuiranog poboljšanja na uspješnost poslovanja poduzeća. Također, rezultati su ukazali na važnu moderatorsku ulogu menadžmenta inovacija koja je pokazala značajan utjecaj. Rezultati pokazuju dva efekta, pozitivan i negativan efekt na vezu između prakse CI i uspješnosti poslovanja poduzeća.

U radu je dan poseban osvrt o stanju kontinuiranog poboljšanja i prakse menadžmenta inovacija u poduzećima koja posjeduju ISO 9001 certifikatom na području Koprivničko – križevačke županije. Rezultati istraživanja ukazali su na srednju razinu razvijenosti sustava kontinuiranog poboljšanja u poduzećima. Također, rezultati ukazuju kako poduzeća koriste strategiju poboljšanja koja se realizira kao vrijednost za njihovog kupca, te poboljšanja koja se temelje na novom znanju o tržištu, a manje na strategiji primjene novu tehnologije proizvoda što ne čudi jer ti rezultati odgovaraju općoj situaciji u kojoj se nalaze hrvatska poduzeća vezano za inovacije. S obzirom da su rezultati istraživanja potvrdili značajan utjecaj sustava kontinuiranog poboljšanja na poboljšanje rezultata poslovanja poduzeća, primjena sustava kontinuiranog poboljšanja mogla bi predstavljati dobru strategiju poduzećima u postizanju i što jejoš bitnije očuvanju konkurentnosti na tržištu.

LITERATURA

1. Ahmed, W., Najmi, A., & Ikram, M. (2020). Steering firm performance through innovative capabilities: A contingency approach to innovation management. *Technology in Society*, 63, 101385.
2. Anand, G., Ward, P. T., Tatikonda, M. V., & Schilling, D. A. (2009). Dynamic capabilities through continuous improvement infrastructure. *Journal of operations management*, 27(6), 444-461.
3. Azizi, A. (2015). Evaluation improvement of production productivity performance using statistical process control, overall equipment efficiency, and autonomous maintenance. Procedia Manufacturing, 2, 186-190.
4. Backlund, F., Chronéer, D., & Sundqvist, E. (2015). Maturity assessment: towards continuous improvements for project-based organisations?. International Journal of Managing Projects in Business, 8(2), 256-278.
5. Butler, M., Szwejczewski, M., & Sweeney, M. (2018). A model of continuous improvement programme management. Production Planning & Control, 29(5), 386-402.
6. Bessant, J., Caffyn, S., & Gallagher, M. (2001). 'An evolutionary model of continuous improvement behaviour'. *Technovation*, 21(2), 67-77.
7. de Sousa, F. L., Canêdo-Pinheiro, M., Cabral, B. P., & de Sousa Ferreira, G. E. (2020). Impact of Kaizen-like Practices in the Brazilian Manufacturing Sector. In *Workers, Managers, Productivity* (pp. 221-243). Palgrave Macmillan, Singapore.
8. Državni zavod za statistiku (2020), Priopćenje: Inovacije u poduzećima u razdoblju 2016. – 2018, Zagreb.
9. Erez, A. (2016). The role of kaizen in creating radical performance results in a logistics service provider. *LogForum*, *12*.
10. García, J. L., Maldonado, A. A., Alvarado, A., & Rivera, D. G. (2014). Human critical success factors for kaizen and its impacts in industrial performance. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 70(9-12), 2187-2198.
11. Holtskog, H. (2013). Continuous Improvement beyond the Lean understanding. Procedia CIRP., 7 575-579.
12. Jurburg, D., Viles, E., Tanco, M., & Mateo, R. (2016), 'Continuous improvement leaders, followers and laggards: understanding system sustainability', Total Quality Management & Business Excellence, pp.1-17.
13. Kaplan, R. S., i Norton, D. P. (2001), 'Transforming the balanced scorecard from performance measurement to strategic management: Part II'. *Accounting Horizons*, 15(2), pp. 147-160.
14. Kim, J., i Rhee, J. (2012). 'An empirical study on the impact of critical success factors on the balanced scorecard performance in Korean green supply chain management enterprises'. International Journal of Production Research, 50(9), pp. 2465-2483
15. Kohlbacher, M. (2013). The impact of dynamic capabilities through continuous improvement on innovation: The role of business process orientation. *Knowledge and Process Management*, *20*(2), 71-76.
16. Lizarelli, F. L., Toledo, J. C. D., & Alliprandini, D. H. (2019). Relationship between continuous improvement and innovation performance: an empirical study in Brazilian manufacturing companies. *Total Quality Management & Business Excellence*, 1-24.
17. Maltz, A. C., Shenhar, A. J., & Reilly, R. R. (2003). Beyond the balanced scorecard:: Refining the search for organizational success measures. Long range planning, 36(2), 187-204.
18. McLean, R. S., Antony, J., & Dahlgaard, J. J. (2017). Failure of continuous improvement initiatives in manufacturing environments: a systematic review of the evidence. *Total Quality Management & Business Excellence*, 28(3-4), 219-237.
19. McLean, R., & Antony, J. (2014), 'Why continuous improvement initiatives fail in manufacturing environments? A systematic review of the evidence', *International Journal of Productivity and Performance Management*, 63(3), pp. 370-376.
20. Parumasur, S. B. (2013). The importance of teamwork, continuous top management support and training in bringing about TQM. Journal of Economics and Behavioral Studies, 5(9), 639-651.
21. Prado-Prado, J. C., García-Arca, J., & Fernández-González, A. J. (2020). People as the key factor in competitiveness: a framework for success in supply chain management. *Total Quality Management & Business Excellence*, 31(3-4), 297-311.
22. Prester, J. (2010). Menadžment inovacija, 1st edn. Zagreb: Sinergija nakladništvo d.o.o.
23. Prokop, V., & Stejskal, J. (2017). Different approaches to managing innovation activities: An analysis of strong, moderate, and modest innovators. *Engineering Economics*, *28*(1), 47-55.
24. Rajapathirana, R. J., & Hui, Y. (2018). Relationship between innovation capability, innovation type, and firm performance. *Journal of Innovation & Knowledge*, *3*(1), 44-55.

25. Rijnders, S., & Boer, H. (2004). A typology of continuous improvement implementation processes. *Knowledge and process management*, *11*(4), 283-296.
26. Sanchez, L., & Blanco, B. (2014). Three decades of continuous improvement. *Total Quality Management & Business Excellence*, 25(9-10), 986-1001.
27. Sesar, V., Hunjet, A. (2020). Does continuous improvement really matter for the business: a review, 4th International Scientific Conference for Doctoral Students and Young Researchers, Eisenstadt: University of Applied Science Burgenland, str. 25-44
28. Sesar, V. (2020). The influence of continuous improvement system on company's business perfromance in croatian companies with certified management system, *doktorska disertacija*, University of Applied Sciences Burgenland (Austria).
29. Sila, I. (2007), »Examining the effects of contextual factors on TQM and performance through the lens of organizational theories: An empirical study«, *Journal of Operations Management,* Vol. 25 No. 1, pp. 83–109.
30. Sanchez, L., & Blanco, B. (2014). Three decades of continuous improvement. Total Quality Management & Business Excellence, 25(9-10), 986-1001.
31. Santos, G., Costa, B., & Leal, A. (2014). Motivation and benefits of implementation and certification according ISO 9001–the Portuguese experience. International Journal of Engineering, Science and Technology, 6(5), 1-12.
32. Singh J, Singh H (2012). 'Continuous improvement approach: state-of-art review and future implications, *International Journal of Lean Six Sigma*, Vol. 3 Iss 2 pp. 88-111.
33. Spasojević-Brkić, V., Tomić, B., Perišić, M., & Brkić, A. (2020). Kaizen implementation context and performance. *Journal of Engineering Management and Competitiveness (JEMC)*, *10*(1), 31-37.

SUMMARY

Globally, competitiveness is essential for organizations to ensure long-term growth. Growth alone is not possible without innovations that form the basis for development, so companies need to constantly improve in order to operate efficiently and effectively. Continuous improvement (CI, Kaizen) has been recognized in practice as a concept that affects the effectiveness of the organization and increases the agility of the organization by improving the process. It involves the behaviour of all employees to think about small but continuous improvements in their workplace in order to achieve improvements in all parts of the organization. The emphasis of the research was placed on the application of the system of continuous improvement in the business activity of companies that have ISO 9001 certification, and the impact of the CI system on the business performance of companies. Also in this model, innovation management is analysed as a moderator variable that significantly affects the relationship between the application of the system of continuous improvement and business performance. In order to examine the relationship, a research model was developed, and a survey was conducted on 114 Croatian companies (micro, small, medium and large) that have ISO 9001 certification in the north-western and central region of the Republic of Croatia. The mentioned area includes the following counties: Krapina-Zagorje, Varaždin, Bjelovar-Bilogora and Međimurje county with special reference to companies with ISO 9001 certificate in the area of Koprivnica-Križevci County. For the analysis of this relationship, a regression analysis and correlation were made in order to examine the set hypotheses. The results of the study showed that the link between continuous improvement and business performance is significant. Also, the results confirm that the practice of innovation management has a significant role of moderator between the application of the system of continuous improvement and business performance of the company.

KORIŠTENJE VODA U SUSTAVU NAVODNJAVANJA NA PROSTORU KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE, VIROVITIČKO-PODRAVSKE I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

WATER USE IN IRRIGATION SYSTEM IN THE AREA OF KOPRIVNICA-KRIŽEVCI, VIROVITICA-PODRAVINA AND VARAŽDIN COUNTY

Melita SRPAK
Zavod za prostorno uređenje,
Mali Plac 1a, 42 000 Varaždin, Hrvatska
melita.srpak@gmail.com

Darko PAVLOVIĆ
Plinacro d.o.o.,
Savska cesta 88a, 10 000 Zagreb, Hrvatska
darko.pavlovic@plinacro.hr

Primljeno / Received: 3. 12. 2020.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Pregledni rad / Review
UDK / UDC: 628.1.034.3(497.523+497.525)"20"
631.67(497.523+497.525)

SAŽETAK

Gospodarenje vodama u funkciji poljoprivredne proizvodnje predstavlja jednu od najvažnijih grana vodnog gospodarstva. Navodnjavanje je melioracijska mjera kojom se putem hidrotehničkog sustava dovodi voda na zemljište zbog postizanja vlažnosti neophodne za rast i razvoj biljke. Činjenica je da se navodnjavanjem postiže stabilnija poljoprivredna proizvodnja koja podrazumijeva više i kvalitetnije prinose. U ovom radu dana je šira slika navodnjavanja u kontinentalnom dijelu Hrvatske tj. razvoj sustava navodnjavanja koji predstavlja preduvjet za stabilizaciju poljoprivredne proizvodnje. Razvoj i unapređenje zaštite od štetnog djelovanja voda predstavlja osnovni uvjet održivosti poljoprivredne proizvodnje na poljoprivrednim površinama unutar inundacija većeg dijela hrvatskih vodotoka. U radu su prikazani rezultati istraživanja korištenja voda u sustavu navodnjavanja temeljem Planova navodnjavanja tj. pregled prostornih pogodnosti zemljišta za navodnjavanje na prostoru Koprivničko-križevačke županije, Virovitičko-podravske i Varaždinske županije, a sve u funkciji unapređenja održive poljoprivredne proizvodnje. Nastavno je prikazan zakonodavni okvir, strateška i planska osnova koji definiraju gospodarenje vodama u Hrvatskoj, a uz poseban osvrt na dio koji definira način i uvjete gospodarenja vodama u domeni navodnjavanja poljoprivrednih proizvodna.

Ključne riječi: navodnjavanje, poljoprivredno zemljište, pogodnost tla, poljoprivredna proizvodnja, voda
Keywords: irrigation, farmland, convenience of the soil, agricultural production, water

UVOD

Poljoprivreda kao strateška gospodarska grana svake države, pa i Hrvatske, predstavlja jedan od ključnih aspekata u zahtjevima vezanim za mogući štetni utjecaj vode i njenog prirodnog ciklusa na poljoprivrednu proizvodnju, ali i njenu dostupnost unutar procesa proizvodnje hrane za sadašnje i buduće generacije stručnjaka koji se bave vodnim gospodarstvom. Gospodarenje vodnim resursima predstavlja izuzetno složen i multidisciplinaran zadatak, a posebno sa aspekta negativnih utjecaja vode na ljudsku opstojnost, odnosno održivost, ali i na njenu sveukupnost unutar hidrološkog ciklusa unutar

procesa proizvodnje hrane. Hrvatska ima relativno razvijenu hidrološku mrežu površinskih tokova, ali i značajne zalihe obnovljivih podzemnih voda. Sa aspekta gospodarenja vodama područje Hrvatske možemo podijeliti u dvije cjeline (vodna područja), i to kontinentalnu (vodno područje rijeke Dunav), te obalno otočnu (jadransko vodno područje) cjelinu. otočnu (jadransko vodno područje) cjelinu (Holjević, D. i sur., 2018.).

U razdoblju nakon Domovinskog rata, Hrvatska je prolazila kroz dramatično razdoblje tranzicije, što je za posljedicu imalo i veliki pad poljoprivredne proizvodnje u odnosu na razdoblje prije tranzicije. U svrhu planiranja daljnjeg razvoja poljoprivrede u uvjetima novog političkog sustava, 2001. godine izrađen je projekt »Regionalizacija hrvatske poljoprivrede« (Bašić i sur., 2001.) u sklopu kojega su definirane poljoprivredne regije i podregije s ciljem uvažavanja agroekoloških različitosti i sukladno njima planiranje intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Održiva i ekonomski isplativa poljoprivredna proizvodnja zasnovana je na uspješnoj zaštiti od štetnog djelovanja voda obradivih poljoprivrednih površina, osiguranju i distribuciji dostatnih količina vode za navodnjavanje, odnosno minimaliziranju štetnog utjecaja poljoprivredne proizvodnje na kvalitetu površinske i podzemne vode. U tom smislu izrađen je odgovarajući planski i zakonski okvir, te se provode programi i projekti koji imaju cilj osigurati uspješno gospodarenje vodama kao i ekonomski isplativu i okolišno održivu poljoprivrednu proizvodnju. S obzirom na prirodne potencijale Republike Hrvatske: povoljna umjerena klima, kvalitetna tla i relativno bogati vodni resursi, navodnjavanje se ne provodi u onolikoj mjeri kolike su stvarne mogućnosti, važnost i potrebe Plan upravljanja vodnim područjima 2016-2021. (NN 66/16).

Tablica 1. Navodnjavane površine u Hrvatskoj, prema popisu poljoprivrede iz 2003.godine

ŽUPANIJE / GRAD	ŽUPANIJE / GRAD	KORIŠTENA POVRŠINA, ha	UDJEL, %
Zagrebačka	177,08	77.818,65	0,23
Krapinsko – zagorska	7,39	27.783,84	0,03
Sisačko – moslavačka	45,03	62.721,83	0,07
Karlovačka	21,98	34.045,18	0,06
Varaždinska	538,26	38.512,56	1,40
Koprivničko – križevačka	150,81	76.231,54	0,20
Bjelovarsko – bilogorska	31,52	91.499,01	0,03
Primorsko – goranska	19,77	17.741,73	0,11
Ličko – senjska	1,17	24.444,44	0,00
Virovitičko – podravska	929,66	83.751,84	1,11
Požeško – slavonska	1085,60	42.547,89	2,55
Brodsko – posavska	205,32	62.361,20	0,33
Zadarska	611,99	21.030,44	2,91
Osječko – baranjska	1389,74	184.093,72	0,75
Šibensko – kninska	61,11	11.197,62	0,55
Vukovarsko – srijemska	771,96	121.077,65	0,64
Splitsko -dalmatinska	1036,55	20.738,39	5,00
Istarska	381,88	24.643,16	1,55
Dubrovačko – neretvanska	919,85	7.243,73	12,70
Splitsko – dalmatinska	620,16	33.520,17	1,85
Grad Zagreb	257,93	14.493,58	1,78
UKUPNO	9264,75	1.077.430,17	0,86

Izvor: Nacionalni projekt navodnjavanja i gospodarenja poljoprivrednim zemljištem i vodama u Republici Hrvatskoj, Romić i sur.: 2005./2006.

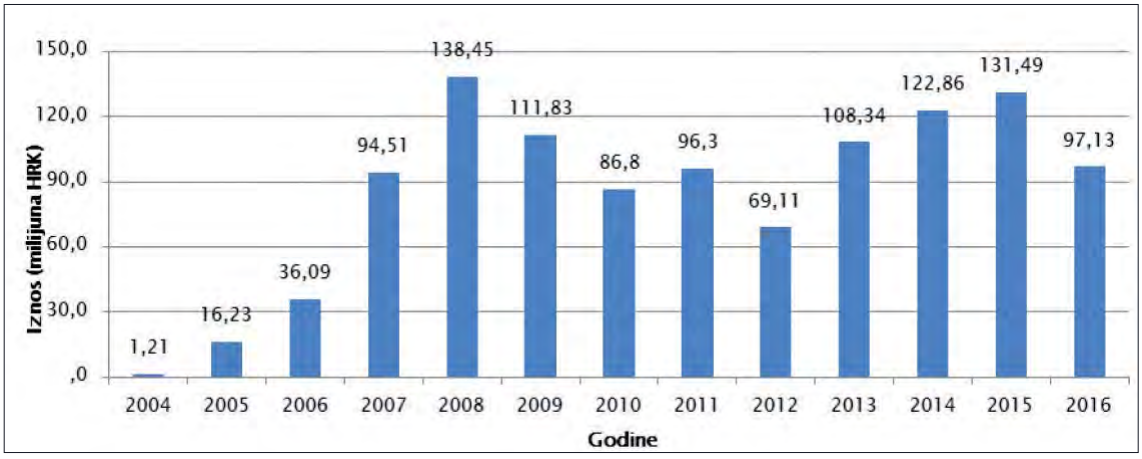

Slika 1. Prikaz ostvarenih ulaganja u navodnjavanje prema godinama

Vlada Republike Hrvatske pokrenula »Nacionalni projekt navodnjavanja i gospodarenja poljoprivrednim zemljištem i vodama u Republici Hrvatskoj« (u nastavku: NAPNAV) koji je završen 2005 godine (Romić i sur. 2005). Jedan od važnijih zadataka u realizaciji projekta NAPNAV bila je izrada karte pogodnosti poljoprivrednog zemljišta Republike Hrvatske kao važne podloge za planiranje daljnjeg razvoja navodnjavanja na nacionalnoj i regionalnoj razini (tablica 1).

Ulaskom u Republike Hrvatske u Europsku Uniju 2013. godine otvorena su nova vrata za razvoj ovog projekta. Republici Hrvatskoj je namijenjeno 2,026 milijardi eura od strane Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj. Prema izvješću Jedinice za provedbu nacionalnog projekta navodnjavanja i gospodarenja poljoprivrednim zemljištem i vodama, za razdoblje 2004.-2015. godina investirano je ukupno 882 milijuna kuna (116.052.632 EUR) kroz slijedeće omjere; 73.3% državni proračun, 18.9% Hrvatske vode, 0.5% Fond za regionalni razvoj, 6.8% županije, gradovi, općine te 0.5% krajnji korisnici (Vincek i Bogović, 2016). U periodu 2004. 2015. godine, ostvarene su ukupne aktivnosti na poljoprivrednim površinama od 130 000 ha, a uključivale su izrade koncepcijskih rješenja šireg područja, predinvesticijskih studija i projektne dokumentacije za odabrane varijante tehničkog rješenja, do radova na sanaciji i rekonstrukciji postojećih sustava i izgradnji novih sustava za navodnjavanje. Tijekom ovog razdoblja implementacije projekta, u provedbu NAPNAV a ukupno je uloženo cca 1 milijardu kuna (Holjević, D. i sur., 2018.) (Slika 1.).

Do 2016. godine je ostvareno oko 20.000 ha površina pod navodnjavanjem (preko 75% je manje od 1 ha prema podacima iz 2010.godine) što je trebalo biti do 2010.godine (Đuroković i sur. 2016.). Zakonom o vodama (NN 66/19) su detaljno donesena pravila o financiranju vodnog gospodarstva, način upravljanja, tehnički uvjeti, način korištenja, utvrđivanju i raspodjela troškova za javne sustave. Također, i nova Strategija prostornog razvoja Republike Hrvatske iz 2017. godine, navodi da u okviru mjera za ublažavanje posljedica suša treba planirati sustave navodnjavanja u skladu s raspoloživim vodnim resursima i prostornim zahtjevima, vodeći računa o održavanju biološke ravnoteže.

NAVODNJAVANJE POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA U KOPRIVNIČKO – KRIŽEVAČKOJ, VIROVITIČKO-PODRAVSKOJ I VARAŽDINSKOJ ŽUPANIJI

Prirodni režimi toka rijeke Drave u Koprivničko – križevačkoj, Virovitičko-podravskoj i Varaždinskoj županiji se mijenja pod utjecajem elektrana s akumulacijama izgrađenim na uzvodnom toku rijeke (u Austriji, Sloveniji te tri u Hrvatskoj), zbog prirodnog usijecanja riječnog korita koje je pojačano eksploatacijom šljunka i pijeska te globalnih trendova sniženja minimalnih godišnjih protoka kojima je uzrok povećana potrošnja vode koja opterećuje slivove. Uslijed navedenih i drugih regulacijskih radova te gradnjom nasipa uz dio toka rijeke, smanjeno je njeno meandriranje te je znatno umanjena opasnost

od izlijevanja Drave iz korita. Uz Dravu je vezano ili se planira razvijanje niza djelatnosti: eksploatacija šljunka i pijeska, korištenje vode u energetske svrhe, navodnjavanje i odvodnja, uređenje vodotoka za plovidbu, suzbijanje štetnog djelovanja vode te zaštita od zagađenja.

Plan navodnjavanja ulazi u razred strateških županijskih dokumenata koji moraju dati kvalitetnu osnovu za operativne projekte i programe. Stručne podloge i rezultati sveobuhvatnih analiza tla, klime, izvora voda i postojeće poljoprivrede Planom daju mogućnost za određivanje mogućnosti i prioriteta navodnjavanja radi razvitka postojeće ili uvođenja nove poljoprivredne proizvodnje. Mnogi poljoprivredni proizvođači primjenjuju suvremenu tehnologiju navodnjavanja i proizvode dohodovno izdašne kulture na svojim površinama. Rijeka Drava je dominantan vodotok na području Podravine te je recipijent u mreži vodotoka koja je razvijenija na desnoj obali, a čine je Gliboki s pritocima Segovinom i Rasinjom, Bistra s pritocima Koprivnicom, Komarnicom, Lipovcem i Zdeljom te mnogobrojnim pritocima vodotoka Rog-Strug. Na lijevoj se obali nalaze potoci Ždalica i Izidorius. Vodni režim Drave je fluvijo-glacijalni sa najvećim vodostajem i protocima u svibnju i lipnju, a najnižim u siječnju i veljači.

Navodnjavanje nije razvijeno na području *Koprivničko - križevačke županije* te se u razdoblju od 2003. do 2012. godine nije povećavao udio navodnjavanih površina. Sukladno Planu navodnjavanja na području županije je za plansko razdoblje do 2020. godine planirano dodatno navodnjavanje oko 6900 ha poljoprivrednih površina. Višegodišnjim programom gradnje regulacijskih i zaštitnih vodnih građevina i građevina za melioracije županija je svrstana u II prioritetnu skupinu za navodnjavanje temeljem višekriterijske analize koja se temeljila na kriterijima obilježja poljoprivrednih gospodarstava, uzgajanih kultura, prirodnih resursa i deficita vode. Navodnjavanje je djelomično planirano sa zahvatima vode iz rijeke Drave direktnim crpljenjem i to prvenstveno na području Legrada gdje se razvija poljoprivredna zona od oko 500 ha te dodatno na području Đelekovca, Velikog Pažuta, Drnja i Hlebine (ukupno oko 1500 ha površine). Ova područja su odabrana s obzirom na stanje poljoprivredne proizvodnje te okrupljenosti i pripremljenosti zemljišta. Za projekte navodnjavanja srednje veličine predviđeno je navodnjavanje iz akumulacija na brdskim vodotocima na području Koljaka, Vojakovca, Miholjevca, Prugovca, Donjeg Kolarca, Novog Gloga i Vratnog (ukupno oko 3500 ha površine). Prethodno navedenim planom je predviđeno i navodnjavanje površina od oko 1400 ha korištenjem podzemnih voda i to prvenstveno za manje projekte navodnjavanja na površinama na kojima nije moguće navodnjavati iz rijeke Drave ili akumulacija (Strateška studija utjecaja nacrta prijedloga IV. izmjena i dopuna Prostornog plana Koprivničko-križevačke županije na okoliš, 2019.). Projekti koji su predviđeni za uključivanje u plan navodnjavanja do 2020. godine su prikazani u tablici 2.

Područje županije koje gravitira gradu Križevcima većim dijelom pripada slivu rijeke Glogovnice, pritoku rijeke Česme koja se ulijeva u Savu. Kao zaštita od poplava grada Križevaca izgrađene su dvije od tri retencije za sploštenje vodnih valova, a postoji potreba za izgradnjom novih akumulacija kako bi se regulirao neujednačen režim dotoka vode tijekom godine, te omogućilo navodnjavanje poljoprivrednih površina i poboljšala vodoopskrba koja će se unatoč postojanju većeg broja vodonosnika na ovom području pokazati kao problem zbog njihove relativno slabe izdašnosti. Poljoprivreda je važna gospodarska grana Koprivničko-križevačke županije u kojoj je u 2016. godini ostvarila udio od 5,8% ukupnih prihoda poduzetnika županije te je zapošljavala 2,6% ukupnog broja zaposlenih osoba. Usprkos velikim poljoprivrednim potencijalima, te jednoj od

Tablica 2. Plan navodnjavanja Koprivničko-križevačke županije do 2020. godine

PROJEKT	IZVOR	POVRŠINA (ha)
Legrad	Drava	500
Đelekovec	Drava	500
Veliki Pažut	Drava	300
Drnje	Drava	350
Hlebine	Drava	350
Koljak	Akum.	500
Vojakovac	Akum.	500
Miholjevac	Akum.	900
Prugovac	Akum.	600
Donji Kolarec	Akum.	400
Novi Glog	Akum.	150
Vratno	Akum.	450
Podzemne vode		1400
UKUPNO		6900

Izvor: Plan navodnjavanja KKŽ, 2008.

Tablica 3. Područja za navodnjavanje u Virovitičko-podravskoj županiji

REDNI BROJ	NAZIV	POVRŠINA
1.	Lukač (I faza)	1024,15
2.	Lukač (II faza)	743,78
3.	Đolta	421,84
4.	Novi Gradac- Detkovac	875,42
5.	Kapinci - Vlaška (I faza)	1362,49
6.	Kapinci - Vlaška (II faza)	148,03
7.	Kapinci - Vlaška (II faza)	444,36

Izvor: Strateška studija utjecaja na okoliš Županijske razvojne strategije Virovitičko-podravske županije do kraja 2020. godine., 2019.

najvećih prehrambenih tvornica – Podravka d.d. kao i činjenici da su ukupni prihodi u poljoprivredi u 2016. godini porasli za 9,8% u odnosu na 2015. godinu, veliki problemi u daljnjem razvoju čini velika rascjepkanost zemljišta (prosječna veličina poljoprivrednog posjeda 5,22 ha), velika orijentiranost na stočarsku proizvodnju te klasične ratarske kulture (kukuruz, pšenica), velika prosječna starosna dob nositelja poljoprivrednih gospodarstava, nepovezanost poljoprivrednih gospodarstava, kao i neiskorištenost geotermalnih izvora (Strateška studija utjecaja nacrta prijedloga IV. izmjena i dopuna Prostornog plana Koprivničko-križevačke županije na okoliš, 2019.).

Prostornim planom *Virovitičko - Podravske županije* dozvoljava se mogućnost korištenja vode u rekreacijske te slične svrhe, kao i za navodnjavanje, ako je to spojivo s osnovnim načinima korištenja te ukoliko se dokumentacijom dokaže da to korištenje neće utjecati na osnovno korištenje (Strateška studija utjecaja na okoliš Županijske razvojne strategije Virovitičko-podravske županije do kraja 2020. godine., 2019). U Virovitičko-podravskoj županiji je Planom predviđeno 7 područja za navodnjavanje od kojih je 4 smješteno na područjima koja su u obuhvatu ekološke mreže i 1 neposredno uz ekološku mrežu : (Tablica 3)

Program ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014.–2020. godine, *Mjera 4 Ulaganja u fizičku imovinu i njene pripadajuće pod-mjere omogućavaju brojna ulaganja u primarnu poljoprivredu i preradu poljoprivrednih proizvoda, kao i u djelatnosti usmjerene ka navodnjavanju poljoprivrednih površina i očuvanja krajobraznih vrijednosti* u kategoriji planiranih aktivnosti je korištenje voda odnosno 7 planiranih područja za navodnjavanje na prostoru Virovitičko-podravske županije. Kako provedba Plana ne bi značajno negativno utjecala na poljoprivredni sektor, prirodne resurse, ali i kvalitetu života u ruralnim područjima, navode se smjernice za održivu provedbu Plana, uzimajući u obzir zaštitu navedenih sastavnica. Višegodišnji program gradnje regulacijskih i zaštitnih vodnih građevina i građevina za melioracije (NN 117/15) je definirao kategorije planiranih aktivnosti predmetnog Plana Uređenje vodotoka i voda, te korištenje voda u skladu su sa strateškim ciljevima Višegodišnjeg programa. Programom su utvrđeni sljedeći prioritetni projekti koji su dio predmetnog Plana su: - Projekti zaštite od štetnog djelovanja voda: o Marjanac - izgradnja akumulacije/retencije (obrana od poplava, navodnjavanje, rekreacija), zaštita Orahovice od brdskih voda - Projekti navodnjavanja: o Đolta, 1. faza - zahvat vode iz postojećeg i tri buduća bunara, crpne stanice, tlačna distribucijska mreža o Kapinci - Vaška, 1. faza Zahvat vode iz Drave (max. 600l/sek), crpne stanice, tlačna distribucijska mreža o Kapinci - Vaška, 2. faza - proširenje sustava navodnjavanja SN Kapinci Vaška (300 l/sek) tlačna distribucijska mreža o Novi Gradac Detkovec - zahvat vode iz Drave (max. 600 l/sek), crpne stanice, tlačna distribucijska mreža. Navodnjavanje, iako je potrebno kao mjera poboljšanja i stabiliziranja proizvodnje i prinosa, trenutno je u Virovitičko – podravskoj županiji prisutna na 929,66 ha (Višegodišnji program gradnje regulacijskih i zaštitnih vodnih građevina i građevina za melioracije 2013. – 2017.). Planiranim aktivnostima navodnjavanja Lukač (I faza), Lukač (II faza), Kapinci – Vaška (I faza) posredno će se povećati prinosi kultura na oko 3130 ha poljoprivrednih površina odnosno proizvodna funkcija tla će na tim područjima biti veća. Povoljna razina vode u tlu generirat će također pozitivan utjecaj na genofondnu i ekološko–regulacijsku funkciju budući da će se popraviti struktura tla i povećati količina organske tvari u tlu. Ova kategorija aktivnosti će pozitivno utjecati na povećanje vrijednosti indikatora (zajedno s površinama za navodnjavanje Đolta, Novi Gradac-Detkovec i Kapinci Vaška II. faza s oko 1890 ha utjecaj se dodatno povećava) (Strateška studija utjecaja na okoliš Županijske razvojne strategije Virovitičko-podravske županije do kraja 2020. godine., 2019.).

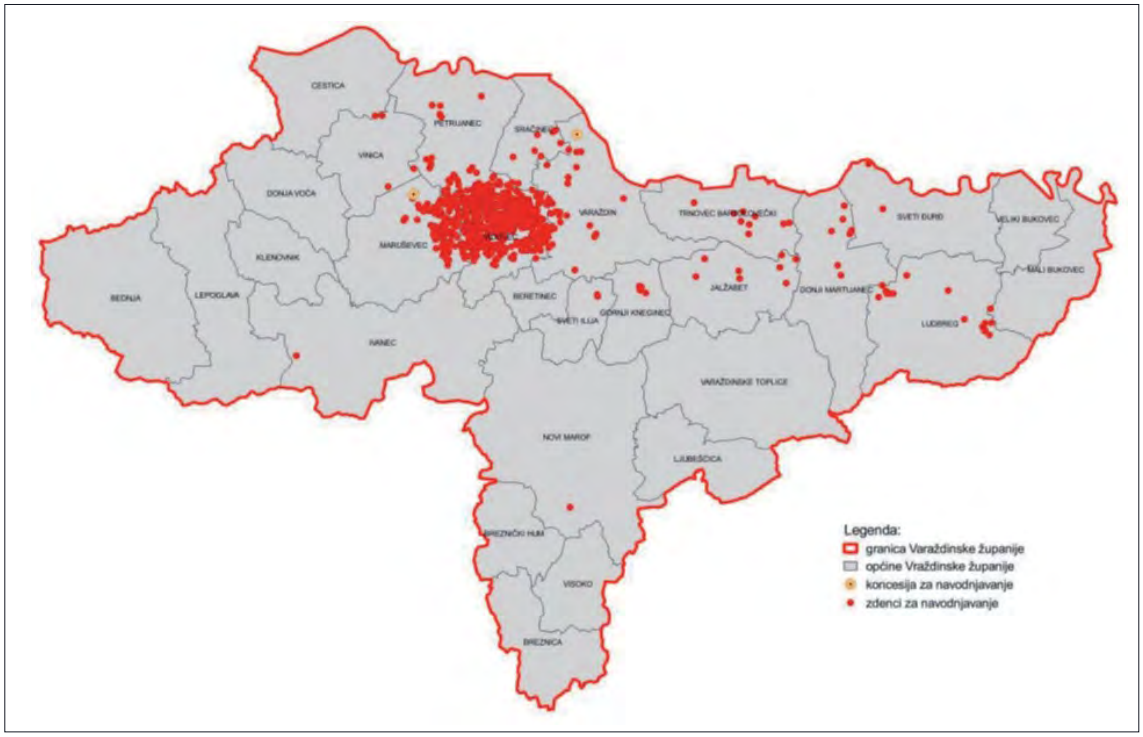

Slika 2. Legalizirani zdenci i koncesije za navodnjavanje na području Varaždinske županije

Na području *Varaždinske županije* navodnjava se malo poljoprivrednih površina. U nizinskom dijelu županije, pretežito u općini Vidovec i susjednim općinama, za navodnjavanje se koristi podzemna voda putem velikog broja legaliziranih zdenaca za navodnjavanje (Prostorni plan Varaždinske županije »Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 8/00., 29/06. i 16/09). Na području Varaždinske županije u 2018. godini ukupno je bilo legalizirano 709 zdenaca za navodnjavanje (slika 2). Najveći broj zdenaca je u općini Vidovec (447), zatim u općini Maruševec (123), općini Petrijanec (42) i gradu Varaždinu (34) (Plana navodnjavanja Varaždinske županije »Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 46/19).

U ostalim općinama i gradovima broj zdenaca za navodnjavanje je zanemariv. Ukupno se iz tih zdenaca navodnjava 438,36 ha. Osim legaliziranih zdenaca za navodnjavanje dva subjekta imaju koncesiju za korištenje podzemne vode za navodnjavanje kojima se navodnjava još dodatnih 16,74 ha. Dakle ukupna površina navodnjavanja na području Varaždinske županije prema tim službenim podacima iznosi 455,10 ha. Temeljem karte pogodnosti tla za navodnjavanje na poljoprivrednom zemljištu Varaždinske županije, moguće je izdvojiti nekoliko cjelina. Kao jedna od cjelina može se izdvojiti sjeverozapadni dio županije, koji se prostire južno od rijeke Drave. Na južnom dijelu granicu bi činio potez naselja od Dubrava Križovjanska – Vratno – Vinica – Greda – Vidovec - Nedeljanec - Varaždin. Taj prostor zauzima površinu od oko 11.400 ha. Ovaj prostor obilježava jednoličan zaravnjen teren s dominantnom P-2 klasom pogodnosti koja zauzima oko 90 % toga područja. Pored toga oko 5 % zemljišta pokrivaju tla P-1 klase pogodnosti. Postojeća ograničenja su manjeg intenziteta i mogu se vrlo uspješno otkloniti agromelioracijskim zahvatima. Tamošnja poljoprivredna proizvodnja vrlo je intenzivna te bi navodnjavanje doprinijelo njezinom daljnjem razvoju. Kao druga cjelina može se izdvojiti sjeveroistočni dio županije, koji se prostire također južno od rijeke Drave, pri čemu mu južnu granicu čini potez Varaždin - Črnec Biskupečki – Zbelava - Kućan D. - Ludbreg - M. Bukovec. Zauzima površinu od oko 13.600,0 ha. Navedeni prostor obilježava jednoličan zaravnjen teren s dominantnom P-1 klasom pogodnosti koja zauzima oko 62% toga područja. Pored toga oko 8 % zemljišta pokrivaju tla P-2 klase pogodnosti. Postojeća ograničenja kod navedenih klasa pogodnosti su neznatna (kod P-1 klase), odnosno manjeg intenziteta (kod P-2 klase) te se mogu vrlo uspješno otkloniti agromelioracijskim zahvatima. Poljoprivredna proizvodnja na tom zemljištu vrlo je intenzivna te bi navodnjavanje i ovdje zasigurno

doprinijelo njezinom daljnjem razvoju. Ovdje se ističe da se u sklopu ove cjeline nalazi i oko 25 % tala koja su trenutno privremeno nepogodna za navodnjavanje (P-1 klasa pogodnosti). Postojeća ograničenja se mogu otkloniti dosta uspješno hidro i agromelioracijskim zahvatima, čime najveći dio ovih tala može postati P-1 ili eventualno i P-2 klasa pogodnosti (Plana navodnjavanja Varaždinske županije »Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 46/19.). Navedene površine su maksimalno predviđene Planom, a u slijedećim fazama potrebno je na temelju zainteresiranosti poljoprivrednih proizvođača i spremnosti na korištenje sustava navodnjavanja odrediti točne površine na kojima će se razvijati projekti navodnjavanja.

Na kraju možemo zaključiti da posjedovnu strukturu poljoprivrednog zemljišta karakterizira velik broj parcela, što ujedno predstavlja najveći problem pri određivanju neke dugoročnije i ozbiljnije projekcije razvoja poljoprivrede varaždinskog kraja (Vincek i Ernoić, 2009.). Dodatni problem predstavlja rasparceliranost posjeda. Tako ove dvije karakteristike (mali posjed i rasparceliranost) predstavljaju glavni ograničavajući čimbenik u stvaranju modernih obiteljskih gospodarstva odnosno mogućnost organskog rasta onih koji to žele, mogu i hoće (Posavi i sur. 2008.). Stoga Županije kao jedinice regionalne uprave imaju ulogu koordinacije interesa između krajnjih korisnika institucija koje gospodare javnim dobrima i prirodnim resursima. Krajnji korisnici su obiteljska gospodarstva, zadruge i udruge, pravni subjekti koji su izravno zainteresirani za provedbu projekta i pokretači su izgradnje pojedinačnih sustava navodnjavanja (Marković i sur. 2009.).

POGODNOST TALA ZA NAVODNJAVANJE

Navodnjavanje je među najstarijim melioracijskim zahvatima koji se primjenjuju za unapređivanje uzgoja bilja i stoke u poljoprivredi. Činjenica je da se u nas navodnjavanje ne primjenjuje u mjeri koja bi odgovarala stvarnim potrebama, pogotovo mogućnostima koje postoje za izvedbu ovog melioracijskog zahvata. Za potvrdu je dovoljno reći da se, prema navodnjavanim površinama, nalazimo na jednom od posljednjih mjesta u Europi (Tomić i sur. 2014.). Hranu uvozimo, i za to nalazimo sredstva, premda bi tim sredstvima uloženim u navodnjavanje, s obzirom na pogodna tla i bogatstvo koje posjedujemo u vodama, postigli znatno veću proizvodnju i kvalitetu proizvoda, te ponovo postati izvoznik hrane. (Strategija prostornog razvoja RH (NN106/17).

Kartirane pedosistemske jedinice tala procijenjene su prema sadašnjoj i potencijalnoj pogodnosti za navodnjavanje, modificirano prema FAO i Vidaček (2005.) (Vidaček i sur.2005.). Dakle, uvažavajući kvalitetu i nagib terena pedosistematskih jedinica, utvrđena je njihova pripadajuća pogodnost ili nepogodnost, stupanj pogodnosti i vrste dominantnih ograničenja za primjenu navodnjavanja. Temeljem rezultata procjene pogodnosti pojedinih pedosistematskih jedinica, izvršena je potom procjena pogodnosti pedokartiranih jedinica za navodnjavanje, na temelju koje je potom izrađena karta pogodnosti poljoprivrednog zemljišta za navodnjavanje. U svrhu jednostavnijeg prikaza karte s prostornom rasprostranjenošću klasa pogodnosti, kartiranim jedinicama dodijeljena je ona klasa pogodnosti čija zastupljenost prevladava u strukturi pojedinih kartiranih jedinica tla (Husnjak i Bensa, 2018.).

Svrha izrade Planova navodnjavanja Koprivničko-križevačke, Virovitičko-podravske, i Varaždinske županije bila je prikaz mogućnosti sustavnog i organiziranog navodnjavanja poljoprivrednog zemljišta koje će se fazno izvoditi po prioritetima utvrđenim po investitoru, a prema kriterijima pogodnosti određenog područja za navodnjavanje. Vrlo značajan preduvjet realizacije navodnjavanja su grupirane zemljišne čestice i okrupnjeni zemljišni posjed poljoprivrednog gospodarstva, što znači da bi u tu svrhu trebalo provesti postupke uređenja zemljišta (komasacija zakup državnog zemljišta, udruživanje poljoprivrednih gospodarstva).

Kroz Plan se naglašava da je intenzivna proizvodnja hrane strateški interes Republike Hrvatske, pa bi se kroz navodnjavanje omogućila takva proizvodnja i za područje Koprivničko-križevačke, Virovitičko-podravske te Varaždinske županije odnosno takva aktivnost bi pridonijela i gospodarskom razvitku Županija.

Zbog nedostatka infrastrukture za navodnjavanje proizvođači se na različite načine snalaze u osiguranju vode za navodnjavanje. Prije svega koristi se podzemna vode kao jedini izvor vode za navodnjavanje. Kvalitetno rješavanje problematike infrastrukture za navodnjavanje i primjena Plana navodnja-

vanja omogućiti će racionalno gospodarenje vodnim resursima, što će pozitivno utjecati na namjensko korištenje izvorišta pitke vode i smanjenje cijene vode za navodnjavanje, odnosno troškova poljoprivredne proizvodnje. S obzirom da su doneseni Planovi navodnjavanja Županija (Koprivničko-križevačke, Virovitičko-podravske, Varaždinske županije) u cilju uspostave održivog poljoprivrednog razvoja svrhovito bi bilo da se što prije započne proces okrupnjavanja primarno privatnog poljoprivrednog zemljišta. Preduvjet za to je dugoročna državna poljoprivredna strategija koja će se provoditi bez obzira na političke i gospodarske promjene u društvu. Taj proces dugo traje, ali je jedini preduvjet da poljoprivredno zemljište postane isplativ resurs.

S obzirom da udio navodnjavanih površina u ukupno korištenih površina nisu jednake u svim županijama (Koprivničko-križevačke, Virovitičko-podravske, Varaždinske županije), tako ni potrebe za navodnjavanjem neće biti jednake u svim županijama. Planski dokumenti koje su županije trebale izraditi za plan navodnjavanja trebaju valorizirati prirodne resurse, utvrditi prioritetna područja za navodnjavanje, procijeniti veličinu obuhvata i utvrditi socioekonomske učinke izgradnje i primjene sustava za navodnjavanje.

ZAKLJUČAK

Poljoprivreda kao strateška grana svakog nacionalnog gospodarstva, iziskuje posebnu pozornost čitavog društva pa tako i svih aktivnosti vezanih za promišljanje i izradu strateških planskih dokumenta, stvaranja zakonskog okvira, ali i realizacije nacionalnih infrastrukturnih razvojnih projekta. Posjedovnu strukturu poljoprivrednog zemljišta u podravskom kraju karakterizira velik broj parcela i rasparceliranost posjeda što predstavlja problem za stvaranje modernih obiteljskih gospodarstava i određivanje dugoročnije projekcije razvoja poljoprivrede podravskog kraja. Koprivničko-križevačka, Virovitičko-podravska, i Varaždinska županija imaju dobro razvijenu riječnu mrežu i važno su hidrografsko čvorište u Republici Hrvatskoj. Sukladno pedološkoj osnovi za razvoj i korištenje voda za navodnjavanje odabrana su najpogodnija tla koja su se pokazala kao najveći poljoprivredni potencijal u Županijama. Ta područja se nalazi uz rijeku Dravu te ima karakterističan fluvio-glacijalni režim koji ni u ljetnim mjesecima ne oskudijeva vodom. Navedeni podatci kao i prostorna rasprostranjenost klasa pogodnosti tala za navodnjavanje, pružaju potpuniju sliku o proizvodnim kapacitetima poljoprivrednih tala u Županijama, te mogu poslužiti kao jedna od važnijih podloga za izradu planova korištenja poljoprivrednog zemljišta u poljoprivredi i vodnom gospodarstvu.

Zaključujući važno je naglasiti potrebnim neraskidivu povezanost poljoprivrede i vodnogospodarstva, kao i nužnost realizacije zacrtanih ciljeva i projekta u bliskoj budućnosti, a sve sa ciljem povećanja učinkovitosti poljoprivredne proizvodnje i dobrobiti cijele zajednice.

LITERATURA

1. Bašić, F.; Bogunović, M.; Božić, M.; Husnjak, S.; Jurić, I.; Kisić, I.; Mesić, M.; Mirošević, N., Romić, D.; Žugec, I. (2001.): Regionalizacija Hrvatske poljoprivrede. Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet, 274 str.
2. Državni zavod za statistiku (2016): Hrvatska u brojkama, Statistički ljetopis
3. Đuroković Z., Galiot M., Holjević D. (2016.): Stanje provedbe nacionalnog projekta navodnjavanja i gospodarenja poljoprivrednim zemljištem i vodama i daljnje razvojne mogućnosti uz sufinanciranje sredstvima iz fondova Europske Unije. Hidrotehničke melioracije u Hrvatskoj – stanje i izazovi.
4. Eko Invest d.o.o., (2019) Strateška studija utjecaja nacrta prijedloga IV. izmjena i dopuna Prostornog plana Koprivničko-križevačke županije na okoliš, Zagreb
5. FAO (1976): A framework for land evaluation. Soil Bull. No. 32. FAO, Rome and ILRI, Wageningen. Publ. No. 22.
6. Holjević, D., i sur., (2018): Gospodarenje nacionalnim vodnim resursima i infrastrukturnim projektima u poljoprivredi, Vodni resursi R Hrvatske u funkciji proizvodnje hrane, Zbornik radova (pozvana predavanja), Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet, Zagreb
7. Husnjak, S. (2014): Sistematika tala Hrvatske, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Agronomski fakultet, Zagreb
8. Husnjak, S. i Bensa, A. (2018): Pogodnost poljoprivrednog zemljišta za navodnjavanje u agroregijama Hrvatske, Hrvatske vode 26, 157-180.

9. Ires ekologija d.o.o. za zaštitu prirode i okoliša, (2019) Strateška studija utjecaja na okoliš Županijske razvojne strategije Virovitičko-podravske županije do kraja 2020. godine., Zagreb,
10. Izvješće stanja u prostoru Varaždinske županije za razdoblje 2010.-2015.godine »Službeni vjesnik Varaždinske županije« broj 9/16
11. Marušić J., Tadić L., Tadić Z., Romić D., Josipović M. (2004.): Navodnjavanje-zanemarena djelatnost u Hrvatskoj. Sabor hrvatskih graditelja, 22 - 24. 04. 2004., Cavtat, Hrvatska
12. Marković M., Šoštarić J., Romić D., Marušić J., Kovačević V., Dadić M. (2009.): Provođenje nacionalnog projekta navodnjavanja i gospodarenja poljoprivrednim zemljištem i vodama u Republici Hrvatskoj. Tematski zbornik radova - Melioracije 09. Novi Sad, Republika Srbija, 48 - 54.
13. Posavi, M. Vincek, D. Ernoić. M., (2008): Modeli govedarske proizvodnje, Varaždinska županija, Varaždin
14. Plana navodnjavanja Varaždinske županije »Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 46/19
15. Prostorni plan Varaždinske županije »Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 8/00., 29/06. i 16/09)
16. Plan upravljanja vodnim područjima 2016-2021 (NN 66/16)
17. Romić, D.; Marušić, J. i grupa autora (2005.): Nacionalni projekt navodnjavanja i gospodarenja poljoprivrednim zemljištem i vodama u Republici Hrvatskoj, Sveučilišta u Zagrebu Agronomski fakultet, 139 str.
18. Romić, D., i sur. (2014): Utjecaj poljoprivrede na onečišćenje površinskih i podzemnih voda u Republici Hrvatskoj, Zagreb,
19. Vincek D., Bogović M. (2016.): Potrebe i mogućnosti navodnjavanja poljoprivrednih površina na području Varaždinske županije. Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, 7 (1): 109 – 115.
20. Vincek, D. Ernoić. M. (2009): Land Consolidation Model in the County of Varazdin, Agriculturae Conspectus Scientificus, vol. 74: 1 (1-6).
21. Vidaček, Ž.; Bogunović, M.; Husnjak, S.; Sraka, M.; Bensa,A. (2005.): Hidropedološka karta Republike Hrvatske mjerila 1:300.000. Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet - Zavod za pedologiju
22. Tomić, F., Bašić, F., Husnjak, S. (2014): Značajke i uloge tala Varaždinske županije sa smjernicama održivog gospodarenja poljoprivrednim zemljištem, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, No. 25.
23. Strategija prostornog razvoja RH (NN106/17)
24. Višegodišnji program gradnje regulacijskih i zaštitnih vodnih građevina i građevina za melioracije (NN 117/15)
25. Zakon o vodama NN (66/19)

SUMMARY

Water management in the function of agricultural production is one of the most important branches of water management. Irrigation is an amelioration measure by which water is brought to the land through a hydraulic system in order to achieve the humidity necessary for the growth and development of the plant. The fact is that irrigation achieves more stable agricultural production, which means higher and better yields. This paper presents a broader picture of irrigation in the continental part of Croatia, in the development of an irrigation system that is a prerequisite for the stabilization of agricultural production. The development and improvement of protection against the harmful effects of water is a basic condition for the sustainability of agricultural production on agricultural land within the inundations of most Croatian watercourses. The paper presents the results of research on water use in the irrigation system based on irrigation plans, ie an overview of spatial benefits of land for irrigation in Koprivnica-Krizevci County, Virovitica-Podravina and Varazdin Counties, all in the function of improving sustainable agricultural production. The legislative framework, strategic and planning basis that define water management in Croatia are presented below, with special reference to the part that defines the manner and conditions of water management in the field of irrigation of agricultural production.

SPECIFIC PROBLEMS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE HUNGARIAN AREAS OF THE DRÁVA REGION

SPECIFIČNI PROBLEMI RAZVOJA TURIZMA NA PODRUČJIMA RIJEKE DRAVE U MAĐARSKOJ

Gergely MARTON, assistant professor
University of Pécs, Faculty od Science,
Institute of Sport Sciences and Physical Education
H-7624 Pécs, Ifjúság str. 6.
E-mail: martongergely@gamma.ttk.pte.hu

Zoltán RAFFAY, associate professor
University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
Institute of Marketing and Tourism
H – 7622 Pécs, Rákóczi út 80.
E-mail: raffayz@ktk.pte.hu

Kata VARGA SZALAI, PhD
University of Pécs, Faculty of Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences
H-7624 Pécs, Ifjúság str. 6.
E-mail: szkata@gamma.ttk.pte.hu

Attila BARCZA, PhD
University of Pécs, Faculty of Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences
H-7624 Pécs, Ifjúság str. 6.
E-mail: barcza.attila@sopron.hu

Tibor GONDA, assistant professor
University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
Institute of Marketing and Tourism
H – 7622 Pécs, Rákóczi út 80.
E-mail: gonda.tibor@ktk.pte.hu

Primljeno / Received: 1. 2. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Prethodno priopćenje
Preliminary report
UDK / UDC: 338.486
439-282.24Drava)"20"
338.487:339.13

ABSTRACT

The Dráva Region is one of the poorest areas in Hungary, which, on the other hand, is also one of the richest as regards its natural endowments and boasts of heritage and ethnographic values as well. Also, the cooperation with the neighbouring Croatia can give new development impetus to the region (it is a possibility far underutilised and in some cases quite mishandled to date). Despite the huge amounts of financial support, it is only excursionists that have been attracted to the region in relatively considerable numbers, whereas the number of tourists and guest nights spent by them still remain very low. The potential of tourism in rural development has been recognised for long in Hungary as well, and it is

seen especially important tool in regions handicapped from socio-economic aspects where the chances or other economic activities are few. Border regions, coming from their isolation, are often in handicapped situation, and this allowed them to preserve those natural and cultural values that may be the foundations of special sorts of non-mass tourism (ecotourism and other green tourism activities). The Dráva Region, including one of the most infamous and impoverished micro-regions of Hungary, the Ormánság, is a good example of such a region. The paper analyses the problems and gives recommendations for the improvement of tourism cooperations.

Ključne riječi: Ormánság, područje Drave, razvoj turizma, ruralni razvoj
Keywords: Ormánság, Dráva region, tourism development, rural development

1. INTRODUCTION

The Dráva Region, a territory involving the riparian areas of the Dráva River, a border river between Hungary and Croatia, is one of Hungary's border regions that have outstanding natural values. The designation of the region is a challenge in itself: on the one hand, in the lack of consensus on the exact delineation of the area, on the other hand, each case the region is analysed from some (project-based, natural, ethnographical or social) aspect, a new designation is made that meets the current requirements. For this paper, the territory of the Dráva Region involves those settlements, on the basis of local experts' opinions, that have a direct relation to the river, supplemented with those settlements that are closely linked or related to the core area (*Figure 1*). According to this approach, the Dráva Region covers, on the basis of the current administrative division of Hungary, 7 districts – 3 in their entirety and 4 partially – and a total of 136, mostly small or very small, settlements.

The examination of the region was inspired by several similar surveys concerning relatively extended, quasi natural border areas. The complex development and utilisation of the Dráva Region has been an issue for decades, since the regime change in Hungary in the late 1980s: since then, almost each major development targeting the region has involved some direct or indirect tourism investments.

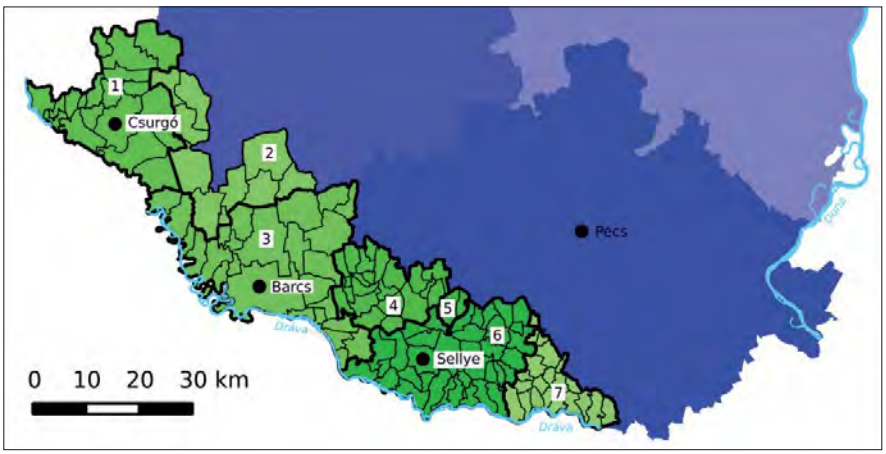

Figure 1. Designation of the Dráva Region

Legend: District of ... 1 – Csurgó, 2 – Nagyatád, 3 – Barcs, 4 – Szigetvár, 5 – Szentlórinc, 6 – Sellye, 7 – Siklós

Source: Edited by the authors

2. OBJECTIVES AND METHODOLOGY, RESEARCH PRELIMINARIES

The paper attempts to give an overall picture of the tourism developments that have been implemented in the last two decades in the Dráva Region, and to summarise their impacts. Although this area is one of the most unique regions in Hungary as regards natural values, one of the regions endowed with the most precious natural assets, its inclusion and use in tourism is still a problematic issue, despite the relatively large amounts of money invested in the tourism of the area. The methodology of the survey was complex, involving both primary and secondary methods. the examination of the respective region has of course preliminaries: issues that have already been covered include the necessity of the creation

of destination management organisation, still missing here (PÁLFI, A. – AUBERT, A. 2019; MEHRING-TÓTH, Sz. 2017), local development possibilities of different tourism products (GONDA, T. et al. 2016), as well as the possible utilisation of tourism in rural development (MARTON, G. et al. 2016). In the last decade cross-border tourism projects have also been in the focus of examinations in some analytical papers (CSAPÓ, J. et al. 2015; ČELAN, T. J. 2016). According to the author of a very recent paper (ČELAN, T. J. 2021) there is still a lot to be done and developed in cross-border tourism cooperations in the region.

The relevant data of the Hungarian central statistical office and the population census are the foundations of the examination in this paper (as regards the latter, it was a serious hindrance that data at settlement level were last published in the year 2010). The indices of commercial accommodations are taken as feedbacks regarding the success of investments. During the research several in-depth interviews were made with the experts contacted, by which the authors had an opportunity to survey the volume of excursionists in the region, as there is no data collection concerning this activity in Hungary. The qualitative impacts of investments were also assessed this way, through the in-depth interviews made with experts.

3. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE DRÁVA REGION

Rural areas have had to face very serious challenges in the recent decades both in Europe and Hungary. With the wide-spread penetration of intensive cultivation methods in agriculture and the parallel decline in traditional, extensive or small-scale, homestead-based farming methods, rural areas started to lose their traditional functions, the number of agricultural employment fell and biodiversity also suffered a great loss. The same processes were observed in the Dráva Region as well.

Rural development has many decades of past in the European Union and in Hungary. In the 1960s the very first common policy of the then European Economic Community was Common Agricultural Policy (CAP). In the beginning this common policy, as its name implied, was primarily focused on the development of agriculture, the creation of food security for the community, but was subsequently gradually extended to complex rural development as well, including the development of rural tourism as an alternative source of income in rural areas.

The significance of tourism is now unquestionable in the world, and it is just as obvious that tourism must no longer be seen simply as an economic phenomenon but as a process with considerable socio-cultural impacts as well. Although traditional mass (4S) tourism is expected to remain the motivation of the largest part of travels, there are alternative forms and new destinations in tourism that are becoming more and more popular. Among these alternative forms of tourism, ecotourism and new destinations not visited, or not so intensively visited before are getting more and more attention and gaining significance – which may be a development chance for the Dráva Region.

The Dráva Region can be divided into two parts on the basis of its physical geographical endowment or on the basis of regional geography: its western part called the Central Dráva Valley belongs to the macro-region of the South Transdanubian Hill Ridge, within that to the Inner Somogy meso-region, while the eastern territories of the Dráva Region, the Dráva Plain areas are parts of three physical geographical micro-regions within the macro-region of the Great Hungarian Plain (Dráva Plain; Plain of the Fekete Stream; Nyárád–Harkány Plain) (MAROSI, S. 1990).

The present image of the landscape has been shaped by the Dráva River itself and its branches, and also by the backwaters created by natural processes or anthropogeneous impacts, the regulation of the Dráva River: the area is spotted by a number of backwaters from the former riverbed. In addition, memories of the archaic flood plain management can also still be seen in some places, reminiscent of the ancient way of living of the population that used to co-exist with the processes of nature (BOGNÁR, A. – MARTON, G. 2010; ZSIBORACS, H. et al. 2014).

The Dráva Region is one of those peripheral rural regions in the border areas of Hungary that still suffers from all the societal problems typical of most such spatial units along the national borders. These markedly negative social processes have become a tendency despite all those reform initiatives aiming at the catching up of the region following the regime change in Hungary on the turn of the 1980s and

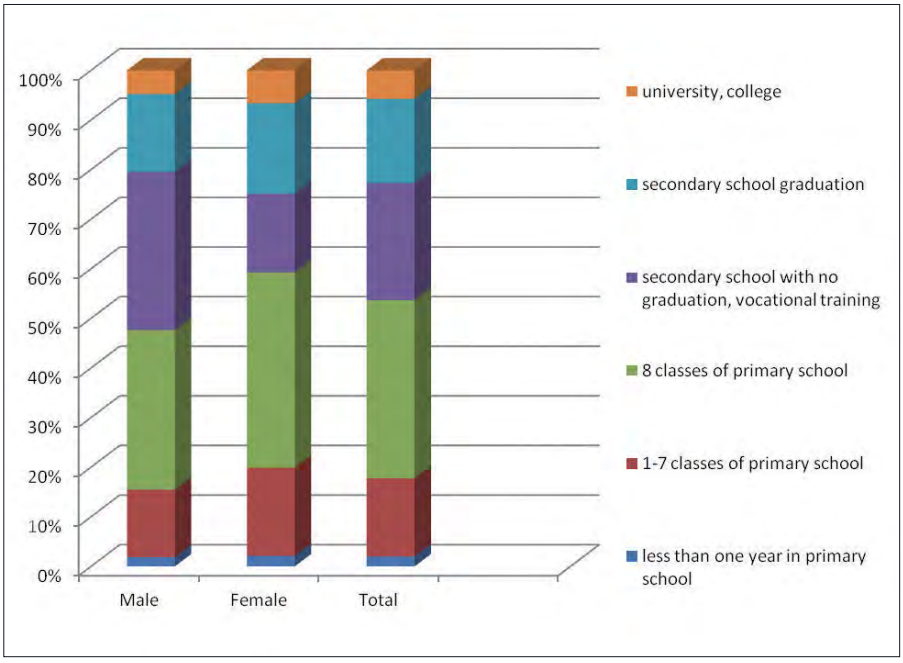

Figure 2: Educational attainment of the population living in the Dráva Region, 2011 (%)

Source: Edited by the authors, using HCSO data

1990s. The number of population – both of permanent and temporary residents – fell by more than 30% in less than half a century, which is an astonishing index in itself. Of course this is also the consequence of the ageing of the Hungarian society as a whole. Out-migration is an especially serious problem in the Dráva Region and in all other spatial units in similar situation, as indicated by the paper of Rudl (2009) – it was written on only one of the micro-regions of the Dráva Region, the part called Ormánság, but the processes and tendencies can be generalised to the whole area. There are several factors that make people migrate from the area, the most pressing issues being the general economic hardships typical of the whole area, the concomitant labour market problems (high levels of unemployment), and the limited possibilities for participation in higher quality education and for having higher living standards. The processes presented above have one more rather serious consequence that can be seen in the average level of schooling of the population now living in the Dráva Region (*Figure 2*).

The index that almost 50% of the approximately 80 thousand population of the region has no more than basic, primary school education is simply frustrating in the 21st century – this means that they lack any specialised skills and so economic development in the classic sense is also impossible in the region, simply because of the lack of skilled labour force. (It is to be mentioned that no recent data are available, but the local experts contacted and questioned all said that these data had only become even worse in the recent decade). More recent data could be provided by the population census scheduled for May and June 2021, but the data of this will not be available before the end of this year. The micro-census conducted in 2016 did not provide data broken down to the territorial level required by this paper.

4. TOURISM IN THE DRÁVA REGION – SUPPLY

The tourism supply of the Dráva Region is diverse, and is basically linked to nature-based attractions and leisure time activities. The common feature of the tourism products is that they are all based on some natural endowment, the only exception from this being cultural tourism. A further striking feature is the omnipresence of by and large the same products in the region, without any harmonisation, differentiation or cooperation among them (CSAPÓ, J. – MARTON, G. – AUBERT, A. 2011).

Health tourism started to develop in the region in the 20th century, of course in accordance with the demand factors of the time: in the central settlements now classic beaches, with one pool or two, were established. Modernisation was brought about by the developments of the support scheme called Széchenyi Plan I; during this development phase it was not only the central settlements of health tourism

with outstanding potential that were awarded development resources but so were other smaller villages as well (Csapó, J. – Aubert, A. – Marton, G. 2011).

There are two tourism products that are linked directly and exclusively to the Dráva River: these are water sports and pleasure cruising on the river. They have common characteristics: both are attractive for a wider audience, typically targeting not one special segment of the demand, only; also, both are very rigorously regulated, as the physical space where they are pursued is a protected area supervised by the directorate of the Danube-Dráva National Park. As regards water sports, only the non-motorised versions can be pursued in the region, which practically means that kayaking and canoeing is allowed on the river. According to the regulations concerning these activities, elaborated by the Danube-Dráva National Park, the volume of this tourism product is limited, in order to avoid excessive environmental stress, and these activities are only allowed with the participation of trained guides. Pleasure boating on the Dráva River is done by two private companies that present the natural values of the region to their guests by the cruises with their ships. The programmes involve various routes that concern the total of the Hungarian reach of the Dráva River, with the exception of places that cannot be accessed or not allowed to approach, being protected areas where access is prohibited.

A lead product in the region is hunting tourism, the foundations of which are the Big Game Reserve of Somogy and the Big Game Reserve of South Baranya, and also the fact that overhunting is an unknown phenomenon in the Dráva Region, due to the strict protection measures – in fact, it is now mentioned as a problem by local hunters and hunting societies that the populations of certain animals (e.g. red deer, wild boar) now exceed the carrying capacity of the region in some places. Hunting tourism is a product extremely popular both with Hungarian and international hunters, but for the time being it is only hunting societies (that divide the whole of the national park area among themselves for this specific purpose) that manage and coordinate this activity, and so the present weight of hunting tourism in the tourism of the region is rather limited.

Of course angling tourism is also done in the region, the venues of which are the Dráva River and its backwaters, as well as other lakes. Tranquil natural environment and the quality of the waters meet the basic requirements by far, but the establishment of the tourism infrastructure related to this tourism product is very underdeveloped, with a few exceptions (e.g. Gyékényes, Barcs or Somogyudvarhely). The coordination and cooperation of the development of this tourism product is still to be done – a difficulty in this respect is caused by the mixed ownership of waters: some are state-owned and some are in private hands –, the foundations of the competitiveness of this product nevertheless do exist even without the basic infrastructure.

Hiking in nature, nature-based walking tours as a lead product of ecotourism can hardly be found, unfortunately, along the Dráva River. The developments of hiking trails have been abandoned, despite the investments made for the utilisation of the natural assets of the region in the last ten years. The present supply is limited to the study paths and visitor centres of the nature protection areas, managed by the Danube-Dráva National Park, and this supply does not meet the demands of the visitors by far. This product was aptly described by the opinion of one local expert: »Hiking? Well, those arriving here would definitely hike – if they had a place to do so!«.

The Ancient Dráva Programme (in its full name: »Vízvisszatartás és tájhasználat-váltás tervezése az Ős-Dráva Programban«, i.e. »Retention of water and design of the change of land use in the Ancient Dráva Programme«) involves the administrative territories of a total of 45 settlements from four districts – the Barcs, Sellye, Siklós and Szigetvár ones –, concerning 572.14 km2, i.e. its regional impacts could be significant. The use of conditional is justified, unfortunately: the programme launched with high hopes and great expectations in 2003, aiming at the creation of the conditions of a sustainable use of waters, the provision of the ecological water demand of wetland habitats, and the restoration of traditional farming and land use methods built on the retention and storage of water with all its concomitant positive environmental and socio-economic impacts, has almost completely failed to meet the expectation so far. Priorities of the programme included economic development (agriculture, irrigated horticulture, food industry), the change of land use (re-forestation, creation of waters and pastures) and tourism development: angling, river kayaking and canoeing, hunting, horseback riding, cycling, built

heritage, study paths, gastronomy etc. (Lóczy, D. et al., 2016). No academic examinations identifying exact, quantifiable tourism impacts have been made so far, but the tangible impacts of the programme have been very limited so far. Achievements made include the presently rather underutilised cycling paths (in a total length of 125 kilometres) and the Ancient Dráva Visitor Centre, a much more successful development, in a village called Szaporca.

The Ancient Dráva Visitor Centre, opened in May 2015, was awarded the title »Ecotourism Facility of the Year« in the respective year. In 2020 the facility was enlarged with a new attraction, a 50-bed commercial accommodation called Hotel Kolokán. (It could hardly receive any guests since then, unfortunately, due to the pandemic situation and the visitor centre was actually closed, together with all such amenities, on 11 November 2020 – nevertheless in less than five months after the opening on 19 June 2020, a total of 672 guests spent 1 150 guest nights here, i.e. the start was promising.) The programme range (which, according to visitors, consists of half-day programmes, only) involves guided tours, special school classes and lectures, bird ringing programmes, night tours and canoe- and kayak tours of different duration. The main building accommodates a permanent interactive exhibition demonstrating the natural habitats typical in the region, their rich wildlife, flora and fauna, and the ethnographic and cultural history values of the area. The farm next to the main building presents the domestic animals that used to be kept and typical of the Dráva Region. The Ancient Dráva Visitor Centre also has three study paths of different lengths where visitors can discover the natural values of the Dráva Region, the world of traditional farming methods and also the Ancient Dráva project itself.

Cycling tourism is one of those leisure time tourism products that have been given significant development resources in the recent past. The Dráva Region joined international cycling tourism by the construction of the relevant sections of the »Three Rivers Cycling Route« connecting the areas along the Mur, the Dráva and the Danube Rivers. The project also led to the establishment of several auxiliary services along, and in addition, to the route, and they can found the future of this tourism product (www.kerekparut.com). It must not be forgotten that the development of this product is in the promotional phase after its renewal, and feedbacks have only been given by a smaller part of the segments targeted, which does not allow the drawing of far-reaching conclusions about the success and achievements of these developments.

The quality and the tourism potential of attractions making the foundation of cultural tourism are rather limited. Although there are cultural tourism and heritage values in significant numbers, their utilisation is not promoted by any kind of management activity, and so they are not presented as tourism products on their own on the market. Their role is now restricted to offering a short programme for visitors travelling to or across the region: a look at some old churches with painted wooden ceiling blocks or a brief stay and look around in the Ormánság Museum in Sellye (Gredičak, T. 2018). The framework conditions for their utilisation in tourism are completely absent: several monuments have been lost or completely transformed that could now function as cultural tourism attractions (e.g. the Draskovits castle, a chateau converted into a youth hostel in Sellye). This way the attractions of the region cannot generate longer and more enjoyable stays that will result in guest nights spent in the Dráva Region.

A sustainable tourism development of the region could have been achieved by a more professional and successful exploration and utilisation of the local resources. This is an area where the lagging behind other, more prosperous tourism areas is considerable. Unfortunately not even the Dráva River bordering the area (which is among the three cleanest rivers in the whole of Europe) has been involved in tourism effectively enough, although tourism developments could also be based on the unique and picturesque beauty of the areas along the river (Karancsi, Z. et al., 2020). The authors are convinced that a reason for this is the too rigorous regulation by the national park. As the total of the Hungarian reach of the Dráva River is a nature protection area, the tourism superstructure meeting the cotemporary demands of guests has not been built out so far.

No mentionable initiative can be seen in the region either in the utilisation of local products in tourism (Gonda, T. 2014) or in the demonstration of the uniqueness of the local gastronomy supply. The region is far away from the developing core tourism areas of the region of South Transdanubia not only

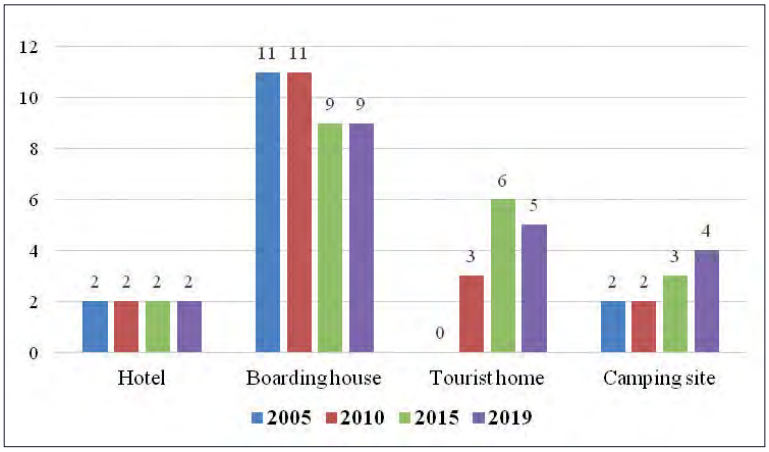

Figure 3: Number of commercial accommodation establishment by categories

Source: Edited by the authors, using HCSO data

in the physical geographical sense of the word but also in mental sense. There was not one single actor, either, from the respective area to join the activities of tourism clusters established to renew and develop the tourism products important for the Dráva Region (GONDA, T. 2013A). The commercial accommodations in the Dráva Region have not been subjects to significant developments, and so neither their quantitative nor their qualitative indices are up to the requirements by modern tourism. The recent decade can be seen as the peak of tourism developments ever implemented in the Dráva Region, tourism in the area has been awarded supports from basically each major development programme. Despite these, in the indices of the accommodations practically no development can be observed throughout the years.

On the basis of statistical data of 2019, the total number of commercial accommodations in the whole of the Dráva Region is 20, which is a figure incredibly low for a total of 136 settlements. It must also be mentioned that only 2 of these service facilities are hotels, and so no significant progress can be seen as regards quality, either.

5. TOURISM IN THE DRÁVA REGION – SUPPLY

The volume and characteristic features of tourism in the Dráva Region are the consequences of the current situation, the limited amount of commercial accommodations and tourism products. The absolute number of tourists and its changes over the years (*Figure 4*) reveal that there have been some progress in the region, induced by the developments, and the number of tourists has stabilised at around 10 thousand in recent years.

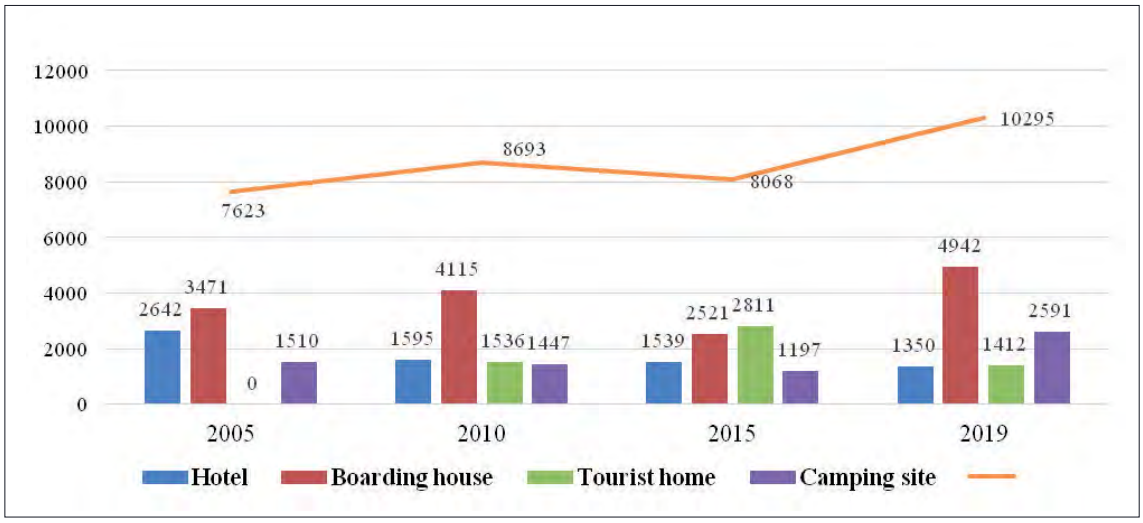

Figure 4: Tourist numbers in the Dráva Region, by categories of commercial accommodations, 2005–2019

Source: Edited by the authors, using HCSO data

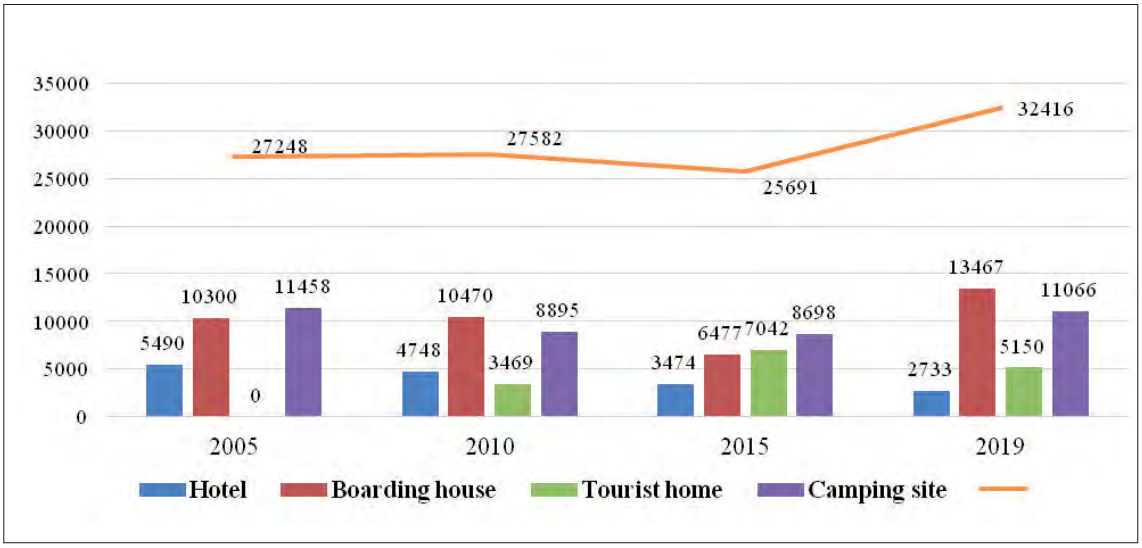

Figure 5: Guest nights spent in the Dráva Region, by categories of commercial accommodations, 2005–2019
Source: Edited by the authors, using HCSO data

The number of guest nights shows a similar increase, it has stabilised at a figure of approximately 32 thousand annually (*Figure 5*), which is nevertheless extremely low for a whole Hungarian section of a big river, in an area that involves two counties and seven micro-regions.

The number of excursionists is significantly above that of the tourists, but it cannot be supported by exact data, because, on the one hand, there is no methodology generally accepted for the estimation of the number of excursionists in an area as large as the Dráva Region, and the respective organisations rarely make any assessment like this, on the other hand. This made the authors carry out a data collection on their own, which may not have led to exact data but the information obtained is a good indication of the magnitude of the volume of excursionist in the area.

As regards spas, exact data were obtained from the managers of the establishments. The rounded numbers – without local inhabitants – are as follows: Barcs 100 thousand, Csokonyavisonta 40 thousand, Szulok 3 thousand and Sellye 4 thousand; it is a total of approximately 147 thousand. The number of people participating in kayak and canoe sport tours is estimated by the Danube-Dráva National Park Directorate to be around one thousand, whereas the numbers of passengers in pleasure cruises were received from the two companies; this is approximately 6 thousand people annually.

The number of hunters is approximately 2 thousand in a year; it is an estimation on which there was agreement by the data providers, the staff of the hunting societies and other specialised service providers. The number of anglers visiting the region is approximately 4 thousand a year: the figure is the summation of the data and estimates of the local angling society leaders and the staff of the Baranya County Association of Angling Societies.

Table 1. Volume of excursionists in the Dráva Region

Tourism product	Number of excursionists
Spa visitors	100 thousand
Those doing water sports	1 thousand
Participants in leisure cruises	10 thousand
Hunters	2 thousand
Anglers	4 thousand
Hikers in nature	3 thousand
Cyclers	1 thousand
Ancient Dráva Visitor Centre, Szaporca, Danube-Dráva National Park	16 thousand
Dráva Gate Visitor Centre, Drávaszentes, Danube-Dráva National Park	1 thousand
Participants in events	10 thousand
Total	148 thousand

Source: Edited by the authors, using own research data

It is rather difficult to estimate the number of hikers/excursionists in nature, due the limited number of hiking trails; national park staff and local experts estimated this figure to be around 3 thousand a year. The methodology used for the estimation of the number of cyclists was similar as in the case of excursionists: there are approximately a thousand people who cycle in the Dráva Region for tourism purposes.

The number of visitors to the national park evens and facilities are approximately 20 thousand by the official statistics and by estimations of the ecotourism experts of the Danube-Dráva National Park.

The summation of the calculated numbers (*Table 1*) shows that the number of excursionists arriving at the region exceeds by more than tenfold the number of tourists; the Dráva Region is a popular destination but is much more of a recreational space for the time being than a place favoured by tourists who will spend guest nights.

6. DEVELOPMENTS

An ambivalent situation has emerged in the Dráva Region as regards tourism product development, a situation that is hard to comprehend, as tourism development resources worth billions of Forints have been spent either directly or indirectly on the region, the results of which are not necessarily visible and obvious. These development projects were meant to promote the tourism of the Dráva Region in a number of ways. This approach has its raison d'être, many of the local service providers are convinced that the fragmentation of the tourism development parts of the development programmes (called Dráva Programme I, II and III and Ancient Dráva programme) were the adequate procedure. The opposites of this approach, the other part of the local service providers say, also with acceptable reasons, that investments should be focused on one selected central product or a few of them, dynamising the tourism of the Dráva Region this way (Széchenyi Plan I). Both tourism development methods, actually, can work and are applied in broad circles, the problem was not caused by the method chosen but by the process of the implementation. The concepts mentioned above were not consistently used but in a rotation, on the one hand, and the respective projects were not coordinated, on the other hand; what made it event worse was the total negligence of the constraints of the environment (CSAPÓ, J. – MARTON, G. 2010).

In the first phase of developments, in the framework of the support scheme called Széchenyi Plan I, spas were developed in the health tourism centres of the Dráva Region, which was a significant progress. These were followed by the Dráva projects implemented in the framework of the Hungarian National Development Plan I and Plan II, involving several products, following the principle of complex territorial development, but not one product was developed with a focus on each of the supply elements. The tourism development part of the most recent development scheme, the Ancient Dráva project follows the previous territorial principle. The investments might have been appropriate in themselves, but three programmes in just ten years, with new development foci each time and a minimum overlap with the previous ones could not lead to the breakthrough so much desired. That would have required intensive project coordination. The third problem was the negligence of the elements of the environment – like societal factors or the structural problems of the accommodations that were factors blocking the achievement of the results of the developments. Accommodation developments implemented in the region have been relatively continuous, despite the fact hat they have been typically financed from private resources or individual project support schemes. The basic problem was and still is the lack of a single central financial resource available that could dynamise the development of accommodations in the region both in quantitative and qualitative sense, whereas the experiences of the last decade prove that the service providers of the region are unable on their own to create the supply of accommodations that can meet the demand. This is a factor that is a direct bottleneck in the development of tourism in the region. No significant growth can be seen in the number of units, a specific increase can only be observed in their capacity. Financing from own resources was enough for the service providers of the region to keep their existing quality level or to improve that to a limited extent. Another problem is that certain areas are still void of any accommodation, they are white patches on the map, for example some parts of the Sellye and the Siklós District, parallel to the concentration of several service providers in the health tourism centres of the region and their hinterlands. The latter process is natural but the former

should be remedied as soon as possible, and it is only possible with the inclusion of external resources. Quality developments have avoided the commercial accommodations of the Dráva Region so far. No hotel has been established to date, and the majority of boarding houses hardly meet the requirements of their category. Consequently, tourists arriving at the region cannot stay at high quality accommodations even if they want to. It is a natural process than that was mentioned as a complaint by several local service providers: certain segments of the demand spend their time in the region but stay in accommodations outside that, for example in Harkány or Nagyatád.

A new development chance for the region was the accession of Croatia to the European Union, and a new momentum can be given by its joining the Schengen zone that will result in the elimination of the border in the physical sense. In the years prior to the accession there had already been a joint cross-border cooperation programme with the participation of the two countries: it was the IPA Hungary–Croatia CBC programme. Tourism had a significant share from the projects in all there rounds of the tenders:

- for the first project call, 4 ecology-focused projects and a few tourism development projects were submitted (1 in gastronomy tourism, 1 in health tourism, 1 in green tourism, 1 in tourism planning and 1 in cultural heritage), the total allocations to which reached 49.53% of all support demands;
- the respective figures of the 2nd call for tender were as follows: 5 projects on ecology and 7 on tourism (2 ecotourism, 2 cultural heritage, 2 catering and 1 tourism planning) – with 24.18% of all support allocations absorbed by tourism;
- the same figures of the 3rd call for tender are as follows: 1 ecology-focused and 67 tourism projects (including 10 cycling tourism, 7 ecotourism, 2 tourism planning, 2 tourism marketing, 2 cultural heritage, 2 enological tourism, and also gastronomy tourism and the development of tourism infrastructure) – with 88.89% of the total support sum spent on tourism.

The next round following Croatia's EU accession, the 2014–2020 Interreg V-A Hungary–Croatia Cooperation Programme received a total of 162 projects submitted, of which 139 were supported, including 17 tourism projects (9 in the category 'tourism attraction development' and 8 in 'theme routes and other tourism products'); municipalities, businesses, associations were among the supported entities. Almost half of the total support sum, 46.6% was awarded to projects in the first tourism topic and another 12.6% in the second one; the third category with significant support share is also indirectly linked to (eco)tourism, as financial support in this category was awarded for the development of the ecological conditions and biodiversity in the border region (www.huhr-cbc.com).

Tourism development thus remained a selected priority in the development of the region. The impressive numbers, however, have not yet led to a positive situation as regards the development of tourism in the area. ČELAN, T. J. (2021), with substantial personal experience in the issue of cross-border joint tourism development in the respective area, identified the major problems in this respect as follows:

- the region's high potential for developing tourism is set back by the permeability of the border, which is very low (and tourism development programmes are too small in financial terms to influence the problem);
- the majority of the projects have very low real cross-border effect (there is few co-operations that are real cross-border projects);
- many barriers for co-operation exist, from poor permeability of the border to the language barrier;
- co-operation is intense in areas where there are border crossings, only, not much elsewhere; the situation with the concentration of the funding is the same (ČELAN, T. J. 2021).

Despite the significant amounts of financial support sand the cross-border cooperations implemented so far, some regions are now worse off than before the start of implementation of the programme (ČELAN, T. J. 2021). Of course this is not only the consequence of mismanaged tourism development or missing tourism cooperations, but a better management of tourism projects in the Hungarian areas of the respective region or of cross-border tourism projects could/should have resulted in a more advantageous situation.

7. SUMMARY

The basic lessons that can be leant from the development projects of the recent years, decades (or from their outcomes that were failure most of the times), which can also be taken into consideration at tourism developments in cross-border regions in similar situation (e.g. North Hungary–East Slovakia, or North Great Plain–Transcarpathia) are as follows:

- Good intention and decisions are not enough in themselves; they arte futile if no adequate, consistent and professional management is there (foundation of the right management organisation, development of the critical elements of the environment, and in the first place the coordination and harmonisation of projects);
- No success is possible without the involvement of the local community, their indifferent or, what is worse, hostile attitude can doom even the most painstakingly and carefully designed project to failure;
- One should develop what the endowments allow and not what may be fashionable or attractive – in the Dráva Region for example it is cycling and ecotourism that should be lead products, complemented by angling, hunting, kayaking/canoeing and traditional hiking in nature;
- The tourism potential offered by the Dráva River with its natural endowments should be more intensively and better utilised. This necessitates the revision of the present practice of nature protection and may be given a new momentum after Croatia's joining to the Schengen zone.

In the authors' opinion, catching up and economic development of the region, and also its population retention capacity can be greatly promoted by the development of tourism. The improvement of the results requires the coordination of the developments at strategic level, projects must be built upon each other and the synergies among the different development projects must be reached, so that tourism should be a connecting and not a disconnecting element in the life and development of the Hungary–Croatia cross-border region.

REFERENCES

1. Bognár, A. – Marton, G. (2010): A Dráva-mente turizmusfejlesztési lehetőségei (Possibilities of tourism development in the Dráva Region). – In: Görcs N. L. – Pirisi G. (eds.): Tér – Tálentum – Tanítványok II. – PTE TTK Földrajzi Intézet; PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, pp. 277–287.
2. Čelan, T. J. (2016): An analysis of the latest trends of the complex development of the Croatian-Hungarian border area. HUNGARIAN GEOGRAPHICAL BULLETIN 65: 1 pp. 43-56. DOI: 10.15201/hungeobull.65.1.4
3. Čelan, T. J. (2021): Tourism as a Disconnecting Element of the EU Funded Hungary–Croatia Cross-border Co-operation. MODERN GEOGRÁFIA 16: 1 pp. 23-35. DOI: 10.15170/MG.2021.16.01.02
4. Csapó, J – Čelan, T. J. – Trócsányi, A. (2015): A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013) (Impacts of Cross-Border Cooperations on Territorial Development in the Light of the Planning Mechanisms of the European Union: Example of the Hungarian–Croatian Border Section, 2007–2013). TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INNOVÁCIÓ 9: 2 pp. 22-31. DOI: 10.17649/TET.33.2.3148
5. Csapó, J. – Marton, G. (2010): Potential and Reality: Tourism Development as a Possible Source of Regional Management in the Drava Area, Hungary. GEOGRAPHICA TIMISIENSIS, 19.(1.), pp. 89–98.
6. Csapó, J. – Aubert, A. – Marton, G. (2011): The Role of Health Tourism in the Hungarian Small and Medium Sized Towns. – In: Jezek, J. – Kanka, L. (eds.): Competitiveness and sustainable development of small towns and rural regions in Europe. University of West Bohemia, Pilsen, pp. 29–39.
7. Csapó, J. – Marton, G. – Aubert, A. (2011): The aspects of tourism development in the Ormánság (Hungary) with a special attention on the possibilities of internal integration. – The role of tourism in territorial development 2011. (4.), pp. 40–49.
8. Gonda, T. (2014): A helyi termék turisztikai hasznosítása – a vidékfejlesztés új lehetősége (Potential Use of Local Products in Tourism – New Ways for Rural Development). A FALU 29:(1) pp. 17-23.
9. Gonda, T. (2013): A Dél-Dunántúli turisztikai régió meghatározó turisztikai termékeinek az újra pozicionálása a turisztikai klaszterek segítségével (Repositioning of the Dominant Tourism Products of the South Transdanubian Tourism Region with the Assistance of Tourism Clusters). NFA FÜZETEK 3:(2) pp. 19-29.

10. Gonda, T. – Csapó, J. (2013): New territorial organization of tourism: tourism clusters, case study: the South Transdanubian cultural tourism clusters (Hungary) ACTA GEOGRAPHICA UNIVERSITATIS COMENIANAE 56:(2) pp. 125-137.
11. Gonda, T. – Raffay, Z. – Spiegler, P. (2016): Az ökoturizmus fejlesztési lehetőségei és irányai a Dél-Dunántúli Ökoturisztikai Klaszter eredményei tükrében (Development Possibilities and Directions of Ecotourism, As Reflected by the Achievements of the South Transdanubian Ecotourism Cluster). TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK 1: 1 pp. 4-18., 15 p.
12. Gredičak, T. (2018): Strategic management of tourism and cultural resources in the development of local entrepreneurship with good practice examples in Koprivnica-Krizevci county. Podravina. Vol. 2018, No. 34. PODRAVINA Volumen 17, broj 34, Str. 94 - 107 Koprivnica
13. Horváth, A. (2019): The Analysis of the Eco-Touristic Accommodation Labelling in Hungary and Croatia. TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK 4: 1-2. special ed. pp. 114-121., 8 p. DOI: 10.15170/TVT.2019.04.ksz1-2
14. Karancsi, Z. – Hornyák, S. – Szalma, E. – Oláh, F. – Korom, A. – Horváth, G. – Győri, F. (2020): A Tisza arcai, avagy a vízparti tájkép, mint turisztikai vonzerő - nem csak vízitúrázóknak: Egy táj- és környezetesztétikai értékelőmódszer bemutatása (Faces of the Tisza River, or Riverbank Landscape as a Tourism Attraction – Not Only for Water Sport Lovers: Introduction to a Landscape and Environmental Aesthetic Assessment Method). TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK 5: 2 pp. 4-14., 11 p. DOI: 10.15170/TVT.2020
15. Lóczy D. – Gál-Balogh, R. – Prokos, H. (2016): Ártérhelyreállítási lehetőségek a Dráva magyarországi szakaszán (Floodplain Restoration Potential Along the Hungarian Reaches of the Dráva River). ACTA CLIMATOLOGICA ET CHOROLOGICA, 50/b, pp. 63-75.
16. Marosi, S. – Somogyi, S. (eds.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere I. (Register of the Physical Geographical Micro-regions of Hungary I) – Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 140–152.
17. Marton, G. – Raffay, Z. – Prisztóka, Gy. – Raffay, Á. – Kiss, R. (2016): A Dráva-mente, mint határmenti, perifériкus tér turizmusfejlesztésének problémái (Tourism Development Issues in the Dráva Region, a Peripheral Border Area). TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK 1: 2 pp. 34-48., 15 p.
18. Mehring-Tóth, Sz. (2017): Egy helyi TDM szervezet működése és társadalmi tőkéje Baranya megyében (Operation and Social Capital of a Local TDM Organisation in Baranya County). TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK 2: 1 pp. 4-17., 14 p.
19. Pálfi, A. – Aubert, A. (2019): Tourism Destination Management Organisations in the South Transdanubia Region. TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK 4: 1-2. klsz pp. 94-104., 11 p. DOI: 10.33538/TVT.1904.ksz1-2.8
20. Rudl, J. (2009): Demográfiai folyamatok az Ormánságban (Demograpgy Processes in the Ormánság Area). – In: Reményi P. – Tóth J. (eds.): Az Ormánság helye és lehetőségei. – Publikon Kiadó, Pécs, pp. 252–279.
21. Zsiboracs, H. – Pintér, G. – Palyi, B. – Bali, L. (2014): Photovoltaics systems on the two banks of Drava river. Podravina: CASOPIS ZA MULTIDISCIPLINARNA ISTRAZIVANJA 13: 26 pp. 173-182., 10 p.

ONLINE SOURCES

1. Official website of the Hungarian Central Statistical Office (Központi Statisztikai Hivatal): http://www.ksh.hu/
2. Website of the three rivers bicycle route: www.kerekparut.com
3. Awarded projects in the Interreg V–A Hungary–Croatia Cross-border Cooperation Programme, 2nd call for tenders: http://www.huhr-cbc.com/hu/hirek/masodik-palyazati-felhivas---nyertes-projektek/297

SAŽETAK

Područje uz rijeku Dravu jedno je od najsiromašnijih područja u Mađarskoj, no ujedno i jedno od najbogatijih s obzirom na svoja prirodna bogatstva, a može se pohvaliti kako baštinom, tako i etnografskim vrijednostima. Također, suradnja sa susjednom Hrvatskom pruža mogućnost za dodatni zamah u razvoju ovoga područja (to je mogućnost koja je do danas nedovoljno iskorištena i u nekim slučajevima prilično loše upotrjebljena). Usprkos ogromnim iznosima financijske potpore, samo su izletnici privučeni u ovo područje u relativno značajnom broju, dok je broj turista i noćenja i dalje vrlo nizak. Potencijal turizma u ruralnom razvoju prepoznat je već prije dosta vremena u Mađarskoj, a smatra se posebno važnim alatom u područjima hendikepiranim sa socijalno-ekonomskog aspekta gdje su prilike ili druge ekonomske aktivnosti male. Granična područja, koja su izolirana, često su na određeni način hendikepirana, što im je omogućilo da sačuvaju one prirodne i kulturne vrijednosti koje bi mogle biti temelj posebnih vrsta nemasovnog turizma (ekoturizam i druge aktivnosti zelenog turizma). Područje uz Dravu, uključujući jednu od najzloglasnijih i najsiromašnijih mikroregija u Mađarskoj, Ormánság, dobar je primjer takvog područja. U radu se analiziraju problemi i daju preporuke za unapređenje turističke suradnje.

THE IMPORTANCE OF INNOVATION AND ITS FINANCING METHODS FOR SMES IN PODRAVINA REGION

VAŽNOST INOVACIJA I NJIHOVIH METODA FINANCIRANJA ZA MALA I SREDNJA PODUZEĆA U PODRAVINI

Professor Dinko PRIMORAC, PhD
University North
Trg dr. Žarka Dolinara 1
Koprivnica, Croatia
dinko.primorac@unin.hr

Primljeno / Received: 27. 1. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Pregledni rad / Review
UDK / UDC: 334.012.61-022.51(497.525Podravina)
334.012.61-022.55(497.525Podravina)
[658.1+005.591.6] (497.5)

ABSTRACT

Nowadays, in modern and turbulent business environment, it's very hard for SMEs to prevail everyday challenges' without introducing innovations in their business models. However, innovations are usually not cheap or easy to implement. Moreover, not all entrepreneurs have possibility and knowledge to access all possible ways of financing for SMEs innovations. Therefore, the aim of this paper is to examine how do SMEs use financing methods for their innovations in northern part of Croatia - Podravina region. An empirical research is conducted with intention to analyze how do SMEs finance their innovations and whether they use own ways of financing or some sort of EU funds or state agencies. It is very interesting to observe that majority of analyzed SMEs still use old-fashioned ways of innovations financing, even though there are very cheap and very assessable ways of financing at their reach.

Ključne riječi: financiranje, inovacije, Podravina, malo i srednje poduzetništvo (SMEs)
Key words: financing, innovations, Podravina region, small and medium enterprises (SMEs)

1. INTRODUCTION

Innovation consists of processes that create any sort of added value to an organization. Furthermore, it creates added value to its suppliers and customers through the development of new processes, new business solutions, products and services, and commercialization methods.[1] Moreover, innovation is method in which company stops doing what it used to do and doesn't do it anymore. Innovation is a system of development and production of innovative products and services. It is development is a structured process of collecting, evaluating and selecting ideas all the way to its commercialization.

By analyzing modern literature, we can realize that many authors understand innovation as a result of a new or substantially improved product, process or service. Product innovation is the process of bringing to market a new or significantly improved physical product or service in terms of characteristics such as the capabilities of the product or service, its adaptability to the user, components or subsystems. It is the result by which an idea or invention is turned into a commercial good or service for the market. Process innovation is the application of a new or significantly improved production process, product distribution method, or support activities for products and services. Process innovati-

[1] Rutherford M.W., Holt D.T.,(2007), *Corporate entrepreneurship: An empirical look at the innovativeness dimension and its antecedents,* Journal of Organizational Change Management, Vol. 20, No. 3

ons typically lower costs and / or increase the quality of production of existing products or service provision.[2]

Innovation is not an invention or a discovery. Invention is the precursor of innovation; it is the result of research activity. It appears as an idea, a sketch for new processes, products, etc.[3] An innovation can be a new product or service, an administrative system or a new plan, and a program that applies to company employees. Innovation can be seen as an invention only at the moment when it is placed on the market or the production process is changed for the first time. Innovation is the design and development of something new, unknown and non-existent, which will establish a new configuration between old, known and existing elements.[4] Innovation is a change of creativity, and often involves the coordinated activity of several groups of people to develop something new and useful in the function of achieving organizational goals.[5]

Innovations are most often divided into radical and incremental. Radical innovations are solutions that are new, pioneering, original and revolutionary on a global scale. Such innovations change the way we think and use, and can sometimes cause a strategic break in the company, changing the company and the industry to which the company belongs.[6] On the other hand, there are incremental or small innovations that represent constant small improvements that refine and expand business processes, products and services.[7] We live in an era where business takes place under the influence of a high degree of change in all areas. In such conditions, innovation becomes a prerequisite for business success, but also for survival. This is the reason why innovation has become one of the most important topics in business systems around the world, related to all business segments and all parts of the organization. In order for a company to survive, innovation needs to be maximized.[8] There are companies with a small number of innovations per year, all the way to those where changes happen every couple of weeks or days. At a low level of innovation there are no unknowns, change needs to be made, unlike high level where we have a situation where something needs to be changed in a radical way.

The intention of this paper is not only to show the importance of innovations, but to show difficulties that companies face in order for finance innovation. It is well known that today's world is changing rapidly and in order to survive companies much change or adopt. However, majority of companies have difficulties to finance innovations due to lack of resources or lack of knowledge about financing possibilities. This paper shows how do companies in Podravina region finance their innovations and what problems do they face.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The measuring instrument, the survey questionnaire, for the purposes of this research is consisted by a set of questions answered by company owners or members of the company's management board. Responders expressed their agreement or disagreement with the stated statements in the Likert's

---

2 Shepard H.A., (1967), *Innovation-resisting and innovation-producing organizations*, Journal of Business, Vol. 40, No. 4

3 Drucker P., (1964), *Managing for results*, HarperCollins Publishers, New York

4 Utterback J.M., (1971), *The Process of Technological Innovation Within the Firm*, Academy of Management Journal, Vol. 14, No. 1, str. 77.; 2) Lee L.T., Sukoco B.M., (2007), *The Effects of Entrepreneurial Orientation and Knowledge Management Capability on Organizational Effectiveness in Taiwan: The Moderating Role of Social Capital*, International Journal of Management, Vol. 24. No. 3

5 Khandwalla P.N., (2006), *Tools for Enhancing Innovativeness in Enterprises*, The Journal for Decision Makers, Vol. 31., No. 1

6 Zhao F., (2005), *Exploring of the synergy between entrepreneurship and innovation*, International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research, Vol. 11, No. 1

7 Fučkan Đ., (2010), *Poimanje inovacija, invencija i kreativnosti; mjesto i uloga inovacija u procesu cjelovitog planiranja*, Ekonomski fakultet – Zagreb, Zagreb

8 Zhao F., (2005), *Exploring of the synergy between entrepreneurship and innovation*, International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research, Vol. 11, No. 1.

Picture 1. Map of Croatian region Podravina
Source: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48932

five-point scale. The statements used in individual measurement scales are either originally developed for the purposes of this paper, or reworked and adapted from already existing measurement scales that can be found in previous scientific research.

Empirical research was conducted on three samples. The sample was defined as one of Croatian regions called Podravina in which the respondents were surveyed. Moreover, Podravina region was divided into three major city areas; Ludbreg city area (Area 1), Koprivnica city area (Area 2), Đurđevac city area (Area 3). The sample of companies, which was taken for this research, was random and the survey questionnaire was sent to the addresses of 100 companies in each of the selected regions. In the period of 50 days, after the beginning of the primary research, 86 completed questionnaires were received from Area 1, 68 completed questionnaires were received from Area 2, and 57 companies from Area 3 responded to the questionnaire.

During the data analysis, descriptive statistics methods, inferential statistics methods, and selected multivariate analysis methods were applied.[9] Descriptive statistics methods were used for the purpose of calculating basic descriptive-analytical quantities or parameters such as; arithmetic mean, mod, median. Moreover, the measure of dispersion, i.e., standard deviation and the measure of asymmetry were used in the research. The values of the nominal variables are shown through both absolute and relative frequencies, i.e., percentages.

3. RESEARCH ANALYSIS

In the Chart 1. we can see the structure of analyzed companies in Podravina regions by its economic activities. In the research an economic activity is divided into major areas; agricultural production, manufacturing production, construction, trade, transportation, real estate business, tourism, education, and other. We noticed that in all Areas the dominant economic activity is agricultural production. However, for the Area 3 agricultural production is the most dominant. It is interesting to notice that constructions present the less dominant activity in analyzed companies.

In the Chart 2. we can see the structure of analyzed companies by its operating markets. In the research an operating market is divided into major areas; local market, national market, regional market which include all ex. Yugoslavia countries, EU-28 market, and international market. We see that in Area 3 majority of companies are adapted for markets that are wider than national market. Moreover, we see that only 18% companies responded to operate in local or regional market, which conclude its influence

9 For dana analysis statistic program SPSS20 was used.

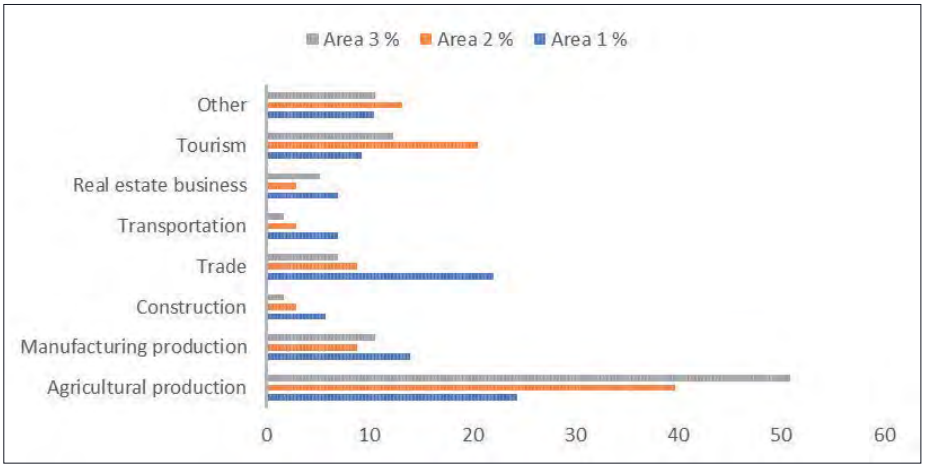

Chart 1. Economic activities of analyzed companies

Source; author's research

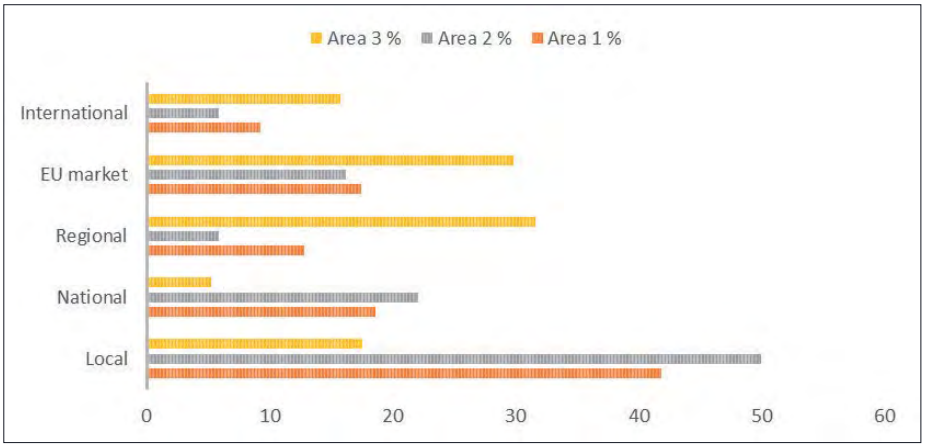

Chart 2. Economical activities in selected operating markets

Source; author's research

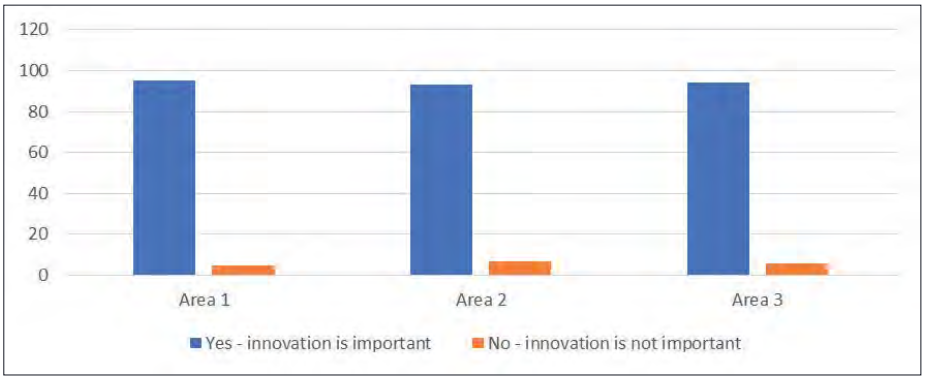

Chart 3. The importance of innovation for business operations

Source; author's research

by foreign economies. On the other hand, in Area 2 almost 50% od companies operate in local market and only 8% in regional market.

When we analyze the conducted research, we can see in Chart 3. that the majority of respondents, from all three analyzed Areas, believe that innovation is an important factor in business operations.

This statement is confirmed in Table 1. by the Hi-quadrant test. Moreover, we see that Pearson's Hi-quadrant is not significant (0.445) since the empirical level of significance (0,78763) is significantly above the theoretical one.

In the survey the respondents were asked to evaluate how much each statement describes the business practice of their company on a scale from 1 to 5. The aim of this question was to determine in which sectors of business operations the company is trying to implement innovations. In Tables 2,3, and 4 we see that the possible ways of innovations were defines as: A - the company places emphasis on

	Value	s.s.	p – value
Pearson Hi-quadrant	0,445	2	0,78763
Likelihood Ratio	0,467317	2	0,7956
Linear-by-Linear Association	0,146781	1	0,715771

Table 1. Hi – quadrant test; the importance of innovation for business operations

Source: author's research

The ways of innovation	N	Min	Max	Mod	Arithmetic mean	Standard deviation	Asymmetry coefficient
A	86	1	5	4	3,05	1,360	-0,211
B	86	2	5	5	4,12	0,908	-0,652
C	86	1	5	5	3,90	1,073	-0,786
D	86	2	5	5	3,98	0,981	-0,433
E	86	1	5	1	2,15	1,145	0,616

Table 2. Descriptive analysis of company innovations in Area 1

Source: author's research

The ways of innovation	N	Min	Max	Mod	Arithmetic mean	Standard deviation	Asymmetry coefficient
A	68	1	5	3	2,88	0,806	0,322
B	68	1	5	3	3,65	0,839	-0,107
C	68	1	5	4	3,67	0,846	-0,290
D	68	1	5	3	3,69	0,860	-0,062
E	68	1	4	2	2,45	0,960	0,068

Table 2. Descriptive analysis of company innovations in Area 2

Source: author's research

The ways of innovation	N	Min	Max	Mod	Arithmetic mean	Standard deviation	Asymmetry coefficient
A	57	2	4	2	2,83	0,798	0,317
B	57	1	5	4	3,58	0,838	-0,472
C	57	1	5	4	3,68	0,775	-0,246
D	57	1	5	4	3,51	0,651	-0,563
E	57	1	5	3	2,51	0,978	0,004

Table 3. Descriptive analysis of company innovations in Area 3

Source: author's research

research and development, B - the company places emphasis on new ways of customer relations, C - the company places emphasis on employee's motivation to come up with new ideas, D - the company places emphasis on the new possibilities in the field of exploring new potential markets, E - the company places emphasis on reducing operating costs and increasing its competitiveness.

In Table 2. we see that most of responders in Area 1 agree with statement B that the company places emphasis on new ways of customer relations, e.g., arithmetic mean is 4,12 and the most common grade is 5. Furthermore, it is interesting to notice that none of responders did not answer with grade 1 for statements B and D.

In Table 2. we see that most of responders in Area 2 agree with statements C and D e.g., arithmetic means are 3,69 and 3,67. Furthermore, it is interesting to notice that all of responders answer with grade 1 for statements all the statements.

In Table 3. we see that most of responders in Area 3 agree with statement C e.g. arithmetic means are 3,68 the most common grade is 4. Furthermore, it is interesting to notice that none of responders answer with grade 1 for statements A.

After a descriptive analysis of innovation in all Areas Table 4. compares the obtained results. The lowest average score in all three samples was given for the claim that the company places emphasis on reducing operating costs and increasing its competitiveness. Furthermore, it was found that companies, from all three analyzed regions, generally do not have a negative attitude towards emphasis on research and development. Respondents, from all three analyzed regions, gave high average scores to claims that

		Sum of squares	s.s.	Middle of squares	F - ratio	p-value
A	Between groups	2,377	2,0	1,188	1,237	0,292
	Inside groups	295,919	308,0	0,961		
	Total	298,296	310,0			
B	Between groups	15,452	2,0	7,726	10,507	0,000
	Inside groups	226,484	308,0	0,735		
	Total	241,936	310,0			
C	Between groups	3,202	2,0	1,601	2,024	0,134
	Inside groups	243,647	308,0	0,791		
	Total	246,849	310,0			
D.	Between groups	10,083	2,0	5,041	7,300	0,001
	Inside groups	212,702	308,0	0,691		
	Total	222,785	310,0			
E	Between groups	6,782	2,0	3,391	3,273	0,039
	Inside groups	319,141	308,0	1,036		
	Total	325,923	310,0			

Table 4. ANOVA - differences and similarities in innovation between companies

Source: author's research

the company places emphasis on the new possibilities in the field of exploring new potential markets, that the company places emphasis on employee's motivation to come up with new ideas, that the company places emphasis on new ways of customer relations.

When we analyze the data related to the financing of innovation in Chart 4., we notice that the expenditures for financing innovative activities in most companies, in all three analyzed regions, amounted up to 10,000 euros (61 percent in Area 1, 69 percent in Area 3 and 64 percent in Area 2).

Moreover, in Area 2 the average share of companies whose expenditures for financing innovations were up to 50,000 euros is 34 percent, while in Area 1 the average number of companies allocated above 100,000 euros is about 20 percent. In Area 2, no company allocated more than 100,000 euros, while in Area 1 there were 4.5 percent of such companies, and in south region 3.2 percent.

The Hi-square test in Table 5. also points to significant differences between regions with regard to the level of expenditures for financing innovations.

When we analyze sources of funding for innovation in Chart 5. we see that companies from all three analyzed regions combine different sources of funding but in different proportions. The most common

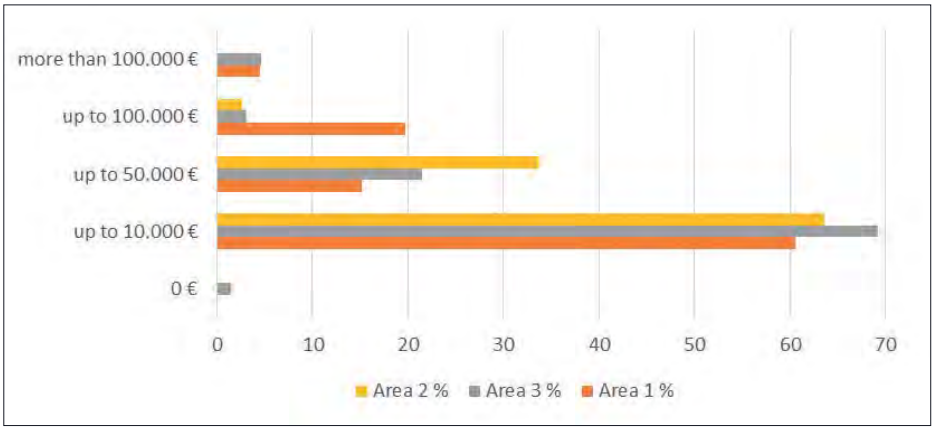

Chart 4. Expenditures for financing innovative activities

Source: author's research

Table 5. Hi – quadrant test; expenditures for financing innovative activities

	Value	s.s.	p - value
Pearson Hi-quadrant	27,204	8	0,000652
Likelihood Ratio	28	8	0,000474
Linear-by-Linear Association	4,85	1	0,027619

Source: author's research

Table 6. Hi – quadrant test; received aid for innovation

	Value	s.s.	p - value
Pearson Hi-quadrant	6,070	2	0,048
Likelihood Ratio	7,046	2	0,030
Linear-by-Linear Association	0,126	1	0,722

Source: author's research

source of financing, for companies in all three regions, are banks' own funds and loans. A very small share of companies in both Area 2 (2.6 percent) and Area 1 (7.7 percent) use supplier loans as a source of financing. However, it is interesting to note that in Area 3 this method of financing innovation is practiced by as many as 18.5 percent of companies that have introduced innovation. Financing of innovations through leasing is practiced by 20 percent of companies in Area 1, 13 percent in Area 3, while in Area 2 this source is used by as many as 31 percent of companies.

When analyzing possible state or EU aid for introduced innovations in companies, we can see in Chart 6. that in Area 1 about 19 percent of the total number of companies that developed innovation received state/EU aid, in Area 2 only about 8 percent, and in Area 3 about 16 percent.

The significant statistical differences among analyzed areas is confirmed by the Hi-square test in Table 6. The value of Pearson Hi – quadrant is 6,070 and likelihood radio is 7,046. Moreover, the value of Linear-by-Linear association is 0,126.

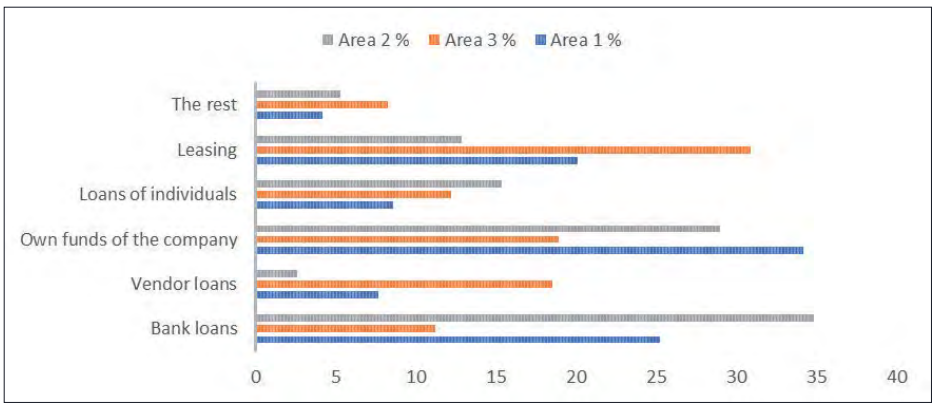

Chart 5. Possible sources of funding for innovative activities

Source: author's research

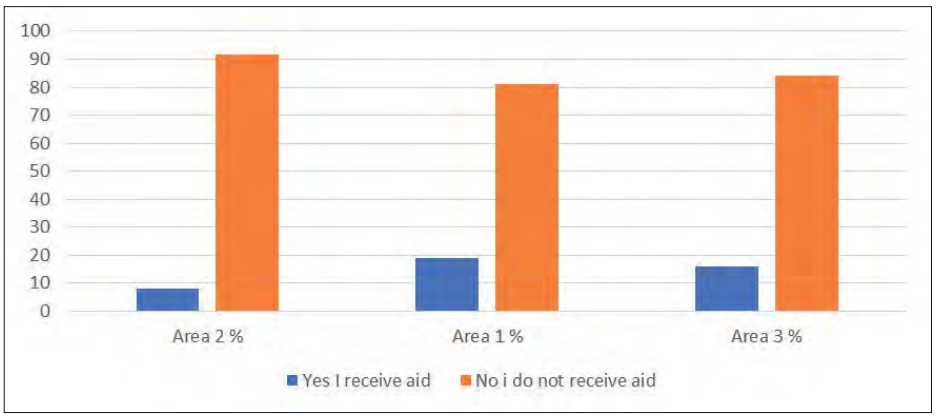

Chart 6. Received aid for innovation

Source: author's research

4. CONCLUSION

Nowadays, in modern and turbulent business environment, it's very hard for SMEs to prevail everyday challenges' without introducing innovations in their business models. However, innovations are usually not cheap or easy to implement. Moreover, not all entrepreneurs have possibility and knowledge to access all possible ways of financing for SMEs innovations. Therefore, the aim of this paper is to display if SMEs care about innovations and how do SMEs finance their innovations. Therefore, an empirical research is conducted in three separated parts of Croatian regions named Podravina.

Through the conducted research it is clearly established that the vast majority of respondents perceive innovation as a very important link for their business performances. However, it is very interesting how do responders perceive the importance of each of the types of innovation presented. The lowest average score in all three samples was given for the claim that the company places emphasis on reducing operating costs and increasing its competitiveness. Furthermore, it was found that companies, from all three analyzed regions, generally do not have a negative attitude towards emphasis on research and development. Respondents, from all three analyzed regions, gave high average scores to claims that the company places emphasis on the new possibilities in the field of exploring new potential markets, that the company places emphasis on employee's motivation to come up with new ideas, that the company places emphasis on new ways of customer relations.

On the other hand, if we compare expenditures for financing innovative activities, we see that each area has it owns regularities. Expenditure for financing innovative activities amounted up to 10,000 euros is leading in all three regions. However, in Area 2, the average share of companies whose expenditures for financing innovations were up to 50,000 euros, is 34 percent. In Area 1 the average number of companies allocated above 100,000 euros is about 20 percent. In Area 2 no company allocated more than 100,000 euros, while in Area 1 there were 4.5 percent of such companies, and in Area 3 is 3.2 percent. We can conclude that there are significant differences in expenditures for financing innovative activities between analyzed regions. Furthermore, the results regarding different sources of funding are very interesting; we see that in every region companies used different sources of funding.

However, the most shocking result from the research is that majority of analyzed companies do not use state or EU aid for their innovations. It is very hard to say 100% sure why is that, e.g., Croatia as EU member has all privileges to use all EU funds. Therefore, SMEs should use all means available in order to improve business performances. It can certainly be argued that all participants in business society (SMEs, state agencies, EU agencies, etc.) should put all the effort to educate SMEs in order to take much more benefits for available funds.

BIBLIOGRAPHY

1. https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48932 (prestupljeno; 01.03.2021.)
2. Fučkan Đ., (2010), *Poimanje inovacija, invencija i kreativnosti; mjesto i uloga inovacija u procesu cjelovitog planiranja*, Ekonomski fakultet – Zagreb, Zagreb
3. Drucker P.,(1964), *Managing for results*, HarperCollins Publishers, New York
4. Khandwalla P.N., (2006), *Tools for Enhancing Innovativeness in Enterprises*, The Journal for Decision Makers, Vol. 31., No. 1
5. Rutherford M.W., Holt D.T.,(2007), *Corporate entrepreneurship: An empirical look at the innovativeness dimension and its antecedents,* Journal of Organizational Change Management, Vol. 20, No. 3
6. Shepard H.A.,(1967), *Innovation-resisting and innovation-producing organizations*, Journal of Business, Vol. 40, No. 4
7. Škrtić, Marica., Primorac, Dinko., Mikić, Mihaela., (2015) Od ideje do realizacije poduzetničkog projekta, Varaždin: Sveučilište Sjever
8. Utterback J.M.,(1971), *The Process of Technological Innovation Within the Firm*, Academy of Management Journal, Vol. 14, No. 1, str. 77.; 2) Lee L.T., Sukoco B.M., (2007), *The Effects of Entrepreneurial Orientation and Knowledge Management Capability on Organizational Effectiveness in Taiwan: The Moderating Role of Social Capital*, International Journal of Management, Vol. 24. No. 3
9. Zhao F., (2005), *Exploring of the synergy between entrepreneurship and innovation*, International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research, Vol. 11, No. 1

SAŽETAK

U današnjem modernom i turbulentnom poslovnom okruženju malim i srednjim poduzećima vrlo teško je prevladati svakodnevne izazove bez uvođenja inovacija u svoje poslovne modele. Međutim, inovacije uobičajeno nisu jeftine te ih nije jednostavno implementirati. Štoviše, nemaju svi mali i srednji poduzetnici mogućnost i znanje za pristup svim načinima financiranja inovacija. Stoga, cilj ovog rada je ispitati kako SMEs koriste metode financiranja za svoje inovacije u sjevernom dijelu Hrvatske, tj. u području Podravine. Empirijsko istraživanje provodi se s namjerom da se analizira kako SMEs financiraju svoje inovacije, te koriste li se vlastitim izvorima financiranja ili EU fondovima/državnim agencijama. Vrlo je zanimljivo primijetiti da se većina analiziranih SMEs i dalje koristi staromodnim načinima financiranja inovacija, iako su im na raspolaganju vrlo jeftini i vrlo pristupačni načini financiranja.

SREDNJOVJEKOVNO NASELJE PETROVAC KOD VIROVITICE

MEDIEVAL SETTLEMENT PETROVAC NEAR VIROVITICA

Robert ČIMIN
Doktor znanosti arheologije
Muzej grada Koprivnice
Trg dr. Leandera Brozovića 1
48000 Koprivnica
ravnatelj@muzej-koprivnica.hr

Primljeno / Received: 12. 3. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC

SAŽETAK

Na sjevernom području grada Virovitice u jesen 2016. godine provedena su zaštitna arheološka iskopavanja na novopronađenom lokalitetu Petrovac, a u sklopu aglomeracije Virovitica na trasi Sabirnog kolektora Jug (FK-7). Radovi Muzeja grada Koprivnice pružili su saznanja o višeslojnom naseobinskom položaju koji je zaposjedan tijekom mlađega željeznoga doba (1. stoljeće pr. Kr.), potom na početku ranoga srednjega vijeka (6. stoljeće) i završno na prijelazu razvijenoga prema kasnom srednjem vijeku (13. – 14. stoljeće). U posljednjem zaposjedanju zanimljiv je upravo toponim lokaliteta kao ostatak nestalog naselja Petrovac (Petrowcz) u srednjovjekovnoj županiji Virovitica kakav je očuvan na tzv. francjozefinskoj izmjeri iz druge polovine 19. stoljeća i suvremenim hrvatskim topografskim kartama. Takva situacija omogućuje izjednačavanje položaja istraženog dijela naseobinskog lokaliteta s povijesno zapisanim srednjovjekovnim naseljem iz čega je razvidno da Osmanlije tijekom više od stoljeća boravka u Virovitici (1552. – 1684.) nisu bitnije utjecali u lokalnu memoriju na nekadašnja okolna naselja koja je prenesena sve do današnjih dana.

Ključne riječi: Virovitica, arheologija, topografija, razvijeni srednji vijek, naselje, keramika
Key words: Virovitica, archaeology, topography, High Middle Age, settlement, ceramic finds

UVOD

Arheološki lokalitet Petrovac nalazi se u sjevernom dijelu grada Virovitice, a riječ je o novoevidentiranom višeslojnom položaju prepoznat tijekom provedbe stručnog arheološkog nadzora Muzeja grada Koprivnice (Robert Čimin) sredinom 2016. godine.[1] Naime, prilikom rekonstrukcije i dogradnje sustava odvodnje i vodoopskrbe aglomeracije Virovitica na trasi Sabirnog kolektora Jug (FK-7) ukupne dužine od 1.163 m, na kojoj su između stacionaža linijskog voda ±344,00 i ±547,20 m prikupljeni površinski ulomci keramike koji su ukazivali na postojanje potencijalnog višeslojnog naseobinskog lokaliteta. Na razmeđi čestica KO Virovitica kč. br. 2753 – 2754 površinski je prikupljena određena količina keramičkog materijala koji su se preliminarnom analizom mogli opredijeliti u razdoblje srednjega brončanoga doba (18. – 12. stoljeće pr. Kr.), mlađega željeznoga doba (2. – 1. stoljeće pr. Kr.) i

[1] Odobrenje za provođenje arheološkog nadzora nad izgradnjom sustava odvodnje otpadnih voda s područja aglomeracije Virovitica doneseno je Rješenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Požegi (KLASA: UP/I-612-08/16-08/0106, URBROJ: 532-04-02-07/5-16-4) od 31. ožujka 2016. godine. Budući da se na području Sabirnog kolektora Zapad nalaze zaštićena kulturna dobra – arheološki lokaliteti Kiškorija sjever (Z-5780), Korija (Z-5779) i Batalije (Z-5681), propisana je potreba stalnog arheološkog nadzora, Klasa: 612-08/13-23/0056 od 10. siječnja 2013. godine; dok je kao preventivna mjera zaštite isto preporučeno putem stručnih konzervatorskih mišljenja, KLASA: 612-08/13-03/0006 od 8. siječnja 2013. godine, KLASA: 612-08/10-23/1508 od 25. svibnja 2010. godine i KLASA: 612-08/13-03/0005 od 9. siječnja 2013. godine za ostale navedene zahvate, odnosno komponente projekta.

Slika 1. Prostor rasprostriranja lokaliteta Petrovac kod tvornice šećerane u Virovitici s istraženom sondom na trasi aglomeracije (izradio: R. Čimin, 2017.).

srednjega vijeka (13. – 14. stoljeće). Ti su nalazi nesumnjivo ukazivali na postojanje triju različitih naselja na tom prostoru, a koja su provođenjem budućih zemljanih građevinskih radova aglomeracije bila izravno ugrožena.

Sukladno tome, 8. rujna 2016. godine prema Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Požegi (Viktorija Ciganović, dipl. arheolog) poslana je pisana »Obavijest o otkriću nepokretnih i pokretnih arheoloških nalaza na području aglomeracije Virovitica – Sabirni kolektor Jug« pri čemu je taj položaj prozvan novim arheološkim lokalitetom Virovitica – Petrovac, a kojom se tražilo dalje postupanje s prijedlogom obuhvata u zaštiti istoga. Ista je obavijest dostavljena izvoditeljima radova (Brana d.o.o. Virovitica, Radnik d.d. Križevci, Bistra d.o.o. Đurđevac). Nadležni konzervator odredio je odgovarajuće zaštitne mjere pronađenog arheološkog nalazišta s potrebom prethodne provedbe zaštitnih arheoloških iskopavanja.

ZAŠTITNI ARHEOLOŠKI RADOVI

Križevačka tvrtka Radnik d.d. je 20. rujna 2016. godine od koprivničkog muzeja naručila uslugu provedbe takvih radova duž čestice kč. br. 2754 u širini 4 m i dužini trase predmetne komponente od 200 m. Arheološka iskopavanja provedena su u razdoblju od 27. rujna do 6. listopada 2016. godine, a

Slika 2. Linijski iskop arheološke sonde dužine 200 m i širine 4 m (snimio: R. Čimin, 2016.).

uz suglasnost vlasnika predmetne zemljišne čestice Lele Petraš-Vukić i sukladno posebnim uvjetima nadležne konzervatorske službe.[2]

Položaj arheološkog lokaliteta Petrovac (P-5650) nalazi se na zemljišnim parcelama između središta Virovitice na jugu i tvornice šećera na sjeveru te istočno od ulice Matije Gupca. Radi se o ravničarskom prostoru koji se nalazi na otprilike 115 m nadmorske visine gdje se lokalitet prostire u smjeru sjever – jug na otprilike nekih 400 m dužine. Početak lokaliteta na jugu je u ravničarskom glinovitom prostoru koji se u jednom trenutku blago uzdiže za nekih 0,40 do 0,50 m da bi se potom ponovno spustio, tvoreći time manju gredu koja se pruža u smjera zapad – istok. Na mjestu gdje počinje uzvišenje, tj. prirodna greda, geološki sastav se mijenja i zemlja postaje sve pjeskovitija.

Iskopavanje je sukladno ugovorenom opsegu podijeljeno na šest manjih sektora od kojih je svaki bio 30 m dužine, počevši od sjevera prema jugu. Iskop je izvršen strojno, linijski u širini od četiri metra, kojim se uklanjao humusni površinski orani sloj debljine oko 30 cm, a iskopana je zemlja privremeno odlagana duž obje strane iskopa. S obzirom na nepredvidljivost tijeka radova i mogućih oborina odlučeno je prvo u potpunosti otvoriti cjelokupnu sondu i dokumentirati ustanovljene arheološke cjeline i tek potom krenuti u njihovo istraživanje. Po uklanjanju površinskog sloja ručnim poliranjem otvorene površine prepoznavane su i odmah potom dokumentirane zamijećene arheološke cjeline. Nakon što je otvorena čitava dužina sonde uočena je potreba njena proširenja prema sjeveru za dvanaest metara

[2] Uz voditelja istraživanja Roberta Čimina, mag. arheologije iz Muzeja grada Koprivnice, stručnu ekipu činili su Ivan Valent, mag. arheologije, kao zamjenik voditelja iskopavanja; Kristina Brodarić, apsolventica diplomskog studija arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; Ilija Cikač, student diplomskog studija arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; te Marin Horvat, mag. povijesti, pripravnik u Muzeju grada Koprivnice. U istraživanju su, uz stručnu ekipu, kao pomoćni radnici sudjelovali su Robert Gigić, Ratko Korša, Darko Gregurić i Antonio Štefanec te strojar Davor Popec, ustupljeni od tvrtke Radnik d.d. Križevci radi smanjenja ukupnih troškova i ubrzavanja provedbe zaštitnih istraživanja. Radovi su provedeni sukladno Rješenju Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Požegi (KLASA: UP/I-612-08/16-08/0501, UR.BROJ: 532-04-02-07/5-16-4) od 23. rujna 2016. godine.

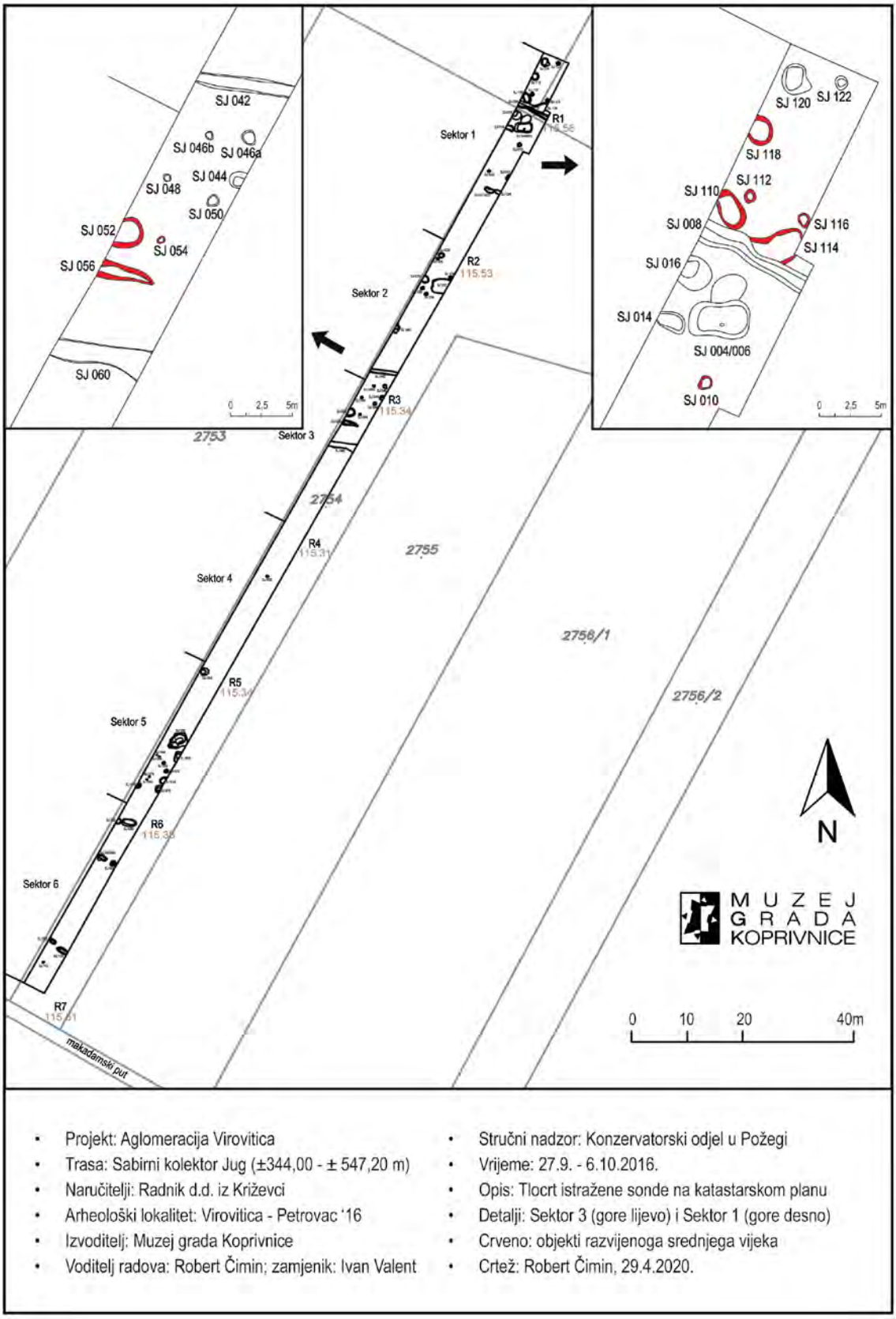

Slika 3. Istražena sonda s izdvojenim skupinama objekata iz razvijenoga srednjega vijeka (crtež: R. Čimin, 2020.).

budući je ista udaljenost nedostajala u ukupno ugovorenoj dužini istražne sonde. Istraživanje je vođeno na način da se poštivala i pratila stratigrafska struktura nalazišta uz primjenu standardne opreme i instrumenata za prostorno određivanje i dokumentiranje nalazišta i nalaza (totalne geodetske stanice). Tijekom istraživanja vođena je terenska dokumentacija unutar koje su unošeni svi podaci o istraživačkim radovima i dnevnim događajima koji su bili od značenja za istraživanje.

Obuhvaćena je površina od oko 800 m^2, prilikom čega je ukupno dokumentirano 122 stratigrafskih jedinica (u pravilu s dvije oznake, prva za zapunu i druga za ukop) i ukupno istražena 56 različita ukopana objekata. Većina ih je na temelju prikupljenih keramičkih nalaza datirana u mlađe željezno doba, manji dio u razvijeni srednji vijek, a tek jedan objekt mogao se datirati u rani srednji vijek.[3] Sagledavanje šire slike lokaliteta onemogućavala je mala širina sonde od svega 4 m (ujedno trasa linijskog iskopa aglomeracije), ali su ipak prikupljeni određeni podaci o disperziji naselja u različitim vremenskim razdobljima te oblici pojedinih stambenih objekata. Ukopani objekti raspoređeni na dvije cjeline, među kojima se južni dio može definirati kao jedna veća cjelina, dok se na sjevernom dijelu moglo izdvojiti šest manjih grupacija. Svi se objekti u južnom dijelu datiraju u mlađe željezno doba. Od šest grupacija objekata na sjevernom djelu sonde jedna pripada ranom srednjem vijeku, dvije objektima razvijenoga srednjega vijeka, a tri objektima mlađega željeznoga doba. Prvom analizom prikupljenog pokretnog arheološkog materijala i dodatnim provedenim analizama[4] dade se zaključiti kako je prvo naselje na tom položaju pripadalo populaciji mlađeg željeznog doba s kraja 1. stoljeće pr. Kr.,[5] a nakon čega su uslijedila naselja iz ranoga (6. – 7. stoljeće)[6] i prijelaza razvijenoga u kasni srednji vijek (13. – 14. stoljeće). Za dva starija naselja ne postoje očuvani povijesni izvori pa ih se tek okvirno može pripisati keltskim (latenskim) i staroslavenskim zajednicama, dok je kod najmlađeg naselja očigledno riječ o selu u sklopu srednjovjekovne županije Virovitica.

NASELJE IZ RAZVIJENOGA SREDNJEGA VIJEKA

Razvidno je da se najstarije srednjovjekovno naselje ne može povezati s drugim naseljem srednjega vijeka i da nije moguće govoriti o kontinuiranom korištenju prostora budući da postoji višestoljetni hijatus (prekid) od barem pet stoljeća prostorno bliskih objekata unutar istražene sonde. U opredjeljenju objekata mlađim srednjovjekovnim razdobljima, na prijelazu razvijenoga u kasni srednji vijek, pripomažu malobrojni i tek vrlo fragmentirani ulomci keramičkog posuđa prikupljeni u njihovima zapuna-

[3] Tijekom poliranja otvorene sonde pronađeni su i keramički ulomci koji pružaju saznanja da se na tom položaju nalazilo i naselje iz srednjega brončanoga doba (licenska kultura), a čiji ostaci ovim radovima nisu evidentirani.

[4] U daljnjem dijelu ovog rada koristit će se sljedeće kratice: SJ (stratigrafska jedinica), duž. (dužina), šir. (širina), pr. (promjer), istr. (istraženo/a), ▼ (apsolutna visina), mnv (metara nadmorske visine).

[5] U sjevernom dijelu sonde prvu grupu objekata datiranih u mlađe željezno doba čine objekti kao jame SJ 120, SJ 104, SJ 14, SJ 16, SJ 18, SJ 20, SJ 24, peć SJ 105 i stup SJ 122. Većina objekata sadržavala je vrlo malu količinu pokretnog arheološkog materijala, izuzev objekata SJ 104 i SJ 16 gdje se vjerojatno radilo o većoj kući s jamom. Najzanimljiviji objekt jest peć SJ 105 s većim brojem evidentiranih faza. Drugu skupinu objekata datiranih u mlađe željezno doba čine jame SJ 26 i SJ 30 te stupovi SJ 34 i SJ 36 koji se nalaze oko objekta SJ 32 (kuća). U narednu su skupinu ubrojeni stupovi SJ 46, SJ 48, SJ 50, SJ 54 i SJ 58, kanal SJ 42 te jama SJ 44, a odmah na njih nastavlja se 19 istovremenih objekata definiranih od SJ 63 do SJ 101, među kojima bi se dva objekta dalo interpretirati kao kuće, SJ 66 i SJ 80. Radiokarbonskom analizom uzorka ugljena iz zapune objekta SJ (79)/80 dobiven je kalibrirani datum 11 ± 37 godina, provedeno u 14CHRONO Centre Queens University u Belfastu (UBA-33166), a što bi značilo da taj objekt pripada prijelazu iz stare u novu eru.

[6] Ranosrednjovjekovni objekt SJ (3)/4 s proširenjem SJ (5)/6 interpretiran je kao ostatak poluukopane kuće pravokutnog tlocrta, dimenzija 3 x 1 m, smjera istok – zapad. Ima okomite i blago kose stijenke te ravno dno koje se blago udubljuje prema zapadnom djelu. Na istočnoj stijenci nalazila se rupa od stupa koji je mogao činiti vertikalnu osnovu krovne konstrukcije. Pronađena je veća količina kućnog lijepa (4,63 kg) koji je na sebi imao negative drvenog pruća što nam govori da je objekt imao drveno zemljane zidove koji su u nekom trenutku gorjeli. U zapuni objekta prikupljena su 64 ulomka keramičkog posuđa pripisani za 52 različite posude. Radiokarbonskom analizom uzorka ugljena, provedena u 14CHRONO Centre Queens University u Belfastu (UBA-33167), prikupljenom u zapuni objekta dobivena je kalibrirana 591 ± 29 godina, što bi značilo da bi objekt mogao pripadati drugoj polovini 6. ili početnim desetljećima 7. stoljeća.

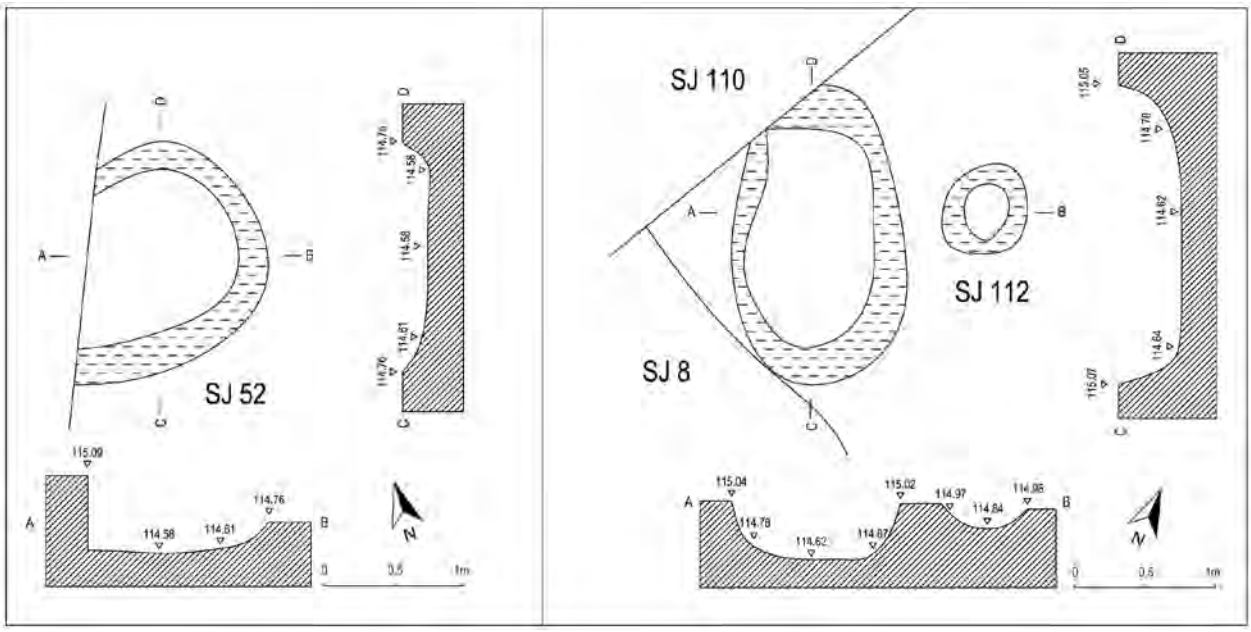

Slika 4. Tlocrt i presjek srednjovjekovnih objekata SJ 52, 110 i 112 (crtež: R. Čimin, 2020.).

ma.[7] Vodeći se analizom tehnološke izvedbe keramičkog posuđa moguće je odijeliti nekoliko skupina objekata u sjevernom dijelu istražene sonde. Sveukupno je tako određeno devet objekata, pri čemu prvu veću skupinu čine objekti SJ (111)/112, SJ (113)/114, SJ (115)/116 i SJ (117)/118 u Sektoru 1, drugu manju skupinu čine jama SJ (51)/52 i SJ (54)/55 te kanal SJ (55)/56 u Sektoru 3, a sličnom vremenu pripada još jedan izdvojeni objekt SJ (109)/110.

U prvoj skupini nalazi se pet grupiranih objekata na uskom prostoru i jedan izdvojeni objekt pomaknut nešto južnije. Objekt SJ (109)/110 (istr. duž. 204 cm, šir. 110 cm, ▼114,623 – 115,051 mnv) jest ovalna otpadna jama smjera sjever – jug koji ulazi pod zapadni profil sonde, blago kose stijenke, dubljeg ukopa i ravnog dna. Bio je zapunjen zemljom tamno sive boje koja je sadržavala ulomke kućnog lijepa (105 g), dvije keramičke kugle (70 g) i 17 ulomaka keramičkog posuđa. Odmah do njega nalazi se ukop rupe od stupa SJ (111)/112 (pr. 60 cm, ▼114,836 – 114,983 mnv), kosih stijenki i ravnog dna, a koji je bio zapunjen zemljom sive boje s manjom količinom kućnog ljepa (560 g). U slučaju objekta SJ (113)/114 (istr. duž. 254 cm, šir. 114 cm, ▼114,729 – 115,053 mnv) najvjerojatnije se radi o manjoj poluukopanoj kući, smjera zapad – istok, a budući da je ulazila pod istočni profil sonde presječena recentnim kanalom SJ 8 tek je djelomično istražena. Bila je zapunjena zemljom tamno sive boje koja je u sebi sadržavala ulomke kućnog lijepa i samo jedan ulomak keramičke posude. Na njenom je dnu pronađena podnica koja se sastojala od zapečenih ulomaka kućnog lijepa te dvije manje jamice, kao mogući ostaci podupornih stupova. Na sjevernoj stijenci pronađen je ukop za stup, a još je jedan zaseban ukop za stup SJ (115)/116 (pr. 70 cm, ▼114,880 – 115,070 mnv), kosih stijenki i ravnog dna, pronađen tik sjeverno uz nju pa je izgledno da je ujedno njen sastavni dio. Sjevernije od navedenih dvojnih objekata dolazi objekt SJ (117)/118 (istr. duž. 145 cm, šir. 108 cm, ▼114,729 – 115,023 mnv), otpadna jama kružnog tlocrta koja ulazi pod zapadni profil sonde. Zapunjena je bila zemljom crne boje i u sebi sadržavala ulomke kućnog lijepa (73 g) i šest ulomaka keramičkog posuđa. Uočljiva je razlika u broju keramičkih nalaza u objektima koji su već svojim oblikom pripisani stambenoj ili otpadnoj namjeni, u čemu potonji imaju više nalaza, a među kojima je velika većina ulomaka vrlo usitnjena i

[7] Valja napomenuti kako se u zapunama mlađih srednjovjekovnih objekata redovito pojavljuje određena količina starijih nalaza ulomaka keramičkog posuđa iz razdoblja mlađega željeznoga doba, što je čest slučaj kod višeslojnih arheoloških lokaliteta.

Slika 5. Istraženi ostaci srednjovjekovne kuće SJ 114 presječen recentnim kanalom (snimio: I. Valent, 2016.).

shodno čemu uža analiza nije moguća. Ulomci kućnog ljepa, kao i onaj u tragovima, ukazuje na postojanje zidova stambenih objekata i drugih objekata poput peći, a o određenim aktivnostima svakodnevice govore primjerci glinenih kugli.[8] Među njima su se u zapuni objekta SJ 110 našla i dva ulomka tijela lonaca i velikih spremišnih posuda ukrašene karakterističnim jednostrukim nepravilnim snopom valovnica (kat. br. 13) ili ubodnog niza izvedenog kotačićem (kat. br. 12) koji se u kontinentalnoj Hrvatskoj pripisuju vremenu razvijenoga srednjega vijeka.

Izdvojeni objekt SJ (9)/10 (duž. 71 cm, šir. 61 cm, ▼114,952 – 115,119 mnv) nalazi se na manje od deset metara južno od prve skupine srednjovjekovnih objekata, tako da nije moguće razaznati radi li se o istom domaćinstvu ili dijelu nekog drugog. Radilo se o manjoj kružnoj jami, blago ovalnog tlocrta, kosih stijenki i ravnog dna na dvije razine. Njena zapuna bila je svijetlo sive boje koja je sadržavala ulomke kućnog lijepa (962 g) i deset ulomaka keramike. Među tim ulomcima najveći broj, njih četiri, pripada gornjem dijelu trbušastog lonca pod kat. br. 9, ukupne visine oko 20 cm. Radi se o loncu koji pokazuje tipološke karakteristike izvedbe s kraja ranoga srednjega vijeka, a odlikuje ga iznimno naglašena S profilacija pri kojoj ima snažno izvijen i prema van koso odrezan rub, nizak vrat i oštri prijelaz prema ramenu i tijelu posude. Na ramenu se pojavljuje ukras u vidu jednostruke plitko urezane valovnice, a koja se pojavljuje na još dva lonca pod kat. br. 10 i 11. Na lokalitetu Ledine kod Torčeca više je primjeraka takvih lonaca koji su radiokarbonski apsolutno datirani u 11. stoljeće,[9] a karakteristika

[8] O njihovoj uporabi stručna javnost nije usuglašena, postoje određene pretpostavke oko projektilima ili pomoćnim predmetima u mljekarstvu pa sve do višenamjenske uporabe. Pokazalo se da su ti nalazi prisutniji u razvijenomu u odnosu na kasni srednji vijek kontinentalne Hrvatske i južne Mađarske pa je izgledno da će ih se ubuduće razmatrati u tom kontekstu. Vidi: Maja BUNČIĆ, »O upotrebi praćke u srednjovjekovnoj Slavoniji u povodu brojnih nalaza keramičkih projektila na položaju Stara Vodenica kod Jurjevca Punitovačkog«, Starohrvatska prosvjeta III. ser. sv. 39/2012., Split 2012., 193-220.

[9] Tajana SEKELJ IVANČAN, *Podravina u ranom srednjem vijeku. Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*, Zagreb 2010., 128-132, kat. br. 306 i 312.

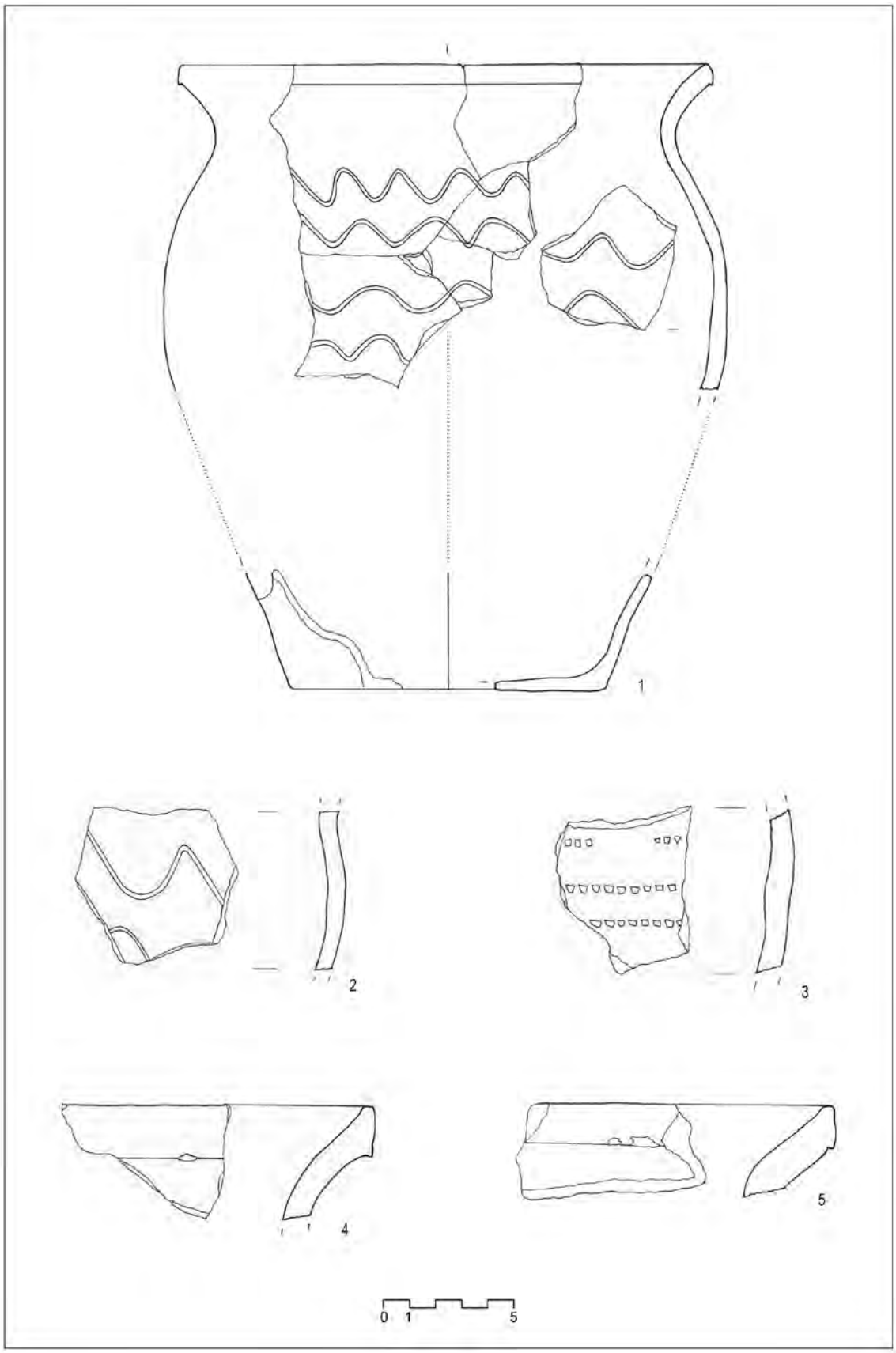

Slika 6. Izbor keramičkih nalaza: 1-5: objekt SJ (51)/52 (crtež: S. Vrgoč, 2020.).

ukrašavanja tadašnjih lonaca od ramena naniže u vidu snopova urezanih linija, valovnica ili ubodima kotačića vidljiva je i na lokalitetima Police kod Varaždina[10] ili Zgruti u Mekišu kod Podravskih Sesveta[11] gdje se uglavnom datiraju u 12. stoljeće.

U drugoj skupini objekata najzanimljiviji je objekt SJ (51)/52 (duž. 185 cm, istr. šir. 133 cm, ▼114,579 –114,773 mnv). Riječ je o ukopu jame ovalnog tlocrta, smjera jugoistok – sjeverozapad koji je pri istraživanju ulazio pod zapadni profil istražene sonde, s kosim stijenkama i ravnim dnom. Bio je zapunjen sa zemljom crne boje s više kućnog lijepa (1167 g), jednom keramičkom kuglom (35 g) i 41 ulomkom srednjovjekovnog keramičkog posuđa. Istočno od njega nalazio se objekt SJ (53)/54 (pr. 30 cm, ▼114,606 – 114,740 mnv), kao rupa od stupa kosih stijenki i ravnog dna, zapunjen zemljom sive boje s tragovima kućnog lijepa i dva ulomka srednjovjekovne keramike. Južnije se nalazio objekt SJ (55)/56 (duž. 112 cm, istr. šir. 300 cm, ▼114,495 – 114,768 mnv), kao kanal izduženog tlocrta, smjera zapad – istok, koji je ulazio pod zapadni profil istražene sonde, okomitih stijenki i s ravnim dnom. Zapunjen je bio zemljom crne boje s tragovima kućnog lijepa i ugljena te 35 ulomaka keramike razvijenoga srednjega vijeka. Sve posude prikupljene u tim objektima pokazuju vrlo slične tehnološke karakteristike, odnosno fakturu sastava i izradu na brzom lončarskom kolu, a što upućuje na određenu istovremenost izrade. Tipološki se brojčano izdvaja lonac, među kojima je lonac pod kat. br. 1 najočuvaniji primjerak sa sedam ulomaka. Radi se o srednje visokom loncu od 24 cm visine, jednostavno izvijenog ruba koji je vani blago oblo zaobljen i od vrata odvojen neprimjetno podvijenom usnom, a dno mu je ravno. Od ramena naniže preko tijela prekriven je nizom nepravilno urezanih jednostrukih valovnica. Uz njega su se nalazili i ulomci drugih lonaca sa sličnim valovnicama na tijelu posude poput kat. br. 2 ili pak lonci koji su preko tijela posude ukrašeni ubodnim nizovima izvedeni kotačićem na kat. br. 3, a prisutni su i lonci većih dimenzija na primjercima kat. br. 4 i 5 kod kojih je rub redovito izvana ravno odrezan i od vrata odvojen malom oštrom usnom. Svi navedeni primjerci tipološke-tehnološke sličnosti izrade pokazuju s nalazima prikupljenima na lokalitetima u okolici Podravskih Sesveta, ponajprije u objektima datiranima u 12. i 13. stoljeće na položaju Zgruti 1 u Mekišu.[12] Rubovi sljedeća tri lonca prikupljeni su u susjednom objektu SJ (55)/56 i nešto više sličnosti pronalaze s keramičkim posuđem prikupljenim u objektu 158/(159) evidentiranim na položaju Ruškova Greda sjeverno od Podravskih Sesveta.[13] Naime, tamošnji je objekt dio stambenog spleta nekoliko ukopanih objekata koji je radiokarbonski apsolutno datiran u 12. stoljeće te kao takav pripisan prvoj fazi srednjovjekovnoga naselja, a što je dodatno potkrijepljeno analogijom s većim brojem sličnih nalaza na drugim lokalitetima kontinentalne Hrvatske (Varaždin – Brezje 1 i Police, Torčec – Prečno pole 1 i Rudičevo, Velika Gorica – Šepkovčica, Čepinski Martinci – Dubrava). Pritom su ulomci po kat. br. 6 i 7 gotovo istovjetni primjercima s Ruškove Grede, a u oba slučaja radi se o srednje velikim keramičkim loncima pri čemu prvi karakterizira zašiljeni vrh ruba koji je izvana zaobljen i podvijen s nenaglašenom kragn usnom, dok je u drugom slučaju vrh ruba šiljat i od vrata odvojen naglašenim izbočenim šiljatim rebrom. Predstavljeni ulomak pod kat. br. 8 također pripada velikom loncu ili spremišnoj posudi što govori o visokoj zastupljenosti takvog keramičkog posuđa, kako na ovom lokalitetu u Virovitici, tako i na brojnim drugim istovremenim naseljima kontinentalne Hrvatske.

Posljednji predstavljeni ulomak keramičkog lonca označen kao kat. br. 14 pokazuje pak već neke nove karakteristike u odnosu na sve ranije predstavljene. Rub mu poprima kaležastu formu, koja nastaje negdje u 13. stoljeću i snažnije se zadržava tijekom čitavoga 14. stoljeća, a analogije mu se nalaze na niz lokaliteta koji potvrđuju prijelaznost takve forme poput primjeraka na Zgrutima 1 u Mekišu, Ruškovoj Gredi sjeverno od Podravskih Sesveta, Sošicama južno od Đurđevca i na kraju Rudičevu kod

[10] Luka BEKIĆ, »Srednjovjekovna jama K 12 s nalazišta Jalkovec – Police kod Varaždina«, *Archeologia Adriatica* Vol. IV, Zadar 2010., 229-232, Sl. 3, T.1-2.

[11] Robert ČIMIN, *Razvoj i prostorna organizacija srednjovjekovnih posjeda na području Gornje Komarnice*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, neobjavljena doktorska disertacija, 2020., 219-221, kat. br. 363 (dostupno na: https://dr.nsk.hr/islandora/object/ffzg:3355/; pristup ostvaren 29.12.2020.).

[12] ČIMIN R., 2020., 219-221, 731-738.

[13] Isto, 238-240, 745-749; kat. br. 457-485.

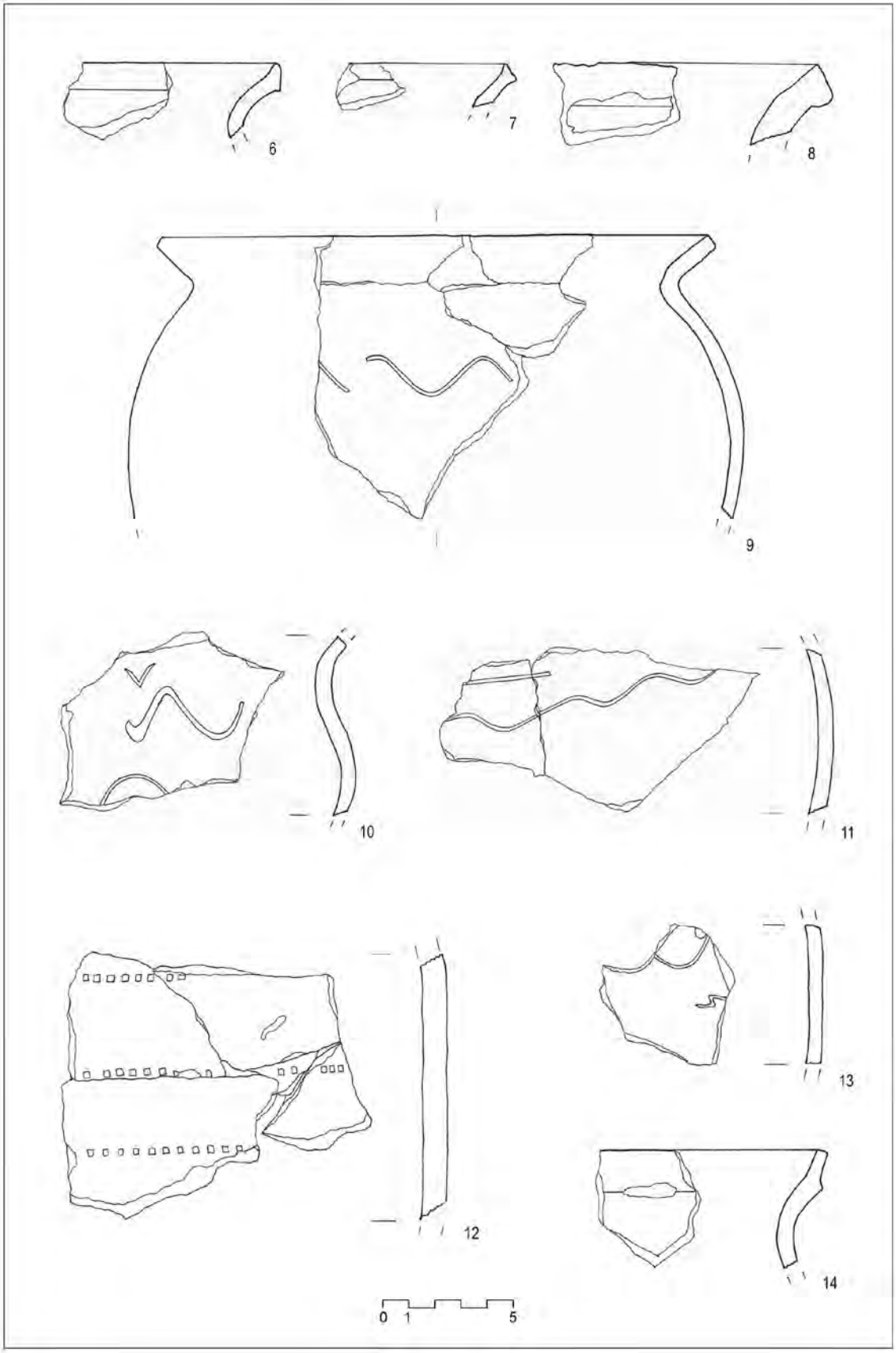

Slika 7. Izbor keramičkih nalaza: 6-8: objekt SJ (54)/55; 9-11: objekt SJ (9)/10; 12-13: objekt SJ (109)/110; 14: površinski nalaz (crtež: S. Vrgoč, 2020.).

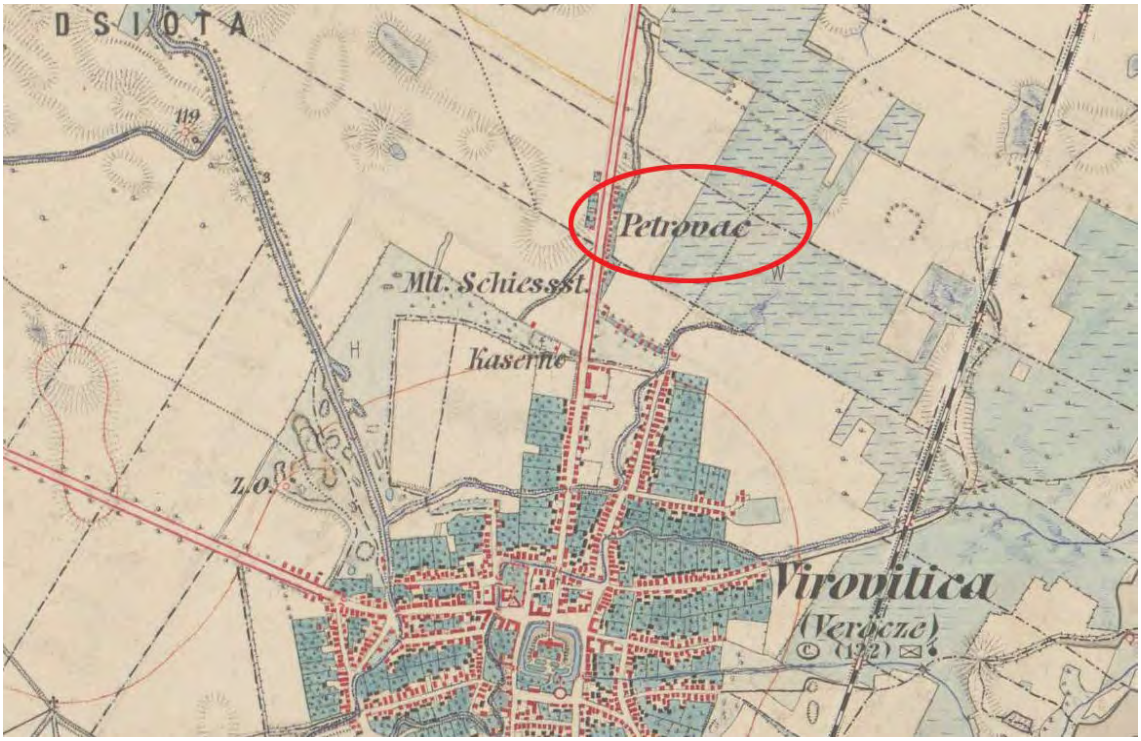

Slika 8. Toponim Petrovac na francjozefinskoj izmjeri iz druge polovine 19. stoljeća kao reminiscencija na nestalo srednjovjekovno naselje (izvor: mapire.eu; pristup: 23. 4. 2020.; dorada: R. Čimin, 2020.).

Torčeca.[14] Budući da je pronađen na površini, odnosno izvan objektnog konteksta, takav nalaz najizglednije bi mogao ukazivati na razvoj istog naselja prema kraju srednjega vijeka, a čiji bi se ostaci nalazili izvan prostornih granica sonde istražene ovim zaštitnim arheološkim radovima.

ZAKLJUČAK

Okolica Virovitice, kako povijesno tako i arheološki gledana, do sada nije dovoljno istražena u vremenu srednjega vijeka, posebice u njegovim starijim fazama za koje postoje vrlo skromna saznanja. Gotovo svu pažnju starijih istraživača tamošnjeg srednjovjekovlja preuzimali su franjevci i virovitička utvrda, dok se razdobljem ranoga srednjega vijeka, a potom i nastankom virovitičkog vlastelinstva te njegovom županijom bavilo sporadično.[15] Do sada su o (ne)poznatim počecima razvoja Virovitice održana tako dva velika znanstvena skupa na kojem su izloženi i objavljeni radovi u zasebnim zbornicima. Prvi se zbio u povodu 750. obljetnice prvog spomena Virovitice oblikom *magna villa Wereucha* (1234.)[16] pod nazivom »Virovitica u prošlosti i sadašnjosti« od 2. do 3. listopada 1984. godine,[17] a drugi se od 17. do 19. listopada 2005. godine osvrnuo na »725 godina franjevaca u Virovitici« od njihova dolaska 1280. godine.[18]

---

14 ČIMIN R., 2020., kat. br. 62, 396, 493; SEKELJ IVANČAN T., 2010., kat. br. 514.

15 Ferdo ŠIŠIĆ, Županija Virovitička u prošlosti, Osijek, 1986., 11-59, 45-59; Paškal CVEKAN, *Virovitica i Franjevci*, Virovitica, 1977.; Rudolf HORVAT, *Povijest grada Virovitice,* Virovitica 2001. (pretisak).

16 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae* (ur. Tadija Smičiklas; dalje u radu: CD), sv. III, 422-423.

17 Andre MOHOROVIČIĆ (ur.), *Virovitički zbornik, 1234 – 1984: zbornik radova sa Znanstvenog skupa »Virovitica u prošlosti i sadašnjosti«, održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice*, Zagreb – Virovitica 1986.

18 Dubravka HACKENBERGER, Julijo MARTINČIĆ, Dubravka PAPA, (ur.), *725 godina franjevaca u Virovitici : zbornik radova međunarodnog simpozija : [Virovitica, 17. - 19. listopada 2005.],* Osijek 2006.

Na prvom spomenutom skupu među prvima se arheološkom topografijom na tom području pozabavila Kornelija Minichreiter koja je u okvirima nekadašnje virovitičke općine prenijela 27 lokaliteta iz svih povijesnih razdobalja, među kojima je njih 13 općenito pripojila srednjemu vijeku, ali bez neke podrobnije analize čime su današnji istraživači uskraćeni za kvalitetniju determinaciju pojedinog položaja.[19] Takav pristup slijedila je i Silvija Salajić koja tijekom 1990-ih u više radova prenosi opće arheološke sinteze,[20] a ista se autorica u više navrata posvetila rezultatima arheologije na virovitičkoj utvrdi i najužoj gradskoj jezgri.[21] U sklopu izgradnje zapadne virovitičke obilaznice u početnim godinama ovog stoljeća zaštitno je istražen veći broj arheoloških naseobinskih lokaliteta, među kojima čak tri iz ranoga srednjega vijeka: Đurađ istok, Kiškorija jug i Đota,[22] što je pokazalo na veću srednjovjekovnu naseljenost nego li se o tome do tada razmišljalo. Nažalost, za razdoblja razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka ne postoje neka istražena naselja, poznati su tek pojedinačni slučajni i površinski nalazi na desetak položaja, a u čemu je doprinos provedenih zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Petrovac tim veći.

Razmotre li se povijesni izvori, tada nam poznato da se Virovitica do početka 13. stoljeća razvila u urbano središte koje je formalnim izdavanjem povelje hercega Kolomana 1234. godine dobila trgovišne povlastice,[23] a što znači da je do tog vremena sasvim sigurno već bila uspostavljena kvalitetna administracija i prostorna organizacija. Uslijedila je odmah potom mongolska provala koja vjerojatno nije bitnije utjecala na stanje i razvoj Virovitice budući da se već u jesen 1242. godine upravo tamo izdaju dvije kraljevske bule Bele IV. – Samoboru i Gradecu (Zagreb). U isto to vrijeme virovitički posjedi prelaze pod upravu ugarskih kraljica sve do 1420-ih godina što samo pokazuje njen značaj za sam budimski dvor. Naime, upravo posredstvom kraljice Marije do 1280. godine tamo dolaze franjevci, a 1290. godine na poziv kraljice Elizabete i dominikanci pri čemu oba reda podižu svoje crkve Blažene Djevice Marije i sv. Spasa.[24] Sasvim je izgledno da je župna crkva sv. Kuzme i Damjana (*eclessia sanctorum Cosme et Damiani*) tada isto tako postojala, koja je mogla biti podignuta znatno ranije tijekom druge polovine 12. ili do sredine 13. stoljeća, a koja se kao takva spominje u Popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. godine.[25] Uz navedeno, u 13. stoljeću zasigurno je postojalo i određeno utvrđenje kao gradsko središte u kojem se kovao i slavonski novac *denarius Verecensis* kao najodličnija kra-

---

19 Kornelija MINICHREITER, »Pregled arheoloških nalaza na području općine Virovitica«, *Virovitički zbornik, 1234 – 1984: zbornik radova sa Znanstvenog skupa »Virovitica u prošlosti i sadašnjosti«, održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice* (ur. Andre Mohorovičić), Zagreb – Virovitica 1986., 87, Tabla 16. – 17.

20 Silvija SALAJIĆ, »Arheološki pregled virovitičkoga kraja«, *Kontura* 3, 1993., Zagreb, 2-4; ista, »Virovitica od predpovijesti do srednjega vijeka«, *Virovitica: izabrane teme* (ur. Dragutin Feletar), Virovitica 1996., 53-56; ista, *Arheologija virovitičkog kraja*, katalog izložbe, Virovitica 2001., 12-15, 56-59.

21 Silvija SALAJIĆ, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici, Osvrt na arheološka iskopavanja 2003–2008*, katalog izložbe, Virovitica 2008.; ista, »Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici«, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser, vol. XLIII, Zagreb 2010, 353-379; ista, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici,* katalog izložbe, Virovitica 2014.

22 Dubravka SABOLIĆ (ur.), *Zapadna virovitička obilaznica: zaštitna arheološka istraživanja 2005./2006. godine* katalog izložbe, Virovitica 2007., 7-9, 33, 64-65; Tajana SEKELJ IVANČAN, Tatjana TKALČEC, »Rekonstrukcija kuće iz ranosrednjovjekovnog naselja Virovitica – Kiškorija jug«, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu,* Vol. 27, Zagreb, 2010., 217-224; iste, »Virovitica Kiškorija jug u ranom srednjem vijeku«, *Rimsko selo u provinciji Gornjoj Panoniji: Virovitica Kiškorija jug* (ur. Kristina Jelinčić Vučković), Zagreb 2015., 337-346.

23 Josip ADAMČEK, »Virovitica i Virovitička županija u srednjem vijeku«, *Virovitički zbornik, 1234 – 1984: zbornik radova sa Znanstvenog skupa »Virovitica u prošlosti i sadašnjosti«, održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice* (ur. Andre Mohorovičić), Zagreb – Virovitica 1986., 113.

24 Isto, 114.

25 Franjo RAČKI, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, *Starine JAZU,* sv. 4., Zagreb, 1872., 222.

ljevska povlastica.[26] Tijekom većeg dijela 14. stoljeća virovitički je posjed i dalje u rukama ugarskih vladara Anžuvinaca, da bi od njegovih zadnjih desetljeća počeo prelaziti u vlasništvo plemićkih obitelji Marczaly, Edderbacha, Čupora Moslavačkih i drugih sve do pada u osmanlijske ruke 1552. godine.[27]

Virovitica je od 13. stoljeća administrativno potpadala istoimenoj Virovitičkoj županiji, odnosno vrlo se vjerojatno njeno vlastelinstvo podudaralo s granicama županije, a koja se po prvi puta može rekonstruirati od 1269. godine kada povijesni izvor navodi *comes de Veröcze* koji je istovremeni upravitelj vlastelinstva i županije.[28] Međe takvog virovitičkog posjeda definirane su ranijim dokumentom kraljice Marije iz 1248. godine,[29] a županija se izrijekom prvi put navodi 1275. godine kao *comitatus de Werewche*.[30] Već tada se stvaraju manji samostalni plemićki posjedi izvan krunske nadležnosti, a povećanjem njihova broja do početka 15. stoljeća ujedno se smanjivala površina središnjeg virovitičkog posjeda (vlastelinstva).[31] Drugi po važnosti posjed na području županije bilo je Bukovičko vlastelinstvo na kojem je djelovao i pavlinski samostan sv. Benedikta na području današnje Špišić Bukovice, a tijekom kasnoga srednjega vijeka poznata su manja vlastelinstva Ilova (*Ilua*, *Ilowa*), Talovac (*Talloucz*), Sveti Bartol (*Zenth Barthalam*), Kontovac (*Kontowcz*) i Svi Sveti (*Mendzenth*, *Mindzenth*) s kojim se povezuje selo Petrovac (*Petrowcz*).[32] Josip Adamček u svom radu dobro zaključuje da je površinom malo virovitičko područje bilo vrlo dobro naseljeno krajem srednjega vijeka, na kojem se nalazilo tridesetak vlastelinstava, plemićkih posjeda i gradskih naselja (trgovišta), a među kojima je do 30% poreznih dimova znalo otpadati na Viroviticu. Ujedno iznosi bojazan da se zbog stoljetne i pol prisutnosti Osmanlija izgubio trag mnogim naseljima kojima nije moguće utvrditi položaj sukladno čemu dosadašnji istraživači nisu niti posezali za izjednačavanjem pojedinih položaja s povijesno poznatim im imenima.[33]

U smislu posljednje navedenih činjenica i provedenih arheoloških istraživanja na položaju Petrovac zanimljivo je srednjovjekovno povijesno selo Petrovac (*Petrowcz*) koje se 1438. godine spominje kao samostalni plemićki posjed odvojen od vlastelinstva Svi Sveti (*Primo ecclesia omnium sanctorum de Zalathnuk*), navedenoj tako kao prvi sakralni objekt župe Vaška u Zagrebačkoj biskupiji 1334. godine.[34] Isto to vlastelinstvo sada pod imenom *Verenczefew* kralj Žigmund Luksemburški darovao je Matiji od Gotalovca 1426. godine, u međuvremenu se kao vlasnik posjeda pojavljuje Grgur *de Petrowcz* kada se vraća pod prvotnu upravu, a koji prema popisima poreza početkom 16. stoljeća spada u manje posjede virovitičkog vlastelinstva.[35]

---

[26] Dubravka SABOLIĆ, »Kraljevski posjed i slobodan grad«, *Virovitica: izabrane teme* (ur. Dragutin Feletar), Virovitica 1996., 57-60.

[27] To razdoblje izlazi iz teme ovog rada, a o njemu vidi radove: Ive MAŽURAN, »Virovitica i njezina okolica za osmanske vladavine«, *Virovitički zbornik, 1234 – 1984: zbornik radova sa Znanstvenog skupa »Virovitica u prošlosti i sadašnjosti«, održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice* (ur. Andre Mohorovičić), Zagreb – Virovitica 1986., 127-139; Hrvoje PETRIĆ, »Virovitica pod osmanskom vladavinom«, *Virovitica: izabrane teme* (ur. Dragutin Feletar), Virovitica 1996., 62-66.

[28] CD, sv. V, 1269., 516-517.

[29] CD, sv. IV, 1248., 374-376.

[30] CD, sv. IV, 1275., 144-145.

[31] ADAMČEK J., 1986., 115-116.

[32] Uz njega, Josip Adamček je prema nekoliko povijesnih izvora iz 15. i popisa poreza s početka 16. stoljeća donio veći broj manjih posjeda i drugih sela koja su znala mijenjati svoje vlasnike: Drža (*Dersa*), Topolovac (*Topoloch*), Šimundol (*Simonwelge*, *Simonowcz*), Martinovec (*Martinhowcz*), Mojkač (*Moykach*), Sveti Andrija (*Zenth Endre*, *Zenthendrey*), Lačina (*Lachina*, *Wlachin*), Orehovac (*Orehowcz*), Črnec (*Chernecz*), Antolovac (*Antolowcz*), Ravninac (*Rawnincz*), Brezijanac (*Brezyancz*), Fodorovac (*Fodorowcz*), Kutetinac (*Kuthethyncz*), Jugovac (*Jugowcz*), Orešje (*Oewsya*), Skakalo (*Zkakalo*), Krtovec (*Kerthowcz*), Volavlja (*Wolawlya*), Stanovac (*Zhanowcz*), Kraljevac (*Kiralowcz*, *Kralovcz*), Ugrinovac (*Wgrinowcz*), Botovac (*Bothowcz*) i Čisto Hrastje (*Chyzta Hrazthya*).

[33] ADAMČEK J., 1986., 120-124.

[34] RAČKI F., 1872., 222.

[35] ADAMČEK J., 1986., 123.

Na kraju se zaključuje da su provedenim zaštitnim arheološkim radovima istraženi manji dijelovi predvlastelinskog srednjovjekovnog a naselja koje je podignuto tijekom 12. stoljeća s dobrim izgledima da se održalo sve do kraja srednjega vijeka. Pritom su zbog prostornih ograničenja iskopavanja evidentirani položaji jednog ili dva domaćinstava koji datiraju u same početke obitavanja na tom položaju, a s čime se nastavilo kroz više narednih stoljeća. Budući da je na tom prostoru očuvan povijesni toponim Petrovac, selo koje je krajem srednjega vijeka imalo najviše do sedam poreznih dimova, što do iste mjere podjednako prate skromni materijalni nalazi izgledno je da se provedenim istražnim radovima došlo do izjednačavanja povijesno zapisanog sela s novopronađenim arheološkim lokalitetom i to kao prvim takvim slučajem na širem virovitičkom području.

SUMMARY

Protective archaeological excavations were conducted in the northern part of Virovitica at the newly found site of Petrovac in the fall of 2016 as part of the Virovitica agglomeration on the route of the Collector South (FK-7). The works of the Koprivnica Town Museum provided information about the multi-layered settlement that was occupied during the Early Iron Age (1st century BC), at the beginning of the early Middle Ages (6th century) and then at the turn of the period from High to Late Middle Ages (13th - 14th centuries). The toponym of the missing settlement Petrovac (*Petrowcz*) in the medieval county of Virovitica has preserved on the Third Military Survey in the second half of the 19th century and contemporary through modern Croatian topographic maps. This situation makes it possible to equate the investigated part of the settlement with the historically recorded medieval settlement, which shows that during more than a century of their stay in Virovitica (1552 - 1684), the Ottomans did not significantly influence the memory of the former surrounding settlements.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

ZDRAVKO DIZDAR: LOGOR DANICA U KOPRIVNICI 1941. – 1942., KNJIGA 3., MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2020., 664 STR.

Zahvaljujući višedesetljetnom požrtvovnom radu povjesničara Zdravka Dizdara nastalo je troknjižje o Logoru Danica u Koprivnici koji je djelovao 1941. i 1942. godine. Objavljivanje rezultata istraživanja koja je oko četiri desetljeća Zdravko Dizdar provodio kako bi došao do spoznaja o djelovanju spomenutog logora započeo je Muzej grada Koprivnice 2017. godine prvim sveskom u kojem su detaljno opisane političke prilike u Hrvatskoj i pogotovo na koprivničkom području uoči Drugog svjetskog rata i okolnosti u kojima je došlo do osnutka Danice kao prvog ustaškog logora u NDH. Osim toga, u tome je svesku velik dio posvećen samim zatočenicima u logoru te su opisane prilike u kojima su živjeli i što se sve s njima događalo u logoru Danica u Koprivnici. Tada su objavljena i imena logoraša raspoređena po kotarevima i gradovima u NDH ih kojih su potekli. U drugom svesku koji je otisnut također 2017. godine objavljeni su dokumenti o ustaškom logoru Danica koje je autor prikupio tijekom svojih istraživanja. Napokon je 2020. godine obavljen i treći svezak koji sadrži poimenični popis logoraša koji su bili zatočeni u logoru Danica u Koprivnici u razdoblju od njegovog osnutka 15. travnja 1941. godine do prestanka djelovanje u rujnu 1942. godine.

Ono što je zajedničko svim svescima o logoru Danica u Koprivnici jest da su objavljeni u Biblioteci Podravskog zbornika čiji je urednik ravnatelj Muzeja grada Koprivnice Robert Čimin kao i to da je redakturu i recenziju napravio Željko Krušelj. Stručni suradnik koji je pomagao autoru u izradi ovoga djela bio je viši kustos iz Muzeja grada Koprivnice povjesničar Dražen Ernečić. Možemo zaključiti da su u izradu troknjižja o logoru Danica bili uključeni stručnjaci koji dobro poznaju povijest Koprivnice i Podravine, odnosno koji žive i rade u mjestu gdje je logor djelovao. Tako je ovaj izdavački pothvat uspješno ostvaren u suradnju Muzeja grada Koprivnice i autora koji inače nije vezan za Koprivnicu, ali je svojim radom zadužio taj grad.

Poimenični popis logoraša objavljen u trećem svesku troknjižja o logoru Danica sastoji se od 4349 kraćih ili dužih biografija u kojima su prikazani osnovni podaci o logorašima: ime i prezime, godina rođenja, mjesto porijekla, zanimanje, narodnost i/ili vjera. Iz tih je podataka vidljivo da je u logoru Danica u spomenutom razdoblju bilo zatočeno najviše Srba, a zatim Židova i Roma te Hrvata koji su se našli na udaru vlasti novoosnovane NDH. U biografijama se nalaze podaci o uhićenju i odvođenju u logor, a na kraju svake biografije nalazimo informacije o sudbini logoraša pri čemu je autor pokušao otkriti kamo su bili odvedeni iz logora Danica i gdje su završili život. Očigledno je da je velik dio logoraša iz Koprivnice odveden u logore Jasenovac, Jadovno, Slana na otoku Pagu, Loborgrad i druge gdje je mnogo njih ubijeno. Radi što pouzdanije identifikacije logoraša i lakšeg snalaženja u biografskim podacima autor je, gdje god je to mogao, uz osobno ime i prezime logoraša objavio i ime oca. Taj podatak nije poznat za svakog logoraša kao što kod jednog dijela nije poznata godina rođenja. Upravo u tome nalazi se mogućnost za nastavak istraživanja pri čemu bi se mogle dopuniti biografije logoraša, ispraviti eventualne pogreške i potvrditi ili opovrgnuti neke od pretpostavki o pogibiji u različitim logorima u kojima su završili oni koji su na početku Drugog svjetskog rata bili zatočeni u logoru Danica. Pošto se autor nije posebno posvetio otkrivanju međusobnih rodbinskih veza među logorašima, a one su prema ovdje predstavljenim podacima u mnogim slučajevima očite, velik potencijal nalazi se u njihovom otkrivanju. To se posebno odnosi na nositeljima istog prezimena ili osoba iz istih naselja koje je zadesila sudbina da su bili zatočeni u logoru Danica. Dakako, bilo je i onih koji su uspjeli preživjeti strahote rata nakon zatočeništva u logoru Danica (kao i drugim logorima) pa bi bilo zanimljivo znati što se s njima dalje događalo u životu. Nekima će se činiti da se neke od biografija u knjizi ponavljaju što proizlazi iz činjenice da o nekim logorašima nema mnogo podataka i da je u nekim slučajevima teško razlučiti radi li se o istim osobama s obzirom na to da su u povijesnim izvorima njihova imena zapisana na različite

načine. Stoga je doista opravdano smatrati da nakon objave trećeg sveska o logoru Danica slijede daljnja istraživanja.

Na kraju treba istaknuti veliku korist od objavljenog poimeničnog popisa logoraša jer je poslužio kao osnova za izradu popisa logoraša koji je postavljen na Spomen području Danica u Koprivnici. Ploče s imenima logoraša za koje je utvrđeno na temelju povijesnih izvora, odnosno istraživanja koje je proveo Zdravko Dizdar postavljene su povodom 80. obljetnice osnutka logora Danica u Koprivnici koja je obilježena 15. travnja 2021. godine. Popis je izrađen abecednim slijedom, a prezimena su dana etimološki, uz navođenje godine rođenja i naznaku pojedinih neutvrđenih podataka. Stoga još jednom možemo izraziti zahvalnost Zdravku Dizdaru na trudu oko istraživanja koje je proveo o logoru Danica.

Nikola CIK

VLADIMIR ŠADEK: HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI, 1990. – 2020., IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2020., 207 STR.

Povodom 30. obljetnice osnutka Hrvatske demokratske zajednice u Koprivničko-križevačkoj županiji objavljena je monografija o povijesti i djelovanju županijske organizacije ove političke stranke. Autor monografije je povjesničar Vladimir Šadek koji se inače bavi temama iz političke povijesti Podravine. Ovo nije prva monografija o HDZ-u koja je objavljena u Koprivničko-križevačkoj županiji, ali je prvi puta napisana od strane profesionalnog povjesničara koji nije član te stranke. Urednik knjige je akademik Dragutin Feletar, a redakturu je napravio predsjednik Županijskog odbora HDZ-a Koprivničko-križevačke županije Darko Sobota koji je ujedno napisao i uvodnu riječ.

Kako doznajemo iz uvoda autorov cilj bio je predstaviti djelovanje HDZ-a na području Koprivničko-križevačke županije od osnutka 1990. do 2020. godine. Stoga su predstavljeni podaci o djelovanju ove stranačke organizacije najprije na području bivših općina Koprivnica, Križevci i Đurđevac, a po osnutku Koprivničko-križevačke županije na njezinom jedinstvenom teritoriju. Autor je izradio monografiju na temelju dokumenata koji se nalaze u arhivi HDZ-a, podacima objavljenim u novinskim člancima, muzejskoj građi i dosad objavljenim radovima. Ilustracije su često pronalažene u privatnim albumima članova HDZ i arhivi županijske organizacije HDZ-a.

U prvome dijelu opisan je stranački rad od osnutka HDZ-a do formiranja Županijske organizacije, odnosno razdoblje od 1990. do 1993. godine. Slijedi poglavlje o djelovanju Županijske organizacije u vrijeme Dominacije HDZ-a na političkoj sceni u razdoblju od 1993. do 2000. godine. U posebnom poglavlju opisano je razdoblje od 2001. do 2009. godine kada je HDZ bio u opoziciji na županijskoj razini. Najnovije razdoblje od 2009. do 2020. godine koje je poklapa s razdobljem kada HDZ obnaša vlast u Koprivničko-križevačkoj županiji opisano je u posljednjem velikom poglavlju. To je u jedno i najopširnije poglavlje, a nakon njega slijedi kratki sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku. Sadržaj knjige bogato je opremljen slikovnim materijalima koji imaju veliku vrijednost za proučavanje djelovanja HDZ-a u Koprivničko-križevačkoj županiji. Osim fotografija s predizbornih skupova tu su i snimke različitih događaja kao što su posjeti predsjednika Franje Tuđmana Koprivnici i drugim mjestima u Podravini, politički skupovi, portreti obnašatelja dužnosti i drugo. Tu su preslike brojnih novinskih članaka te plakata i letaka koji su otisnuti za potrebe promidžbe kandidata uoči održavanja izbora. U knjizi je objavljeno i pedesetak tablica u kojima su prikazani podacima o rezultatima izbora, broju članova HDZ-a u Koprivničko-križevačkoj županiji u različitim razdobljima i drugo.

S obzirom na to da je u ovoj monografiji prikazano djelovanja HDZ-a na razini cijele Koprivničko-križevačke županije ona će biti referentno mjesto za pronalaženje podataka o političkim prilikama u svakome od gradova i općina na području te županije. Ova monografija mogla bi potaknuti i druge županijske organizacije HDZ-a da izrade ovakve monografije u kojima će na objektivan načini biti prikazano djelovanje i ulogu ove političke stranke u doba vladavine demokracije u Hrvatskoj.

Nikola CIK

IVICA BETI, UR., ZRINSKI I FRANKOPANI, POKRET ZA OSAMOSTALJENJE HRVATSKE OD HABSBURGOVACA, VEČERNJI LIST, ZAGREB, 2021.

U povodu Zrinsko-frankopanskog dana, 30 travnja 2021., koji se slavi odlukom Hrvatskog sabora i kao nacionalni spomen-dan, Večernji list izdao je knjigu »Zrinski i Frankopani«. Povod za ovo izdanje bile su i velike obljetnice tih dvaju slavnih hrvatskih plemićkih obitelji: 350. obljetnice pogibije Petra Zrinskog (1620.), te 100. obljetnica prijenosa kostiju hrvatskih mučenika iz Bečkog Novigrada u Zagreb (1919.).

Najveći dio tekstova napisao je agilni novinar Večernjeg lista iz Čakovca, Ivica Beti, a u autorskom timu nalaze se i tri stalna suradnika i urednika u Meridijanima, prof. dr. sc. Hrvoje Petrić, prof. dr. sc. Željko Holjevac i doc. dr. sc. Petar Feletar. Članci u knjizi dobro su ilustrirani pomno odabranim vedutama, planovima, faksimilima dokumenata, slikama i kartama. Knjiga je podijeljena u pet poglavlja, koja čine zaokružene povijesne cjeline. Na početku prvoga poglavlja (Uvod) donosi se genealogija obitelji Zrinski. Tu Željko Holjevac piše o 16. i 17. stoljeću kao vjekovima plača, bijede i ropstva, jer je Hrvatska bila podijeljena između Habsburškoga carstva, Osmanskoga carstva i Mletačke republike. Ivica Beti nastavlja temom o dolasku Međimurja pod upravu Zrinskih, jer je »kralj Nikoli dugovao novac pa mu je u zalog predao cijelo Međimurje«. Isti autor objašnjava i povezivanje dviju najvećih hrvatskih plemićkih obitelji, Zrinskih i Frankopana.

Drugo poglavlje (Portreti) otvara Hrvoje Petrić člankom o Nikoli VII. Zrinskom, koji je napisao i ovo: »Ja sam inače sebe svjestan, znam naime da sam pravi Hrvat i k tomu Zrinski«. Petrić je napisao i portret Petra Zrinskog, koji je »udario temelje ranom kapitalizmu na hrvatskom prostoru«. Isti autor donosi i portret Frana Krste Frankopana, za kojeg piše da je »čameći u zatvoru pisao i erotske pjesme te smišljao zagonetke«. Ivica Beti piše o kralju Leopoldu I., koji je Hrvatskom saboru ukinuo pravo na izbor kralja i naredio pogubljenje Petra i Frana«. Portret Ante Katarine Zrinski donosi Ines Virč, za koju piše da je »ostala zapamčena kao primjer žene ustrajne časti i hrabrosti«. Ivica Beti donosi portret sudionika u pobuni, Ferenca Wesselenyia i Franje Bukovačkog.

Treće poglavlje (Suđenje, pogubljenja i posljedice) otvara Hrvoje Petrić temom o politici apsolutizma i početku otpora velikaša, te piše da je u »Ugarskoj i Hrvatskoj jačao otpor protiv politike dvora koja bi smanjivala prava tih dvaju kraljevina«. Petrić nastavlja temom o tijeku istrage proti hrvatskih i ugarskih velikaša, koja je trajala godinu dana. Isti autor donosi i dokumentarni prikaz opće zapljene imanja Zrinskih i Frankopana, koja je uslijedila već od 1670. godine. Milovan Petković temeljito analizira pravnu utemeljenost presude Petru i Franu, te traži njihovu današnju rehabilitaciju, za što već postoji prijedlog Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja Hrvatskom saboru.

Četvrto poglavlje (Baština Zrinskih) započinje napisom Magdalene Vrbanec o zrinskoj Čakovečkoj utvrdi kao neosvojivoj fortifikaciji. Ista autorica donosi zanimljiv prikaz svakodnevnog života u zrinskoj utvrdi u Čakovcu, a pod naslovom »Kartalo se i igrao šah, dobro se jelo i proricala budućnost«. M. Vrbanec donosi i zanimljiv članak o znamenitoj Bibliotheci Zriniani, koja je srećom očuvana do danas (u zagrebačkom NSK). Petar Feletar donosi temu o znamenitoj zrinskoj utvrdi Novi Zrin, koja je na Muri obstala od 1660. do 1664. godine. Zlatko Bacinger piše o znamenitom oproštajnom pismu, »Moje drago serce«, koje je Petar Zrinski uputio iz Bečkog Novigrada svojoj supruzi Katarini. Branka Marciuš donosi temu o baštini pavlina koji su djelovali u Sv. Heleni (Šenkovcu) kraj Čakovca, gdje se nalazi i mauzolej Zrinskih.

Peto poglavlje (Tragovi Zrinskih) otvara se člankom Petra Feletara o prijenosu kostiju Petra i Frana u zagrebačku prvostolnicu 1919. godine. O znamenitom romanu Eugena Kumičića »Zrinsko-frankopanska urota« piše Denis Derk. O Zrinsko-frankopanskoj uroti u stripu piše Ivica Beti, a Dinko Šokčević o Zrinskim kao vrlo značajnim knezovima i za hrvatsku ali i za mađarsku povijest. O zrinskom starom gradu u Čakovcu, kao čuvaru baštine slavne obitelji piše Ivica Beti, dok Bojan Kocijan donosi vijest o postavljanju bisti Petra i Frana u Bečkom Novigradu (od strane Zrinske garde Čakovec). O vjerojatno jedinom sačuvanom portretu Katarine Zrinski, u ilustraciji »Sibile«, piše Ivica Beti.

Posebni dodatak knjizi posvećen je starom gradu Zrinskih u Čakovcu, kao riznici Međimurja i Zrinskih, a u okviru europskog projekta rekonstrukcije i revitalizacije. Ravnateljica Muzeja Međimurja Maša Hrustek Sobočan piše o tom najvećem projektu u kulturi Međimurja u povijesti. Magdalena

Vrbanec nastavlja s opisom izložbe koja je o Zrinskim otvorena u Čakovcu ove godine, te piše da je »po prvi put izložena i srebrna žlica s urezanim grbom obitelji Zrinski«. U nastavku Ivica Beti piše o autohtonoj vrsti vina »pušipel« iz Međimurja, a isti autor donosi i članak o razvoju lova i ribolova u Međimurju od Zrinskih do danas. I. Beti opisuje i stari dravski zanat ispiranja zlatnih zrnaca i o drugim starim zanatima, a potom i o važnom nalazištu termalne vode kod Draškovca. Knjiga završava s napisima o Međimurju kao izrazito sportskoj regiji, te o elegičnoj međimurskoj pjesmi, koja je danas zaštićena kao nematerijalna baština UNESCO-a (autor je I. Beti).

Petra SOMEK

MATIJA BERLJAK: SVETI JERONIM IZ ŠTRIGOVE. BULA PAPE NIKOLE V., DRUGO DOPUNJENO IZDANJE, GRAFIKA MARKULIN, ZAGREB-ČAKOVEC, 2020.

Umirovljeni profesor Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu i vrstan poznavatelj hrvatske vjerske povijesti, prof. dr. sc. Matija Berljak (rodom iz Cirkovljana u Međimurju), napisao je i izdao i drugo, znatno dopunjeno, izdanje knjige o podrijetlu (mjestu rođenja) najznačajnijeg sveca s hrvatskih prostora – Sv. Jeronima. I njegova istraživanja o ovoj temi, koja je prijeporna u historiografiji već stoljećima, također su potaknuta objavljivanjem hrvatskog prijevoda (latinske) knjige učenog hrvatskog pavlina Josipa Bedekovića o rodnom mjestu Sv. Jeronima (izdane u Bečkom Novigradu, 1752.), te velikom obljetnicom – 1600. godišnjicom smrti Sv. Jeronima, koja je obilježena 2020. godine.

Ne želeći nimalo osporiti činjenicu da je Sv. Jeronim »grimizni Dalmatinac« i da ga treba slaviti cijeli hrvatski narod i katolička crkva, Berljak na tragu Josipa Bedekovića razrađuje teze o međimurskoj Štrigovi (Stridonu) kao rodnom mjestu velikoga sveca. Već Bomabardije, što prenosi i Josip Bedeković, spominje bulu rimskoga pape Nikole V. iz 1447. godine, u kojoj izrijekom navodi da je Sv. Jeronim rođen u međimurskoj Štrigovi. Sada je prof. Berljak otišao korak dalje, jer je u vatikanskom arhivu pronašao i originalni dokument spomenute bule.

Uz objavljivanje teksta bule od Bombardija i Josipa Bedekovića, knjiga donosi faksimil izvornika bule pape Nikole V. glorius Deus in sanctis suis iz 1447., te prijevod na hrvatski jezik (uz naznaku nekih razlika u prijevodu u odnosu na Bombardija i Josipa Bedekovića). U knjizi se potom razrađuje nastanak i značenje bule. Govori se o molitelju bule, grofovima Celjskim, vlasnicima posjeda u Štrigovi, koji su sredinom 15. stoljeća u tom mjestu izgradili gotičku crkvu posvećenu Sv. Jeronimu. Potom slijedi opis samog izdavanja bule, njezin sadržaj i stilski oblik. Središnji dio studije obuhvaća analizu bule Nikole V. o Štrigovi kao rodnom mjestu i očinskom domu Sv. Jeronima, te o crkvi Sv. Jeronima u tom mjestu. U knjizi Berljak donosi i druge podatke i studije koje podupiru tvrdnju iz bule da je rodno mjesto Sv. Jeronima upravo međimurksa Štrigova. To se odnosi na protezanje antičke provincije Dalmacije sve do Drave (i Mure), o stavovima znamenitih znanstvenih crkvenjaka i istraživača o toj temi, te o stoljetnom vjerovanju i hodočašćima puka u Štrigovu kao rodnom mjestu velikoga sveca. Posebno, pak, valja spomenuti veliki broj kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih karata (najpoznatijih kartografa), koje uz naselje Štrigova u Međimurju obavezno dodaju da je to rodno mjesto Sv. Jeronima.

Prof. Berljak ove teze donosi i u radu objavljenom u časopisu Matice hrvatske, Hrvatskoj reviji, XX./4 od 2020. godine, koja je u cijelosti posvećena obljetnici Sv. Jeronima. O velikom svecu, uz prof. Berljaka, u tom broju Hrvatske revije pišu i Vinko Grubišić i Ivan Bodrožić.

Dragutin FELETAR

RADOVI ZAVODA ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD U BJELOVARU, SVEZAK 14, HAZU, ZAGREB - BJELOVAR, 2020., 296 STR.

Četrnaesti po redu svezak *Radova Zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru* objavljen je 2020. godine. Urednici Vladimir Strugar (upravitelj Zavoda) i Slobodan Kaštela (voditelj Zavoda) napisali su predgovor u kojem su se osvrnuli na rad znanstvenog skupa pod nazivom *Gospodarstvo Bjelo-*

varsko-bilogorske županije: kojim putem ići? koji je održan 6. lipnja 2019. godine. Naime, članci koji su objavljenu i ovome svesku Radova predstavljaju referate koje su podnijeli sudionici spomenutog znanstvenog skupa. Nakon recenzentskog postupka provedenog u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti članci su priređeni za objavu u časopisu čiji je izdavač Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru.

Ukupno je objavljeno dvanaest radova od koji je većina kategorizirana kao izvorni znanstveni radovi dok su ostalo stručni i pregledni članci i prethodna priopćenja. Prvi je rad akademika Franje Tomića o unapređenju hrvatske poljoprivrede popravljanjem postojećih nepovoljnih prirodnih uvjeta u kojem je ukazao na prednosti za poljoprivrednu proizvodnju u Hrvatskoj, ali i na nedostatke koji bi se mogli popraviti kao što su: usitnjenost poljoprivrednih površina, nedovoljna primjena navodnjavanja, slaba stručna obrazovanost poljoprivrednika i drugo. Poznati hrvatski ekonomist Guste Santini napisao je članak u kojem je objasnio da transformacija iz nacionalne u tržišnu državu zahtijeva novi pristup reguliranju odnosa centralne i lokalnih vlasti. Istaknuo je da pri tome županije moraju preuzeti odgovornost za razvoj gospodarstva na svojem području. Vladimir Čavrak s Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u svojem je radu predstavio rezultate analize konkurentnosti gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije *shift-share* metodom. Pri tome je pronašao nepovoljne trendove u pokazateljima zaposlenosti, plaća i investicija, te da je gospodarstvo u županiji jako ovisno o poljoprivrednoj djelatnosti koja sama ima mnoge strukturne probleme. Stoga je ponudio i moguća rješenja u obliku poticanja daljnjeg razvoja industrije i poljoprivrede te djelatnosti na području informacija i komunikacija, stručnih, znanstvenih i uslužnih djelatnosti kao i turizma. S druge strane su u svojem radu Jadranka Švarc i Jasminka Lažnjak istaknule zamjetan gospodarski napredak koji je u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji ostvaren zahvaljujući razvoju poduzetništva uz pomoć sredstava iz Europskih strukturnih fondova. Autorice su primarno istraživale posljedice na znanstvenu i inovacijsku politiku u posljednjem desetljeću i tako otkrile promjene na razini Hrvatske i Bjelovarsko-bilogorske županije. Analiza koncepta održivog razvitka prometnog sustava Bjelovarsko-bilogorske županije predstavljena je u radu koji su potpisali Marko Ševrović, Marijan Jakovljević, Mateo Uravić, Marko Švajda i Ivan Dadić. U svojem stručnom članku istaknuli su povoljan geoprometni položaj grada Bjelovara i Bjelovarsko-bilogorske županije, ali i neiskorištenost toga potencijala pošto strateški i ekonomski važni prometni pravci ne prolaze kroz to područje. Pregledni rad o gospodarstvu Bjelovara u razdoblju od 1945. godine do današnjih dana s naglaskom na promjene poslije 1990. godine izradio je Željko Karaula. O izazovima i mijenama industrijskog razvoja u spomenutom razdoblju autor je pisao na primjeru tri poduzeća: Koestlin, Tomo Vinković i Sirela.

Srednje strukovno školstvo u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji tema je koju je u svojem radu obradio član suradnik HAZU Vladimir Strugar. U radu je prikazan povijesni razvoj srednjeg školstva i rezultati istraživanja stanja i problema istog pri čemu je uočena tendencija smanjenja interesa učenika za upis u 3-godišnje strukovne programe. Autor je istaknuo potrebu usklađivanja obrazovnih strukovnih programa u srednjim školama s ciljevima gospodarskog razvoja u županiji. O studentskom poštenju i akademskoj čestitosti studenata kao preduvjetu gospodarskog razvoja u svojem je radu pisao Rudolf Kiralj. S obzirom na porast studentskog nepoštenja usporedio je stanje u Hrvatskoj s nekoliko drugih država. Indeks nepoštenja može se mjeriti po prepisivanju na ispitima i plagiranju što je u suprotnosti s kulturom znanja i odgovornosti koja bi trebala prevladati. Martina Briš Alić, Martina Harc i Sanja Romić autorice su članka o ključnim odrednicama u planiranju i kreiranju koncepta suvremenog trgovačkog centra. To je još jedna od aktualnih tema s obzirom na to da su trgovački centri dio današnjeg potrošačkog načina života i tako neizostavan dio svakodnevice. Autorice su definirale pet ključnih odrednica za uspješno ostvarenje projekta pokretanja suvremenog trgovačkog centra, a analiza slučaja napravljena je na primjeru trgovačkog centra *Portanova* u Osijeku. U ovome svesku objavljen je i rad o demografskim kretanjima u gradovima Bjelovar, Čazma, Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje čiji su autori akademik Dragutin Feletar i Petar Feletar. Osim analize kvantitativnih i kvalitativnih obilježja stanovništva u ovih pet gradova Bjelovarsko-bilogorske županije u razdoblju od 1857. godine autori su izradili i projekciju broja stanovnika do 2051. godine koja nije nimalo optimistična jer će u većini od spomenutih gradova broj stanovnika biti manji za više od 50%. Uz to autori su zaključili da se u posljed-

njih pola stoljeća bitno promijenila prostrona slika naseljenosti Bjelovarsko-bilogorske županije, a proces depopulacije ruralnih područja intenzivniji je nego u ostatku Hrvatske. Osim toga, pogoršava se starosna struktura stanovništva, odnosno izražen je nedostatak mladih, ali je stanovništvo ima sve povoljniju obrazovnu strukturu. Posljednji objavljeni članak u ovome svesku je rad Gorana Jakovljevića o jaju u mitovima o stvaranju svijeta. Autor je pronašao simbolizam jajeta u mitovima mnogih drevnih civilizacija i kultura od najstarijih vremena do današnjih dana kada ono označava obilje, simbolizira cikličku obnovu života u prirodi i predstavlja vjeru u zagrobni život i uskrsnuće.

Urednici ovog sveska *Radova* Vladimir Strugar i Slobodan Kaštela objavili su *Preporuke sudionika znanstvenog skupa* koje su nastale nakon izlaganja referata i rasprava, a s ciljem pružanja smjernica za razvoj gospodarstva svi onima koji o njemu trebaju brinuti. Organizacijom skupa o gospodarstvu u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i objavom ovog sveska Radova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i njezin Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad sa sjedištem u Bjelovaru još jednom su dokazali da se bave aktualnim temama korisnima za razvoj društva na području na kojem djeluju. Znanstvenici i istraživači koji su sudjelovali na znanstvenom skupu i priredili radove za objavu nisu samo analizirali postojeće stanje i pokušali pronaći uzroke problema u gospodarstvu nego su ponudili smjernice za njihovo rješavanje. Stoga je opravdano nadati se da će njihove spoznaje doista utjecati na razvoj gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije i da će ovaj svezak Radova u ruke uzeti svi oni koji upravljaju županijom, brinu o njezinom napretku ili planiraju investicije na tome području.

Nikola CIK

DRAGUTIN FELETAR, IVAN PEKLIĆ, ĐURO ŠKVORC: OPĆINA SVETI PETAR OREHOVEC, SVETI PETAR OREHOVEC, 2021., 352 STR.

Zahvaljujući autorskom timu koji čine akademik Dragutin Feletar, Ivan Peklić i Đuro Škvorc objavljena je impresivna povijesno-geografska monografija Općine Sveti Petar Orehovec. Monografija je objavljena povodom 820. obljetnice prvog pisanog spomena Svetog Petra Orehovca koji potječe iz 1201. godine. Veliki izdavački projekt zajedničkim su snagama ostvarili Općina Sveti Petar Orehovec, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije HAZU u Križevcima i Izdavačka kuća Meridijani. Recenzije su napravili akademik Ferdo Bašić i član suradnik HAZU Hrvoje Petrić, a urednik knjige je akademik Dragutin Feletar. Uz gore spomenute autore tekstova kao suradnici na knjizi su radili akademik Ferdo Bašić, Ranko Pavleš i Franjo Poljak. Kako je uobičajeno u ovakvim izdanjima uvodnu riječ napisao je općinski načelnik Franjo Poljak u kojoj je izrazio veliko zadovoljstvo što je izrađena prva monografija od svetopeteranskom i miholečkom Prigorju.

Sadržaj monografije raspoređen je u osam velikih poglavlja. U prvom poglavlju opisane su prometne i prirodno geografske značajke općine te demografski razvoj od najstarijeg doba do današnjih dana. Slijedi poglavlje o povijesno-geografskom, društveno-kulturnom i gospodarskom razvoju općine u kojem su autori slijedili kronološki razvoj događaja. U posebnom poglavlju prikazana je starija povijest (prapovijest, antika i srednji vijek) čak 37 naselja koja su danas u sastavu Općine Sveti Petar Orehovec. Istaknutije plemenitaške obitelji i poznate osobe opisane su u posebnom poglavlju: Fodroczy, Orehovečki, Ožegovići, Bočkaji, Kerečenji, Keglevići, Kiepach, Tremski i Fröhlich-Nöthig. Među pojedincima donijete su sljedeće biografije: Janja Herak-Szabo, Vladimir Vrkljan, Zlatko Špoljar i Milivoj Mostovac. Posebno je zanimljivo poglavlje u kojem je prikazan povijesni pregled rimokatoličkih župa te sakralne i profane arhitekture na području općine. Najprije su opisane župa svetog apostola Petra u Svetom Petru Orehovcu i župa svetog arkanđela Mihovila u Miholcu sa svim svojim sakralnim objektima, a onda i primjeri profane graditeljske baštine. Povijesni razvoj školstva opisan je u posebnom poglavlju, a osim matične osnovne škola koja djeluje u Svetom Petru Orehovcu posebno su opisane područne škole u Bočkovcu, Fodrovcu, Gregurovcu, Miholcu i Hižanovcu. U poglavlju o društveno-kulturnom životu najviše je pažnje posvećeno vatrogasnim društvima koja djeluju u mnogim naseljima. Posebno su obrađene kulturne udruge, športska društva i udruge hrvatskih branitelja. Na kraju je iscrpan popis korištenih izvora i literature te sažeci na njemačkom i engleskom jeziku. Posebno je

korisno kazalo vlastitih imena koje će poslužiti svakome tko će u ovoj knjizi tražiti podatke o pojedinim osobama.

Osim seriozno napisanih tekstova i znanstveno utemeljenih činjenica koje su se autori pobrinuli prikupiti i jasno sročiti svoje spoznaje knjiga obiluje vrlo uspješnim fotografijama od kojih je većinu izradio Petar Feletar. One predstavljaju vrijedan ilustrativni materijal uz preslike starih razglednica i fotografija te faksimile važnih dokumenata i zemljovide. Ovako uređena i opremljena monografija doista predstavlja trajan spomenik Općine Sveti Petar Orehovec i možemo samo poželjeti da će i druge općine i gradovi dobiti takva izdanja.

Nikola CIK

ZVONIMIR IŠTVAN: ŠUMARIJA GOLA U PREKODRAVLJU, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ĐURĐEVCU, KOPRIVNICA, 2020., 87 STR.

Zvonimir Ištvan već se afirmirao kao autor koji izrađuje vrijedne radove o različitim temama iz povijesti Prekodravlja i Podravine. Pošto je po struci inženjer šumarstva njegov istraživački interes često je usmjeren prema povijesti šumarstva. Tako je pred kraj 2020. godine iz tiska izašla njegova druga knjiga o šumarstvu u Podravini. Knjiga posvećena Šumariji Gola u Prekodravlju koja je objavljena u izdanju Ogranka Matice hrvatske u Đurđevcu svjedoči o dugoj tradiciji organizirane brige za šumsko bogatstvo u ovome dijelu Hrvatske. Autor je na pedesetak stranica opisao okolnosti u kojima je osnovana šumarija u Goli i na koji su način stručni i odgovorni ljudi ondje upravljali šumama tijekom proteklih oko 150 godina. Posebni dio knjige posvećen je upraviteljima Šumarije Gola jer se Zvonimir Ištvan često bavi biografijama istaknutih pojedinaca pa je ovdje objavio podatke o životu i radu nekoliko šumara. Među gospodarskim aktivnostima u šumama u Prekodravlju autor je ukratko opisao prodaju stabala, šumsko poljsko gospodarenje i iskorištavanje sporednih šumskih proizvoda. Knjiga je opremljena različitim ilustracijama, starim fotografijama i razglednicama, isječcima sa zemljovida i shematskim prikazima.

Najnovija knjiga Zvonimira Ištvana sadrži i Šematizam u kojem je prikazano stanje svih zaposlenih na području Podružnice Uprave šuma u Koprivnici na kraju 2019. godine. To je šesti po redu takav šematizam koji je osmislio i sastavio Zvonimir Ištvan s ciljem prikupljanja i objedinjavanja podataka koji nisu korisni samo onima koji su povezani sa šumarskom strukom nego i svima ostalima. Tako se Ištvan još jednom dokazao kao stručnjak koji daje značajan doprinos poznavanju povijesti šumarstva.

Nikola CIK

VLADIMIR STRUGAR, ŽELJKO KARAULA, HRVOJE PETRIĆ, VJENCESLAV HEROUT, KRONOLOGIJA POVIJESTI GRADOVA BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE, ZAVOD ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD HAZU U BJELOVARU, ZAGREB-BJELOVAR, 2020.

Iako u skromnim materijalnim uvjetima, Akademijin Zavod u Bjelovaru nastavlja vrlo plodnu izdavačku djelatnost. Potkraj 2020. izašla je vrijedna zanimljiva knjiga »Kronologija povijesti gradova Bjelovarsko-bilogorske županije«. Radi se o štivu popularizacije povijesti ovoga kraja, odnosno o sažetku dosadašnjih obimnih i uspješnih historiografskih istraživanja četvorice vrlo plodnih istraživača: Vladimira Strugara, Hrvoja Petrića, Željka Karaule i Vjenceslava Herouta. Oni su kronološki poredali najznačajnije događaje i ličnosti iz povijesti gradova Bjelovara, Čazme, Daruvara, Garešnice i Grubišnog Polja. To omogućuje lagani uvid u povijest pet gradova Bjelovarsko-bilogorske županije.

Na početku knjige uvrštena je obimna i temeljita studija prof. dr. sc. Vladimira Strugara, člana suradnika HAZU, o osobitostima povijesnog razvoja bjelovarsko-bilogorskog kraja, kao i o značenju historiografskih istraživanja za život ljudi ovoga područja u sadašnjosti i budućnosti. Strugar u uvodnoj studiji razrađuje općepovijesne osobitosti, uvjete i mijene u prošlosti Bjelovarsko-bilogorske županije i kako se oni odražavaju na današnju gospodarsku i društvenu strukturu toga kraja. Posebno je razradio,

kako kaže, nastojanja u prošlosti koja imaju odraza u sadašnjosti, kao što su primjerice kulturno-povijesni spomenici (pogotovo oni sakralni), zatim razvoj odgoja i obrazovanja, zdravstva i sporta, te dakako – osobito kulture. U taj kontekst povijesnih utjecaja svakako pripada i djelovanje poznatih osoba iz svih područja djelatnosti.

U drugom dijelu studije, Strugar daje kritički osvrt na dosadašnja historiografska istraživanja bjelovarskog područja. To je kraj koji još ni približno nije dovoljno istražen, ali već postoji obimna literatura i objavljeni izvori, pogotovo oni nastali zadnjih tridesetak godina. Ohrabruje trend stalnog povećanja i broja istraživača i broja radova. Svakako je prekretnica u tim istraživanjima bilo osnivanje Akademijinog Zavoda u Bjelovaru prije 15 godina. U prikazu se posebno razrađuje intenzitet historiografskog istraživanja povijesti pet gradova Županije. Na kraju studije, Strugar zaključuje da ova knjiga niti približno ne daje cjelovitu sliku povijesti pet gradova Županije: »Knjiga ima elemente stanovite povijesne sinteze, ali je ona prije svega otvorena, berem djelomice pokazuje nedostatke u historiografskoj i publicističkoj literaturi o Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i stoga želi biti poticaj novim istraživanjima«.

U pet poglavlja u drugom dijelu knjige nižu se kronologije gradova: Bjelovara (dr. sc. Željko Karaula), Čazme (prof. dr. sc. Hrvoje Petrić), Daruvara (dr. sc. Vjenceslav Herout), Garešnice (dr. sc. Željko Karaula) i Grubišnog Polja (dr. sc. Željko Karaula). Kronologija za svaki grad na početku donosi pregled glavne raspoložive literature i izvora, potom osnovna saznanja o predpovijesti, antici i ranom srednjem vijeku. Kronologija uz naznaku godine zbivanja počinje od prvih pisanih spomenika i izvora. Kriteriji odabira bili su povijesna važnost pojedinih događaja za razvoj, pa i za sadašnjost života u ovom kraju. Odabir je, dakako, autorski, ali je kritički odabran i predstavljen. Posebna je vrijednost i zanimljivost ove knjige, što se kronologija proteže gotovo do današnjeg dana.

Petar FELETAR

IVAN ZVONAR: FLORIJAN ANDRAŠEC – HRVATSKI KAJKAVSKI PJESNIK, MELOGRAF I KANTOR, IZD. OGRANAK MATICE HRVATSKE ČAKOVEC, ZAVOD HAZU U VARAŽDINU I OPĆINA DEKANOVEC, ZAGREB-ČAKOVEC, 2020.

Plodan istraživač kajkavske književnosti i kulture, Ivan Zvonar, ponudio nam je kritički pristup životopisu pjesnika, melografa, etnografa, likovnog umjetnika i kantora Florijana Andrašeca iz međimurskog sela Dekanovca (28. travnja 1888. - 9. srpnja 1962.). Iako je bio afirmirani narodni kulturni djelatnik i pjesnik još za svojeg života, o Andrašecu se, zapravo, pisalo najviše tek nakon njegove smrti. Za života je objavio tek jednu omanju zbirku pjesama *(Međimurske fijolice,* 1953.). Zato je o njegovoj stvaralačkoj sudbini Zvonimir Bartolić zapisao: »Ostavio je svijet kao pisac bez knjiga, skladatelj bez skladbi, slikar bez slika, kipar bez kipova, sve to pojedinačno i sve to zajedno: bio je bogataš bez bogatstva i siromah beskonačnog obilja«.

U kratkom životopisu na početku knjige, Zvonar o Andrašecu ističe dojam koji je o mladom dekonovečkom seljaku stekao akademik Vinko Žganec, kada ga je upoznao 1916. godine. »Otkrio sam u njemu bistra seljaka koji se razumio u različita obrtna i gospodarska umijeća. Bilo mu je oko 30 godina. Znao je silu pučkih popijevaka. Po njegovu pjevanju zabilježio sam gotovo sve popijevke koje se pjevaju u Dekanovcu i okolici. Kasnije sam Andrašeca poslao u orguljašku školu u Celje, gdje se za dvije godine donekle uvježbao za orguljaško zvanje, te je sad orguljaš u Dekanovcu«. Andrašec je bio i sudionik u Prvom svjetskom ratu, gdje je teško ranjen u nogu, što ga je pratilo cijeli život. Na njega su, bez sumnje, znatan utjecaj imala i dva brata franjevca – Josip (1885.-1969.) i Martin (1896.-1982.).

Florijan Andrašec je kajkavske pjesme počeo objavljivati vrlo mlad i to u novinama *Murakőz/Medjimurje,* koje su izlazile u Čakovcu od 1884. godine. Pišući o tomu u poglavlju »Andrašecovi stihovi i notni zapisi«, Zvonar ispravlja tvrdnju Miroslava Vuka (koju je kasnije prenio i Bartolić) da je prvu pjesmu Andrašec objavio već 1905., jer je pjesmu pod naslovom *Medjimurje* objavio još 1884. Gjuro Gerencser. Andrašec je svoje tri pjesme objavio u *Medjimurju* 1908. pokazujući već u početku svoj raskošni stvaralački talent. O tomu Zvonar piše: »I njegove su, ovdje objavljene, pjesme stvorene po pravilima usmenoknjiževne poetike, jer druga, kada je u pitanju svjetovna poezija, u Međimurju tada nije ni postojala, ali mu je izraz koncizan, stihovi zvonki, a rime pravilne«.

Pišući o Andrašecovom melografskom radu, Zvonar ističe veliku njegovu ulogu u zapisima hrvatskih narodnih pjesama u drugom Žgančevom izdanju *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* 1920. godine. Neke od tih pjesama Andrašec je tako uvjerljivo zapisao i interpretirao da mu neki pripisuju i autorstvo. Andrašec je imao i veliku ulogu u stvaranju poznate hrvatske opere *Dorica pleše,* koja je inspirirana hrvatskim pučkim melosom iz Međimurja (premijerno je izvedena u Ljubljani 1935.). Naime, tijekom stvaranja opere Andrašeca su posjetili u Dekanovcu skladatelj Krsto Odak i libretist Đuro Vilović. Dakako, u stvaranju ove opere snažan utjecaj imale su zbirke pučkih popijevaka Vinka Žganca, ali i uloga Florijana Andrašeca, koji ih je interpretirao, bila je vrlo značajna. Nažalost, autori opere to nigdje nisu spomenuli. To tim više što su u pamćenje ušle i najpoznatije međimurske pjesme upravo prema zapisu Florijana Andrašeca, kao što su »Ružica sem bila... », »Vesela trlja« i druge.

Andrašec je vrlo značajan kao autentični zapisivač i interpretator hrvatskih kajkavskih duhovnih pjesama iz Međimurja. Najviše duhovnih pjesama iz pera Florijana Andrašeca (čak 53) objavljene su u Žgančevom *Zborniku hrvatskih crkvenih pučkih popijevaka* 1925. godine. Osim književnog i muzikološkog stvaralaštva, Andrašec je bio i vrstan obrtnik i društveni djelatnik, pa je logično da je ostavio i znatne etnografske zapise. Bio je vičan mnogim zanatima, a pogotvo drvodjeljstvu (njegova preša na polugu dobila je 1925. zlatnu medalju u Rimu). Bio je među osnivačima Ogranka Seljačke sloge, DVD-a, limene glazbe, tamburaškog sastava i pjevačkog zbora u Dekanovcu i mnogo je kontaktirao s narodom. Poznati su Andrašecovi zapisi općenito o Međimurju, o narodnim običajima (posebice svadbenim, crkvenim), narodnim zanatima i alatu, graditeljstvu... O tom Andrašecovom stvaralaštvu doznajemo više tek u Bartolićevoj opsežnoj monografiji, koja je u nakladi TIZ-a »Zrinski« iz Čakovca izdana 1988., nastojanjem nasljednika Andrašecovih autorskih prava, Franje Božića.

U većem dijelu knjige Zvonar se vraća Andrašecovom pjesništvu, te kritički analizira sve recentne objavljene radove i knjige o njemu. U toj analizi snažno se očituje Zvonarovo mišljenje da, zapravo, ne postoji tzv. pučko pjesništvo (koje u imenu ima pejorativnu oznaku manje vrijednog), već je netko pjesnik ili nije pjesnik. Andrašec je, očito, bio nadahnuti pjesnik. Pišući o Andrašecovoj zbirci *Međimurske fijolice* (koja je tiskana 1953. u nesretno doba realsocijalizma i bila »kritizirana« već od uvodničara Antuna Žganca), Ivan Zvonar uspoređuje neke Andrašecove i Galovićeve stihove u kojima ne vidi gotovo nikakvu kvalitativnu razliku (to se odnosi i na Domjanića).

Zvonar osobito kritički analizira obimno izdanje Franje Božića *Florijan Andrašec: Hrvatske popijevke iz Međimurja,* koje je tiskano 1981. godine. Urednik i glavni pisac ovoga izdanja je muzikolog Miroslav Vuk. Za Vukovu interpretaciju i književnu analizu Andrašecove poezije Zvonar ima niz opravdanih prigovora i zamjerki. To se prvenstveno odnosi na nedosljedno prepisivanje Andrašecovih pjesama, odnosno čak i na naknadno štokaviziranje pojedinih stihova. Tako primjerice Andrašec piše: »Moreš mi to povedati«, a Vuk to prepisuje kao: »Hoćeš li to sad kazati«!? Takvih primjera ima podosta. Uz to, Vuk očito ima problema s fonetsko-fonološkom interpretacijom, te često na svoju ruku mijenja pojedina slova ili naglaske, koji ne odgovaraju Andrašecovom originalu.

Mnogo je kvalitetnija, po Zvonarovu mišljenju, monografija *Hrvatski pučki pjesnik Florijan Andrašec,* koju je 1988. uredio Zvonimir Bartolić. Uz neke druge sitnije primjedbe, Zvonar se kritički osvrće na pojam pučkog pjesništva, koji umanjuje vrijednost Andrašecova djela. Nakon nekih kritika, to je uvidio i Bartolić, te svojoj novoj monografiji o dekaknovečkom kantoru daje naslov *Međimurski pjesnik, slikar, kipar i skladatelj Florijan Andrašec* (izašla je 2008./2009.). U izboru poezije, te drugih Andrašecovih književnih i etnoloških zapisa, Bartolić daje interpretaciju njegovih šaljivih epova (komedija) i stihovanih pripovijesti. Takvi prikazi, koje još i danas uspješno izvode dramske skupine u Međimurju, imaju dugu tradiciju, a Andrašec ih je vrlo nadahnuto pisao (*spjev Jendraškin Ivek* i drugi). S obzirom na vrijednosti i utjecaje Andrašecove poezije, prava je šteta što je dosad u antologijama hrvatske kajkavske književnosti nikako ili minimalo zastupljen.

U sažetku na kraju knjige Ivan Zvonar s pravom zaključuje: »Valja na kraju reći da je Andrašec pjesnik bez epiteta 'pučki', pa da je napisao samo tri pjesme: *Spomen letošnjega Božića, Mesec* i *Ruža*, zaslužio bi daleko uglednije mjesto od onoga što su mu odredile i dale književna kritika i književna povijest«.

Dragutin FELETAR

ČINITI DOBRO, ZBORNIK U ČAST MONS. JOSIPU MRZLJAKU U POVODU 75. OBLJETNICE ŽIVOTA, 50. OBLJETNICE SVEĆENIŠTVA I 20. OBLJETNICE BISKUPSTVA, GL. UREDNIK KRUNOSLAV NOVAK, VARAŽDINSKA BISKUPIJA, VARAŽDIN, 2020., 328 STR.

Varaždinska biskupija je pripremila i objavila zbornik povodom 75. obljetnice života, 50. obljetnice svećeništva i 20. obljetnice biskupstva mons. Josipa Mrzljaka koji je 2019. godine proslavio ove svoje životne jubileje. Ovaj zbornik je svojevrsna zahvala Varaždinske biskupije mons. Josipu Mrzljaku za biskupsku službu koja je trajala od 2007. do umirovljenja 2019. godine. Stoga je predgovor zborniku napisao sadašnji varaždinski biskup mons. Bože Radoš. Uvod u zbornik napisao je njegov glavni urednik Krunoslav Novak. U pripremi zbornika sudjelovalo je i više članova Uredništva koji su djelatni u ordinarijatu i ustanovama Varaždinske biskupije. Recenzenti knjige su vrhbosanski nadbiskup koadjutor i vojni apostolski upravitelj u Bosni i Hercegovini mons. Tomo Vukšić te pročelnik Odjela za komunikologiju Hrvatskog katoličkog sveučilišta Jerko Valković. Dijelovi njihovih recenzija objavljeni se na kraju zbornika. Naslov zbornika potječe od biskupskog gesla Josipa Mrzljaka (lat. *Bonum facere*) koje je, kao što je običaj, uzeo pri biskupskom ređenju 1999. godine i ugradio u svoj biskupski grb. Mons. Josip Mrzljak rođen je u Vukovaru 19. siječnja 1944. godine, a već sljedeće godine ostao je bez oca Vladimira kojem se izgubio trag pred kraj Drugog svjetskog rata. Stoga se obitelj Mrzljak iz Vukovara vratila u Krašić gdje su prije živjeli. Rodbinskim vezama bili su povezani s Alojzijem Stepincem čija je sestra bila baka Josipa Mrzljaka, a Stepinac mu je bio krizmani kum. Svećenički put započeo je nakon ređenja 1969. godine otkada je pastoralno djelovao u više župa, a među njima i u župi svetog biskupa Nikole u Koprivnici. Bio je zagrebački pomoćni biskup od 1999. do 2007. godine kada je postao drugim biskupom Varaždinske biskupije poslije smrti prvog biskupa Marka Culeja. U Hrvatskoj biskupskoj konferenciji bio je predsjednik Vijeća za kler, Komisije za odnose s državom i Odbora za pastoral Roma. Uz to, bio je predsjednik Hrvatskog Caritasa.

Sadržaj zbornika podijeljen je u tri velike tematske cjeline. Na početku zbornika objavljeni su svojevrsni uvodni biografski tekstovi čiji su autori mostarsko-duvanjski biskup i apostolski upravitelj trebinjsko-mrkanski mons. Ratko Perić te sisački biskup mons. Vlado Košić. Oni su napisali su osvrte prožete osobnim sjećanjima i svjedočanstvima na prijateljstvo i suradnju s Josipom Mrzljakom pogotovo u razdoblju kada je bio u biskupskoj službi. Na ove tekstove nadovezan je rad s biografskim crticama koji je izradio biskupski vikar za kler i povjerenik za kulturnu baštinu Varaždinske biskupije Anđelko Košćak. Kao vješt historiograf i istraživač Košćak je opisao Mrzljakovo porijeklo, djetinjstvo, školovanje i odabir svećeničkog zvanja, te pastoralno djelovanje u župama Zagrebačke nadbiskupije, a pogotovo razdoblje kada je kao biskup od 1999. godine obavljao različite službe povjerene mu u Hrvatskoj biskupskoj konferenciji. Prilog ovome radu je rodoslovlje Josipa Mrzljaka s popisom imena predaka i njihovim osnovnim biografskim podacima. Anđelko Košćak napisao je još jedan rad koji je objavljen u drugom dijelu zbornika, a u kojem su predstavljeni biografski podaci o svećenicima koji su nosili prezime Mrzljak u Zagrebačkoj (nad)biskupiji, Senjskoj i moduškoj ili krbavskoj biskupije i posebno članovi Družbe Isusove.

Prva cjelina posvećena je djelovanju mons. Josipa Mrzljaka u Varaždinskoj biskupiji od 2007. do 2019. godine. Stoga su za ovu prigodu predstojnici, voditelji, povjerenici i ravnatelji biskupijskih ustanova, ureda i centara napisali svoje osvrte na djelovanje u spomenutom razdoblju. U prva dva rada opisani su Stolni kaptol Blažene Djevice Marije na Nebo uznesene i Čazmansko-varaždinski zborni kaptol Duha Svetoga. Autori tih članaka su kanonici Damir Bobovec i Damjan Koren. Pošto je Damjan Koren ujedno predstojnik Katehetskog ureda Varaždinske biskupije napisao je rad o njegovom djelovanju u službi školskog vjeronauka i župne kateheze. O djelovanju Ureda za pastoral mladih Varaždinske biskupije pisao je njegov predstojnik Tihomir Kosec. Predstojnik Misijskog ureda Varaždinske biskupije Dominik Vukalović izradio je rad o doprinosu Varaždinske biskupije misijskom poslanju Crkve. Svoje osvrte napisali su i predstojnik Ureda za pastoral duhovnih zvanja Siniša Dudašek, ravnatelj Caritasa Varaždinske biskupije Ante Šola, predstojnik Ureda za crkvenu glazbu maestro Anđelko Igrec i voditeljica Ureda za pastoral u medijima Anita Treščec. O radu Povjerenstva za pastoral Roma Varaždinske biskupije pisala je Kristina Čačić, a o žrtvama i grobištima Drugog svjetskog rata i poraća na

području Varaždinske biskupije pisao je Franjo Talan koji je potpredsjednik Hrvatskog žrtvoslovnog društva te osnivač i predsjednik Društva za obilježavanje grobišta ratnih i poratnih žrtava. Svoj osvrt na djelovanje dala je i voditeljica Biskupijske knjižnice Irena Gotal kao i predstojnik Ureda za liturgijski pastoral i sakralnu arhitekturu Mario Kopjar. O Duhovnom centru Varaždinske biskupije na Veternici pisali su Damjan Koren i Branka Martinek. Povjerenik za pastoral osoba s invaliditetom i njihovih obitelji Leonardo Šardi u suradnji s profesoricom defektologije Ivanom Peček napisao je rad o ovome dijelu pastorala.

Druga cjelina zbornika nazvana je *Promišljanja stvarnosti i perspektiva dobra u društvu*. Taj dio sadrži stručne radove različitih autor koji su obradili teme uglavnom iz područja teologije i povijesti, a koje imaju dodirne točke s geslom biskupa Mrzljaka. Tako je ovdje objavljen rad Nenada Polgara o suvremenim izazovima epistemiološkog momenta u moralno-teološkoj analizi ljudskog dobra. Slijedi rad na engleskom jeziku o značenju glagola *badal* izrađen na temelju analize nekih biblijskih tekstova koju je proveo Mladen Horvat iz Kanade. Martina Vuk sa Sveučilišta Fribourg u Švicarskoj napravila je teološki osvrt na tijelo i invaliditet pod naslovom *Tijelo Kristovo i Downov sindrom*. Rektor Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu Marko Đurin napisao je rad o zaručničkoj i obiteljskoj dimenziji svećeničkog života, a Mario Kopjar o liturgijskom prostoru nakon Drugog vatikanskog koncila. Josip Sabol napisao je rad o naviještanju evanđelja pod uvjetima postmoderne. Slijede dvije suvremene i aktualne teme koje u sebi sadrže pojam ekonomije, a obojica autora su sa zagrebačkog Katoličkog bogoslovnog fakulteta. Ivan Dodlek napisao je rad o ekonomiji zajedništva kao zauzetosti kršćana za zajedničko dobro, a Nenad Malović autor je rada pod naslovom *Bruto domaći proizvod (BDP) i dokolica: gospodarski razvoj i ljudski napredak*. U ovoj cjelini je i nekoliko radova iz područja povijesti. Zanimljiv članak o glagoljici i glagoljaštvu na području Varaždinske biskupije izradio je Kristijan Kuhar, a Karlo Šimek napravio je rad pod naslovom *Dominantne naracije o ustašama i komunistima i njihov učinak na hrvatsko društvo*. Tajnik Apostolske nuncijature u Južnoafričkoj Republici Dario Paviša izradio je povijesni pregled Katoličke crkve u Kraljevini Tajland gdje je službovao od 2016. godine. Snježana Mališa s Katoličkog bogoslovnog fakulteta napisala je rad o otvorenosti za drugog i spremnosti na služenje kao pretpostavci odgoja za dobrotu. Urednik zbornika ujedno je i autor članka o fenomenu lažnih vijesti kao riziku za ljudsku komunikaciju pošto djeluje kao profesor komunikologije na Hrvatskom katoličkom sveučilištu

U trećoj cjelini zbornika objavljeni su izabrani tekstovi, propovijedi (homilije) i poruke mons. Josipa Mrzljaka koje je izrekao kao biskup u različitim prigodama u domovini i inozemstvu. Izabrani govori poredani su kronološkim redoslijedom. Prva je homilija koju je Josip Mrzljak izrekao kao pomoćni zagrebački biskup na Dan sjećanja na žrtvu Vukovara 2001. godine. Tu je i govor održan na jednom simpoziju 2004. godine na temu ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Posebno je zanimljiva homilija održana na misi preuzimanja službe dijecezanskog biskupa Varaždinske biskupije 2007. godine te božićna poruka iz 2010. godine. Iz 2011. godine objavljena je homilija na 4. slovensko-hrvatskom hodočašću izrečena u Ptujskoj gori te homilija izrečena na proslavi 600. obljetnice ludbreškog čuda. Slijedi tekst homilije s 324. hodočašća vjernika grada Varaždina Majci Božjoj Bistričkoj iz 2013. godine i poslanica na temu obitelji kao svjedoka zajedništva, vjere, života i ljubavi izrečena na nedjelju Caritasa 2014. godine. Uz Vukovar je vezana i homilija održana na 70. obljetnicu stradanja žrtava komunističkog terora u Vukovaru 1945. godine. Među izabranim porukama je i uskrsna poruka iz 2016. godine te homilija održana na misnom slavlju u crkvi Uznesenja BDM u Jajcu 2018. godine povodom 12. Tjedna solidarnosti s Crkvom i ljudima u BiH, a posljednji je nagovor na korizmenim susretima svećenika 2018. godine.

Zbornik je bogato opremljen ilustracijama koje najvećim dijelom predstavljaju fotografije na kojima je dokumentirano djelovanje mons. Josipa Mrzljaka u različitim životnim razdobljima, događajima i slavljima. Možemo zaključiti da se zbornik ističe po broju objavljenih radova i velikom angažmanu svih onih koji su bili uključeni u izradu tekstova i uređivanje izdanja. Zajedničko im je i to da su rođenjem, odnosno porijeklom ili službom vezani za Varaždinsku biskupiju. Osim što se u zborniku nalaze vrijedni doprinosi za biografiju jednog istaknutog hrvatskog biskupa kakav je mons. Josip Mrzljak, ovdje su i korisni tekstovi o djelovanju Varaždinske biskupije. To se prvenstveno odnosni na radove o biskupij-

skim ustanovama, uredima i centrima te o pastoralu u Varaždinskoj biskupiji koji je razgranat na mnogo različitih područja (mladi, osobe s invaliditetom, studenti, Romi, mediji, liturgija i drugo). Stoga će zbog raznolikosti i brojnosti članaka koji su raspoređeni u tri tematske cjeline za ovom knjigom posegnuti ne samo oni koji su na bilo koji način povezani s Varaždinskom biskupijom nego i mnogi drugi. Ujedno se nadamo da će Varaždinska biskupija nastaviti s izdavačkom djelatnošću.

Nikola CIK

KOLO, ČASOPIS MATICE HRVATSKE ZA KNJIŽEVNOSTI, UMJETNOST I KULTURU, GOD. XXXI, BR. 1, GL. UR. ERNEST FIŠER, MATICA HRVATSKA, ZAGREB, 2021., 256 STR.

Matica hrvatska se nizom svojih aktivnosti i događanja angažirala oko obilježavanja 50. obljetnice Hrvatskog proljeća. Mnogima je već poznato da je u pripremi projekt objavljivanja opsežne knjige sa sjećanjima sudionika i suvremenika Hrvatskog proljeća koji možemo očekivati upravo ove 2021. godine. Stoga je i prvi broj časopisa *Kolo* objavljen 2021. godine tematski posvećen Hrvatskom proljeću, odnosno obilježavanju 50. obljetnice. To je logična posljedica činjenice da su upravo članovi Matice hrvatske bili najteže pogođeni tijekom Hrvatskog proljeća, a samoj Matici hrvatskoj bio je zabranjen rad. Uvodni tekst u ovome tematskom broju napisao je Mislav Grgić, a to je ujedno i svojevrsni predgovor za memoarski prilog njegovog oca Josipa Grgića o tzv. »PTT slučaju« iz Osijeka 1971. godine. Autor je u ovom memoarskom zapisu nastojao kronološki i sveobuhvatno prikazati tzv. »PTT slučaj« iz Osijeka koji je u to doba bio medijski jako popraćen. Osim što je opisao malverzacije i kasnije pokušaje zataškavanja u jednom PTT poduzeću koje se bavilo djelatnošću poštanskog, telegrafskog i telefonskog prometa, Josip Grgić je ujedno prikazao funkcioniranje takvog poduzeća.

Uz temu broja u ovome svesku *Kola* objavljeni su članci u uobičajenim rubrikama s književne scene i kazališta, ogledi i brojni prikazi. Tu je i jedan novi prijevod s ruskog jezika koji je izradila Mateja Jurčević, a riječ je o pjesmama Semjona Hanina. Ovdje treba istaknuti da je u *Kolu* objavljen ulomak iz romana u nastajanju *Romulac* čiji je autor poznati koprivnički književnik Marko Gregur. Tu je i ogled o istaknutom razlogovskom pjesniku Željku Sabolu (1941.-1991.) inače rođenom Bjelovarčaninu. Marijan Varjačić napisao je osvrt na rad redatelja, prevoditelja, dramaturga i scenografa Vladimira Gerića i njegovom utjecaju na renesansu kajkavskoga kazališta. U posebnoj rubrici o baštini objavljen je opsežan prikaz zbornika o župi i mjestu Bednja koji je objavljen 2020. godine u novoosnovanom Ogranku Matice hrvatske u Bednji. Među ostalim prikazima objavljenim u ovome svesku *Kola* možemo istaknuti prikaz koji je izradio akademik Dragutin Feletar o novoj vrijednoj knjizi Ivana Zvonara koji je objavio biografiju poznatog melografa i etnografa Florijana Andrašeca (1888.-1962.). Uz to, ovdje se nalazi i prikaz 46. broja *Podravskog zbornika* koji je pred kraj 2020. godine objavio Muzej grada Koprivnice.

Nikola CIK

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, drago@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are catergorized in the following manner:

1. **Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation -** with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. **Revised papers -** with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. **Professional articles -** with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (***.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

a) paper title
b) author name(s)
c) institution name/address the author is employed with
d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Tiskano u Hrvatskoj, lipanj 2021.
Cijena 150,00 kn